

Абдувалиева Дилноза

**Алишер Навоийнинг
“Тарихи мулуки Ажам”
асарида қўлланган
сўзларнинг изоҳли луғати**

“Тарихи мулуки Ажам” асарида қўлланган сўзларнинг изоҳли луғати

Луғатда қўлланган шартли қисқартмалар

т. – туркий тилга мансуб сўз

а. – араб тилига мансуб сўз

ф-т. – форс-тожик тилига мансуб сўз

қад.яхуд. – қадимги яҳудий тилига мансуб сўз

мўғ. – мўғул тилига мансуб сўз

юн. – юнон тилига мансуб сўз

урд. – урду тилига мансуб сўз

хитой. – хитой тилига мансуб сўз

сўғд. – сўғд тилига мансуб сўз

арман. – арман тилига мансуб сўз

санскрит. – санскрит тилига мансуб сўз

грузин. – грузин тилига мансуб сўз

= – феълнинг ноаниқ шаклини ҳосил қилувчи -моқ
қўшимчаси

А

АБОБИЛ (а. “қалдирғочлар”) – Абраҳага қарши чиққан ва уни енгган шахс:
Ва Абраҳа ул кишидурким, Маккани бузғали азимат қилиб эрдиким, бори
таоло тайри Абобилни йибориб, ани ва черикин ҳалок қилди (225).

АБРАҲА (а) – Макка шахрини бузмоқчи бўлган Яман ҳукмдори.(VI асрнинг
иккинчи ярми):

Ва Сайф зи Язан химярики, Яман подшоҳи эрди ва мулкин Масрук бинни
Абраҳа олиб, ани Ямандин чиқариб эрди (225).

АБУКА (а) – ота– бобо:

Ота ва абукa отин анга қўйдилар, ва лекин ани шаҳаншоҳ дедилар (212).

АБУЛҒОЗИ СУЛТОН ҲУСАЙН БАҲОДИРХОН (а+а+а+мўғ.) – Хуросон
ҳукмдори Темурий Ҳусайн Бойқаронинг лақаби:

Магарким, Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон ҳаллада оллоҳу мулкаҳуға
муяссар бўлди...(219).

АВБОШ (а) – бадкор, безори, йўлтўсар, бебош:

Бу жиҳатдин авбош ва арзол йиғилиб, ғавғо қилдилар (223).

АВВАЛ (а) – 1.биринчи, илк:

Дағи аввал кишиким, шаҳр бино қилди ул эрди (185);

2.дастлаб,олдин, илгари:

Аввал ани умидворлиғлар била мусоҳиб ва мулозим қилди (221);

3.бошланғич,ибтидо, бош, охирнинг зиди:

Сифотингни аввалдин охиргача

Хаёлоти махфию зохиргача (237).

АВВАЛАН (а) – биринчидан, дастлаб, бошдан, аввалда, дастлабки вақтда:

Агарчи аввалан Ануширвон қавоид ва русумин маръий тутти, аммо оз
гуноҳға кўп сиёсат қилур жиҳатидин эл ондин мутаваҳҳим бўлдилар ва
мужиби танаффури бўлди (227).

АВВАЛҒИ (а+т) – биринчи, дастлабки, олдинги, аввалги, бурунги, илгариги:

Аввалғи қавл саҳиҳроқдур. Чун ул сипоҳ орасида йиқилди, Искандар келиб,
анинг бошин ўз тиззи устига қўюб, онт ичтиким, бу иш менинг қошимдин
эмас эрди (201).

АВЖ (а) – бирон нарсанинг энг юқори нуқтаси, юксак даража, чўққи:

Етишти зуҳал авжиға рифъати,

Чалинди фалак томиға навбати (203);

~ *камол топ* = – камолот чўққисига эришмоқ:

Неча меҳрдек топти авжи камол,
Фалак давридин топти охир завол.(213)

АВЖОН (ф-т) – жой номи:

Ва Авжон ва Шаҳриёри Монийни ва дағи анга нисбат берурлар (223).

АВҚОТ (а) – вақтлар, дамлар, пайтлар:

Дағи Истаҳрни бино қилди, аммо кўпрак авқот анда бўлур эрди (185).

АВЛОД (а) – болалар, фарзандлар, ўғил– қизлар, насл:

Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар. (185)

АГАР (ф-т) –1. агар, борди– ю:

...агар ул соҳибидавлат пайдо бўлса, сенинг бу афъолингни истимоъ қилса, авлодингга кўпрак нуқсон еткургай (215);

2.гарчи:

Агар хўйи юмшоғ эди гар ирик,
Фалак қўймади они доғи тирик (221);

3.хоҳ ..., ё ...,ёки...:

Агар Яздижурд ўлсун, ар Шаҳриёр,
Ва гар Баҳман ўлсун, гар Исфандиёр (235).

АГАРЧИ (ф-т) – гарчи, ҳарчанд:

Агарчи мизбони ани танимади, аммо чун бағоят важиҳ ва мутакаллим киши эрди...(222).

АДАБ (а) – одоб, яхши хулқ, атвор:

...илм ва фазл ва адаб касбин қилиб, силоҳшўрлуқ ўрганиб, сипоҳийлик қоидасин хўб билди (199).

АДАД (а) – 1. сон,санок, ҳисоб:

Буларнинг дағи ададларин мухталиф битибтурлар (207);

2. қатор:

Ва баъзи тарихда ани мулук ададиға киюрмайдурлар (228).

АДАМ (а) – йўқлик:

~кишвари – боқий дунё:

Анга доғи элдин етиб интиқом,
Адам кишвари сари қилди хиром (228);

~бўл= – йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ:

Адам бўлди қонуни Гуштаспи,
Анингдекки, ойини Лухраспи (198);

~*эт*= – йўқ қилмоқ:

Вале охирул– амр чархи дажам
Ани ҳам отасидек этти адам (210).

АДЛ (а) – 1.адолат, одиллик, ҳақлик, тўғрилиқ, ҳаққонийлик;

~*эт*= – одиллик қилмоқ, адолат билан бошқармоқ:

Шаҳе эрди Тахмурас офоқ аро
Ки адл этти чархи кўҳан тоқ аро (187);

2.инсоф:

Ва дод ва адл жиҳатидин ани пешдод дедилар (186);

~ *ва дод* – адолатпарварлик, яхшилик, ҳаққонийлик (билан арз тинглаш):

Чун салтанатқа ўлтурди, жаҳон мулкин адл ва дод била тузди (187);

~*била марҳам қўй*= – адолат билан, одиллик билан сиёсат юритмоқ:

Заҳҳок жавридин топқон заҳмлариға адл била марҳам қўйди (189);

~*жўйбори* – адолат, инсофнинг йўлга қўйилиши:

Адл жўйборидин мулк боғинда фароғат ашжори шодоб бўлди ва инсофи тарбиятидин амният ашжоридин фароғат гуллари очилди ва осойиш мевалари етилди (224);

~*тарвижи* – адолат қийматини орттириш, адолатни ривожлантириш:

Сен ўлғил замон аҳлиға шоҳу бас,
Санга адл тарвижи дилшоҳу бас (238);

~*қоидасин туз*= – адолат йўл-йўриғи, кўрсатмаларини йўлга қўймоқ:

Анинг ўрнида тахтқа ўлтурди ва ул дағи дод ва адл қоидасин тузди (206).

АДО (а) – ўташ, тўлаш, бажариш; тугатиш, якунлаш:

~*бўл*= – охирига етказилмоқ, тугамоқ:

Умид улким, барча ўз маҳалида тафсил била дағи адо бўлгай (230);

~*қил*= – баён этмоқ, ифодаламақ:

Ва бу дostonни фақир «Садди Искандарий»даким, «Хамса»нинг бешинчи китобидур, машруҳ адо қилибтурмен (201).

АДОЛАТ (а) – ҳаққоният, инсофлик, шафқатлилиқ, одиллик:

Ул вақтим, куёш нуқтаи эътидоли рубъиға тахвил қилиб эрди, ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди (187);

~*ет*= – адолатли, одил бўлмоқ:

Сосоний нажод салотиндин халойиққа ҳар неча шафқат ва адолат етти (217).

АДУВ (а) – душман, ёв, рақиб:

Доро охир дамда Искандардек муставлий адувсидин хушнуд ўтти (201);

Усру оз нафар била ул ғолиб адув устига келиб, мулкига кириб...(219).

АЁҒ I (т) – оёқ:

Ва пароканда заҳмлар била ани охир қилдилар ва аёғиға ип тақиб маҳаллотқа судрадиларким, тикмас киши салтанат хаёлин қилса, сазоси будур (232).

АЁҒ II (т) – қадах, жом, май:

Онсиз бир аёғ ичмас эрди (220).

АЁЛ (а) – хотин, бола– чақа; рўзғор:

...элни бир– бирининг моли ва аёлиға шарикликка рухсат берди (223).

АЁЛАТ (а) – ҳукмронлик, идора қилиш, ҳукумат:

Бу жиҳатдинким, отаси Шопур ани Хуросон вилоятининг аёлатиға йибориб эрди...(210).

АЁН (а) – аниқ, равшан, маълум, ошкор, очиқ:

~ўл= – аниқ бўлмоқ; белгиланмоқ:

Қаю бирнинг ўлғач аён навбати,

Соғиндики, жовид эрур мулкати (207);

~қил= – равшан қилмоқ, маълум қилмоқ, ошкор қилмоқ, билдирмоқ:

Киши нуктани қилса мужмал аён,

Яқинким анинг шарҳи топмас баён (207).

АЖАБ (а) – ҳайратли, ғаройиб, ҳайратга соладиган, ҳайратомуз; ажойиб, етукли, маъкул:

Аммо Гирсиюзнинг ҳасаддин сиоят қилғани била таҳқиқ қилмай, ани бегуноҳ ўлтурди ва анинг борасиға ажаб ҳайф юзидин зулм борди (194);

Ани тилаб ажаб қолдиким, бағоят хўбсурат ва қавий ҳайкал эрди (220).

АЖАЛ (а) – ўлим пайти, ўлим муҳлати:

Неча девбанд ўлди, ул аржуманд,

Ажал деви охир ани қилди банд (187);

Ажал еткач, жаҳондорларға қилғонни қилди.(210)

~доми – ўлим тузоғи:

Етиб вақт тушти ажал домиға,

Борур баҳс афлок баҳромиға (212);

~илки – ўлим, вафот этиш:

Неча кун сақолиғаким, кулди чарх,

Ажал илкидин барчасин юлди чарх (218);

~шикори – ўлим:

Бир кун овда ажал шикорисининг сайди бўлди (205);

~хайли – ўлим лашкари:

Ва лекин ани дағи бу кунда пир

Ажал хайли илкиға қилди асир (223);

~чоҳи – ўлим, дунёдан ўтиш:
Анга дағи гардун жафо айлади,
Ажал чоҳиға мубтало айлади (222);
~шарбати – ўлим:
Ажал шарбати айшини шўр этиб,
Чиқарди жаҳондин ерин гўр этиб (221);
~ўқи – ўлим, вафот этиш:
Овда руҳи ғизоли ажал ўқиға қатил бўлди (206).

АЖАМ (ф-т) – Араб мамлакатларидан бошқалар; Эрон:
Ажам тарихида фурс салотинини тўрт табақа қилибтурлар (185).

АЖДАҲО (ф-т) – аждар; оғзидан ўт уфурувчи ва кишига ҳамла этувчи,
дамига тортувчи афсонавий ваҳший маҳлуқ:
Таворихда аждаҳо ва каркидон ўлтурди дебтурлар (196).

АЖДОД (ф-т) – бобо, ота– боболар, аждод:
Не қўйди фалак ҳам анинг комини,
Не аждоди тахтида оромини (213).

АЖОЙИБ (а) – ажиб, ҳайратли, ҳайрон қоларли:
Гаҳи Садди Яъжуж қисм айлабон,
Гаҳи юз ажойиб тилисм айлабон (203).

АЖУБА (а) – кишини ҳайратга соладиган, ҳайратомуз, ажойиботлар:
Алардин бири будурким, Ҳиндистон мулкининг ажубасин эшитиб,
тафарружин ҳавас қилди (220).

АЗАМАТ (а) – салтанат, ҳукмронлик, амалдорлик:
Ашкониёларнинг сўнгги подшоҳи эрди, азамат ва тажаммули ва мулкининг
вусъати ул табақадағи салотиндин ортти(206).

АЗИЗ (а) – улуғ, қадру– қимматли, муҳтарам, мўътабар:
~бўл= – эътиборли бўлмоқ, ҳурматли бўлмоқ:
Ҳунар аҳлин севар эрди ва анинг замонида ҳунар аҳли азиз бўлдилар...(206).

АЗИМ (а) – 1.оғир; қийин:
Ва анинг замонида азим қаҳат воқеъ бўлди (186);
2.жуда кўп, бениҳоя, ҳисобсиз:
~жаашн – дабдабали йиғин:
Чун бу иморат туганди, олам салотин ва ашроф ва акобирин йиғиб, анда азим
жашн қилди (187);
~ранж – оғир ва қийин оғриқ, дард:

Отасини ўлтургондин сўнгра анинг ҳам жисмига азим ранж тори бўлуб... (231).

~*черик* – кўп сонли кўшин:

Оқибат Кайхисрав ўзи азим черик тортиб юруди (195);

~*ғанойим* – катта ўлжалар:

...Туронни Байтаткача олиб, сингилларин асирликдин чиқариб, азим ғанойим била келди, дағи салтанат истидъоси қилди (197);

~*қатллар* – ҳисобсиз ўлдиришлар:

Улуқ подшоҳ бўлди ва дод ва адл ва инсоф тариқидин чиқти ва Бани Исроилға черик тортиб, азим қатллар қилди (205).

АЗИМАТ (а) – сафар, юруш, отланиш;

~*қил*= – 1. бирор ерга отланмоқ, кетмоқ; сафарга жўнамоқ; юз қўймоқ, жўнамоқ:

Баъзи дебтурларким, Зоб бинни Тахмоспким, Манучехр набираларидиндур хуруж қилиб, ул анинг била урушур яроғин топмай, юз уруб ўз мулкига азимат қилди (191);

2. вафот қилмоқ, ўлмоқ; ўтмоқ:

Оқибат ул дағи ўзгалар азимат қилғондек озим бўлди (206);

3. қўшин тортиб бормоқ, юриш қилмоқ; жўнамоқ;

Ва Нўширавон ондин қайтиб Ҳиётила мулкин мусаххар қилиб, Ҳиндистон азимати қилди (225);

Ва Абраҳа ул кишидурким, Маккани бузғали азимат қилиб эрдиким, бори таоло тайри Абобилни йибориб, ани ва черикин ҳалок қилди (225);

Алар анинг тек турғонидин ул ишга ризо фаҳм қилмоқ тухмати била Ҳурмузни ҳалок қилиб, оз киши била Парвизни Фирот суйидин ўтқориб, Рум азимати қилдилар (228).

АЗЛ (а) – бўшатиш, четлатиш, узоқлаштириш, мансабдан бўшатиш:

~*қил*= – 1. узоқлаштирмоқ, сургун қилмоқ; амалдан бўшатмоқ, мансабдан туширмоқ:

Кўп мулкка тасарруф иликин сўнғондин Бухтун– Наср ўғли Насрни Бобилдин азл қилди...(198);

...ул тайин қилган элни вилоятдин ва маносибдин азл қилмади (210).

АЗМ (а) – ният, мақсад, майл, қатъий қарор, жазм; ирода, қасд:

Вале эмди азмим будурким худой

Агар бўлса умрумға муҳлат физой (237);

~*айла*= – қасд қилмоқ, отланмоқ, кетмоқ, жўнамоқ:

Чу Гуштасп тузди сарир узра базм,

Анга ҳам фалак айлади кинға азм (197).

АЗОБ (а) – машаққат, азият; озор, дард, алам:

Машхур мундоқдурким, эгинларин ёриб, бағринларин сўктуруб ташлайтурдиким, алар бу азоб била ўларлар эрди (214).

АЙБ (а) – нуқсон, хато, камчилик, гуноҳ:

Ва хирадманд улдурким, махфий андоқ иш қилмағайким, ошкоро они қила олмағай ва биров айбида андоқ сўз демағайким, юзида дей олмағай (226).

АЙЁШ (а) – ишратпараст, айш– ишратни севувчи:

Аммо ул айёш ва бепарво киши эрди (190).

АЙИР= (т) – ажратмоқ, жудо қилмоқ:

Анинг дағи йикти фалак поясин,
Бошидин айирди ҳумо соясин (200).

АЙЛА= (т) – айламоқ, қилмоқ, этмоқ:

Ани қилди ҳақ макри айлаб ситез,
Сиёсат қиличи била рез– рез (188).

АЙН (а) – манба, сабаб:

Демай айна инсонки инсон айн,
Ҳам инсону ҳам айн Султон Ҳусайн (236).

АЙТ= (т) – айтмоқ, гапирмоқ, сўзламоқ;

Маъниси ҳайи нотикдур, яъни тиригики сўз айтқай (185).

АЙУРУЛ= (т) – ажралмоқ, бошқа– бошқа бўлмоқ:

Ул чоғда Заҳҳок ваҳмидин кўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди, тониб, кўториб, Кова оҳангар сипоҳсолор бўлуб, темурчилар белига боғлар саҳтиённи йиғоч бошиға боғлаб, алам қилиб юруб, Заҳҳокдин эл айурулуб эрдилар, туролмай қочти (189).

АЙШ (а) – хурсандчилик, шоду– хуррамлик, роҳат– фароғат; кўнгилхушлик;
~ва *нашот* – шоду-хуррамлик, вақтичоғлик:

Чун кўнгли бу жонибдин тинди, айш ва нашотқа майл қилди (219).

АҚВОЛ (а) – гаплар, сўзлар, ривоятлар:

«Садди Искандарий»да ул ики бузургвор қавлини сойир муаррихлар ақволиға таржих қилиб, назм адосиға қарор берибмен (202).

АҚД (а) – никоҳ:

~иға *киюр*= – никоҳиға олмоқ:

Ҳумойни Ҳумони ҳам дебтурлар, Баҳман ўз ақдиға киюруб эрди (198).

АҚЛ (а) – идрок, зеҳн:

Чун подшоҳ золим ва нодон эрди, Искандарга ҳикмат ва ақл анда турмоқни рухсат бермади (202);

~и жавҳаришунос – етук, комил:

Ки ҳар лафзини ақли жавҳаршунос
Кўруб жавҳари фард айлар қиёс (237).

АҚЛАН (а) – ақл юзасидан:

...бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан муносиб эрмас ва қўймоғлари мулкка мужиби фасод ва хотирга мужиби тараддуддур (204).

АКОБИР (а) – улуғлар, аёнлар, мартабали кишилар; мансабдорлар:

Чун бу иморат туганди, олам салотин ва ашроф ва акобирин йиғиб, анда азим жашн қилди (187).

АКОБИРА (а) – Сосонийлар сулоласи подшоҳларининг лақаби:

Ким аларни акобира дебтурлар (207).

АҚОЛИМ (а) – иқлимлар, мамлакатлар, қитъалар, ўлкалар:

...оламни ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларга йибориб, элга ўзининг парастиишин буюрди (187).

АКС (а) – тескари томон, тараф: тескари, қарама– қарши, зид:

Аммо Банокатий муниг акси битибтурким, ул бағоят золим ва жобир эрди (216).

АКСАР (а) – кўп, кўпчилик, кўпчилик қисм:

Ва оламнинг аксар биллодин олди (189).

АКТОФ (а) – елка, кифтлар, чегара:

Чу Шопур олиб Қоф то Қофни,
Чиқорур эди беҳадд актофни (216).

АЛАЙҲИССАЛОМ (а)– унга тинчлик бўлсин:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи Ажамдин дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

АЛАМ (а) – байроқ, туғ;

~қил= – машҳур этмоқ, ҳаммага танитмоқ; байроқ қилиб кўтармоқ:

Ул чоғда Захҳок ваҳмидин кўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди, тониб, кўториб, Кова оҳангар сипоҳсолор бўлуб, темурчилар белига боғлар саҳтиённи йиғоч бошига боғлаб, алам қилиб юруб, Захҳокдин эл аюрулуб эрдилар, туролмай қочти (189).

АЛАР (т) – улар:

Ва алар ўн бир кишидурларким, салтанат қилибтурлар (185).

АЛБУРЗКЎҲ (ф-т+ф-т) – Эроннинг шимолидаги Эльбурс тоғининг ўрта асрлардаги номи:

Ва Кайкубод Албурзкўҳда эрди (193).

АЛҚИССА (а) – шундай қилиб, хуллас калом, қисқаси, хуллас:

Алқисса Гуштасп бу хабардин воқиф бўлғач, бу ишдин кўп пушаймон бўлди (197).

АЛО (т) – ҳой, огоҳ бўл, эшит (ундов):

Ало, токи шахсиз чу бўлғай жаҳон,
Замон аҳлига бўлмағуси амон (238).

АЛОМАТ (а) – белги, нишон, из:

...Нўширавон бу ишлардин мутаҳаййир бўлуб, Сатих коҳинни тилаб, андин бу аломат кайфиятин истифсор қилди...(226).

АЛЯСА (а) – пайғамбарлардан бирининг номи:

Баъзи Ҳазқил ва Хизр алайҳимуссалом ва Илёс ва Алясаъни ҳам дебтурлар ва Юнус алайҳиссалом дебтурлар (193).

АМАЛ (а)– иш, амал, ҳаракат;

~қил= – (бирон ишни) бажармоқ, ижро этмоқ:

...биз сенинг– ўқ қавлунг била амал қилиб, рухунгни азобдин қутқарурбиз...(211).

АМИР (а) – подшоҳ, ҳукмдор:

Ва анинг осоридин Форсда Гуворбандидурким, амир Сайфиддин Масъуд деган Бағдод йўли устида работ ясаб ва яна Басо ва Чаҳрум ва Бусигон ҳам анинг осоридиндур (198).

АММО (а) – зидловчи боғловчи; лекин, бироқ:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи Ажамдин дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

АМНИЯТ (а) – тинчлик, омонлик, осойишталик; хавфсизлик, беташвишлик, хотиржамлик:

...инсофи тарбиятидин амният ашжоридин фароғат гуллари очилди ва осойиш мевалари етилди (224).

АМОН (а) – хавфсизлик, тинчлик, осойишталик:

Ало, токи шахсиз чу бўлғай жаҳон,
Замон аҳлиға бўлмағуси амон (238).

АМОНАТ (а) – сақлаш учун берилган нарса:

...мен бу амонатни тиласам бергайсен (209).

АМР (а) – 1. буйруқ, ҳукм, фармон, фармойиш:

Ардашер давлат раҳнамуни амри била шарбатни олурда тааммул зоҳир қилди... (209);

2. воқеа, ҳодиса;

ғариб амр – диққатни жалб қилувчи ҳодиса:

Яна минг қилода пили бор эрди ва анинг замонида пил Ҳиндистондин ўзга ерда болалади ва ул ҳам ғариб амр эрди (229);

~қил=//эт= – буюрмоқ, фармон бермоқ:

...оламни ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларга йибориб, элга ўзининг парастиишин буюрди (187).

АМУЛ-АЗРАҚ (а) – киши номи:

...Арабдин Аббосул-аҳвол ва мағрибдин Амул-Азрақ ва Туркистондин ҳоқони чин (227).

АМУ (ф-т) – Амударё;

~суйи – Амударё:

Аму суйидин нарини анга мусаллам тутуб, яраш бўлуб, Афросиёб қайтти (190).

АНБИЁ (а) – пайғамбарлар, набийлар, ялавочлар:

Анинг замонида анбиёдин Сулаймон алайҳиссалом ва аҳбордин Силуни ва ҳукамодин Фишогурс эрдилар (195);

Ва анинг замонидаги анбиё Узайр била Урмиё ва Дониёл алайҳиссалом эрдилар (196).

АНГА (т) – унга:

Ва баъзи Куфани ҳам анга мансуб қилибтурлар (186).

АНГЛА = (т) – тушунмоқ, фаҳхламоқ; билмоқ, хабардор бўлмоқ:

Чун ул бу ишни англади, эл била андоқ бориштиким, борча ани тиладилар (196);

Яқин англағай табъи донишвари,
Ки меросинг эрмиш жаҳон кишвари (238).

АНГУШТНАМО (ф-т) – шуҳрат, донг таратган, обрў– эътиборли; ҳаммани қойил қолдирган:

Бу қатла худ элга ангуштнамо бўлуб, яна Хумойға ани битидилар (199).

АНДА (т) – унда, у ерда:

Дамовандни бино қилди, аммо анда гоҳи бўлур эрди (185).

АНДИН (т) – ундан:

Ҳар тақдир била подшоҳлиқ қондаси андин бурун йўқ эрди (185).

АНДОҚ (т) – шундоқ:

Йўқ эрди жаҳондори анжум сипоҳ
Жаҳон ичра андоқки Ҳушанг шоҳ (186).

АНЖОМ (ф-т) – оқибат, охир, интиҳо, поён, тугаш., сўнг, натижа:

Ғаразким бу сўз етса анжомиға,
Бу тарих юз қўйса итмомиға (238).

АНЖУМ (а) – юлдузлар:

Ва ани жавоҳир била мурассаъ қилиб эрдилар ва тўрт поясида афлок ва анжум ва ақолими сабъа суратин хўброқ важҳ ила тортиб эрдилар...(229);

~*дурри* – шуъла, нур:

Ки анжум дуррин гар тўкар чархи куз,
Эмас бир гуҳарнинг баҳоси ҳануз (237);

~*сипоҳ* – сонсиз-саноксиз, беҳисоб қўшинли:

Йўқ эрди жаҳондори анжум сипоҳ
Жаҳон ичра андоқки Ҳушанг шоҳ (186).

АНИ (т) – уни:

Одам деганлар қавли била ани Гилшоҳ дебтурлар, бу маъни билаким, болчиғдин яратилди (185).

АНИНГ (т) – унинг:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур (185).

АНТОКИЯ (а) – атоқли олим ва шайх:

Ва анинг осоридин Румия шаҳри дебтурларким, Мадойин ёнида Антокия тарҳи била ясади (226).

АНУШЕРВОН (ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб бўлган Эрон шоҳларидан бири:

...ўз калом муъжиз низомини мундоқ сўрубтурким, вулидту фи замони ас – султонул-одил Анушервон (224).

АРАБ (а) – 1. халқ номи; арабистонлик, араблар:

Анинг туфулият замонида мулкда араб истилосидин кўп шўриш пайдо бўлуб (214);

~*тили* – араб тили:

Маъмун халифа вазири Ҳасан Саҳл андин бирор нима топиб, араб тилига таржима қилибтур (186);

2. араб мамлакати:

...бу кеча Арабда Қурайш қабиласидин бир киши мутаваллид бўлмиш бўлғайким... (226).

АРАСТУ (юн.) – таниқли юнон файласуфи Аристотель (эрамиздан аввалги 384-322й.):

Афлотуни илоҳий бошлиғ ва Арастудек вазири бор эрди (202).

АРДАШЕР (ф-т) – киши исми:

Ва охирул-амр Ардашер Бобак ани орадин чиқориб, мулк ашконийлардин сосонийларға интиқол топти (206).

АРДАШЕР БИННИ ҲУРМУЗ (ф-т) – Сосонийлар сулоласига оид Эрон шоҳларидан бири:

Ардашер бинни Ҳурмуз Шопур зул Актофнинг иниси эрди (216).

АРДАШЕР БИННИ ШЕРУЯ (ф-т) – Сосонийлар сулоласига оид Эрон шоҳларидан бири:

Ардашер бинни Шеруя. Чун Шеруя вафот қилди ва жамиъ мулк тегар оғо – инисини ўлтуруб эрди... (231).

АРДУВОН БИННИ ЯЛОШ (ф-т) – Ашконийларнинг сўнгги подшоҳи:

Ардувон бинни Ялош. Ашконийларнинг сўнгги подшоҳи эрди азамат ва тажаммули ва мулкининг вусъати ул табақадағи салотиндин ортти (206).

АРЖАСП (ф-т) – Афросиёбнинг ўғли, турк подшоларидан бири:

Чун Луҳрасп тахтни Гуштаспқа топшурди ва ўзи Балҳда ибодатқа машғул эрди, Гуштасп баъзи билод фатҳиға машғул эрканда, Аржасп келиб, Балхни олиб, Луҳраспни ўлтурди (196).

АРЖУМАНД (ф-т) – 1.азиз, иззатли, қадрли, қимматли; шарафли, обрўли; мухтарам:

Неча девбанд **эрди**, ул аржуманд,

Ажал девихи охир ани қилди банд (187);

2. машхур, улуғвор:

Чу Бахроми Чўбинни бахти баланд

Жаҳон мулкида айлади аржуманд (228).

АРЗ I (а) – ер, замин, ер юзи:

Ва Истаҳр шаҳрин улғайтти, андоқки тули Хуфракдин Ромжаррадқа еттиким,
ўн икки йиғоч бўлғай ва арзи ўн йиғочқа етти (187).

АРЗ II (а) – изҳор, баён, мурожаат, истак, илтимос, шикоят;

~қил= // айла= – изҳор этмоқ, баён қилмоқ, арз қилмоқ:

Ва анга арз қилдиларким, Қўстантанияда Рум қайсари ўз ҳаддидин тажовуз қилибтур (210);

Навойи, чу арз айладинг муддао,

Келу муддао қилғил эмди дуо (238).

АРЗАДОШТ (ф-т+ф-т) – ўз ахволини баён қилиш, истак, мақсадни хат орқали билдириш:

Қубодға Ялошнинг ўлгонин хабарин еткурди ва ани поршохликқа тилаган арзадошларни топшурди (222);

~қил= – арз қилмоқ, баён қилмоқ, мақсадни айтмоқ:

Заруратан ҳоқонға пешкашлар била арзадошт қилиб, киши йибордиларким, келсанг мулкни топшурурбиз деб (219).

АРЗОЛ (а) – пастки табақа, авом халқ:

Бу жиҳатдин авбош ва арзол йиғилиб, ғавғо қилдилар (223).

АРИҒ (т) – ариқ:

...ариғлар қазиб, сув солиб, ободлиғ ул қилди (186);

Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

АРИСТОТОЛИС (юн.) – қадимги юнон файласуфи Аристотель:

Аристотелисим, анинг вазири эрди, ҳозир эрмас эрди (204).

АРҚОН (а) – устунлар, таянчлар;

~давлат – давлат устунлари, давлат суянчиқлари, амалдорлар, арбоблар:

Яна бири улким, Яманда Зулазор Ҳимяриким, Яман подшоҳи эрди, анинг ғафлати жиҳатидин ани жамиъ арқони давлатини тутуб, банд қилди (193).

АРМАН (арман.) – ўрта аср ёзма манбаларида Арманистон ва Арман халқи номи; яна Армания варианты ҳам бор:

Арман заминга бориб, қабонларни ўлтуруб...(195).

АРМОН (а) – 1.ушалмаган орзу,истак; хасрат, ўкинч:

... жаддининг қонини Салм ва Турдин тилаб, аларни қатл қилди ва Фаридуннинг армони қолмади (190).

АРО (т) – ичра:

Шаҳе эрди Тахмурас офоқ аро

Ки адл этти чархи кўҳан тоқ аро (187);

~дин чиқар= – йўқ қилмоқ, маъдум этмоқ:

Жаҳон мулкин ўз мулки қилди гумон,

Ани ҳам чиқарди ародин жаҳон (191);

~га кетур= – бунёд этмоқ, юзага келтирмоқ, расм этмоқ:

Ва кўпрак деҳқонлиғ зийнату зебин ул ароға кетурди (190).

АРРА (ф-т) – арра:

Шаддод Одқа такдир бўлдики, қардоши ўғли Заҳҳоки алаввонини сипоҳ била йиборди, то ани тутиб, арра била ики бўлуб, жисмин пора– пора қилди (188).

АРСЛОН (т) – шер, арслон:

Оқибат анга қарор топтиким, салтанат тожин икки оч арслон орасида кўйғай...(218).

АРФАХШАД (ф-т) – Эрамнинг қардошларидан бири:

Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг етти ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

АРЧИОН БИННИ СУЛАЙМОН АЛАЙҲИССАЛОМ (а) – киши номи:

Баҳманнинг отаси Толут наслидин эрди ва ҳарами Арчион бинни Сулаймон алайҳиссалом қизидин икки ўғли бор эди: Сосон ва Дороб (198).

АСАР (а) – из, қолдиқ, нишон, белги, аломат:

...андоқким, сув асари қолмади ва ўн икки кунгира Кисро тоқидин йиқилди (226).

АСБОБ (а) – мол-дунё, бойлик, қимматбаҳо буюмлар; асбоб-ускуна, жиҳозлар, анжомлар, керакли нарсалар, яроғ;

салтанат асбоби – ҳукмронлик, султонлик бойлиги; ҳукмронлик яроғи:

~туз= – султонлик бойлигини, ҳукмронлик яроғини бино қилди:

Ул хазойин била етти йил Зоб Таҳмосп салтанат асбобин тузуб, маош ўткарди (191).

АСИР (а) – асир, туткун, банди;

~қил= – асирга олмоқ, банди қилмоқ:

Ва Дониёл била Узайр алайҳиссаломни асир қилди (196).

АСЛАҲА (а) – курол-яроғ:

Ва ул жумладин сипоҳийлик аслаҳасидурким, пайдо қилдиким, андин бурун тош ва йиғоч эрди (187).

АСОС (а) – таянч, пойдевор:

~туз= – бирон нарсани ўрнатмоқ, юзага келтирмоқ, мустаҳкамламоқ, қўл урмоқ, иш бошламоқ:

Зулм биносин бузди ва адл асосин тузди (212).

АСРА= (т) – фарзанд қилиб олмоқ; тарбия қилмоқ:

Ва ани Рустам асраб эрди...(193);

Дебтурларки, бир гозур иликига тушуб, ани фарзандчилай асраб, тарбият қилди (199);

2.сақламоқ, яширмоқ, эҳтиётламоқ:

Ардашер бир кун овдин келиб, шарбат тилагач, ул қиз шарбатни захр олуд қилиб муҳайё асраб эрди, филҳол тутаберди (209);

3.назорат қилмоқ, қоровулламоқ:

Бу ҳазаёндин ўн етти ўғлини бир ҳисорға солиб, маҳбус асраб, қўймас эрдиким, хотун киши алар қошида ётқай (215).

АСРУ (т) – жуда, ниҳоятда, жуда қўп, беҳисоб:

Ва лекин манга улча мақдур эди,

Ул ишларниким, асру машҳур эди (236).

АТА= – (т) – бағишламоқ, ҳадя қилмоқ:

Подшоҳ қизин Баҳромға бериб, мулкин ҳам анга атаб, валиаҳд қилди (220).

АТБОЪ (а) – тобелар, фуқаролар, қарашли кишилар; тарафдорлар, издошлар:

Анга бир саҳв туштиким, ўз ўғлонларидин Кайковус атбоиға яхшироқ мамолик берди (196).

АТВОР (а) – 1.юриш-туриш, хулқ-атвор, феъл, ҳаракат, қилиқлар:

...чун Сосоннинг барча атвориға мулоҳаза қилур эрди...(208);

2.йўл, йўсин, услуб; тартиб, одат:

~туз= – йўл тутмоқ:

Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб, ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустаҳсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

АТКА (т) – тарбиячи, мураббий, отахон:

...ул қиз бир энага билан ва бир атка ва бир хожасарой била қолди (201).

АТО//ОТА (т) – ота, падар:

Ва Тахмурас девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин вокиф бўлуб, девларни атоси қасосига ҳалок қилди (186).

АТРОК (т) – турклар:

Кўпрак авқот Жайхун қироғинда бўлуб, атрок била урушуб юрур эрди (193).

АТРОФ (а) – атроф, теварак-атроф:

Чун эл бир йўли навмид бўлдилар, атрофдин душманлар мулки тамаъига юз қўйдилар...(227).

АТФОЛ (а) – гўдаклар, ёш болалар:

Ардашер шодман бўлуб буюрди, ани анинг ёши атфол била ясаб, анинг қошига келтурдилар (209).

АФВ (а) – кечириш, гуноҳидан ўтиш;

~пеша қил= – кечиримлиликини одат қилмоқ:

Ва ул тундхўйлуғни тарк қилиб, адолат ва муросо ва афв пеша қилди (212).

АФЛИҲОН (юн.) – Искандария подшосининг исми; Искандарнинг бобоси:

Искандария подшоҳи ва отаси Афлиҳон бинни Нуқо қизи эрди (210).

АФЛОК (а) – фалаклар, осмонлар, осмон қаватлари:

...тўрт поясида афлок ва анжум ва ақолими сабъа суратин хўброқ ваҳх ила тортиб эрди...(229).

АФЛОТУН (юн.) – қадимги юнон файласуфи (Платон):

Ва Дороб маосири пайғамбарлардин Жиржис алайҳиссалом эрди ва ҳукамодин Афлотун илоҳи (200).

АФРОСИЁБ (ф-т) – қадимги ҳукмдорлардан бири. Мовароуннаҳрга

ҳукмронлик қилган. Қадимий Самарқанд (Афросиёб) унинг пойтахти бўлган:

Ва замонидин олтмиш йил ўткондин сўнгра Тур ўғли Афросиёб сипоҳ тортиб анинг устига юруди (190).

АФЪОЛ (а) – феъллар, ҳаракатлар, қилмишлар, ишлар:

Бир кун ғоят худписандлиғидин бир ҳақимдин сўрдиким, манинг афъол ва сифотимга не нима кераклиқдур?(213).

АҲБОР (а) – донишмандлар, хирадмандлар, донолар, олимлар:
Анинг замонида анбиёдин Сулаймон алайҳиссалом ва аҳбордин Силуни ва
хукамодин Фишоғурс эрдилар (195).

АҲВОЗ (а) – Басра билан Форс вилояти ўртасидаги воҳа, уни яна Хузистон
ҳам дейилган:

Яна Ардашерки, ани Гавошер дерлар, Кирмонда ва Аҳвоз, Хузистонда ва
Мўсил жазирадин хиттаи Баҳраиндин (210).

АҲВОЛ (а) – ҳоллар, ҳолат, аҳвол:

Бу воқеадин аҳволи бағоят хароб бўлуб, Эраж нисбатидин Манучехр ўзининг
набираси эрди тақвият ва тарбият қилдиким, жаддининг қонини Салм ва
Турдин тилаб, аларни қатл қилди ва Фаридуннинг армони қолмади (190).

АҲЛ (а) – аҳоли:

Сиёвуш учун Эрон аҳли андоқ мотам туттиларким, ҳаргиз ҳеч киши ёд
бермас (195);

~и *тарих* – тарихчилар, тарихшунослар:

Ва улча бу табақада аҳли тарих сўзида ихтилофдур (204);

~и *фасод* – йўлтўсарлар, безорилар, қароқчилар:

Ва мамоликида йўлларни тузотиб, сувларга кўпруклар боғлаб, аҳли фасодни
йўллардин билкулл дафъ қилдиким, мусофирлар фароғат била борир– келиш
қилғайлар (225).

АҲЛОҚЛИҚ (а+т) – яхши , ахлоқли одобли:

Фаридун яхши ахлоқлиқ олим ва одил подшоҳ эрди (189).

АШЖОР (а) – дарахтлар:

Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди
ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

АШК БИННИ ДОРО (ф-т) – Ашконийлар сулоласига мансуб подшолардан
бири:

...Ашк бинни Доро ўлтурди (206).

АШК БИННИ ДОРОБ (ф-т) – Ашконийлар сулоласига мансуб
подшолардан бири:

Ашк бинни Дороб Чун Абтахши Румийни орадин чиқарди...(204).

АШКОНИЙ (ф-т) – қадимги Эрон подшоҳларининг бир сулоласи:

Жаҳон мулкин Ашконий олди тамом,

Аларға булар бўлди қоиммақом (207).

АШМУИЛ АЛАЙҲИССАЛОМ (а+а) – Исломиятдан аввал ўтган пайғамбарлардан бирининг номи:

Ва Луқмони Ҳаким ва Ашмуил алайҳиссалом ва Толут анинг замонида эрдилар (193).

АШРОФ (а) – шарафли, эътиборли кишилар; олий зотлар:

Чун бу иморат туганди, олам салотин ва ашроф ва акобирин йиғиб, анда азим жашн қилди (187).

АЪДОД (а)– сонлар, саноклар, ҳисоблар;

~ида тут= – сонга қўшмоқ, қаторда санамок, ҳисобга қўшмоқ:

Ва муаррихлар Жомаспни мулук аъдодида тутмайдурлар (224).

АЪРОБ – (а) араблар; бадавийлар, саҳройи араблар:

...бу бузуғлуқ қилган аъроб қатлиға буюрди ва кўп таъзият била ўлтуртти (214).

Б

БАҒДОД (а) – Ироқдаги шаҳар номи:

Ва анинг осоридин Форсда Гуворбандидурким, амир Сайфиддин Масъуд деган Бағдод йўли устида работ ясаб ва яна Басо ва Чаҳрум ва Бусигон ҳам анинг осоридиндур (198).

БАҒИР (т) – кўкс, жигар:

Машҳур мундоқдурким, эгинларин ёриб, бағринларин сўктуруб ташлайтурдиким, алар бу азоб била ўларлар эрди (214).

БАҒИШЛА= (т) – ато этмоқ, эҳсон қилмоқ, ҳадя айламоқ, тухфа қилмоқ:

Ўзидин бурунги жамиъ акосира замонидин қолган шалтоқларни жамиъ раоёға бағишлаб, дафтарларни буюрдиким ювдилар (233).

БАҒОЯТ (ф-т +а) – ғоятда, жуда, ниҳоят, ўта, оша:

Бағоят қалин эл жамъ бўлуб, Фаридуннимим, баъзи Жамшид набираси дебтурлар, баъзи Обитин ўғликим Тахмурас наслидин бўлғай, нисбат қилибтурлар (189).

БАДАН (ф-т) – тана, гавда, жисм, жасад:

...руҳ инсон баданида зиндондадур ва анинг ери ўзга оламдур (211).

БАДГУМОН (ф-т +ф-т) – шубҳа билан қараш, гумонсираш:

...Ғараз бу тадбир эдиким, Ҳурмуз ўғлидин бадгумон бўлуб ородин кўтаргай...(227).

БАДГҲҲ (ф-т +ф-т)– тухматчи, иғвогар, ғийбатчи:

Ҳурмузға бадгўйлар мундоқ еткурдиларким, Баҳром усру кўп ғанимат олибтур, дағи санга оз нима йиборибтур (227).

БАДДИЛ (ф-т +ф-т) – ишончсиз, бадгумон, шубҳали;

~бўл= – шубҳаланмоқ, бадгумон бўлмоқ;

Ва баъзи кўтаҳандеш эл бевафолиғ қилиб, анга қочиб борғон жихатдин халойиқ баддил бўлуб...(219).

БАДНОМ (ф-т +ф-т) – ёмон отлик, ёмон от чиқарган;

~қил= – шарманда қилмоқ, шармисор қилмоқ;

...ўз кўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи била бадном қилиб чақти...(194).

БАДНОМЛИҚ (ф-т +ф-т +т) – бадномлик, шармисорлик, ёмон отлик;

Бадномлик ани бунёд қилганга бўлур (225).

БАДФЕЪЛЛИҒ (ф-т +а+т) – бадфеъллик;

Ҳурмуз жихатсиз бадфеъллиғи жихатидин ва мол ҳирсидин Баҳромнинг ишин писанд қилмай...(227).

БАДХҲҲЙЛУҒ (ф-т +ф-т +т) – бадфеъллик, совуқ қилиқлик, кўполлик, тундлик, дағаллик;

Халойиқ анинг бадхўйлуғидин ожиз бўлуб, муъбадлар ва ҳакимларга истиғоса кўргузуб, истионат қилдилар (212).

БАЁН (а) – сўз, ифода, тасвир, таъриф, изҳор;

~қил= – таърифламоқ, айтмоқ, ифодаламоқ;

...Ҳиндистонга борғонин ҳам, чун ғаройиби умурдиндур, мужмалан баён қилоли (220).

БАЗМ (ф-т) – зиёфат, базм, шодлик, хурсандчилик давраси, улфатчилик мажлиси;

~туз= – мажлис, анжуман қурмоқ;

Чу тузди жаҳон базмини Кайқубод,
Суруди Каёний била эрди шод (193).

БАЙЗА (а) – ўлчов атамаси, олтин доналари, миқдори;

...минг байза олтунким, ҳар бири вазнга қирқ мисқол бўлгай, хирож тайин қилиб, қайсарнинг қизин қулуб, Румдин ёнди (200).

БАЙЗО (а) – Эрон шоҳи Гуштасп барпо қилган шаҳар;

...Эрон ва Турон орасиға тортилибтур ва Насо шаҳри ва Байзо шаҳриким, баса акобир ва ашроф андиндурлар (197).

БАЙРИ (т) – киши исми:

Байри отлиғ иниси сиояти била тиладиким, азл қилғай (200).

БАЙТАТ (а) – жой номи:

Исфандиёр бориб, Аржаспни ўлтуруб, Туронни Байтаткача олиб, сингилларин асирликдин чиқариб, азим ғанойим била келди...(197).

БАЙТУЛ-МУҚАДДАС (а+а) – Қуддус ва у ердаги зиёратгоҳни шундай аташган:

Ва Бухтун– Наср бинни Гударзки, оламнинг бузуғлуғи дерларки, анинг зулмидин эрди, Лухраспнинг гумаштаси эрдиким, икки қатла Байтул–муқаддасни ер била тузатти (196).

БАЙТУЛ-МОЛ (а) – давлат хазинаси, давлатга қарашли бойлик:

Баъзи дедиларким, бу нима байтул– мол дохилидур, подшоҳқа тааллуқ тутар (224).

БАҚО (а) – абадийлик, мангулик, доимийлик, абадият, чексиз ҳаёт;

~*олами* – нариги дунё, у дунё, охират:

Ва анинг замонида ҳазрат саййидул– мурсалин саллоллоҳу алайҳи вассаллам фано танғнойидин бақо оламиға хиром қилдилар...(233).

БАЛАНД (ф-т) – юқори, буюк:

Неким олам аҳлиға қилди писанд,
Анга они еткурди чархи баланд (216).

БАЛКИ (ф-т) – 1.хатто:

Аммо фақир қошида бу қавл йироқроқ кўрунур, невчунким Золким, Рустамнинг отасидур, анинг қошида сипоҳсолор эрди ва Гиршаспни «Гузида»да, балки хейли таворихда Манучехр набиралиғига чиқарибтурлар (192).

2.эҳтимол:

Машхурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори чиқарсунларким, олам аҳлиға мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта тутқайлар (203).

БАЛХ (ф-т) – ободлиги ва бошқа сифатлари билан ажралиб турувчи Хуросондаги шаҳар ва вилоят:

Дағи ул мавзуда шахр бино қилиб, отин Балх қўйди (186).

БАНД (ф-т) – кишан, ҳибс:

...бандларға тушти ва Рустам халос қилди (193).

~*қил*= – асир олмоқ, тутқун қилмоқ:

...анинг ғафлати жиҳатидин ани жамиъ аркони давлатини тутуб, банд қилди (193);

...сипоҳ тортиб Румга юруб, қайсарни тутти ва банд қилди (200).

БАНДУЯ (ф-т) – киши исми:

Баҳромдин юз қайтарди, Бандуя била Бастом анга ҳам тағойи эрдилар, ҳам сипаҳсолор (228).

БАНИ (а) – авлод, болалар, уруғ, қавм, қабила:

~*Исроил* – Исроилдан тарқалганлар:

...андин сўнгра бани Исроил қавмидин мунқатиъ бўлди (205).

БАНОКАТИЙ (а) – XIII асрнинг иккинчи ярми ва XIV аср биринчи ярмида ўтган улкан муаррих, олим ва шоир. Исмои Абу Сулаймон ибн Довуд ибн Абулфазл Муҳаммад ибн Довуд Банокатий (1329 йили вафот этган), “Равзатул-албоб фи таворих ал-ақобир ва ал-ансоб” номли асари билан машҳур:

Аммо «Низомут-таворих» ва «Жомеут-таворих»и Жалолий ва Банокатийда дағи иттифоқ била ҳужжатул-ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса сирруху «Насиҳатул-мулк»да ани Шис алайҳиссаломнинг қардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

БАРАКАТ (а) – хайр, эзгулик, саодат:

Анинг адолати баракатидин ҳақ таоло етти йилдан сўнграким ёмғур берди (221).

БАРБОД (ф-т +ф-т) – зое, маъдум, нобуд, яксон, йўқолган, кўкка совурилган, талафотга учраган;

~*бўл* – кўкка совурилмоқ, барбод қилинмоқ:

Чу ғасп айлади Шаҳрирод мулк,

Анинг нангидин бўлди барбод мулк (232).

БАРГ (ф-т) – япроқ, барг:

Бир муруд барги тушак остида қолғон жиҳатдин эрмиш (214).

БАРГАШТА (ф-т +ф-т) – қайтган, омади кетган, омадсиз, иши юришмаган;

~*бахт* – бахти қаро, бахтсиз:

Чу Шеруя дун баргашта бахт

Бу янглиғ лақаблар била олди тахт (231).

БАРИ (т) – ҳамма, барча:

Ани ҳам фалак чекти туфроқ сари,

Не золим, не одил кетарлар бари (190).

БАРОАТ (а) – поклик, бегуноҳлик; фазилят:

...андин ком ҳосил қила олмай, ўз кўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи
била бадном қилиб чақти ва ул ўз бароати учун ўтқа кирди (194).

БАРР (а) – ер, қитъа, қуруқлик, дашт, биёбон, чўл;

~у *бахр* – қуруқлик ва сув (ер юзи):

Оламнинг барру баҳрин олиб, ҳайвон суйи таманноси била зулумотқа кирди
(202).

БАРС (т) – барс:

...аксар конларни ул чиқорди ва барсни ва итни ул кийик олғувчи қилди
(186).

БАРЧА (т) – ҳамма, жами, бари:

Искандар барчани қабул қилди (201).

БАС (ф-т) – 1. кифоя, етарли, тамом, бас:

Орияти давлатқа кўнгул боғламай, эл била баски яхшилиқ қилди...(212).

2.ғоят, бениҳоя, зиёд, ортиқ:

Чу Озармидўхт ўлди маснаднишин,

Бас ошуфта қилди яна мулк ишин (234).

БАСЕ (ф-т) – кўп, бениҳоя, ниҳоятда, ғоят, шу қадар; аксари:

Ва халойиқ андин басе мураффаҳ ва масрур бўлдилар (233).

БАСО (а) – Баҳман қурдирган шаҳар:

Басо ва Чаҳрум ва Бусигон ҳам анинг осоридиндур (198).

БАСТОМ (ф-т) – киши исми:

Бандуя била Бастом анга ҳам тағойи эрдилар...(228).

БАТАХСИС (ф-т) – айниқса, хусусан:

Ва анинг замонида Ажам мулки иши заиф ва мутазалзил бўлди ва ҳар ёндин
душманлар истило топтилар, батахсис араб (235).

БАТЛИМУС (юн.) – Румнинг Искандардан кейинги ҳукмдори:

Ва Румда Батлимус қайсар қилдилар, валлоху аълам (203).

БАҲМАН (ф-т) – Каёнийлар сулоласига мансуб бўлган Эрон шоҳларидан
бирининг номи:

Вале Исфандиёр ўғли Баҳманни валиаҳд қилди (197).

БАҲМАНДЎХТ (ф-т +ф-т) – Исфандиёрнинг қизи, Каёнийлар сулоласининг олтинчи ҳукмдори Баҳманнинг синглиси:
Уч қизи бор эрди: Хумой ва Фаранг ва Баҳмандўхт (198).

БАҲО (ф-т) – қиймат, нарх:
Мажлис ҳуззори айттилар: бу тузға не миқдор баҳо бўлғайки, сотқун олғайлар?(224)

БАҲОДИР (мўғ.) – қаҳрамон, жасур, қўрқмас, ботир:
Бу жиҳатдин Гуштасп, чун бағоят рашид ва баҳодир киши эрди, таҳаммул қила олмади (196).

БАҲОДИРЛУҚ (мўғ+т)– қаҳрамонлик, жасурлик, баҳодирлик, қўрқмаслик, паҳлавонлик:
...сипоҳийлик русуми ва баҳодирлуқ фунунида ҳам ягона бўлди (202).

БАҲОЙИМ (а) – ҳайвонлар, тўрт оёқли ҳайвонлар, чорва, от, мол, туяга ўхшаш ҳайвонлар:
Кўринган қаро худ дашт баҳойими эрмиш (202).

БАҲР (а) – катта, азим, дарё, денгиз:
Оламнинг барру баҳрин олиб, ҳайвон суйи таманноси била зулумотқа кирди (202);
~у *бар* – ҳўлу қуруқ, ер ва сув, бутун дунё:
Скандарки фатҳ айлади баҳру бар,
Кириб тахти фармониға хушқу тар (203).

БАҲРАВАР (ф-т) – баҳраманд, баҳра олувчи:
Анга ҳар киши солса очиб назар,
Бўлуб кўнгли мазмунидин баҳравар (238).

БАҲРАМОН (ф-т) – баҳра берувчи, наф кўрсатувчи:
Қубод ўлди чун мулк уза қаҳрамон,
Халойиққа андин эди баҳрамон (224).

БАҲРОМ БИННИ БАҲРОМ (ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб шоҳ:
Баҳром бинни Баҳром. Ани салаф дедилар (212).

БАҲРОМ БИННИ БАҲРОМ БИННИ БАҲРОМ (ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳи:
Баҳром бинни Баҳром бинни Баҳром. Ота ва абука отин анга қўйдилар, ва лекин ани шаҳаншоҳ дедилар (212).

БАҲРОМ БИННИ ҲУРМУЗ (ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб шоҳ:
Баҳром бинни Ҳурмуз отаси Ҳурмуз васияти била подшоҳ бўлди...(211).

БАҲРОМ БИННИ ШОПУР (ф-т) – Ашконийлар сулоласига мансуб шоҳ:
Баҳром бинни Шопур. Отасининг васияти била ота тахтини билди. Анинг подшоҳлиғи ўн бир йил эрди (205).

БАҲРОМ БИННИ ЯЗДИЖУРД (ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб шоҳ:
Баҳром бинни Яздижурд чун отасидин сўнгра салтанат тахтига ўлтурди, отаси бузғанларни тузди...(218).

БАҲРОМИ ЧЎБИНА (ф-т) – Сосоний ҳукмдор Ҳурмуз бинни Анушервоннинг лашкарбошиларидан бири. Анушервон ўлгандан кейин икки йил ҳукмдорлик ҳам қилган:
Баҳроми Чўбина мутағайир бўлуб анга ёғий бўлди...(227).

БАҲС (а) – баҳс, тортишув, мунозара, фикр юритиш;
~қа сол= – баҳслаштирмақ, мунозара қилдиртирмақ:
Андин сўнгра уламони йиғиб, анинг била баҳсқа солди ва уламо ани якнафар қилиб, куфрни анга собит қилдилар (211).

БАХТ (ф-т)– иқбол, саодат, омад; толеъ, тақдир, қисмат:

Чу Ҳурмузни бахт этти маснаднишин,
Адолат била тузди олам ишин (211);

~и баланд – бахтли, омадли, саодатли:

Чу Баҳроми Чўбинни бахти баланд
Жаҳон мулкида айлади аржуманд (228).

БАЪЗАН (а) – аҳён– аҳён, айрим пайтда:

Баъзи эллик йиғоч дебтурлар, икки вилоятнинг фосили ва баъзан ортуқ ўксук ҳам дебтурлар (222).

БАЪЗИ (а) – айрим, баъзи, бир қисм:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи Ажамдин дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

БЕАДАД (ф-т +а) – сон– саноксиз, ҳисобсиз, чексиз, бениҳоя, ҳаддан ортиқ:
...фароғат била беадад хайл ва сипоҳини мулк бузмоқға қўёберган чоғдаким, халойиқ фиғон ва ғиреви ул ҳазратнинг қулоғига етишти (219).

БЕАДИЛ (ф-т +а) – тенги йўқ, ўхшаши йўқ, бемонанд, тенгсиз:
Малак шева шоҳе эди беадил,
Фалак девга қилди они қатил (186).

БЕБАҚО (ф-т +а) – бақосиз, вақтинча, қисқа, омонат:
Аммо даврони умридек бевафо эрди ва умри давронидек бебақо (212).

БЕБОК (ф-т +ф-т) – золим, тошбағир, шафқатсиз:
Бу ҳашмат бериб, эзиди пок анга,
Не зулм этти, кўр, чархи бебок анга (203).

БЕВАФО (ф-т +а) – ўтқинчи, бақосиз; бир лаҳзалик:
Аммо даврони умридек бевафо эрди ва умри давронидек бебақо (212).

БЕВАФОЛИҒ//БЕВАФОЛИҚ (ф-т +а+т) – вафосизлик, аҳдига вафо қилмаслик:

~қил= – вафосизлик қилмоқ, аҳдини бузмоқ:

Ва баъзи кўтаҳандеш эл бевафолиғ қилиб, анга қочиб борғон жиҳатдин халойиқ баддил бўлуб, уруш яроғи топилмайин...(219).

БЕВАҲМ (ф-т +а) – ваҳмсиз, кўркмаслик, кўрқинчсиз:
~у бок – ваҳмсиз ва хавфсиз:
Ани дағи гардуни бевахму бок
Чекиб кому ноком қилди ҳалок (217).

БЕГУНОҲ (ф-т +ф-т) – гуноҳсиз, айбсиз:
Аммо Гирсиюзнинг ҳасаддин сиоят қилғони била таҳқиқ қилмай, ани бегуноҳ ўлтурди ва анинг борасиға ажаб ҳайф юзидин зулм борди (194);
Шопур анинг бегуноҳлигин билиб, тоинларин мақхур қилиб, кўнгли анинг учун бузулуб, ани валиаҳд қилди (211).

БЕГУНОҲЛИК (ф-т +ф-т +т) – айбсизлик, гуноҳсизлик:
Шопур анинг бегуноҳлигин билиб, тоинларин мақхур қилиб, кўнгли анинг учун бузулуб, ани валиаҳд қилди (214).

БЕДОД (ф-т +ф-т) – адолатсизлик, зулм, жабр, ситам:
...сен бу бедодни бу қавмға қилмағанинг яхшироқ...(215);
~еткур= – жабр– ситам кўрсатмоқ, зулм қилмоқ, қийнамоқ, азоб бермоқ:
...Ул барчанинг эвази таадди ва бедод еткурди...(217).

БЕЖИҲАТ (ф-т +а) – сабабсиз, ўринсиз, беҳуда:
...ўтар дунёда мунча салотиннинг бежихат қонин тўкмаиш бўлғайсен (204).

БЕИХТИЁР (ф-т +а) – ихтиёрдан ташкари, ўзўзидан:
Озармидўхт ҳавосида беихтиёр бўлуб, ҳарам жонибин раоят қилмай...(234).

БЕЛ(т) – бел:
...темурчилар белига боғлар сахтиённи йиғоч бошига боғлаб, алам қилиб
юруб, Заҳҳокдин эл аюрулуб эрдилар, туrolмай қочти (189) .

БЕМИҚДОР (ф-т +а) – кадрсиз, арзимас:
Дедиким, мунча бемиқдор нима учун подшоҳ нечук ёмон расм
қўйғай...(224).

БЕМОРЛИҚ (ф-т +т) – ташвиш:
...ҳаркимда подшоҳлик йўқ – комкорлик йўқ. Ҳаркимда хотун йўқ —
ғамгусорлик йўқ, ҳаркимда фарзанд йўқ – дўстдорлик йўқ, ҳаркимда булар
ҳеч қайси йўқ – беморлик йўқ (226).

БЕНАВО (ф-т +ф-т) – фақир, қашшоқ:
Ки холи қўлин бенаволар киби,
Узотиб борурда гадолар киби (203).

БЕНАЗИР (ф-т +а) – тенги йўқ, мисли йўқ, ўхшаши йўқ:
Ва ҳусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир эрди (187).

БЕПАРВО(Й) (ф-т+ф-т) – бепарво, парвоси йўқ, эътиборсиз; беғам:
Аммо ул айёш ва бепарво киши эрди (190).

БЕПАРВОЛИҒ (ф-т +ф-т +т)– бепарво, парвоси йўқ, эътиборсиз:
Ва чоғирки, мудовамати мужиби ғафлат ва бепарволиғдур, ани мулк ишидан
фориг қилди (219).

БЕР= (т) – 1.бермоқ:
...ул Искандарға киши йибориб, маъҳуди хирож бермақдин ани пушаймон
қилди (200);
...ва шом таомини масокинга бергайлар (187);
2.бахш этмоқ, ҳадя қилмоқ, ато этмоқ, эҳсон қилмоқ:
...Ҳиндистонни яна анга бериб, хирож тайин қилиб, Синд қирғоғидин Ажам
сориғи вилоятларни олиб... (220);
3.қўшма феълларда ёрдамчи феъл вазифасини ўтайди;
...манга ўз нажодимдин хабар бер! (199);
Ва Авжон ва Шаҳриёри Монийни ва дағи анга нисбат берурлар (223).

БЕСУТУН(ф-т) – беустун, устунсиз:

Сутун бошига отиб, этти нигун,
Ани дағи бу гунбади бесутун (217).

БЕТАҲАММУЛ (ф-т +а) – сабрсиз, чидамсиз, тоқатсиз:

Ул бетахаммул бўлуб, қичкириб, элга кўп таънлар қилиб, Заҳҳокни сўкти (189).

БЕҲАДД (ф-т +а)– сон-саноксиз, ниҳоясиз:

Такаллуфи кўп эрди ва такаббури ва таҳайюри беҳадд (212).

БЕЧОРА (ф-т +ф-т) – чорасиз, иложсиз, тадбирсиз:

Ул бечора дағи бир ойғача хаёлига салтанатдин кўп мохулё йўл берди (233).

БЕШ (т)– беш (сон):

Анинг подшоҳлиқин Банокатий беш йил дебтур (192).

БЕШ ЮЗ (т) – беш юз (сон):

Ва Фаридуннинг подшоҳлиғи беш юз йил эрди (190).

БЕША (ф-т) – тўқай, ўрмон, чангалзор:

Бир бешадаки ... бир азим пилки, андин улуғроқ бўла олмағай, қутуруб ё маст бўлуб, йўл бошига келиб, элга зарар еткура бошлади (220).

БИЖАН (ф-т) – Гива ўғли, “Шоҳнома” достонининг қаҳрамони:

Ва Рустамнинг неча қатла масофлари ва Гударз Кашводнинг Пирон ва Ясса била масофлари ва Бижаннинг Арман заминга бориб...(195).

БИЗ (т) –1.биз (кишилиқ олмоши):

...бизга ўзга киши ҳоло подшоҳдур...(218);

2.мен маъносида:

Биз ул сўзники, муттафиқун алайхдур, адо қилоли (204).

БИЙИК (т) – буюқ, улуғ, баланд, юксак, олий:

Чун ўз ҳимматин ул ишдин бийик кўруб, Гозурдин ўз холи кайфиятин савол қилдиким, мен ўзумни сенинг ўғлунг гумон қилмайдурмен, манга ўз нажодимдин хабар бер!(199)

БИЙМ (а) – хавф, хатар, қўрқинч, ваҳм, таҳлика:

Чу Шопур ўтуб, Ардашер олди мулк,

Басе бийму уммид аро қолди мулк (216).

БИЛ = (т) – билмоқ, англамоқ, тушунмоқ:

Ардувон ёшурун либос тағйир қилиб, аларнинг овда забт ва рабтлари, отиш–
тутушларин билай деб борди (208).

БИЛА (т) – билан; бирга, биргаликда; ёрдамида, воситасида, орқали:
Тарих уламози иттифоқи била бировким салтанат қилди, Каюмарс эрди
(185).

БИЛАН (т) – билан; бирга, орқали, воситасида:
...ул қиз бир энага билан ва бир атка ва бир хожасарой била қолди. (201)
Ва Қубоднинг сингли ани ҳийла билан қочурди (223).

БИЛДУР= (т) – билдирмоқ, англамоқ:
Аркони давлатқа кайфиятни билдурди (199).

БИЛИК (т) – билим, илм, ақл:
Чун Ардашер булуғ ҳаддиға етти, барча билик била эрдамда ягона бўлуб
шуҳрат тутти (208).

БИЛКУЛЛ (а) – мутлақо; бутунлай, тамомила:
...аҳли фасодни йўллардин билкулл дафъ қилдиким, мусофирлар фароғат
била борир– келиш қилғайлар (225).

БИЛОД (а) – шаҳарлар, мамлакатлар, ўлкалар, вилоятлар:
Ва оламнинг аксар билодин олди (189).

БИННИ МУНЗАР (а) – араб подшоларидан бири:
Ва Нуъмон бинни Мунзарки, араб подшоҳи эрди... (218).

БИР (т) – 1. бир (сон):
Ва алар ўн бир кишидурларким, салтанат қилибтурлар (185).
2. бир хил, барибир, тенг, фарқсиз:
Қайсар Фаридун аҳдномасин кўргуздиким, Рум қайсарлари бир динда
бўлсалар, киши тағйир бермасун (197);
~*аёқ//аёғ* – бир қадаҳ май:
Онсиз бир аёғ ичмас эрди (220);
~ *бир* – бирма-бир, кетма-кет, биттама-битта, аста-аста, навбат билан:
Бир-бир ўткариб, ул еткач, оталиғ меҳри ҳаракатқа келиб...(209)
~ *бирларига* – бири иккинчисига, ўзаро:
... нишонларида ўз отларидин бурун анинг отин битигайлар ва бот ёғи ораға
кирса, бир-бирларига мадад қилғайлар... (204);
~*йўли* – биратўласи, бирақай, қандай бўлмасин:
Бир йўли ани дафъ қил, дағи фароғат била подшоҳликқа ўлтур, деб ул ком ва
ноком Рустам устига юруб, Рустам мулойимат ва узрхоҳ– лиғ била анга ўтру

келиб, кўп ҳурмат ва таъзимлар билан анинг била Гуштасп хизматиға борурни қабул қилди (197);

~ неча – бир қанча, бир неча, бирмунча:

Яна бир неча кун Ҳумой олди мулк,
Эронлар бориб ичига қолди мулк (199);

~ нима – бир оз:

Ва салтанати беш йил ва бир нима эрди (217).

~қатла – бир марта, бир карра, бир дафъа:

...қайсарни тутуб, хирож бўйнига қўюб, муқаррар қилибким ҳар йил бир қатла анинг даргоҳиға келгай (225).

БИРЛА (т) – билан:

Баъзи дебтурларки Моний элга бу сўз бирла фириб берур эрдики, рух инсон баданида зиндондадур ва анинг ери ўзга оламдур (211).

БИРОВ (т) – бир кимса, биров, кимдир:

Тарих уламози иттифоқи била бировким салтанат қилди, Каюмарс эрди (185).

БИРОЗ (т) – бироз:

Ва анинг салтанати ўн бир йил ва бироз нима эрди (227).

БИСМИЛЛОҲИР– РАҲМОНИР– РАҲИМ (185) (а) – меҳрибон ва раҳмдил Оллоҳ номи билан бошлайман.

БИСОТ (а) – шахмат тахтаси:

Аммо Шопур ани янги боштин шатранж бисоти вазъи била ободон қилди (210);

~ёй= – жаҳонни олмоқ:

Фаридунки оламда ёйди бисот,

Басе олам аҳлига етти нишот (190);

~туз= – давлат тузди:

Чу Шопури Шопур тузди бисот,

Жаҳон мулкида зоҳир айлаб нишот (217).

БИТ(И)= (т) – ёзмоқ, битмоқ:

...нишонларида ўз отларидин бурун анинг отин битигайлар ва бот ёғи ораға кирса, бир– бирларига мадад қилғайлар...(204).

БИТИЛ= (т) – ёзилмоқ:

Яна дағи сўз кўп бор, аммо сихатдин йироғроқ учун битилмади (185).

БИҲОР (а) – дарёлар, денгизлар:

...биҳорни машруъ ясаб, кентлар ва рудхоналарғача кўргузуб эрди...(216).

БИЪСАТ (а)– юбориш, етказиш, дунёга келиш:
Нўширавон биъсати қачон бўлур, деб сўрди (226).

БОБ (а) – хусус; ҳақ; бора; тўғри; масала; соҳа; мавзу:
Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптур (185).

БОБИЛ (а) – Ироқдаги қадимий шаҳар; Вавилон:
Ва Сус била Бобилни Ҳушанг ясади (186).

БОВАР (ф-т) – ишонч, ишониш; тўғри, ҳақиқат;
~қил= – ишонмоқ, инонмоқ:
Ва анда улук биное солдиким, ҳоло осори ва нишоналари борким, одамизод андоқ ясамоқ маҳол кўрунурким, киши кўрмагунча бовар қилмас (187).

БОВУЖУДИ (ф-т +а) – шундай бўлса-да, шундай экан; гарчи, агарчи, қисқаси:
Бовужуди азим салтанат неча қатла ўзин муҳликаларга солиб, бандларга тушти ва Рустам халос қилди (193).

БОҒ (сўғдча) – боғ, чаман, гулзор, гулшан:
Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

БОҒЛА = (т) – 1. тугмоқ, боғламоқ, банд қилмоқ:
... сахтиённи йиғоч бошига боғлаб, алам қилиб юруб, Заҳҳокдин эл аюрулуб эрдилар, туролмай қочти (189);
ём *оти боғла* = – элчи, чопар миниб кетиши учун бекатларда от сақламоқ:
...элчи йибормак учун ём оти боғлади (200);
кўнгул боғла = – кўнгил қўймоқ, бирон нарсага қаттиқ киришмоқ:
Орияти давлатқа кўнгул боғламай, эл била баски яхшилиқ қилди, анга Некукор лақаб қўйдилар (216).

БОДОВАРД (ф-т +ф-т) – шамол келтирган бойлик:
Ганжи бодовард анга насиб бўлди (229).

БОЗИ (ф-т) – алдов, фириб, хийла; ~*бер* = – алдамоқ, фириб бермоқ:
Каюмарс эди, лек даврони дун
Анга берди бози боридин бурун (186).

БОЗУР БИННИ АЛБОН (а) – киши номи:
Яна ҳам Банокатийдадурким, анинг отаси Бозур бинни Албон эрди (201).

БОЗУРГОН (ф-т) – бозорчи, савдогар:

Рустам бозургонлар сурати била бориб, Бижанни банддин халос қилғони таворих ва «Шоҳнома» мазмуни била Кайхисрав замонида воқеъдур (195).

БОИС (ф-т) – сабаб, ваз, баҳона, мужиб:

Ва ани билиб Хисрав рашқдин макр била Фарҳод қатлиға боис бўлдиким, андин машхурроқ– дурким битмак ҳожат бўлғай (230).

БОК (ф-т) – кўрқинч, хавф, ваҳм:

бевахму бок – ваҳмсиз, хавфсиз:

Ани дағи гардуни бевахму бок

Чекиб кому ноком қилди ҳалок (217).

БОЛАЛА= (т) – бола туғмоқ, болаламоқ, кўпаймоқ:

Яна минг қилода пили бор эрди ва анинг замонида пил Ҳиндистондин ўзга ерда болалади ва ул ҳам ғариб амр эрди (229).

БОЛЧИҒ (т) – балчик, лой:

Одам деганлар қавли била ани Гилшоҳ дебтурлар, бу маъни билаким, болчиғдин яратилди (185).

БОР (т) – мавжуд, бор (йўқнинг зиди):

... Заҳҳок замониғача минг йилға яқин бор (185).

БОР= (т) – 1. бормоқ, қадам ранжида қилмоқ:

Туронға Афросиёб қошиға борди (193);

2. кетмоқ, жўнамоқ, тарк этмоқ:

Туронға Афросиёб қошиға борди (193);

3. ўлмоқ, вафот этмоқ, қазо қилмоқ, бандаликни бажо келтирмоқ;

... умр охирға етти, заруратан ўлмак керак ва мулкни ёт кишига қўюб бормоқ керак (209).

БОРА (ф-т) – *~сида* – ҳақида, хусусида, тўғрисида:

Аммо Гирсиюзнинг ҳасаддин сиоят қилғони била таҳқиқ қилмай, ани беғуноҳ ўлтурди ва анинг борасиға ажаб ҳайф юзидин зулм борди (194).

БОРИР-КЕЛИШ (т) – бориш-келиш, борди-келди:

Ва мамоликида йўлларни тузотиб, сувларға кўпруклар боғлаб, аҳли фасодни йўллардин билкулл дафъ қилдиким, мусофирлар фароғат била борир– келиш қилғайлар (225).

БОС= (т) – енгмоқ, ғалаба қилмоқ, тор– мор қилмоқ, устун чиқмоқ:

Баҳром анинг сипоҳин урушиб бости (227).

БОСИЛ = (т) – енгилмоқ, тор– мор бўлмоқ:

Ардашер била урушиб, босилди ва қатлға етти (209).

БОСТУР = (т) – йикиттирмоқ, бостурмоқ:

Аммо Баҳром Озарбайжондин Гуржистон била Дашти Қифчоқдин чиқиб, Хоразм бостуруб, Журжон навоҳийсида хоқонға шабихун уруб... (219).

БОТ (т) – тезда, тезликда, дарров, шитоб билан:

Рухқа тасфия ҳосил қилмоқ керак ва ботроқ бу зиндондин халос этмак керак... (211).

БОТИЛ (а) – ноҳақ, асоссиз, нотўғри, беҳуда:

...хужжат била анинг дини ботил эрканни анга собит қилди ва ани ва жамиъ атбоин тириклай чоҳларға сарнагун кўмдурди (225).

БОТМОН (ф-т) – оғирлик ўлчови (8 пудга тенг келади):

Яна бир тож эрдиким, вазни олтмиш ботмон эрди (229).

БОШ (т) – 1. калла, бош:

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин янчиб ўлтурдилар (186);

2. бирон нарсанинг учи:

...темурчилар белига боғлар саҳтиённи йиғоч бошиға боғлаб... (189).

3. бошланиш, аввал:

...кутуруб ё маст бўлуб, йўл бошиға келиб, элга зарар еткура бошлади (220).

БОШҚАР = (т) – бажармоқ, уддаламоқ, раҳбарлик қилмоқ:

Ул дағи бошқара олмади (234).

БОШЛА = (т) – 1. йўл кўрсатиб, бош бўлиб, эргаштириб, етаклаб бормоқ:

Кайхисрав Тусқа ғазаб қилиб ҳибс буюруб, ул истейфо қилиб, яна Афросиёб урушин ўзига тутуб, Кайхисрав ани банддин чиқориб, яна сипоҳ бошлатиб йиборди (195);

2. бошламоқ, бирор ишни бажаришга киришмоқ:

Ҳар ойинаким, ҳар киши ҳар неким кўнгли тиласа қила бошлади... (219).

БОШЛИҒ (т) – бошлиқ, бошқарувчи:

Афлотуни илоҳий бошлиғ ва Арастудек вазири бор эрди (202).

БУЗ = (т) – 1. вайрон қилмоқ, хароб қилмоқ:

Чун Навдарни ўлтурди, Эрон мулкини андоқ бузди... (191);

Кўп вақт Эронда Афросиёб бузган ерларни ислоҳ қилдиким, юз ободонлиққа қўйди (191);

2.тор— мор қилмоқ, енгмоқ, ғалаба қозонмоқ:

Ва Хумойнинг салтанатининг муддати ўтуз ики йил эрди ва осори Истахрда Ҳазорсутун эрдиким, ани Искандар бузди (199).

БУЗУҒЛУҒ (т) – вайроналик, харобгарчилик; бузуклик:

Ва Бухтун— Наср бинни Гударзки, оламнинг бузуғлуғи дерларки, анинг зулмидин эрди, Лухраспнинг гумаштаси эрдиким, икки қатла Байтул— муқаддасни ер била тузатти (196).

БУЗУҒЛУҚ (т) – бузуклик, ярамаслик:

Ва ўн икки йил Эрон мулкида туруб, бузуғлуқ қилди (191);

БУЗУҚ//БУЗУҒ (т) – вайрон, бузилган, хароб:

~*мамолик* – вайрон, хароб юртлар, ўлкалар:

Ва Зол бинни Сом анга хидматлар қилди ва бузук мамоликни тузарда мададлар қилди (191).

БУЗУЛ=(т) – вайрон бўлмоқ, инқирозга учрамоқ, ҳукмронлиги тугамоқ:

Ва ул булардурким, адл бир кўрғондурким, сув солиб йиқилмас ва ўт била куймас, манжаниқ била бузулмас (226).

БУЗУРҒ (ф-т) – катта, улуғ, буюк, ҳурматли:

Молик бинни Насрким, аъробнинг бузурғи эрди, анинг замонида эрди (214).

БУЗУРҒВОР (ф-т) – улуғвор, ҳурматли, атоқли:

Ва фақир ҳам «Садди Искандарий»да ул ики бузурғвор қавлини сойир муаррихлар ақволиға таржиҳ қилиб, назм адосиға қарор берибмен (202).

БУЗУРҒМЕҲР (ф-т) – Сосоний ҳукмдор Хисрав Парвизнинг

Нўширавоннинг вазири:

...Бузурғмеҳр ҳаким Сухронинг фарзандидур ва ул Қубод хидматида бўлур эрди (223).

БУЛ (т) – бу, шу (кўрсатиш олмоши):

Ва бул Рустамдурким, амирал— мўъминин Умар разий оллоху анху Мадойинға Саъд Ваққосни араб черикин бошлатиб йиборганда, Яздижурд бу Рустамни ўтру йиборибтурким, иншоолло ўз ерида мазкур бўлғай (233).

БУЛОҒ//БУЛОҚ (т) – булоқ, чашма:

Чун Навдарни ўлтурди, Эрон мулкини андоқ буздики, оз ерда маъмурлук қолди, йиғочларни кести ва иморатни йикти ва коризлар била булоғларни кўмди (191).

БУЛУҒ (а) – балоғат, йигитлик, вояга етиш;

~ҳаддиға ет= –вояга етмоқ, балоғатга етмоқ:

Ул булуғ ҳаддиға еткондин сўнгра Гив бинни Гударз Кашвод Исфаҳондин ёшурун ёлгуз келиб, Кайхисравни онаси била олиб қочиб, Эронга элтти ва Рустам Сиёвуш қонин тилади (194).

БУЛЪАЖАБ (а) – энг қизиқ, таажубланарли, ажойиб, ҳайрон қоларли:

...ўз тавонолиғиға эътимод қилиб, булажаб ишларга мутасадди бўлур эрди (220).

БУНЁД (ф-т) – асос, негиз, пойдевор:

~қил= – юзага келтирмоқ, вужудга келтирмоқ, пайдо қилмоқ, қурмоқ:

Ва анинг осоридии Хуросонда Нишопурдурким, ани Таҳмурад бунёд қилиб эрди, туганмасдин бурун юз бузуғлукқа қўйди (210).

БУРГУТ (т) – ов қуши, бургут:

Ва Кайковуснинг фосид ҳаёлотидин бири бу эрдиким, сандуққа кириб, тўрт гўшасида қочир ё бургут боғлаб, осмонга борурмен деб ҳаво тутуб, қушлар ҳорғондин сўнгра ани ерга тушурдилар (194).

БУРУН I (т) – бурун (аъзо):

Дебтурларким, бурнин тешиб ип тақиб, икки қулоғин кесиб югуртти (215).

БУРУН II (т) – аввал, илгари, қадим:

Ҳар тақдир била подшоҳлик қоидаси андин бурун йўқ эрди (185).

БУРУНҒИ (т) – аввалги, олдинги, дастлабки, илгариги:

Бурунғи табақа пешдодийлардур (185).

БУРУНЧАК (т) – юзга тутиладиган ипак парда:

Ҳурмуз жихатсиз бадфеъллиғи жихатидин ва мол ҳирсидин Баҳромнинг ишин писанд қилмай, машҳур мундоқдурким, анга бурунчак ва чарх йибордиким қилган ишингга бу лойиқдур (227).

БУСИГОН (ф-т) – Баҳман ҳукмронлиги даврида Эронда барпо этилган шаҳар:

...амир Сайфиддин Масъуд деган Бағдод йўли устида работ ясаб ва яна Басо ва Чаҳрум ва Бусигон ҳам анинг осоридиндур (198).

БУТ (ф-т) – бут, санам:

...оламни ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларга йибориб, элга ўзининг парастинин буюрди (187).

БУТПАРАСТЛИҚ (ф-т +ф-т +т) – бутпарастлик, бутга сиғинишлик:

Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг суратин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди, то бутпарастликқа мунжарр бўлди (187).

БУХТУН-НАСР (ф-т+а) – Каёнийлар табақасига мансуб Луҳроспнинг гумаштаси исми. Оз муддат подшолик қилган:

Ва Бухтун-Наср бинни Гударзки, оламнинг бузуғлуғи дерларки, анинг зулмидин эрди, Луҳраспнинг гумаштаси эрдиким, икки қатла Байтул–муқаддасни ер била тузатти (196).

БУХУРОТ (а) – хушбўй гиёҳ ва дориворлар:

Ва неча юз ходим удсўзлар била бухурот куйдуруб, эл тарафидин атрофида олиб юрурлар эрди (230).

БУЮР= (т) – бурмоқ, фармон бермоқ, буйруқ қилмоқ, амр этмоқ:

Ғанийларга буюрдиким... (186)/

БЎЗ (т) – бўз, мато:

Ва форсий китоб битмак ва бўз тўқумоқни ул ихтироъ қилди (187).

БЎЙИН (т) – 1. бўйин, гардан:

Сипоҳ орасидин биров бир синон била бўйниға урдиким, ул ёнидин ўтти (232).

2.зимма:

Нўширавон сипоҳ тортиб, Румни мусаххар қилиб, қайсарни тутуб, хирож бўйниға қўюб, муқаррар қилибким ҳар йил бир қатла анинг даргоҳиға келгай (225).

БЎЙЛА (т) – бунақа, бу каби, бу хил, бундай, шунчалик:

Фалак бўйлаким жавр қилди падид,

Не Шаддод қолғусидур, не Шадид (188).

БЎЛ= I (т) – 1. бўлмоқ:

Дамовандни бино қилди, аммо анда гоҳи бўлур эрди (185);

воқиф бўл= – хабар топди, хабардор бўлди:

Тонгласи чун ани чиқардилар, қилгон тадбиридин воқиф бўлдилар (229);

гирфтор бўл= – асир тушмоқ, қўлга тушмоқ, йўлимоқ, учрамоқ:

Дедиким: чун сизга гирифтор бўлдум, бағоят кўфтадурмен (229);

мутағайийр бўл= – ўзгармоқ, қахрли бўлмоқ, ғамгин бўлмоқ:

Ул бу ишдан мутағаййир бўлуб, Ардашерга хуруж қилди (232);
~*рўгардон бўл* = – бет қайтармоқ, юз ўгирмоқ:
Баҳром аёлотидин рўгардон бўлуб, қайсарға паноҳ элтти (228);
2.рўй бермоқ, юз бермоқ:
Ва анинг замонида қаттиқ вабо бўлди (187);
3.давом этмоқ:
Ва салтанатининг замони етти юз йилғача бўлди (187);
4.бор бўлмоқ, мавжуд бўлмоқ:
Гунаҳлиғ киши бўлмаса, чек солиб, сойир халқдин қатл қилур эрди (189).

БЎЛ = П (т) – бўлмоқ, айирмоқ, ажратмоқ, жудо қилмоқ:
Шаддод Одқа такдир бўлдики, қардоши ўғли Заҳҳоки алаввонини сипоҳ била йиборди, то ани тутиб, арра била ики бўлуб, жисмин пора– пора қилди (188).

БЎСТОН (ф-т) – боғ, гулзор, чаманзор;
~*лар тарҳ қил* = – боғу бўстонлар режасини, лойиҳасини тузмоқ:
Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

БЎЮНЁРЛИҒ (т) – бўйсунлиқ, итоат қилишлиқ:
Аммо анга баъзи қилсалар эрди, баъзиға бўюнёрлиғ бермас эрдиким, сажда қилғайлар (232).

БЮРОСТ (ф-т) – Жамшидни қатл қилган киши:
Табарийда анинг қатли Бюростка мансубдур, аммо ўзга таворихда йўқтур (188).

В

ВА (а) – ва, ҳам (боғловчи):
Ва алар ўн бир кишидурларким, салтанат қилибтурлар (185).

ВАБО (а) – вабо, юқумли касал:
Ва анинг замонида қаттиқ вабо бўлди (187).

ВАЖИХ (а) – муҳтарам, мўътабар, обрўъли:
Агарчи мизбони ани танимади, аммо чун бағоят важиҳ ва мутакаллим киши эрди (222).

ВАЖХ (а) – сабаб, боис, восита;
~*и маош* – хизмат ҳақи, тирикчилик воситаси:
Бу етти йил ҳеч киши кишидин ҳеч нима тиламади ва кўпрак муҳтожларға хазинасидин ваҷҳи маош муқаррар қилди (221);
~*и тасмия* – от қўйиш сабаби:

Ва анинг умрини минг олти юз йил бўлди деб ва Зулқарнайнки, анинг лақабидур, ваҳҳи тасмияни мундоқ дебтурким, ул замонда минг йилни бир қарн дер эрмишлар (201).

ВАЗИР (а) –вазир:

Маъмун халифа вазири Ҳасан Саҳл андин бирор нима топиб, араб тилига таржима қилибтур (186).

ВАЗН (а) – оғирлик ўлчови:

Яна бир тож эрдиким, вазни олтмиш ботмон эрди (229).

ВАЙРОН (ф-т) – хароба, вайрона;

~*топ*= – бузук ва хароба ҳолатида кўрмоқ:

Баҳром чун ғафлат уйқусидин уйғонди, мулкни вайрон ва душманни муставли ва сипоҳни паришон топти (219).

ВАҚТ (а) – 1.вақт, замон, давр:

Ва ул вақтда бани Исроил қавмидин подшоҳи Матинё эрди (205);

2.пайт, фурсат:

...шом вақтида нақора уни келди (214);

3.фасл, мавсум:

Ул вақтким, куёш нуктаи эътидоли рубъиға тахвил қилиб эрди, ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди (187).

ВАЛЕ (а) – лекин, аммо, балки:

Вале қилди чархи муҳолиф сияр,

Анинг доғи хунёгарин навҳагар (193).

ВАЛИ (а) – авлиё, азиз:

Ҳам ҳаким эрди, ҳам вали (202).

ВАЛИАҲД (а+а) – валиаҳд, подшо меросхўри, тожу тахт меросхўри, ворис;

~*қил*= – валиаҳд қилмоқ:

Дағи Сиёмак ўғли Ҳушангниким, набираси эрди, валиаҳд қилиб, вафосиз жаҳонға видоъ этти (186).

ВАЛИД БИННИ МУСЪАБ (а) – Миср подшоларидан бири:

Ва ҳақ таоло анинг замонида Мусо ва Ҳорун алайҳиссаломни Фиръавнға йибордиким, оти Валид бинни Мусъаб эрди йиборди (190).

ВАЛЛОҲУ АЪЛАМ (а) – ўта доно, катта илм эгаси, донишманд Аллоҳ:

Ва Рустамни Сом бинни Наримон бинни Атрут бинни Обтинга еткурубтурлар, валлоху аълам (192).

ВАЛОДАТ (а) – туғилиш, дунёга келиш, таваллуд:

Демак, бу сохиби давлат шаънидадурким, минг йилга яқин ўз валодатидин бурунроқ мазлумларни золимлардин кутқарур (215).

ВАСИЛА (а) – йўл, восита, васила:

Сингиллари била хабарлашиб, анга захр йибордиларким, Ардашерга бериб ҳалок қилғай, шояд бу васила била мулк аларга тушқай (209).

ВАСИЯТ (а) – панду насихат, васият;

~қил= – насихат қилмоқ:

Доро Искандарга уч васият қилди (201).

ВАСИЯТНОМА (а+ф-т) – ўлим олдидан ёзиб қолдириладиган васият хати:

Ва анинг сойир султонлар учун васиятномаси борким, не дастур била салтанат қилғайлар...(226).

ВАССАЛОМ (а) – тамом, охир, тугаш:

Яздигурднинг подшоҳлиги йигирми йил эрди, вассалом (235).

~қил= – таърифламоқ, тавсифламоқ:

Қиёматқача ҳашматинг мустадом,

Саломинг қилиб шоҳлар вассалом (238).

ВАСФ (а) – таъриф-тавсифлаш, мақташ, сифатлаш:

Десам айлайин васфинг осон эмас,

Ки мингдин бирин демак имкон эмас (236).

ВАФО (а) – 1.доимийлик, абадийлик:

Ангаким жаҳондин вафо етмади,

Жаҳон ичра тинмади, то кетмади (191);

2.аҳд, ваъдада туриш, садоқат:

Шопур дедиким, андоқ парвариш берган отага не вафо қилдингким, манга қилғайсен, деб ани сиёсат қилди (214);

3.ишонч:

Ки билса жаҳонга вафо йўқтурур,

Жаҳон аҳлига ҳам бақо йўқтурур (236).

ВАФОСИЗ (а+т) – вақтинча, ўткинчи, бир лаҳзали:

Дағи Сиёмак ўғли Хушангниким, набираси эрди, валиаҳд қилиб, вафосиз жаҳонга видоъ этти (186).

ВАФОСИЗЛИҒ (а+т+т) – вафосизлик, бевафолик; сўзида турмаслик, аҳди ёлғонлик; ноабдийлик; бир лаҳзалик:

Анга ҳам вафосизлиғ этти жаҳон,
Кишига жаҳон қолмади жовидон (190).

ВАФОТ (а) – ўлим, қазо:

Бу учурда Бобакнинг вафоти хабари келди (208);

~*чоғи* – ўлим они, ўлим вақти:

...андоқки қайсар вафоти чоғида, чун ўғли кичик эрди...(216);

~*топ* – ўлди, қазо қилмоқ, вафот этмоқ:

...баъзи Шахризурда ва баъзи Бобилда дерларким, вафот топти ва Искандарияга нақл қилдилар (203).

ВАҲМ (а) – 1.кўркув, ваҳима, ҳаяжон; кўркиш:

Алар ваҳмдин ул тифлни бир қиймати нимага чирмаб, ул чоҳ бошида қўюб, қочтилар (201);

2.сақланиш, хавф, хатар:

Ул чоғда Заҳҳок ваҳмдин қўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди (189);

3.хаёл, гумон, ўйлов, фикр;

~*қил* – сақланмоқ, кўркмоқ, хавфланмоқ:

Чун ул тухматдин муарро эрди, ўтдин осийб топмади ва атосининг хато ройи ва талаввун мизожидин ваҳм қилиб, Туронга Афросиёб қошига борди (194).

ВАҲМСИЗ (а+т) – ваҳимасиз, кўркувсиз;

~*қил* – кўркмайдиган, ваҳмсиз қилди:

Аввал ани умидворлиғлар била мусоҳиб ва мулозим қилди ва атбоин ўзидин ваҳмсиз қилди, то барча зоҳир бўлдилар...(211).

ВАЪДА (а) – ваъда, аҳду паймон:

Ва ўз ўғли Исфандиёрним, Дурри сафид кўрғонида мажус қилиб эрди, чиқариб мулк ваъдаси била сипоҳ бошлатиб, Аржасп интиқомига йиборди (197).

ВИДОЪ (а) – хайрлашиш, ажралиш, ташлаб кетиш;

~*эт* – хайрлашмоқ, видолашмоқ, вафот этмоқ:

Дағи Сиёмак ўғли Хушангним, набираси эрди, валиаҳд қилиб, вафосиз жаҳонга видоъ этти (186).

ВИЛОЯТ (а) – мамлакат, ўлка:

Афросиёб анга эъзоз ва икром қилиб, қизин бериб, Туркистон вилоятин берди (194).

ВО (ф-т) – эй (ундов сўз); очик;

~қил= – кутқармоқ, ажратмоқ, узоқлаштирмоқ, жудо қилмоқ:
...фаришта от сурати била келиб, ани эл бошидин во қилди (218).

ВОҚЕА (а) – воқеа, ҳодиса, ҳақиқат:
Бу воқеадин аҳволи бағоят хароб бўлуб (190).

ВОҚЕЪ (а) – юз берган, пайдо бўлган, воқеа;
~бўл= – юз бермоқ, содир бўлмоқ, рўй бермоқ, пайдо бўлмоқ:
Ва анинг замонида азим қаҳат воқеъ бўлди (186).

ВОҚИФ (а) – хабардор, билувчи;
~бўл= – хабардор бўлмоқ, огоҳ бўлмоқ, билмоқ:
Ва Таҳмурад девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин воқиф бўлуб, девларни атоси қасосига ҳалок қилди (186).

ВОЛИ (а) – ҳоким, вилоят ҳукмдори:
Дағи Сипоҳон волисини ўлтуруб, Заҳҳок устига юрудилар (189).

ВОРИС (а) – мерос олувчи, меросхўр, ворис:
Чун мулк вориси улғайди, Ширвин тахаллуф қилмай, мулкни анга топшурди (217).

ВОСИТА (а) – восита, орқали, сабабли, туфайли;
~қил= – ўртага қўймоқ, орага тушмоқ:
Қайсар ўз ҳаддини билиб, шафиълар восита қилиб, хирож қабул қилди (210).

ВОЯСИЗ (ф-т +т) – баҳрасиз, насибасиз, ҳиссасиз:
Чиқарди жаҳон мулкидин воясиз,
Қўли ком нақдидин моясиз (203).

ВУЖУД (а) – борлик, мавжудлик, ҳаёт:
Ки қўйди вужуд уйига чун қадам,
Яна анга бўлмоқ керактур адам (235).

ВУЗАРОТ (а) – вазирлар:
Сухроким отаси замонида вазир ва мамлакат масолиҳида мушир эрди, ани ҳамул вузарот мансабиға тайин қилди...(222).

ВУРД (а) – келиш, етиш, етишиш:
Макон тутти чун тахт уза Яздижурд,
Тааддию зулм айлади элга вурд (218).

ВУСЪАТ (а) – кенглик, катталиқ, ёйиқлик:

Ашкониёларнинг сўнгги подшоҳи эрди азамат ва тажаммули ва мулкининг вусъати ул табақадаги салотиндин ортти (206).

Г

ГАБР (ф-т) – оташпараст, ўтга сиғинувчи, мажусий:

Ва ул габр динида риёзатлар ва мужоҳадалар тортиб эрди, «Зинд» китобин тасниф қилиб, элни ул динга даъват қилди (196).

ГАВОШЕР (ф-т) – киши номи:

Яна Ардашерки, ани Гавошер дерлар, Кирмонда ва Аҳвоз, Хузистонда ва Мўсил жазирадин хиттаи Баҳрайндин (210).

ГАВҲАР (ф-т) – гавҳар, дур, қимматбаҳо тош:

Булуғ ҳаддиға еткандин сўнгра салтанат гавҳари ўз ишин қилиб, гозурлуқ ишин макруҳ тутуб, илм ва фазл ва адаб касбин қилиб, силоҳшўрлуқ ўрганиб, сипоҳийлиқ қоидасин хўб билди (199);

~*шабчароғ* – кечаси нур сочиб турувчи гавҳар:

Ва устида гавҳар шабчароғки, мулк хирожи эрди...(229).

ГАВҲАРФИШОН (ф-т +ф-т) – гавҳар сочувчи, гавҳар сепувчи, гавҳар сепувчи:

Яна дағи кўп назми гавҳарфишон

Басе наср дағи жавоҳирфишон (237).

ГАДО (ф-т) – гадо, тиланчи, фақир, камбағал, бечора:

Ки холи қўлин бенаволар киби,

Узотиб борурда гадолар киби (203).

ГАНЖ (ф-т) – хазина, бойлик, ганж:

Ва адл ганжидурким, кўпрак олгон сайин, кўпрак бўлур ва озроқ харж қилсанг, озроқ бўлур (226);

~и *бодовард* – ел келтирган ганж (Хисрави Парвизнинг саккиз хазинасидан

иккинчисининг номи. Афсонага кўра, Рум қайсари Парвиздан кўрқиб

бойликларини кемаларга ортиб оролга қочираётганда денгизда қаттиқ шамол туриб, кемаларни Парвиз томонга сурган. Парвиз бу бойликни қўлга киритиб

“Ганжи бодовард” деб номланган), шамол келтирган бойлик:

Ганжи бодовард анга насиб бўлди (229);

ГАР (ф-т) – ёки, ё:

Агар хўйи юмшоғ эди гар ирик,

Фалак қўймади они доғи тирик (221).

ГАРД (ф-т) – чанг, ғубор:

Отланганда неча юз саққо муқаррар эрдики, гард маҳалида йўлга сув сепар эрдилар (230).

ГАРДИШ (ф-т) – юриш, ҳаракат, айланиш:

Чикорди ани гардиши мухталиф,
Аннигдек ки, ул эл танидин катиф (216).

ГАРДУН (ф-т)– дунё, олам, жаҳон; осмон, фалак, чарх:

Ани дағи гардуни бевахму бок
Чекиб кому ноком қилди ҳалок (217).

ГАРЧИ (ф-т)– агарчи, гарчи:

Бори гарчи поку мухайял эди,
Вале борча васфингда мужмал эди (237).

ГАҲИ // **ГАҲ** (ф-т) – гоҳ, гоҳи, баъзан, баъзида:

Гаҳи Садди Яъжуж қисм айлабон,
Гаҳи юз ажойиб тилисм айлабон (203).

ГИВ БИННИ ГУДАРЗ КАШВОД (ф-т) – Кайхисравни (Каёнийлар сулоласига оид шоҳ) Эронга олиб борган ва тахтга чиқишига сабабчи бўлган бўлган лашкарбоши:

Ул булуғ ҳаддиға еткондин сўнгра Гив бинни Гударз Кашвод Исфаҳондин ёшурун ёлгуз келиб, Кайхисравни онаси била олиб қочиб, Эронга элтти ва Рустам Сиёвуш қонин тилади (194).

ГИЛШОҲ (ф-т +ф-т) – лойдан яратилган киши, балчикдан яратилган одам; Каюмарс, Каёмурс (Пешдодийлар сулоласига мансуб Эрон ҳукмдори): Одам деганлар қавли била ани Гилшоҳ дебтурлар, бу маъни билаким, болчиғдин яратилди (185).

ГИРСИЮЗ (т) – туркларнинг афсонавий подшоси, Афросиёбнинг укаси:

Аммо Гирсиюзнинг ҳасаддин сиоят қилғони била таҳқиқ қилмай, ани бегуноҳ ўлтурди ва анинг борасиға ажаб ҳайф юзидин зулм борди (194).

ГИРИФТОР (ф-т) – гирифтор, асир, банд, маҳкум:

Дедиким: чун сизга гирифтор бўлдум, бағоят кўфтадурмен (229).

ГИРШАСП (ф-т) – Пешдодийлар табақасига оид Эрон шоҳларидан бирининг номи:

Ва ўз ҳаёти замонида салтанатни Гиршаспқа мусаллам тутти (192).

ГОЗУР (ф-т) – кир ювувчи:

Дебтурларки, бир гозур иликига тушуб, ани фарзандчилай асраб, тарбият қилди (199).

ГОЗУРЛУҚ (ф-т +т) – кир ювишлик, ювғучилик:

Булуг хаддиға еткандин сўнгра салтанат гавҳари ўз ишин қилиб, гозурлук ишин макруҳ тутуб, илм ва фазл ва адаб касбин қилиб, силоҳшўрлук ўрганиб, сипоҳийлик қоидасин хўб билди. (199)

ГОҲ//ГОҲИ//ГОҲО (ф-т) – гоҳ, гоҳо, баъзан, гоҳида:

Дамовандни бино қилди, аммо анда гоҳи бўлур эрди (185).

ГОҲИ (ф-т) – баъзан, гоҳида, гоҳ, гоҳо:

Дамовандни бино қилди, аммо анда гоҳи бўлур эрди (185).

ГУЗИДА (а) – Ҳамидуллоҳ ал– Муставфийнинг тарихий асари :

Аммо фақир қошида бу қавл йироқроқ кўрунур, невчунким Золким, Рустамнинг отасидур, анинг қошида сипоҳсолор эрди ва Гиршаспни «Гузида»да, балки хейли таворихда Манучехр набиралиғига чиқарибтурлар (192).

ГУЗИР (ф-т) – чора, илож, тадбир:

Ва лекин чун салтанатқа шижоатдин гузир йўқтур, кўрунгки, қайсимиз сизга ходиса даст берса дафъиға кўшиш қила олурбиз (218).

ГУЛ (ф-т) – гул:

Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

ГУМ (ф-т) – йўқолиш, ғойиб бўлиш, адашиш, йўлдан озиш;

~*айла*= – йўқ қилмоқ, йўқотмоқ, кеткизмоқ:

Ва лекин бу зол уштулум айлади,

Жаҳондин дағи они гум айлади (195).

ГУМАШТА (ф-т) – биров томонидан махсус топшириқ билан қўйилган шахс:

Ва Бухтун– Наср бинни Гударзки, оламнинг бузуғлуғи дерларки, анинг зулмидин эрди, Луҳраспнинг гумаштаси эрдиким, икки қатла Байтул– муқаддасни ер била тузатти (196).

ГУМОН (ф-т) – гумон, иштибоҳ;

~*қил*= – ўйламоқ, фикрламоқ, хаёл қилмоқ, кўнгилга келтирмоқ, ҳисобламоқ:

Жаҳон мулкин ўз мулки қилди гумон,

Ани ҳам чиқарди ародин жаҳон (191).

ГУНАҲЛИҒ (ф-т +т) – гуноҳкорлик, айбдорлик:

Гунаҳлиғ киши бўлмаса, чек солиб, сойир халқдин қатл қилур эрди (189).

ГУНАҲСИЗ (ф-т +т) – айбсиз, гуноҳсиз, гуноҳдан холи, пок, тоза:

Ҳумоюн исми мазкур бўлган била сойир нос ўлумдин ва подшоҳни гунаҳсиз ўлтурмакдин ва шақоватдин озод қилур...(214).

ГУНБАД (ф-т) – гумбаз, иморат қуббаси:

~и *бесутун* – устунсиз гумбаз; осмон, фалак:

Сутун бошига отиб, этти нигун,

Ани дағи бу гунбади бесутун (217).

ГУНОГУН (ф-т) – ранг-баранг, хилма-хил, турли-туман:

Ёшил дебо ва гуногун жавахир, сабза ва раёҳин ўрниға қайшким, бу нималар йўқтур (229).

ГУНОҲКОР (ф-т) – айбдор, гуноҳкор:

Баъзи дебтурларким, отаси замонида ҳукумат қилган жихатдин анинг сифотида улча эл писанд қилмайдурларким, гуноҳкорни ҳечкимнинг шафоати била озод қилмас эрди (217).

ГУРЖИСТОН (груз.+ ф-т) – Грузия:

Аммо Баҳром Озарбайжондин Гуржистон била Дашти Қифчоқдин чиқиб, Хоразм бостуруб, Журжон навоҳийсида хоқонға шабихун уруб, оз киши била уч юз минг черикин бузуб, хоқонни дастгир қилиб, ўз илки била бошин чопти (219).

ГУҲАР (ф-т) – гавҳар, қимматбаҳо тош:

Ки анжум дуррин гар тўкар чархи куз,

Эмас бир гуҳарнинг баҳоси хануз (237).

ГУШТАСП (ф-т) – Эрон шоҳларидан Луҳраспнинг ўғли:

Икки ўғли бор эрди – Гуштасп била Заррин (196).

ГҲЁ (ф-т) – гўёки, худдики, гўё:

Гўёки бу худ ғалатдурким, алар мулуки тавойиф бўлғайлар (206).

ГҲР I (ф-т) – қабр, мазор, лаҳад:

Ажал шарбати айшини шўр этиб,

Чиқарди жаҳондин ерин гўр этиб (211).

ГҲР II (ф-т) – 1.ёввойи эшак:

Баъзи дебетурларким, гўр овиға кўп мойил эрди (218);

2.шоҳ Баҳромнинг лақаби:

Баҳром Гўр замониғача Румда эрди ва Шопур чодир ичинда эрдиким, қатик ел кўпуб, чодирни анинг бошиға йикти ва сутун бошиға тегиб, ҳалок бўлди (217).

ГЎЯНДА (ф-т) – қиссагўй, афсона айтувчи, кўшиқ айтувчи, бахши:

Ва тўрт минг уйлук созанда ва гўянда ва раққос ва аҳли тараб Ҳиндистондин кўчуруб олиб келдики, ҳоло бу мамоликда лўлилар алар наслидиндур (220).

Д

ДАБИР (ф-т) – ёзувчи; котиб, саркотиб; ёзишни ўргатувчи шахс:

...подшоҳ ўғли дабиристониди дабирга топшурди (202);

2.ҳисобчи, подшоҳлик пулини ҳисоб– китоб қилиб юрувчи:

Бир кун ул подшоҳ дабирга ғазаб қилиб ҳисобға тилади (202).

ДАБИРИСТОН (ф-т) – ёзув уйи, мактаб:

...подшоҳ ўғли дабиристониди дабирга топшурди (202).

ДАВЛАТ (а) – 1.давлат, салтанат:

Аркони давлати иттифоқ била ўғли туққунча ани подшоҳ кўтардилар.(5)(198)

2.хукмронлик, подшолик:

Ва давлат ул табақадин Ашкониёларға мунтақил бўлғанда,Сосондин бир ўғул қолиб эрди...(207).

ДАВЛАТХОҲЛИҒ (а+ф-т +т) – хайрихоҳлик:

...Ҳумойға битиб йибордиларким, бу навъ нодир йигит пайдо бўлуб, подшоҳ давлатхоҳлиғиға мундоқ ишлар қиладур...(199).

ДАВР (а) – давр, замон:

Дебетурларким, анинг даврида биров яна бировдин бир боғ сотқун олди (224).

ДАВРОН (ф-т) – 1.айланиш, фалак, дунё:

Анга доғи даврон вафо қилмади,

Санга қилмағай, чун анго қилмади (226);

2.подшоҳлик,хукмронлик:

Аммо даврони умридек бевафо эрди ва умри давронидек бебақо (212).

~и дун – пасткаш, тубан замон:

Каюмарс эди, лек даврони дун

Анга берди бози боридин бурун (186);

3. тириклик, ҳаёт:

Анга доғи даврон вафо қилмади,

Санга қилмағай, чун анго қилмади (226).

ДАҒДАҒА (а) – кўрқинч, ваҳима, даҳшат:

Бу сўздин Ардашернинг дағдағаси кўпрак бўлуб, ҳам анинг– ўқ тавиласидин эътимоди отлар қушлаб қочти (208).

ДАҒИ (т) – яна, тагин, ҳам, ҳамда:

Яна дағи сўз кўп бор, аммо сихатдин йироғроқ учун битилмади (185).

ДАЖАМ (а) – бақувват, чаққон:

Вале охирул– амр чархи дажам
Ани ҳам отасидек этти адам (210).

ДАЖЛА (а) – Ироқдаги катта дарё номи; Тигр:

Искандар мулуки тавойифни мамоликка насб қилганда, Дажли яқосидин бери Ироқ ва Рай ва Хуросонғача Абтаҳши Румийға берди...(204).

ДАЙР (а) – роҳиблар турадиган жой, бутхона, монастирь:

Сипоҳ еткоч, эшикни боғлаб, дайр томиға чиқти (228).

ДАЛЕР (ф-т) – шижоатли, жасоратли, паҳлавон, ботир, довюррак:

Жаҳон мулкини олди чун Ардашер,
Тавоноу доно шах эрди далер (210).

ДАЛИЛ (а) – далил, исбот, ҳужжат, шоҳид, белги:

Ва Шайх Бу Али Мискавайх «Одобул– араб вал– фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолиға далилдур (186).

ДАЛОЛАТ (а) – нишона, аломат, белги;гувоҳлик, шоҳид;

~қил= – ишорат қилмоқ, кўрсатмоқ:

...Румда қайсарға киши йибориб, ани дағи бу динға далолат қилди (197).

ДАМ I (ф-т) – лаҳза, он, вақт, фурсат:

Доро охир дамда Искандардек муставлий адувсидин хушнуд ўтти (201).

ДАМ II (ф-т) – нафас:

~ур= – тинчимок:

Вале они Парвиз тиндурмади,
Дам урмади то мулкдин сурмади (228).

ДАМОВАНД (ф-т) – жой номи:

Дамовандни бино қилди, аммо анда гоҳи бўлур эрди (185).

ДАНИЙ (а) – пасткаш, тубан, разил, ярамас:

Чу Хурмузга тушти бу даҳри даний
Неча вақт ҳам қилди мағрур ани (213).

ДАР (ф-т) – олд кўмакчи:

Дар тақдир била бир отиким, киши тундлиғидан ёвий олмади (218).

ДАРАНГ (ф-т) – тўхталиш, қарор топиш, ором:

Қатил ўлди ул дағи топмай даранг,
Вале келтуруб мулк ҳолиға нанг (234).

ДАРАФШ (ф-т) – байроқ, ялов;

~ *и ковиёни* – Пешдодийлар сулоласининг бешинчи ҳукмдори “Заҳхоки Морон” зулмига қарши чиққан Исфаҳонлик машҳур темирчи Кованинг чарм байроғи:

Кова оҳангарни улук тарбият қилиб, тайаммун учун анинг йиғочқа боғлаб алам қилғон саҳтиёнини мурассаъ қилдиким, дарафши Ковиёни ани дерлар (189).

ДАРБАНД (ф-т) – бўсаға, эшик олди, тоғдан ўтадиган йўлнинг киравериш жойи:

Андин қайтқонда, анга арз қилдиларким, қифчоқ Дарбандға муставлий бўлуптур (225).

ДАРВЕШ (ф-т) – бенаво, қашшоқ, фақир, гадо;

~*хўй* – гадо сифат:

Бўлуб салтанат тахтида факржўй,
Шаҳ ўлса вале бўлса дарвеш хўй...(236).

ДАРВЕШЛИҚ (ф-т +т) – фақирлик, камбағаллик, дарвешлик, поклик, тақводорлик:

Шаҳо, келди шахлиғ мусаллам санга,
На шахлиқки дарвешлик ҳам санга (236).

ДАРГОҲ (ф-т) – сарой, қаср, шоҳ саройи, ўрда:

Мундоқ дебтурларким, мулк сендин интиқол топиб, бировга мунтақил бўлғусидурким, бу ҳафта сенинг даргоҳингдин кетар (208).

ДАРЁ (ф-т) – дарё:

Ани бир сандукқа солиб, қийр била маҳкам қилиб, дарёга солди (199).

ДАРЖ II (а) – киритиш, қайд этиш;

~*айла* – киритмоқ, қайд этмоқ:

Чу «Назмул– жавоҳир» битиб отингга,

Ўкуш васф дарж айладим зотингга (237).

ДАРОЗДАСТ (ф-т +ф-т) – кучли, қудратли, забардаст, бадавлат:
Ва форсийлар ани дароздаст дебтурлар (198).

ДАРРАНДА (ф-т) – йиртқич, ваҳший ҳайвон:
...беша сибоини – мисли қоплон ва арслон ва сойир даррандалар кўп ўлтурур эрди (220).

ДАСТ (ф-т) – қўл, ҳукм, фармон:
Ва ул ғоят ғурур ва паҳлавонлиғидин андин уруш тиладиким, зўр даст била Рустамни тутқай (197);
~бер= – имкон, илож, имконият бўлмоқ:
Анга яхши ишлар даст берди (196).

ДАСТГИР (ф-т) – Бағдод яқинидаги жой номи:
Анинг осори Ҳузистонда Меҳри Ҳурмуз ва Бағдод навоҳийсида Дастгирдур (211).

ДАСТГИР (ф-т) – ёрдамчи, қўлловчи, мададкор, раҳнамо;
~қил= – асир қилмоқ, қўлга туширмоқ:
Ва ул ўзини шаҳрига солиб, сипоҳ ясаб, филҳол чиқиб, қайсарни ва борча элин маст дастгир қилди...(215);
Журжон навоҳийсида ҳоконга шабихун уруб, оз киши била уч юз минг черикин бузуб, ҳоконни дастгир қилиб, ўз илки била бошин чопти (219).

ДАСТОН (ф-т) – паҳлавон Рустам лақаби:
Кўпрак таворихда Рустам дастонни анинг наслидин дебтурлар (192).

ДАСТУР (ф-т) – расм, одат, йўсин; буйруқ, фармойиш; ижозат, рухсат:
Баъзи дебтурларким, ики Ҳамадонлиғ киши фидойилиғ дастури била бу ишни қилдилар (201).

ДАФИНА (а) – кўмилган бойлик, хазина, ганж:
Ва ул боғда кироманд дафина топти (224).

ДАФТАР (а) – дафтар, тикилган қоғозлар:
Ўзидин бурунғи жамиъ акосира замонидин қолған шалтоқларни жамиъ раоёға бағишлаб, дафтарларни буюрдиким ювдилар...(233).

ДАФЪ (а) – қайтариш, йўқотиш, узоқлаштириш, ҳайдаш, кеткизиш;
~қил= – йўқотмоқ, кетказмоқ:
Ул Жамшидни дафъ қилиб, ўзи салтанат тахтига ўлтурди (188).

ДАХЛ (а) – киришиш, аралашиш, муносабатда бўлиш, алоқада бўлиш;

~қил= – эгаллаш учун бостириб бормоқ:

Бу ишдин хоқони турк воқиф бўлуб, черик тортиб Жайхундин ўтуб, анинг вилоятига дахл қилди (219).

ДАҲР (а) – 1.ер юзи:

Шаҳаншоҳ чун сурди оламга рахш,

Қуёшдек эдию, даҳр уза нурбахш (213);

2. замон, давр; дунё, олам;

~даний – разил дунё:

Чу Хурмузға тушти бу даҳри даний

Неча вақт ҳам қилди мағрур ани (213).

ДАШТ (ф-т) – чўл, саҳро, биёбон:

Онаси қаср томида дашт сори тамошо қиладур эрдиким, Искандарнинг қаросин кўруб, меҳри ҳаракатқа келиб, эмчокига сут келди (202);

~баҳойими – ёввойи ҳайвон:

Кўринган қаро худ дашт баҳойими эрмиш (202).

ДАЪВАТ (а) – чақириш, чақирик, таклиф:

Анинг даъватин Шаддод қабул қилмади (188).

~қил= – чақирмоқ, таклиф қилмоқ:

«Зинд» китобин тасниф қилиб, элни ул динга даъват қилди (196).

ДАЪВИ (а) – даъво, даъво қилиш, исботлаш:

Ва пайғамбарлиқ даъвисиди муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз мустақим хат изҳор қилибтур (216).

ДЕ=(т) – 1.демоқ, гапирмоқ, айтмоқ:

Ва Табарий дебтурким, Омил ва Табаристонни дағи ул бино қилди (187);

2. атамоқ, билмоқ, саномоқ, кўрмоқ:

Ва Самара шаҳриким, Жарбодқон дерлар ҳам, ул бино қилди (199);

3.гумон, фараз қилмоқ, ҳисобламоқ:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи Ажамдин дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нуҳ алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

ДЕБО (ф-т) – нозик, нафис ипак мато, ҳарир:

Яна бир фарш эди, дебодинким вусъати бир жариб эрдиким, ани жавоҳир била мурассаъ қилиб эрдилар (229).

ДЕБОЧА (ф-т) – кириш сўз, муқаддима:

Чу девонға дебеча қилдим рақам,
Сифотингни шарҳ айладим анда ҳам (236).

ДЕВ (ф-т) – дев, шайтон, афсонавий баҳайбат қўрқинчли маҳлук:

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин
янчиб ўлтурдилар (186).

ДЕВБАНД (ф-т +ф-т) – дев билан курашувчи, девни енгувчи, мағлуб этувчи,
девни боғловчи; зўр, кучли, жасур, паҳлавон:

Ва Тахмурад девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин воқиф бўлуб, девларни атоси
қасосига ҳалок қилди (186).

ДЕВОН (ф-т) – дафтар, девон, тўплам, ғазаллар мажмуаси:

Чу девонға дебеча қилдим рақам,
Сифотингни шарҳ айладим анда ҳам (236).

ДЕВОНУН-НАСАБ (ф-т +а) – асар номи:

Ва Банокатийда ва «Девонун– насаб» китобидин мундоқ нақл
қилибтур...(201).

ДЕВОР (ф-т) – 1. чегара:

Ва Гуштасп осоридин Самарқанд қўрғони ва девориким, Эрон ва Турон
орасига тортилибтур...(197);

2. девор, том:

...Озарбайжонда ва Ком Фируздур, Форсда ва Хўжандда бир девор тортибтур
(222).

ДЕХ (ф-т) – қишлоқ:

Ва шахрдин шахрғача деҳлар буюрди ва хейли ишга қонун ва қоида қўйди
(187).

ДЕХҚОН (ф-т) – қишлоқ бошлиғи; бадавлат киши, деҳқон:

Ва Ялошнинг иниси Кубод Ялошдин қочиб, ҳокони туркка борди ва борурда
йўлда Исфаройин шахрига етканда, бир деҳқон уйига тушти (222).

ДЕХҚОНЛИҒ (ф-т +т) – деҳқонлик, деҳқончилик:

Ва кўпрак деҳқонлиғ зийнату зебин ул ароға кетурди (190).

ДЕХЛАВИЙ (а+ф-т+урд.)– атоқли ҳинд шоири Амир Хусравнинг
тахаллуси:

Амир Хисрав Деҳлавий «Ойинаи Искандарий»да анинг салтанати замонин
беш юз йил дебтур (202).

ДИАТ (а) – киши ўлдирилгандан кейин унинг эвазига бериладиган маблағ, қон товони:

Отасини ўлтургондин сўнгра анинг ҳам жисмига азим ранж тори бўлуб, етти ойдин сўнгра ҳаёт ва диатин ажал мутақозийсиға топшурди (231).

ДИЁР (а) – ўлка, мамлакат:

Ул диёрдин ҳазимат қилди (202).

ДИЁРИ БАКР (а+а) – жой номи:

Ва баъзи Диёри Бакрда дебетурлар (192).

ДИЛЖЎЙЛИҚ (ф-т +ф-т +т) – кўнгил очиш, хурсанд қилиш;

~қил= – меҳрибонлик қилмоқ:

Чун Парвиз Румға етти, қайсар анга камоҳи ҳолин билиб, яхши дилжўйлик қилиб, Марям отлиғ қизин анга никоҳ қилди...(229).

ДИЛКУШОЙ (ф-т +ф-т) – кўнгил очувчи, кўнгил шод этувчи:

...Ҳияра шаҳридаким, Куфага яқиндур ва ҳавоси дил– кушой ва фазоси руҳафзой ердур...(218).

ДИЛОРОМ (ф-т +ф-т) – шахс номи (“Саъбаи сайёр” достонида Бҳромнинг суюкли ёри):

Ва Дилором жанги ва қаср ва Хаварнақ ва сойир ҳолотин билай деган киши бу фақир «Хамса»сида «Саъбаи сайёр»ни ўқуб, маълум қилсун (220).

ДИЛПАЗИР (ф-т +ф-т) – ёқимли, гўзал; маъқул, кўнгилдагидек, хуш келувчи:

Ва хусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир эрди (187);

Искандарга Арастунинг ройи дилпазир тушуб...(204).

ДИЛПИСАНД (ф-т +ф-т) – кўнгилга хуш келадиган, ёқимли, мақбул:

Шаъни аржуманд ва ахлоқи дилписанд подшоҳ эрди...(212).

ДИЛХОҲ (ф-т +ф-т) – кўнгил истаги, истак, интилиш;

Сен ўлғил замон аҳлиға шоҳу бас,

Санга адл тарвижи дилхоҳу бас (238).

ДИМОҒ (ф-т) – 1. мия, бош, ақл маркази:

Оқибат муфрит жоҳ ғурури ва азим давлат такаббури димоғига фосид ҳаёл солиб...(187);

2.кайфият, руҳий ҳолат,таъб; хотир:

...димоғида ғурур ва феълида футур воқеъ бўлуб эрди ва сиёсат ва ғазаби элга хаддин ошиб эрди (231);

3.табиат, кўнгил:

Неча кун димоғиға солди ғурур,

Чу вақт ўлди кетмаклик эрди зарур (207).

ДИН (а) – эътиқод, бирор нарсага ишониш, дин:

Ва ул габр динида риёзатлар ва мужоҳадалар тортиб эрди, «Зинд» китобин тасниф қилиб, элни ул динға даъват қилди (196);

Гуштасп зардушт динин ихтиёр қилиб...(196);

~иға кирди – бирор бир динни қабул қилиш:

Ва Юсуф алайҳиссалом ҳам анда мутаваллид бўлди ва Худ алайҳиссалом диниға кирди (188).

ДОВУД (қад.ях.) – пайғамбарлардан бирининг номи:

Ва пайғамбарлардин Довуд ва Сулаймон алайҳиссалом ва Лукмони Ҳаким анинг замонида эрдилар (194).

ДОД (ф) – инсоф, адолат:

Ва дод ва адл жиҳатидин ани пешдод дедилар (186).

ДОДГАР (ф-т) – адолатли, одил; арз тингловчи:

Ануширвон Хисрави додгар

Ки, обод эди адлидин баҳру бар (226).

ДОИМ (а) – доимо, ҳамиша, ҳамма вақт:

Доим тоғларда ибодат қилур эрди (186).

ДОИРА (ф-т) – айлана:

Ва пайғамбарлиқ даъвисида муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз мустақим хат изҳор қилибтур (216).

ДОМ (ф-т) – тузоқ, тўр:

Етиб вақт тушти ажал домиға,

Борур баҳс афлок баҳромиға (212).

ДОНИЁЛ (а) – Исломиятдан аввал ўтган пайғамбарлардан бири:

Ва Дониёл била Узайр алайҳиссаломни асир қилди (196).

ДОНИШВАР (ф-т +т) – билимдон, ўқимишли, файласуф:

Яқин англағай табъи донишвари,

Ки меросинг эрмиш жаҳон кишвари (239).

ДОНО (ф-т) – билимдон, ақлли, донишманд, хирадманд:

Жаҳон мулкани олди чун Ардашер,

Тавоноу доно шах эрди далер (210) .

ДОНОЛИҒ (ф-т +т) – билимдонлик, оқиллик:

Уларда на нафъ этти донолиғи,

На дафъ айлай олди тавонолиғи (210).

ДОР (ф-т) – дор:

Чун Рустам қолмайдур эрди, ўғли Фаромурз ё иниси Заборани дорға ости...(198).

ДОРИБ (ф-т) – ҳозир бўлмоқ, келмоқ:

Ва ҳазрат муъжизасидин мулкига завола дориб, Шеруяки анинг ўғли эрди маъмур бўлди (230).

ДОРО ИБН ДОРОБ (ф-т +а+ф-т) – Каёнийлар сулоласининг охири ҳукмдори бўлган Эрон шоҳи , милoddан 330 йил олдин вафот этган:

Доро ибн Доробни Дороб чун валиаҳд қилиб эрди, отаси ўрнига подшоҳ бўлди (200).

ДОРОБ (ф-т) – Каёнийлар сулоласининг саккизинчи ҳукмдори:

Дороб чун Ҳумой ўрнига тахтқа ўлтурди, адл ва дод пеша қилди (200).

ДОРОБЖУРД (ф-т) – Эрондаги шаҳар номи, уни Рашидан барпо қилган:

Ва Рашидан отлиғ вазири бор эрди, кофий ва оқил киши эрди, Доробжурд шаҳрин ул ясаб, Дороб отига тасмия қилди (200).

ДОРУЛ-МУЛК (а) – мамлакатнинг марказий шаҳри, пойтахт, ҳукумат саройи:

Форс ва Ироқ ва Хуросонни Эражға бердиким, ўзининг дорул– мулки ва тахти эрди (189).

ДОСТОН (ф-т) – достон:

Ва бу достонни фақир «Садди Искандарий»даким, «Хамса»нинг бешинчи китобидур, машруҳ адо қилибтурмен (201).

ДОХИЛ (а) – дахлдор, тегишли:

Ул айттиким, мен санга боғни ҳар не билаки анга дохилдур сотибмен (224).

ДУДМОН (ф-т +ф-т) – хонадон, оила, қабила:

Ва ул Турондўхт сингли эрди ва ақосира дудмонидин андин соҳибжамолроқ тарамайдур эрди (233).

ДУН (а) – пасткаш, разил, хор:

Каюмарс эди, лек даврони дун
Анга берди бози боридин бурун (186).

ДУНЁ (а) – жаҳон, олам, борлик:

...ўтар дунёда мунча салотиннинг бежихат қонин тўкмамиш бўлғайсен (204).

ДУО (а) – тилак, истак; худодан ёлвориб яхшилик тилаш:

Навойи, чу арз айладинг муддао,
Келу муддао қилғил эмди дуо (238).

ДУРР (а) – дур, йирик марварид, инжу;

анжум дурри – шуъла, нур:

Ки анжум дуррин гар тўкар чархи куз,
Эмас бир гуҳарнинг баҳоси ҳануз (237).

ДУРУСТ (ф-т) – яхши, тўғри, рост:

Аммо бурунги дурустроқдур (191).

ДУШМАН (ф-т) – адув, мухолиф; рақиб, ёв:

Баҳром чун ғафлат уйқусидин уйғонди, мулкни вайрон ва душманни
муставли ва сипоҳни паришон топти (219).

ДЎСТДОРЛИҚ (ф-т +ф-т +т) – дўстсеварлик, меҳр– муҳаббат:

Ҳаркимда хотун йўқ — ғамгусорлик йўқ, ҳаркимда фарзанд йўқ –
дўстдорлик йўқ...(226).

Е

Е= (т) – панд емоқ:

Алар ҳам бериб тахту тожиға зеб,
Жаҳондин едилар неча кун фиреб (207).

ЕЛ (т) – шамол, шабада:

Ёйилган замон шавкати Баҳмани,

Равон қилди баҳман елидек ани (198);

...Шопур чодир ичинда эрдиким, қатик ел кўпуб, чодирни анинг бошиға
йиқти...(217).

ЕР (т) – 1.ер, замин, тупроқ:

Сова дарёси ерга сингди, андоқким, сув асари қолмади...(226);

...осмонға борурмен деб ҳаво тутуб, қушлар ҳорғондин сўнгра ани ерга
тушурдилар (194);

2.ўрин, жой, макон:

Ва ул навъким, оз ерда ободонлиғ қолди (191);

~*га сол*= – тўшамоқ, солмоқ:

Ерга фарш ул солди ва тулку ва ос ва тийин терисин ул киярга қабул қилди (186);

3.даража, мартаба;

бир ерга ет= – юқори даражага етмоқ:

Ва макнат ва шавкати бир ерга еттиким, андин бурунғи салотинға муяссар бўлмайду эрди (229);

4.мамлакат, диёр, ватан:

...анинг замонида пил Ҳиндистондин ўзга ерда болалади...(229).

~*га ур*= – обрўси тушди, хўрланди:

Агарчи фалакка етурди ани,

Фалакдин вале ерга урди ани (194);

~*тут*= – жойлашмоқ, ўрнашмоқ:

...Ҳумой кўнглига анинг меҳри ер тутуб, анга иноят ваъдалари битиб йиборди (199).

ЕТ= (т) – 1.тенглашмоқ:

Ва Истаҳр шаҳрин улғайтти, андоқки тули Хуфракдин Ромжаррадқа еттиким, ўн икки йиғоч бўлғай ва арзи ўн йиғочқа етти (187);

2.етмоқ, бирор жойга бориб етмоқ:

Сипоҳ етқоч, эшикни боғлаб, дайр томиға чиқти (228);

3.зиён, алам етказмоқ:

...анга жазо етгай (188).

булуғ ҳаддиға ет= – балоғатга етмоқ, йигит бўлмоқ:

Чун Ардашер булуғ ҳаддиға етти, барча билик била эрдамда ягона бўлуб шуҳрат тутти (208).

ЕТИШ= (т) – 1.муяссар бўлмоқ, қўлга киритмоқ:

Етишти зуҳал авжиға рифъати,

Чалинди фалак томиға навбати (203);

2.эшитилмоқ, қулоққа етиб бормоқ:

...халойиқ фиғон ва ғиреви ул ҳазратнинг қулоғиға етишти (219).

ЕТКУР= (т) – 1.еткизмоқ, келтирмоқ:

...анга осийб ва захмат еткурмангиз (194);

4.айтмоқ, хабар бермоқ:

Ва баъзи анинг нисбатин Каюмарсға еткурубтурлар (191).

ЕТМИШ (т) – етмиш (сон):

Ва салтанатининг муддати етмиш йил эрди ва баъзи етмиш икки дебтурлар (216).

ЕТТИ (т) – етти (сон):

Ва салтанатининг замони етти юз йилгача бўлди (187).

Ё

ЁВУ = (т) – яқинлашмоқ, яқин келмоқ:

Дар тақдир била бир отиким, киши тундлиғидан ёвий олмади. (218)

Алар тааммул қилиб мунга қарор бердиларким, тонгла сабоҳдин ҳеч киши анга ёвумағайлар (212).

ЁҒ – (т) ёғ, мой:

Чун мамоликни таламоқ шойиъ эрди, Шопурни асрар кишиларнинг эли баъзи эшаклик фақирларни талаб келтуруб эрдилар ва юклар ёғ эрди (215).

ЁҒИ/ЁҒИЙ (т) – душман, ёв:

Бахроми Чўбина мутағаййир бўлуб анга ёғий бўлди... (227).

ЁД (ф-т) – хотира, эслаш қобилияти, зикр қилиш:

~бер= – ўргатмоқ:

Сиёвуш учун Эрон аҳли андоқ мотам туттиларким, ҳаргиз ҳеч киши ёд бермас (194).

ЁДГОР МУҲАММАД МИРЗО (ф-т + а + ф-т) – киши исми:

Ёдгор Муҳаммад Мирзоким, мулк вориси эрди, азим черик била ул хазратнинг устига юруди (219).

ЁЙ = (т) – ёзмоқ, солмоқ, тўшмоқ:

Фаридунки оламда ёйди бисот,

Басе олам аҳлига етти нишот (190).

ЁЙИЛ = (т) – ошкора бўлмоқ, маълум бўлмоқ:

Ёйилган замон шавкати Баҳмани,

Равон қилди баҳман елидек ани (198).

ЁҚИН//ЯҚИН (т) – яқин (узоқнинг зидди):

~уруғ – яқин қариндош:

Ва Фаромурз била Тусни Афросиёб дафъиға йиборди ва ул анга ёқин уруғ эрдилар (194).

ЁЛГУЗ (т) – якка, битта, танҳо, тенги йўқ:

Ул булуғ хаддиға еткондин сўнгра Гив бинни Гударз Кашвод Исфаҳондин ёшурун ёлгуз келиб, Кайхисравни онаси била олиб қочиб, Эронга элтти ва Рустам Сиёвуш қонин тилади (194).

ЁЛҚИТ=(т) – зериктирмоқ, безор қилмоқ, малол келтирмоқ:
...татбиқ қилмоқ сўзни пароканда қилиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин
паришон қилур (204).

ЁМҒУР (т) – ёмғир, ёғин:
Анинг адолати баракатидин ҳақ таоло етти йилдан сўнграким ёмғур
берди (221).

ЁМОН (т) – ёмон, номаъкул:
Ҳосидлар Шопурға ёмон кўргуздилар (211).

ЁМОНЛА=(т) – ёмонламоқ:
Андин ёмонлаб Румға борди (196).

ЁН (т) – ён, тараф, томон:
Ва муъжизаси «Ўт манинг била такаллум қилур» — демак эрди ва оташкада
ёнида нақб уруб, бировни тайин қилиб эрди...(223).

ЁН=(т) – қайтмоқ:
...хирож тайин қилиб, қайсарнинг қизин қулуб, Румдин ёнди (200).

ЁР=(т) – ёрмоқ, тилмоқ, жароҳатламоқ:
Машхур мундоқдурким, эгинларин ёриб, бағринларин сўктуруб
ташлайтурдиким, алар бу азоб била ўларлар эрди.(214)

ЁРИМ (т) – ярим, бутуннинг ярми:
...шарбат бергувчи мутағаййир бўлуб, илки титраб, шарбатдин ёрими
тўкулди (209).

ЁРИМЧУҚ (т) – ярим– ёрти, арзимас даражада:
Ва Кисро тоқиндебтурларким ёримчук эрди ул тугатти (230).

ЁРУҚ (т) – ёруғ, равшан, бахт:
Яна бўлса маъмури тўкуз сипехр,
Оти наъли бўлса ёруқ моҳу меҳр (235).

ЁТ (т) – бегона, нотаниш:
...заруратан ўлмак керак ва мулкни ёт кишига қўюб бормоқ керак (209).

ЁФАС (а) – Нух пайғамбарнинг ўғли, кўпроқ Абуттурк номи билан танилган:
Хирмис отаси Лафти бинни Юнон бинни Торах бинни Ёфас бинни Нухдур
(201).

ЁШ (т) – ёш, умр:

Ва ихтимом била тарбият қилур эрди, то ўн ёшига етканда, хусну жамол ва рушду камолда нодир бўлиб эрди (209).

ЁШИЛ (т) – яшил, яшил ранг:

Ёшил дебо ва гуногун жавохир, сабза ва раёҳин ўрнига кайшким, бу нималар йўктур (229).

ЁШУН (т) – бекинмоқ, яширинмоқ:

Шеруя қардошларин қатл қилурда қочиб эрди ва ёшунуб юрур эрди (234).

ЁШУРУН (т) – яширин, махфий:

Ул чоғда Заҳҳок ваҳмидин кўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди (189).

Ж

ЖАВОБ (а) – жавоб (саволнинг муқобили);

~*бер* = – жавоб бермоқ, жавоб айтмоқ:

Искандар жавоб бердиким, ул юмurtқаларни кўяр қуш учти...(220);

~*бит* = – жавоб айтмоқ:

Ва ул жавоб битиб йибордиким, бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан муносиб эрмас...(204).

ЖАВОҲИР (а) – гавҳарлар, қимматбаҳо тошлар:

Ва сандук ичида нуқуд ва жавохир ҳам бор эрди, баъзиким қолиб эрди...(199).

ЖАВОҲИРФИШОН (а+ф-т) – жавҳарлар сочувчи, нур сочувчи:

Яна дағи кўп назми гавҳарфишон

Басе наср дағи жавохирфишон (237).

ЖАВР (а) – зулму ситам, азият, жафо, озор, адолатсизлик:

~*айла* = // *қил* = – ситам қилмоқ, зулм айламоқ:

Фалак бўйлаким жавр қилди паид,

Не Шаддод колғусидур, не Шадид (188).

ЖАВҲАР (а) – асос, унсур, моҳият:

Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб,
ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустаҳсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

ЖАВҲАРШУНОС (а+ф-т) – гавҳаршунос:

Ки ҳар лафзини ақли жавҳаршунос

Кўруб жавҳари фард айлар қиёс (237).

ЖАДВАЛ (а) – жадвал, китобдаги хат чизиғи, белгиланган аниқ режа:
Ва пайғамбарлиқ даъвисиди муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз
мустақим хат изҳор қилибтур (216).

ЖАДД (а) – бобо, аждод:
Ул жадди фармонин инқиёд қилиб, ул таклифдин кечти...(197).

ЖАЗИРА (а) – орол, географик жой номи:
Яна Ардашерки, ани Гавошер дерлар, Кирмонда ва Аҳвоз, Хузистонда ва
Мўсил жазирадин хиттаи Баҳраиндин (210).

ЖАЗМ (а) – қатъий, аниқ, муқаррар:
Ҳумой жазм билдиким, анинг ўғлидур (199).

ЖАЗО (а) – жазо:
Фаридун ани жазосиға еткурди (189).

ЖАЙХУН (а) – Амударёнинг номларидан бири:
Кўпрак авқот Жайхун қироғинда бўлуб, атрок била урушуб юрур эрди (193).

ЖАЛОЛИЙ (а) – “Низом ут – таворих” тарихий асари билан танилган
шоир:
Аммо «Низом ут-таворих» ва «Жоме ут-таворих»и Жалолоий ва Банокатийда
дағи иттифоқ била ҳужжатул– ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса
сирруху «Насихат ул-мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг қардошидур
дегани таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони
замонидадур (185).

ЖАМИЛ (а) – чиройли, гўзал:
Ва Кайковуснинг ўғли бор эрди, Судобадин ўзга анодин Сиёвуш отлиғким,
Юсуф алайҳиссаломдин сўнгра анингдек жамил йигит йўқ эрди(193).

ЖАМИЪ (а) – 1.бутун:
Яна бири улким, Яманда Зулазор Ҳимяриким, Яман подшоҳи эрди, анинг
ғафлати жиҳатидин ани жамиъ аркони давлатини тутуб, банд қилди (193);
2.ҳамма, барча:
Искандар оз вақтда жамиъ фазойил ва камолотни касб қилиб, сипо– ҳийлик
русуми ва баҳодирлуқ фунунида ҳам ягона бўлди (202).

ЖАМОАТ (а) – жамият, одамлар, кўпчилик:
Ва ул жавоб битиб йибордиким, бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан
муносиб эрмас...(204).

ЖАМОЛ (а) – ҳусн, чирой, гўзаллик:

Ва ҳусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир эрди (187);
...бир қиз бўлдим, назокат ва жамолда назири йўқ эрди (214).

ЖАМШИД (ф-т) – Пешдодийлар сулоласига мансуб учинчи подшонинг исми:

Жамшид. Баъзи ани Таҳмураснинг қардоши дебтурлар ва баъзи қардошининг ўғли (188).

ЖАМЪ (а) – гуруҳ, жамоат;

~бўл= – йиғилмоқ, тўпланмоқ:

Бағоят калин эл жамъ бўлуб... (189);

хотири жамъ бўл= – кўнгли жойига тушмоқ:

Ва Кайхисравнинг хотири Афросиёб ифсодидин жамъ бўлгандин сўнгра
Лухрасни ҳамким, Кайкубод наслидин эрди, подшоҳликка ўлтуртуб, ўзи
салтанат тарки тутуб, эл оросидин ғойиб бўлди (195).

ЖАНДШОПУР (ф-т) – жой номи:

Яна ул ясаган ерлардин бири Жандшопур, Хузистонда Шодшопурдур (210).

ЖАНИБАТ (а) – подшоҳлар сафарга чиққанда эҳтиёт учун олиб юриладиган от:

Ўн секиз минг от тавиласида парвариш топар эрдик, тўрт минги ўзининг
жанибати эрди (229).

ЖАРБОДҚОН (а) – Бағдод яқинидаги шаҳар, уни каёнӣларнинг еттинчи
хукмдори Ҳумой барпо этган:

Ва Самара шаҳриким, Жарбодқон дерлар ҳам, ул бино қилди (199).

ЖАРИБ (а) – ўлчов бирлиги, тахм. 10 000 м куб:

Яна бир фарш эди, дебодинким вусъати бир жариб эрдиким, ани жавоҳир
била мурассаъ қилиб эрдилар (229).

ЖАРИМА (а) – гуноҳ, жарима; тавон олиш:

Раоёға хирожни орттурди ва сипоҳиға жузвий жарима учун қатлни лозим
тутти (227).

ЖАФО (а) – зулм, ситам, озор, қочиш, узоқлашиш, вафонинг акси:

Эл отаси жафосини изҳор қилиб дедиларким, бизга ўзга киши ҳоло
подшоҳдур... (218).

ЖАҲД (а) – саъй, тиришиш, ғайрат;

~ қил= – тиришмоқ, астойдил ҳаракат қилмоқ:

Ул отасидин интиқом тортарға Румдин черик тортиб, жаҳд қилиб, Хуросонға юруди (196).

ЖАҲОН (а) – олам, дунё, борлик:

Дағи Сиёмак ўғли Хушангниким, набираси эрди, валиаҳд қилиб, вафосиз жаҳонға видоё этти (186);

~*аҳли* – барча халқлар, одамлар:

Ки билса жаҳонға вафо йўқтурур,
Жаҳон аҳлиға ҳам бақо йўқтурур (236);

~*кишвари* – дунё мамлакатлари, вилоятлари:

Чу Навдарға тушти жаҳон кишвари,
Халойиқ фароғатдин ўлди бари (191).

ЖАҲОНДОР (а+ф-т) – жаҳонни эгалловчи ҳукмдор, подшоҳ, қудратли шоҳ:

Йўқ эрди жаҳондори анжум сипоҳ
Жаҳон ичра андоқки Хушанг шоҳ (186) .

ЖАҲОНДОРЛИҚ (а+ф-т+т) – жаҳонни идора қилишлик; қудратли подшоҳлик:

Бурунроқ кишиким тузуб руду жом
Жаҳондорлиқ тахтин этти мақом (186).

ЖАҲОНПАҲЛАВОНЛИҒ (ф-т +ф-т +т) – жаҳондаги энг зўр паҳлавонлик:
Рустамға жаҳонпаҳлавонлиғ лақабин бериб, сипоҳсолор қилди (193).

ЖАШН (ф-т) – ўйин-кулги мажлиси, базм, зиёфат:

Чун бу иморат туганди, олам салотин ва ашроф ва акобирин йиғиб, анда азим жашн қилди (187).

ЖАШТАНД (ф-т) – киши исми:

Ва Парвизнинг йироқроқ қаробатидин Жаштанд отлиғ бировни салтанат тахтиға ўлтурттилар (233).

ЖИБОЛ (а) – тоғлар:

Ва бу ҳамким, бир юмurtқача куррада олам суратин тортиб ва жамиъ ақолим ва билод ва жибол ва бихорни машруъ ясаб, кентлар ва рудхоналарғача кўргузуб эрди...(216).

ЖИД(Д) (а) – ғайрат, саъй, ҳаракат, тиришқоқлик:

Тахмурас атоси Хушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат тахтиға ўлтурди ва халойиқ риоятиға ва мамолик ҳимоятиға жидд била машғул бўлди (186).

ЖИРЖИС АЛАЙҲИССАЛОМ (а) – Дороб ҳукмронлиги даврида ўтган пайғамбар:

Ва Дороб маосири пайғамбарлардин Жиржис алайҳиссалом эрди ва ҳукамодин Афлотун илоҳи (200).

ЖИСМ (а) – гавда, жасад, жусса, организм:

Шаддод Одқа такдир бўлдики, қардоши ўғли Заҳҳоки алаввонини сипоҳ била йиборди, то ани тутиб, арра била ики бўлуб, жисмин пора– пора қилди (188).

ЖИҲАТ (а) – сабаб, важ, боис:

Кайхисравнинг ўғли йўқ жиҳатидин мулкни анга бергонда, элга қатиғ келди (196);

Жиҳатин сўрди эрса, чун Ардашернинг ўғли йўқ эрди, дедиким, начук малолат бўлмағайким, олам мулкин олдим (209).

ЖИҲОТ (а) – нарсалар, буюмлар:

Тегирмон иёси анинг от– тўниға кўз қорортиб, ани ўлтуруб жиҳотин эгаллади (235).

ЖОБИР (а) – жабр қилувчи, золим:

Аммо Банокатий мунинг акси битибтурким, ул бағоят золим ва жобир эрди (216).

ЖОВИД (а) – доимий, ҳамиша, абадий, мангу:

Қаю бирнинг ўлғач аён навбати,
Соғиндики, жовид эрур мулкати (207).

ЖОВИДИ ХИРАД (а+ф-т) – пешдодийлар табақасининг биринчи ҳукмдори Ҳушангнинг асари:

...«Жовиди хирад» отлиғ китобни ҳикмат илмида ул тасниф қилдиким...(186).

ЖОВИДОН (ф-т) – абадий, доимий, мангу:

Анга ҳам вафосизлиғ этти жаҳон,
Кишига жаҳон қолмади жовидон (190).

ЖОМ (ф-т) – қадах, май пиёласи, шароб қадаҳи:

Бурунроқ кишиким тузуб руду жом
Жаҳондорлиқ тахтин этти мақом (186).

ЖОМАСП (ф-т) – Сосоний Қубод ибн Фирузнинг укаси:

Не мулки омон топти Гуштаспдин,
Не жони халос ўлди Жомаспдин (196).

ЖОМЕУТ– ТАВОРИХ (а+а) – Жалолийнинг тарихий асари:

Аммо «Низомут-таворих» ва «Жомеут-таворих»и Жалолий ва Банокатийда дағи иттифоқ била ҳужжатул-ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса сирруху «Насихатул-мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг кардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

ЖОН (ф-т) – вужуд:

Не мулки омон топти Гуштаспдин,
Не жони халос ўлди Жомаспдин (196).

ЖОНИБ (а) – боис, сабаб:

~идин (кўмакчи) – – га кўра, нуқтаи назардан:
Чун кўнгли бу жонибдин тинди, айш ва нашотқа майл қилди (219).

ЖОНИВОР (ф-т) – ҳайвон:

Ва айтурларким, акосира бу ихтироъни қилиб эрдиларким, шахрлар бино қилсалар, жониворлар шакли била тарҳ қилурлар эрди (210).

ЖОҲ (ф-т) – мансаб, амал, мартаба:

Адолат учун истаса мулку жоҳ,
Ситам дафъ айларга чекса сипоҳ (236).

ЖОҲДЎСТ (ф-т) – амалпараст:

Шопур жоҳдўст ва бадгумон киши эрди (210).

ЖУЗВИЙ (а) – озгина, андак, арзимас:

Оз сахвға кўп итоб қилур эрди, жузвий гунаҳға номақдур сиёсат кўргузур эрди (212);

~ўксук – арзимас муҳлат:

Ва Ялошнинг подшоҳлиғининг замони беш йил жузвий ўксукдур (223).

ЖУМЛА (а) – барча, ҳамма;

~дин (бири) – таъкидланганлардан; зикр этилганлардан:

Ва ул жумладин сипоҳийлик аслаҳасидурким, пайдо қилдиким, андин бурун тош ва йиғоч эрди (187).

ЖУРЖОН (ф-т) – жой номи:

Хоразм бостуруб, Журжон навоҳийсида хоқонға шабихун уруб, оз киши била уч юз минг черикин бузуб...(219).

ЖУҲУД (ях.) – яҳуд, яҳудий:

Яҳё алайҳиссалом қатли интиқомига жухудларни қирди...(205).

ЖҶЙБОР (ф-т) – ариқ, серсув жой, сой:

Адл жўйборидин мулк боғинда фароғат ашжори шодоб бўлди ва инсофи тарбиятидин амният ашжоридин фароғат гуллари очилди...(224).

З

ЗАБАРДАСТ (ф-т +ф-т) – қўли баланд, истеъдодли, моҳир, иқтидорли:

Андоқ дебтурларким, Баҳром тамошо ва тафарруж ва нашотқа мойил киши эрди ва худрой ва забардаст ва ўз тавонолиғига эътимод қилиб, булажаб ишларга мутасадди бўлур эрди (220).

ЗАБТ (а) – эгаллаш, қўлга олиш:

~қил= – тутмоқ, эгалламоқ, қўлга олмоқ:

Чун Румни қаёсирадин ўзга киши забт қила олмас эрди ҳам ани ўқ тарбият қилиб, минг байза олтунким, ҳар бири вазнга қирқ мисқол бўлгай...(200).

ЗАВОЛ (а) – йўқолиш, йўқ бўлиш, тугалланиш:

Ул жумладин бири буким, мунажжимлар анга деб эрдиларким, сенинг заволинг ўз авлодингнинг илгида бўлғусидур (231);

~дори= – завол етмоқ:

Ва ҳазрат муъжизасидин мулкига завол дориб, Шеруяки анинг ўгли эрди маъмур бўлди (230);

~топ= – йўқ бўлмоқ, ботмоқ (куёш):

Неча меҳрдек топти авжи камол,

Фалак давридин топти охир завол (213);

2.ҳалокат, инқироз:

Вале чарх айлаб ситамсозлик,

Заволида ҳам берди мумтозлик (230).

ЗАВОРА (ф-т) – Зобилистон ҳукмдори Рустамнинг укаси:

Чун Рустам қолмайдур эрди, ўғли Фаромурз ё иниси Заворани дорға ости...(198).

ЗАИФ (а) – бўш, яхши йўлга қўйилмаган:

Ва анинг замонида Ажам мулки иши заиф ва мутазалзил бўлди ва ҳар ёндин душманлар истило топтилар (235).

ЗАКАРИЁ (қад.ях.) – пайғамбарлардан бирининг номи:

Яҳё ва Закариё ва Жиржис алайҳиссаломни ҳам баъзи дебтурларким, анинг аҳдида эрди (205).

ЗАЛИЛ (а) – хор, тубан, паст:

Яҳё алайҳиссалом қатли интиқомиға жуҳудларни қирди ва қолғонидин баъзини овора ва баъзисини залил қилди...(205).

ЗАМИН (ф-т) – ер, ер юзи; мамлакат, ўлка, вилоят:

Ва Рустамнинг неча қатла масофлари ва Гударз Кашводнинг Пирон ва Ясса била масофлари ва Бижаннинг Арман заминға бориб...(195).

ЗАМИР (а) – дил, кўнгил, юрак, қалб:

Бировгаки рўзи бўлуб шоҳлиқ,
Замириға солса ҳақ огоҳлиқ (235).

ЗАМОН (а) – 1.вақт, давр, замона:

... ани Шис алайҳиссаломнинг қардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185);

2.муддат, давомат, фурсат:

Ва Ялошнинг подшоҳлиғининг замони беш йил жузвий ўксукдур (223);

3.дақиқа, лаҳза, шу заҳоти, шу дам:

Ки они киюрган замон қошингга,

Борисин нисор айладим бошингга (236);

~аҳли – замондошлар, одамлар:

Ало, токи шахсиз чу бўлғай жаҳон,

Замон аҳлиға бўлмағуси амон (238).

ЗАНЖИР (ф-т) – занжир, банд, кишан:

Дорул– мулки Мадойин эрди. Кисро тоқин ул ясади ва адл занжирин ул ости (225).

ЗАРАР (а) – зиён, заҳмат:

Уч юз олтмиш йилғача алар ичинаро низоъ қилиб, Румға ҳеч қайсининг зарари етмади (203).

ЗАРДУШТ (ф-т) – диний эътиқод:

Гуштасп — Ҳалаб мулкида тахтқа ўлтурди ва зардушт анинг замонида пайдо бўлди (196).

ЗАРРИН (ф-т) – Эрон шоҳларидан Луҳраспнинг ўғли:

Икки ўғли бор эрди – Гуштасп била Заррин (196).

ЗАРУР (а) – лозим, вожиб:

Неча кун димоғиға солди ғурур,

Чу вақт ўлди кетмаклик эрди зарур (207).

ЗАРУРАТ (а) – ночорлик, ноиложлик:

Ардашер зарурат ва ваҳмдин ул хидматқа машғул эрди (208).

ЗАРУРАТАН (а) – заруратга кўра, ночор, ноилож:

Чун сен булар мамлакатин ҳар қайсини заруратан бировга бергунгдур...(204).

ЗАФАР (ф-т) – ғалаба, ғолиблик;

~*топ*= – ғалаба қилмоқ:

Бу қатла ҳам Афросиёбқа зафар топа олмади (195);

ЗАҲМ (а) – сиқиштириш, қийнаш, азоблаш; тазйиқ:

Олам аҳлин адолат била хушҳол қилиб, Заҳҳок жавридин топқон заҳмлариға адл била марҳам кўйди ва қолғон уммолқаким, одийлар эрдилар, дафъ қилди (189).

ЗАҲМАТ (а) – қийинчилик, азоб, машаққат, озор, алам, кулфат, ранж, азият;

~*еткур*= – азоб бермоқ, озор етказмоқ:

Сиёвуш наслидин Фаруд Турондадур, анга осийб ва заҳмат еткурмангиз (194).

ЗАҲР (ф-т) – заҳар, оғу;

~*бер*= – пайини қирқмоқ, умрини қисқа қилмоқ:

Яна бирнеча вақт доройи даҳр

Ичиб нўш даврон анга берди заҳр (201).

ЗАҲҲОК (ф-т) – Пешдодийлар сулоласининг бешинчи ҳукмдори. Унинг салтанати минг йил давом этган эмиш:

Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

ЗАЪФ (а) – қувватсизлик, ҳолсизлик, хасталик, касаллик:

Сенинг вақтинг ичра кўруб заъфу ранж,

Замоники назм айладим «Панж ганж»(236).

ЗЕБ (ф-т) – безак, зийнат; кўрк, хусн, чирой:

Ва кўпрак деҳқонлиғ зийнату зебин ул ароға кетурди (190);

~*бер*= – севиб безатмоқ, ҳаддан ташқари кўнгил қўймоқ:

Алар ҳам бериб тахту тожиға зеб,

Жаҳондин едилар неча кун фиреб (207);

~*топ*= – безалмоқ, зийнатланмоқ:

Чу Ковус маснад уза топти зеб,

Неча кун анга чарх берди фиреб (194).

ЗЕБОРЎЙ (ф-т +ф-т) – хушрўй, чиройли:

Ва ул подшоҳе эрди бағоят зеборўй ва хушхўй, адолат ва озарм пеша қилди (221).

ЗИЁФАТ (а) – меҳмондорчилик, меҳмон кутиш:

...зиёфат коидасини яхши маръий тутти ва билдиким, азим– аш– шаън кишидур (222).

ЗИЙНАТ (а) – безак, безаниш;

~у зеб – безак ва чирой:

Ва кўпрак деҳқонлиғ зийнату зебин ул ароға кетурди (190).

ЗИКР (а) – номини тилга олиш, ёдлаш, хотирлаш, эслаш:

Ва Шайх Бу Али Мискавайх «Одобул-араб вал-фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолиға далилдур (186).

~қил= – баён қилмоқ, ёзмоқ, тавсифламоқ:

Сўнгра ул сўзларниким, мухталафун фихдур, зикр қилиб, ҳар нимагаким, ўхшаши кўпрактур, қарор бероли (204).

ЗИНД (ф-т) – Эрон шоҳи Гуштаспнинг асари:

Ва ул габр динида риёзатлар ва мужоҳадалар тортиб эрди, «Зинд» кито бин тасниф қилиб, элни ул динға даъват қилди (196).

ЗИНДИҚ (ф-т) – Сосонийлар даврида ўтган моҳир рассом:

Қазвин ё Сийстонда Моний мусаввири Зиндиқ анинг замонида пайдо бўлди (210).

ЗИНДОН (ф-т) – қамоқхона:

Мунажжимлар айтқон амр сурат боғлағай, яна ўз улусидин, алухдату аларрови, йигирми минг кишини зиндонға солиб эрди (231).

ЗОБ БИННИ ТАҲМОСП (а) – Пешдодийларнинг ўнинчи ҳукмдори.

Минучеҳрнинг набираси Зоб ибн Таҳмосб, у одил подшоҳ ҳисобланган:

Баъзи дебетурларким, Зоб бинни Таҳмоспким, Манучеҳр набираларидиндур хуруж қилиб, ул анинг била урушур яроғин топмай, юз уруб ўз мулкига азимат қилди (191).

ЗОБИЛИСТОН (ф-т+ф-т) – Хуросоннинг жанубидагивилоят номи, Қобул яқинидаги ерлар, маркази Зовил:

Афросиёб урушида Гиршасп фавт бўлди ва Золи Зар Зобилистондин черик тортиб келиб, Афросиёбни Эрондин чиқарди (192).

ЗОБИН (ф-т) – Эрондаги ариқ номи:

Ва Зоб икки рудхонаким, Зобин дерлар, Ироқ мулкида чиқарди (192).

ЗОЛ (ф-т) – Рустамнинг отаси:

Ва Золким, Рустамнинг отасидур, анинг замонида мутаваллид бўлди (190).

ЗОЛИ ЗАР (ф-т) – киши исми:

Афросиёб урушида Гиршасп фавт бўлди ва Золи Зар Зобилистондин черик тортиб келиб, Афросиёбни Эрондин чиқарди (192).

ЗОЛИМ (а) – зулм қилувчи, ситамгар, жабр қилувчи, адолатсиз:

Фалак то эрур зулм қилмоққа хос,
Эмас золиму одил андин халос (189);

~*табъ* – золим табиатли:

Чун золим табъ киши эрди, зулмидин улуг эл озурда бўлдилар (200).

ЗОТ (ф-т) – келиб чиқиш, наслу-насаб:

Чу «Назмул– жавоҳир» битиб отингга,
Ўкуш васф дарж айладим зотингга (237).

ЗОҲИД (а) – тарки дунё қилиб, тоат– ибодатга берилган диндор, тақводор:
Сосон зоҳид ва муттақий киши эрди (198).

ЗОҲИР II (а) – кўриниб турган, очик, ошкора;

~*қил* = – кўрсатмоқ, билдирмоқ, ошкора қилмоқ:

Фаруд алар била низоъ зоҳир қилди ва иликка тушти (195);

~*бўл* = – кўринмоқ, маълум бўлмоқ, билинмоқ:

Йўлда андин ғариб мардоналиғлар ва паҳлавонлиғлар зоҳир бўлди.

...дин осори раёсат ва хирадмандлиғ зоҳир бўлур эрди (208)

Чу Шопури Шопур тузди бисот,
Жаҳон мулкида зоҳир айлаб нишот (217).

ЗУАФО (а) – аёллар:

Ва Фируз Ҳурмуз зуафоға машғуф киши эрди...(234).

ЗУЛАЗОР (а) – қадимий Яман подшоҳларидан бирининг номи:

Яна бири улким, Яманда Зулазор Ҳимяриким, Яман подшоҳи эрди, анинг ғафлати жиҳатидин ани жамиъ аркони давлатини тутуб, банд қилди (193).

ЗУЛҚАРНАЙН (а) – Александр Македонскийнинг лақаби(эрадан аввалги IV аср):

Ва анинг умрини минг олти юз йил бўлди деб ва Зулқарнайнки, анинг лақабидур...(201).

ЗУЛМ (а) – жавр, адолатсизлик, зулм;

~у *ситам* – зулм ва жабр:

Заҳҳок бинни Мардос чун Жамшид қатлдин сўнг Порс тахтин олди, зулму ситам оғоз қилди (188);

~*айла*= – жабр ва зулм қилмоқ:

Макон тутти чун тахт уза Яздижурд,

Тааддию зулм айлади элга вурд (218).

ЗУЛУМОТ (а) – қоронғулик, зулмат:

Оламнинг барру баҳрин олиб, ҳайвон суйи таманноси била зулумотқа кирди (202).

ЗУҲАЛ (а) – юлдуз ёки сайёра номи Сатурн (Кайвон, Зуҳал)нинг арабча номи, мунажжимларнинг ақидасига кўра осмоннинг еттинчи қаватида ҳаракатланади:

Етишти зуҳал авжиға рифъати,

Чалинди фалак томиға навбати (203).

ЗЎР (ф-т) – куч, қувват, шиддат;

~*даст* – кучли, қудратли:

Ва ул ғоят гурур ва паҳлавонлиғидин андин уруш тиладиким, зўр даст била Рустамни тутқай (197).

И

ИБН (а) – ўғил, фарзанд:

Гиршаспнинг онаси ибни Ямин бинни Яъқуб алайҳиссаломнинг қизи эрди ва отаси Зоб бинни Таҳмоспнинг қардоши эрди (192).

ИБНИ ЯМИН БИННИ ЯЪҚУБ АЛАЙҲИССАЛОМ (а) – пайғамбар:

Гиршаспнинг онаси ибни Ямин бинни Яъқуб алайҳиссаломнинг қизи эрди ва отаси Зоб бинни Таҳмоспнинг қардоши эрди (192).

ИБОДАТ (а) – ибодат қилиш, топиниш, номоз;

~*қил*= – сиғинмоқ:

Доим тоғларда ибодат қилур эрди (186).

ИБРАТ (а) – ибрат, ибратланиш, сабоқ:

Машҳурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори чиқарсунларким, олам аҳлиға мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта тутқайлар (203).

ИБРОҲИМ АЛАЙҲИССАЛОМ (а) – пайғамбар:

Ва Иброҳим алайҳиссалом анинг замонида эрди (188).

ИЁ (т) – эга, соҳиб:

Тегирмон иёси анинг от– тўниға кўз қорортиб, ани ўлтуруб жиҳотин эгаллади (235).

ИЖМОЛ (а) – қисқа, мухтасар; умумлашган ифода; хулоса қилиш:

Заруратан ижмол била андин ўтмак муносиброқ кўрунди (204).

ИЖОБАТ (а) – қабул қилиш, маъқуллаш, рози бўлиш;

~қил= – рози бўлмоқ, маъқулламоқ:

Гуштасп ё Рустам анинг ҳукмин ижобат қилмаган жиҳатдин ё мулк ва салтанатдин кеча олмасдин, Исфандиёрни Рустам урушиға йиборди...(197).

ИЖТИНОБ (а) – тортиниш, узоқлашиш, сақланиш, четланиш;

~қил= – тортинмоқ, сақланмоқ, четлашмоқ:

...гуноҳсиз ўлтуруридин ижтиноб қилиб, қўлин кести ва сўнгра риоят қилай деди (231).

ИЗО (а) – озор, азоб; ранж:

Ва анинг изо ва азоби элга йигирми йилга тортти (218).

ИЗТИРОБ (а) – хаяжон; тоқатсизлик, қарорсизлик; қийналиш:

Кўзи анга тушқач, кўнглига изтироб тушуб, эмчокига сут келди (199).

ИЗҲОР (а) – зоҳир бўлиш, кўриниш; кўрсатиш; маълум, ошкор бўлиш:

~қил= – кўрсатмоқ, баён қилмоқ:

Афлиюнға изҳор қилғач, анинг ўғли йўқ эрди ва улғайиб эрди, мулкни набираси Искандарга топшуруб, ўзи ибодатқа машғул эрди (202).

ИККИНЧИ (т)– иккинчи, иккинчидан (кириш сўз):

Иккинчи табақа каёнийлардур (192).

ИККИ (т) – икки:

Ва Истаҳр шаҳрин улғайтти, андоқки тули Хуфракдин Ромжаррадқа еттиким, ўн икки йиғоч бўлғай ва арзи ўн йиғочқа етти (187).

ИКРОМ (а) – иззат, ҳурмат, илтифот;

~қил= – ҳурматламоқ, илтифот кўрсатмоқ:

Эҳтиром ва эъзоз қилиб, ани куёв қилди (208).

ИҚТИЗО (а) – тақозо, зарурат, талаб:

То рўзгор ҳаводиси иқтизосидин Бобак қошидаким (208).

ИКТИСОБ (а) –ўрганиш, касб қилиш, қўлга киритиш, қозониш:
Рашк била ҳасаддин ғазаб қилдиким, ул бир навкар ўғли анга салтанат
ойинининг иктисобини муносибдур деб ўз мирохурлуғини буюрди (208).

ИЛ= (т) – илмоқ, менсимоқ; мансур бўлмоқ:
Кўзига жаҳон ҳашматин илмаса,
Ҳақ амридин ўзга амал қилмаса (236).

ИЛА (т) – билан, ила:
Чу Нарси бўлиб мулк ила комжўй,
Ота тахтида бўлди оромжўй (213).

ИЛАЙ (т) – олд, ҳузур:
Чун тахтқа ўлтуруб, тож бошига қўюб илайида турдилар, ул паришон сўз
айта бошладиким, манга нанг ва ордур бу тахт ва тождин (234).

ИЛЁС (а) – пайғамбар номи:
Баъзи Ҳазқил ва Хизр алайҳимуссалом ва Илёс ва Алясаъни ҳам дебтурлар ва
Юнус алайҳиссалом дебтурлар (193).

ИЛИК (т) –1. қўл:
Машхурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори
чиқарсунларким, олам аҳлига мужиби танбих, балки ибрат бўлғайким,
оламдин илик торта тутқайлар (203);
~ка кюр= – қўлга киритмоқ, эгалламоқ:
Анинг машварати била Маздакка истимолатлар бериб, иликка кюрди (225).
~ка туш= – қўлга олинмоқ, асир тушмоқ:
Фаруд алар била низоъ зоҳир қилди ва иликка тушти (195);
2.ихтиёр:
Кўп мулкка тасарруф иликин сўнғондин Бухтун– Наср ўғли Насрни
Бобилдин азл қилди...(198).

ИЛИКЛА= (т) – 1.қўлга киритмоқ, олмоқ, эгалламоқ:
Афросиёб қилои ҳасонатидин иликлай олмади (191);
2.тутмоқ, эгалламоқ:
Аммо ани иликлаб, Фаридун ани жазосига еткурди (189).

ИЛИМ (а) – фан, бирон соҳага оид маълумотлар мажмуаси:
«Жовиди хирад» отлиғ китобни ҳикмат илмида ул тасниф қилдиким...(186).

ИЛОЖ (а) – даво, шифо; дори-дармон:
Ани асраб, ўзин ҳасий қилиб, бирнеча кун иложидин сўнгра кескан узвни бир
хуққаға солиб, муҳр қилиб, Ардашер ҳузурида хозинга топширди (209).

ИЛОҲИ (а) – эй худо, ё оллоҳ;

Ҳар ойна ғайрати илоҳи муқтазий ул бўлдиким, анга жазо етгай (188).

ИЛОҲИЙ (а) – худога тегишли, илоҳий:

Афлотуни илоҳий бошлиғ ва Арастудек вазири бор эрди (202).

ИЛТИЖО (а) – ялиниш, ёлбориш, паноҳ тилаш:

~қил= – паноҳ тиламоқ, ялинмоқ, сиғинмоқ:

Ҳиётила подшоҳига илтижо қилиб, анинг мадади била сипоҳ тортиб, Ҳурмуз бошига келди...(221).

ИЛТИМОС (а) – тилак, истак, бирор нарсани сўраш; ялиниш:

Чун бу навъ илтимос қилди, ул сипоҳ қабул қилиб дайр теграсида туштилар (229).

ИЛТИФОТ (а) – лутф, эътибор, марҳамат:

...ишқ ва ниёз атрофидин бовужуди Хисравдек подшоҳ кўнгли Фарҳодқа майл қилиб, илтифот ва тарахҳумлар зоҳир қилди (230).

ИМДОД (а) – кўмак, ёрдам, қўллаш; илтижо, ялиниш, бир нарсани сўраб олиш;

~қил= – ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, қўлламоқ:

Ва Нўширавон имдод қилиб дарё йўлидан Яманга йибориб, анинг кўмаги мадади била мулкин олди (225).

ИМКОН (а) – 1.эҳтимол:

Ул дедиким, жамоатики, дарёдин кўпрук била нари юзга ўтубтурлар, чун кўпрук бирдур, аларни қайтарурға ҳар кечқурун хабар қилур учун нақора қоқарларким, кечрак қолсалар кўпрук устига ғавғо бўлуб, сувға йиқилур имкони бор (214).

2.имконият, мумкинлик:

Десам айлайин васфинг осон эмас,

Ки мингдин бирин демак имкон эмас (236).

ИМОМ (а) – имом, пешво:

Аммо «Низомут– таворих» ва «Жомеут– таворих»и Жалолий ва Банокатийда дағи иттифоқ била ҳужжатул– ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса сирруху «Насиҳатул-мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг қардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

ИМОРАТ (а) – уй, бино:

...йиғочларни кести ва иморатни йикти ва коризлар била булоғларни кўмди (191);

~қил= – барпо қилмоқ, қурмоқ:

...ҳоло ул ерни Шопурон дерларким, Шопур иморат қилибтур... (215).

ИМТИЁЗ (а) – имтиёз, фарқ, ортиқлик; ортиқча ҳуқуқ:

Чу Хисрав бўлуб мулк ила сарфароз,
Мулук ичра топти бу навъ имтиёз (230).

ИНИ (т) – ука:

Лухрасп бинни Авранд Кайковуснинг инисининг ўғлидур (195).

ИНҚИЁД (а) – бўйсунуш, тобе бўлиш;

~қил= – амал қилмоқ, бажармоқ:

Ул жадди фармонин инқиёд қилиб, ул таклифдин кечти ва ўзи Истахр тахтида «Зинд» китобин ўқурға машғул бўлди (197).

ИНОД (а) – ўжарлик, қийиклик, қасдма– қасдлик:

Анга дағи чарх этти андоқ инод,

Будур иш Кубод ўлсун, ар Кайкубод (224).

ИНОЯТ (а) – лутфлар, эҳсонлар, эзгуликлар, меҳрибончилик, ғамхўрлик, илтифот, ёрдам:

Вазирға кўп иноятлар қилди (209).

ИНСОН (а) – одам, одам жинси;

~бадани – одамнинг вужуди:

Баъзи дебтурларки Моний элга бу сўз бирла фириб берур эрдики, руҳ инсон баданида зиндондадур ва анинг ери ўзга оламдур (211).

ИНСОФ (а) – одиллик, адолат, виждонлилик:

Улуқ подшоҳ бўлди ва дод ва адл ва инсоф тариқидин чиқти (205).

ИНТИҚОЛ (а) – кўчиш, бир жойдан иккинчи жойга ўтиш;

~тон= – ўтмоқ, кўчмоқ:

Ва охирул– амр Ардашер Бобак ани орадин чикориб, мулк ашконийлардин сосонийларға интиқол топти (206).

ИНТИҚОМ (а) – ўч олиш, қасос;

~торт= – азобланмоқ, жазоланмоқ:

Фаридун улғойиб эрди, алардин интиқом тортардин...(189).

ИНШООЛЛО (а) – худо хохласа, балки, зора:

Иншоолло, чун Парвиз қочти, Баҳромға бормади (227).

ИП (т) – ип, тизимча:

Ва ул саранжом қилди. Дебтурларким, бурнин тешиб ип тақиб, икки қулоғин кесиб югуртти (215).

ИПАК (т) – ипак, ипак мато:

Ва ипак ва қазз ва кўпрак тўкур нималарни ва рангларни ва ишларни ароға киюрдиким, андин бурун киши аросида йўқ эрди (187).

ИРИК (т) – қўпол, дағал:

Агар хўйи юмшоғ эди гар ирик,
Фалак қўймади они доғи тирик (221).

ИРОҚ (а) – мамлакат номи бўлиб, тарихий манбаларда Форс Ироқи ва Араб Ироқи каби иккига бўлинган ҳолда ҳам учрайди:

Форс ва Ироқ ва Хуросонни Эражға бердиким, ўзининг дорул– мулки ва тахти эрди (189).

ИС (т) – ис, хид, бўй:

Ул қиздин нохуш ис фаҳм қилиб, табъи мутанаффир бўлуб, отаси қошиға қайтариб йиборди (200).

ИСИҒ (т) – ҳароратли, иссиқ:

Ва Бағдод ҳавоси бағоят исиг бўлур (215).

ИСКАНДАР (юн.) – таниқли ва машҳур шоҳ:

Ва баъзи Искандарни дағи алардин тутубтурлар ва ўн дебтурлар (192).

ИСКАНДАРИЯ (юн.+ф-т) – жой номи:

Искандария подшоҳи ва отаси Афлюн бинни Нуқо қизи эрди (201).

ИСКАНДАРНОМА (юн.+ф-т) – Низомий Ганжавийнинг асари:

Аммо Ҳазрат шайх Низомий қуддуса сирруҳу «Искандарнома»да ики қарн маъхуд дебтур ва таҳқиқ юзидин ихтилофи ривоётни рад қилиб, ани Файлақус ўғли дебтур (202).

ИСЛОМ (а) – мусулмон дини:

...ул ҳазрат анга дин ва ислом даъватиға нома битиб киши йиборди (230).

ИСЛОҲ (а) – тузатиш, тўғрилаш; яхши ҳолатга келтириш;

~қил= – тузатмоқ, қайта қурмоқ:

Кўп вақт Эронда Афросиёб бузган ерларни ислоҳ қилдиким, юз ободонлиққа кўйди (191).

ИСМ (а) – от, ном:

Ҳумоюн исми мазкур бўлган била сойир нос ўлумдин ва подшоҳни гунаҳсиз ўлтурмакдин ва шақоватдин озод қилур (230).

ИСО (а) – пайғамбарлардан бирининг номи:

Баъзи дебетурларки, Исо алайҳиссалом анинг замонида мабъус бўлди...(205).

ИСРОИЛ (қад.яхуд.) – жой номи:

...отаси Бани Исроил анбиёсидин эрди, анинг эвази йиборди...(198).

ИСТА= (т) – хоҳламоқ, сўрамоқ, тиламоқ:

Адолат учун истаса мулку жоҳ,
Ситам дафъ айларга чекса сипоҳ...(236).

ИСТАХР(*ф-т*) – Эрондаги шаҳар номи:

Дағи Истахрни бино қилди, аммо кўпрак авқот анда бўлур эрди.(185)

ИСТЕЪФО (а) – чекиниш, четлашиш; кечирим, узр;

~қил= – бирон вазифадан четлатмоқ; ўзини тутмоқ, тийилмоқ:

Кайхисрав Тусқа ғазаб қилиб ҳибс буюруб, ул истеъфо қилиб, яна Афросиёб урушин ўзига тутуб, Кайхисрав ани банддин чикориб, яна сипоҳ бошлатиб йиборди (195).

ИСТИҒОСА (а) – ёрдам сўраш учун фарёд қилмоқ:

Халойиқ анинг бадхўйлуғидин ожиз бўлуб, муъбадлар ва ҳакимларга истиғоса кўргузуб, истионат қилдилар (212).

ИСТИДЪО (а) – илтимос, сўраш, ялиниб– ёлвориб сўраш;

~қил= – илтимос қилиб чақирмоқ, ялиниб– ёлвориб сўрамоқ:

...истидъо қилдиким, мен қарибмен дағи умрумға эътимодим йўқтур ва ўғлум кичикдур, бир кишигаким, сенинг эътимодинг бор, йиборким, Румда салтатанат қилсун (217).

ИСТИҚЛОЛ (а)– мустақиллик, ўз ихтиёрига эгалик:

Шопур анинг бошида истиқлол хаёл қилиб, ёмон элтиб келурига ҳукм қилди (211).

ИСТИЛО (а) – қўлга олиш, эгаллаш, босиб олиш;

~тол= – ёйилмоқ, эгалламоқ, босиб олмоқ:

Аммо булардин Од авлоди қалин бўлуб, истило топтилар ва аларнинг ўғли Яршади Умлик бинни Од эрди (188).

ИСТИМДОД (а) – ёрдам сўраш, мадад тилаш;

~қил= – мадад тиламоқ, ёрдам сўрамоқ;

Нўширавон даргоҳига юз қўюб истимдод қилди ва тазаллум кўргузди (225).

ИСТИМОЛАТ (а) – майл эттириш, тасалли этиш:

Баҳром аларға кўп истимолат билан дедиким, мулк менга маврусийдур (218);

~бер= – майл эттирмоқ, тасалли бермоқ, овутмоқ;

Анинг машварати била Маздакка истимолатлар бериб, иликка киюрди (225).

ИСТИМОЪ (а) – эшитиш, қулоқ солиш, тинглаш;

~қил= – эшитмоқ, қулоқ солмоқ, тингламоқ;

...агар ул соҳиби давлат пайдо бўлса, сенинг бу афъолингни истимоъ қилса, авлодинга кўпрак нуқсон еткургай (215).

ИСТИОНАТ (а) – ёрдам талаб қилмоқ, мадад сўрамоқ, бирон нарсага суянмоқ;

Халойиқ анинг бадхўйлуғидин ожиз бўлуб, муъбадлар ва ҳакимларға истиғоса кўргузуб, истионат қилдилар (212).

ИСТИРЗО (а) – розилик сўраш:

Бурунги учовни тухфа ва ҳадоё била истирзо қилиб қайтарди (227).

ИСТИФСОР – (а) ~қил= – сўрамоқ, сўраб билмоқ; изоҳ, тушунтириш, талаб қилмоқ;

Нўширавон бу ишлардин мутаҳаййир бўлуб, Сатих коҳинни тилаб, андин бу аломат кайфиятин истифсор қилди...(226).

ИСФАНДИЁР (ф-т +а) – Эрон подшоҳларидан Гуштосибнинг ўғли:

Ва ўз ўғли Исфандиёрниким, Дурри сафид кўргонида мажус қилиб эрди...(197).

ИСФАРОЙИН (ф-т) – Хуросоннинг шаҳарларидан бири:

Ва Ялошнинг иниси Қубод Ялошдин қочиб, ҳокони туркка борди ва борурда йўлда Исфаройин шаҳрига етканда, бир дехқон уйига тушти (222).

ИСФАҲОН (ф-т) – Эрондаги машҳур шаҳарлардан бири. У тарихий манбаларда Жай номи билан ҳам тилга олинади:

Ва ул бино қилғон шаҳрлар Марвда Қуҳандиз ва Хуросонда Нишопур ва Исфаҳонда Маҳриз ва Сорийя (187).

ИТ (т) – ит, кучук:

Қолғаниға нон тўғраб, итка берди эрса, халок бўлди (209).

ИТМОМ (а) – тамомлаш, тугаллаш; тугалланиш:

Ғаразким бу сўз етса анжомига,
Бу тарих юз қўйса итмомиға (238).

ИТОАТ (а) – бўйсунуш;

~қил= – бўйсунмоқ:

Ва ул бу музахрафот ғуруридин ул ҳазрат муборак номасин йиртти ва итоат қилмади (230).

ИТОБ (а) – маломат, таъна; қахр, ғазаб;

~қил= – қахр, ғазаб кўрсатмоқ:

Оз саҳвға кўп итоб қилур эрди, жузвий гунаҳға номақдур сиёсат кўргузур эрди (212).

ИТТИФОҚ (а) – ўзаро келишиш, ягона фикрга келиш; бирлашиш:

Тарих уламози иттифоқи била бировким салтанат қилди, Каюмарс эрди (185);

~қил= – келишмоқ:

...барча иттифоқ била Шеруя билаким Марямдин туғуб эрди, иттифоқ қилиб, ани подшоҳ кўтариб... (231).

ИТТИФОҚАН//ИТТИФОҚО (а) – тасодифан:

Иттифоқан ўзи дағи бир чоҳқа тушуб халок бўлди (222);

Иттифоқо, бир чоҳ бошида вазъ ҳамл қилдиким, махуф манзил эрди (201).

ИФСОД (а) – бузиш, бузилиш; бузукчилик:

Ва Кайхисравнинг хотири Афросиёб ифсодидин жамъ бўлғандин сўнгра Луҳраспни ҳамким, Кайқубод наслидин эрди, подшоҳликқа ўлтуртуб, ўзи салтанат тарки тутуб, эл оросидин ғойиб бўлди (195).

ИХЁ (а) – қайтадан тирилтирмоқ, ҳаёт бағишламоқ;

~қил= – қайтадан жорий қилмоқ:

Ардашер Бобокон қаваид ва русумини ихё қилди...(224).

ИХТИЁР (а) – хоҳиш, эрк, ҳуқуқ;

~қил= – танламоқ, ўз зиммасига олмоқ, қарор қилмоқ:

Гуштасп зардушт динин ихтиёр қилиб, элни ҳам ул миллатқа киярди...(196).

ИХТИЁТ (а) – мулоҳазали иш, узоқни кўрмоқ, ҳар томонлама ўйлаб иш қилмоқ:

Бу фақир улча имкон ихтиёт бор эрди қилдимким, ўзларин сабт қилдим (206).

ИХТИМОМ (а) – ғамхўрлик қилмоқ, тарбияламоқ, кўрикламоқ:

Ва ихтимом била тарбият қилур эрди, то ўн ёшиға етканда, хусну жамол ва рушду камолда нодир бўлиб эрди (209).

ИХТИРОЪ (а) – янгилик чиқариш, ихтиро қилиш;

~қил= – янгилик ижод қилмоқ:

Ва форсий китоб битмак ва бўз тўқумокни ул ихтироъ қилди (187).

ИХТИСОР (а) – қисқартириш, қисқариш:

~ қилл= – қисқартирмоқ, қисқа қилмоқ, қисқа баён этмоқ:

...бу мухтасарда ул кунжойиш йўқтурким, борчасин битилгай, икки– уч калима била ихтисор қилилди (226).

ИХТИЛОФ (а) – келишмовчилик, қарама– қаршилиқ, ҳар хил фикрда бўлишлиқ:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптур (185).

ИЧ= (т) – ичмоқ, нўш айламоқ:

Яна бирнеча вақт доройи даҳр

Ичиб нўш даврон анга берди заҳр (201).

ИЧ (т) – ичкарис, ички томони; ораси:

Ва сандуқ ичида нуқуд ва жавоҳир ҳам бор эрди, баъзиким қолиб эрди (199).

ИЧИН-АРО (т) – ўзаро:

Уч юз олтимиш йилғача алар ичинаро низоъ қилиб, Румға ҳеч қайсининг зарари етмади (203).

ИЧКАРИ (т) – ич томон, ичкари, ташқари сўзининг зидди:

Ва ул муҳосара қилиб, Малика ичкаридин Шопур била муттафиқ бўлуб, кўрғонни Шопурға берди ...(214).

ИШҚ (а) – севги, ошиқлик:

Бири улким, агарчи Шириндек оламда нодираси бор эрди, вале Фарҳоддек ҳам олам ажубаси рақиби бор эрдиким, ишқ ва ниёз атрофидин бовужуди Хисравдек подшоҳ кўнгли Фарҳодқа майл қилиб (230).

Й

ЙИБОР= (т) – юбормоқ, жўнатмоқ:

...оламни ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларга йибориб, элга ўзининг парастинин буюрди (187).

ЙИГИРМА (т) – йигирма (сон):

Ва Манучехр юз йигирма йил подшоҳлиғ қилди (190).

ЙИГИТ (т) – йигит, ўсмир, ёш:

Ва Кайковуснинг ўғли бор эрди, Судобадин ўзга анодин Сиёвуш отлиғким, Юсуф алайҳиссаломдин сўнгра анингдек жамил йигит йўқ эрди.(193)

Ложарам, Баҳром чун муни эшитти, йигит бўлуб эрди, Нуъмон била отаси тахтига мутаважжих бўлди (218).

ЙИЛ (т) – йил:

Ва тарих аҳли иттифоқи била Каюмарс замонидин Заҳҳок замониғача минг йилга яқин бор (185).

ЙИЛОН (т) – илон:

Баъзи муаррихлар анинг икки эғнидин йилонлар чиқиб, ғизолари киши мағзи эрди ҳам дебтурлар (189).

ЙИРТ = (т) – йиртмоқ, чок қилмоқ:

Ва ул бу музахрафот ғуруридин ул ҳазрат муборак номасин йиртти ва итоат қилмади (230).

ЙИРОҒ(т) – узоқ, узоқ масофали:

Яна дағи сўз кўп бор, аммо сиҳатдин йироғроқ учун битилмади (185);

~ бўл = – узоқ бўлмоқ, узоқлашмоқ:

Йироқ бўлса андин киши, яхшироқ (207).

ЙИҒ = (т) – тўпламоқ, жам қилмоқ, йиғмоқ:

Чун бу иморат туганди, олам салотин ва ашроф ва акобирин йиғиб, анда азим жашн қилди (187).

ЙИҒИЛ = (т) – тўпланмоқ, йиғилмоқ, жам бўлмоқ:

Чун Ардашер Истаҳр шаҳрига етти, отасининг атбоидин баъзи анга йиғилдилар (208).

ЙИҒОЧ I (т) – дарахт; ёғоч:

Ва Табарий дебтурким, йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади...(186).

ЙИҚ = (т) – йиқитмоқ, кулатмоқ, ағдармоқ: вайрон қилмоқ:

Чун Навдарни ўлтурди, Эрон мулкини андоқ буздики, оз ерда маъмурлуқ қолди, йиғочларни кести ва иморатни йиқти ва коризлар била булоғларни кўмди (191).

ЙИҚИЛҒОН (т) – йиқилган, кулаган, ағдарилган, мағлуб бўлган:

Йиқилғон ўн ики кунгира адади била сендин сўнг ўн ики киши сенинг насабингдин салтанат қилғай (226).

ЙЎЛ (т) – йўл:

...йўл бошига келиб, элга зарар еткура бошлади (220);

ЙЎЛУҚ = (т) – тасодифан учрамоқ, йўлиқмоқ, дуч келмоқ:

Йўлда Парвизга Бахром сипоҳи йўлуқуб, Бандуя Парвизни узотиб, ўзи анинг салтанат либосин кийиб олди (228).

ЙЎҚ (т) – йўқ, мавжуд эмас:

Ҳар тақдир била подшоҳлик қоидаси андин бурун йўқ эрди (185);

~са – бўлмаса:

Шеруяга айттиларким, ул мундоқ ношойист ишлар қилибтур, ани ўлтур, йўқса сени ўлтурур (231).

К

КАБОБ (ф-т) – кабоб:

Бир кун бир йўлда тушуб, кабоб буюрди (224).

КАДХУДОЙ (ф-т +ф-т) – ҳукмрон, шох:

Яна бўлди Кайхисрави пок рой

Жаҳон кишвару мулкида кадхудой (195);

~бўл= – оилали бўлмоқ, уйланмоқ:

Ул дафинани ул ики янги кадхудой бўлганларга мусаллам туттилар (224).

КАЁНИЙ (ф-т) – Сосонийлар сулоласи подшоҳларига мансуб, буюк ҳукмдорлар, шохларга мансуб:

Иккинчи табақа каёнийлардур (192).

КАЙД (а) – макр, ҳийла, найранг, вазнсиз:

Бозурнинг эли бир кайд била андоқ килдиларки, Бозур ул қизни кўздин солиб, отасига йиборди (201).

КАЙКОВУС (ф-т) – Каёнийлар сулоласининг иккинчи ҳукмдори. Юз эллик йил подшоҳлик қилган эмиш:

Кайковуским, баъзи Кайкубоднинг ўғлидур дебтурлар, аммо кўпрак эл набираси дебтурлар (193).

КАЙҚУБОД (ф-т) – Каёнийлар сулоласига оид Эрон шохларидан бири. Юз йигирма йил ҳукмронлик қилган эмиш:

Ва Каёнийлардин аввал кишиким, салтанат қилди Кайкубод эрди (193).

КАЙФИЯТ (а) – ҳол, аҳвол:

Чун ўз ҳимматин ул ишдин бийик кўруб, Гозурдин ўз ҳоли кайфиятин савол қилдиким, мен ўзумни сенинг ўғлунг гумон қилмайдурмен...(199).

КАЙХИСРАВ (КАЙ) (ф-т) – Каёнийлар табақасига оид Эрон хукмдорларидан бири:
Отин Кайхисрав қўйдилар (194).

КАЛИМА (а) – сўз, гап, жумла:
...бу мухтасарда ул кунжойиш йўқтурким, борчасин битилгай, икки– уч калима била ихтисор қилилди (226).

КАЛОМ (а) – гап, сўз:
Ва ул ҳазрат бу ишка эътибор қўюб, ўз калом муъжиз низомини мундоқ сўрубтур...(224).

КАМОЛ (а) – етуклик, нуқсонсизлик; фазилят:
Ва Шайх Бу Али Мискавайх «Одобул– араб вал– фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолига далилдур (186);
~*топ*= – мукаммаликда юксакликка эришмоқ:
Неча меҳрдек топти авжи камол,
Фалак давридин топти охир завол (213).

КАМОЛОТ (а) – мукаммалликлар, фазилятлар, баркамоллик:
Искандар оз вақтда жамиъ фазойил ва камолотни касб қилиб, сипо– ҳийлик русуми ва баҳодирлуқ фунунида ҳам ягона бўлди (202).

КАМОҲИ (а) – худди ўзидай, моҳияти билан, тўлиқ, бутунлайича:
Чун Парвиз Румға етти, қайсар анга камоҳи ҳолин билиб, яхши дилжўйлик қилиб, Марям отлиғ қизин анга никоҳ қилди...(229).

КАНИЗАК (ф-т) – ёш чўри аёл:
Ардувоннинг ҳарамидин неча канизак ўтуб борадур эрдилар (208).

КАРАМ (а) – яхшилик, меҳрибонлик, саҳийлик:
...маҳсул карам қилдиким, етти йиллик қаҳатнинг қусури рост бўлди (222).

КАРКИДОН (ф-т) – кучли, қалин тери, сигирга ўхшаган ҳайвонки, бурнининг устида бир шохи бор, кўпроқ Ҳиндистон ва Африкада яшайди.
Қисқартма шакли Карги:
Таворихда аждаҳо ва каркидон ўлтурди дебтурлар (196).

КАСБ (а) – ~*қил*= – ўрганмоқ, бирор машғулотни одат қилмоқ, эгалламоқ:

Булуг ҳаддиға еткандин сўнгра салтанат гавҳари ўз ишин қилиб, гозурлук ишин макруҳ тутуб, илм ва фазл ва адаб касбин қилиб, силоҳшўрлук ўрганиб, сипоҳийлик қоидасин хўб билди (199).

КАТИФ (а) – шона, кифт, елка:

Чикорди ани гардиши мухталиф,
Аннингдек ки, ул эл танидин катиф (216).

КАЮМАРС (ф-т) – Пешдодийлар сулоласига мансуб Эрон ҳукмдори:

Тарих уламоси иттифоқи била бировким салтанат қилди, Каюмарс эрди (185).

КЕЙИН (т) – орқаси (кўмакчи):

Доробнинг юзун ўпуб, шодмонлиғлар била тожни анинг бошиға қўюб, тахтни анга мусаллам тутти ва ўзи парда кейнида бўлуб, подшоҳликка ўғлини ўлтуртти (199).

КЕЙИНЧА (т) – кетидан, орқасидан:

Яздижурд қочиб Исфаҳонға бориб, андин Кирмонға кириб, анда ҳам тура олмай, Марвға борди ва кейинча қовғун келиб, ёлғуз бир тегирмонда ёшунди (235).

КЕЛ= (т) – келмоқ;

черик тортиб кел= – қўшин тортиб келмоқ:

Манучехр қўйғон қоида ва русумни туза олмади ва мулк ва сипоҳиға халал йўл топиб, Афросиёб черик тортиб келиб ани тутуб ўлтурди (191);

мутаоқиб кел= – кетма-кет, орқама-орқа, бирин-кетин келмоқ:

Ва ул дағи мутаоқиб келур эрди (195);

қатиг кел= – оғир келмоқ, ботмоқ:

Кайхисравнинг ўғли йўқ жихатидин мулкни анга бергонда, элга қатиг келди (196).

КЕЛТУР= (т) келтирмоқ, олиб келмоқ, узатмоқ:

Ва Кайкубод Албурзкўҳда эрди, Зол Рустамни йибордиким, ани келтурди ва бошиға тож қўюб, Эрон салтанатин анга мусаллам тутуб, юруб Афросиёбни кайтардилар (193);

2. исботламоқ, далил келтирмоқ, сўзламоқ:

Невчунким ўзи– ўқ таноқуз келтурубтурким мулуки тавойифдин баъзини Ашк бинни Доро ўлтурди ва Ашкониёлар бу Ашк бинни Доро насли дебтур (206).

КЕМА (т) – қайиқ, кема:

...ул минг кемада олгун ва кумуш ва жавахир ва нафойис эрдиким, Румдин неча минг йилда қаёсирадин қолғон эрдиким, биридин яна бирига дарё била элтур эрдилар (230).

КЕНТ (сўғдча) – шаҳар, қишлоқ; турар жой:

...кентлар ва рудхоналарғача кўргузуб эрдиким, Шопур ҳужжат била ани сиёсат қилиб, мардуд миллатин дафъ қилди (216).

КЕРАК (т) – лозим, даркор; вожиб, зарур:

...олам мулкин олдим ва умр охирға етти, заруратан ўлмак керак ва мулкни ёт кишига қўюб бормоқ керак (209).

КЕРАКЛИК (т) – лозимлик, кераклик, зарурлик, вожиблик:

Бир кун ғоят худписандлиғидин бир ҳақимдин сўрдиким, манинг афъол ва сифотимға не нима керакликдур?(213)

КЕС= (т) – кесмоқ, қирқмоқ:

Ва Табарий дебтурким, йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади...(186);

КЕТ= (т) – 1.ўлмоқ, вафот этмоқ:

Ани ҳам фалак чекти туфроқ сари,

Не золим, не одил кетарлар бари (190);

2.бормоқ, жўнамоқ:

Мундоқ дебтурларким, мулк сендин интиқол топиб, бировга мунтақил бўлғусидурким, бу ҳафта сенинг даргоҳингдин кетар (208).

КЕТУР= (т) – келтирмоқ, олиб келмоқ, бермоқ:

Кайхисравни чун Гив Турондин кетурди...(194).

КЕЧ (т) – кеч, вақт ўтганда:

...аларни қайтарурға ҳар кечкурун хабар қилур учун нақора қоқарларким, кечрак қолсалар кўпрук устига ғавғо бўлуб, сувға йиқилур имкони бор (214).

КЕЧ= (т) – баҳридан ўтмоқ, воз кечмоқ:

Ул жадди фармонин инқиёд қилиб, ул таклифдин кечти ва ўзи Истаҳр тахтида «Зинд» китобин ўқурға машғул бўлди (197).

КЕЧА (т) – тун, қоронғу:

Бир кеча туш кўрдиким, қуёш Сосоннинг манглайидин тулуб қиладур (208).

КЕЧҚУРУН (т) – кеч, кечкурун:

...аларни қайтарурға ҳар кечкурун хабар қилур учун нақора қоқарларким, кечрак қолсалар кўпрук устига ғавғо бўлуб, сувға йиқилур имкони бор (214).

КИ (ф-т) – ки (боғловчи):

Шаҳе эрди Таҳмурас офоқ аро

Ки адл этти чархи кўҳан тоқ аро (187).

КИБИ (т) – каби:

Ки холи кўлин бенаволар киби,

Узотиб борурда гадолар киби.(203)

КИЙ= (т) – киймоқ:

Йўлда Парвизға Баҳром сипоҳи йўлуқуб, Бандуя Парвизни узотиб, ўзи анинг салтанат либосин кийиб олди (228).

КИЙИК (т) – оху; кийик:

...аксар конларни ул чиқорди ва барсни ва итни ул кийик олғувчи қилди (186).

КИМ I (т) – ким (сўроқ олмоши);

ҳеч ким – ҳеч ким (бўлишсизлик олмоши):

Ва Шириндек маҳбуби бор эрдиким, оламда анингдек ҳусну латофат ва жамолу малоҳат ҳеч кимда йўқ эрди (230).

КИМ II (т) – ки, ким (боғловчи):

Ким аларни акобира дебитурлар (207).

КИН (ф-т) – ўч, қасос:

Чу Гуштасп тузди сарир узра базм,

Анга ҳам фалак айлади кинға азм (197).

КИР= (т) – кирмоқ, дохил бўлмоқ:

Ва Юсуф алайҳиссалом ҳам анда мутаваллид бўлди ва Худ алайҳиссалом диниға кирди (188).

КИРМОН (ф-т) – Эрондаги шаҳар ва вилоят номи:

Яна Ардашерки, ани Гавошер дерлар, Кирмонда ва Аҳвоз, Хузистонда ва Мўсил жазирадин хиттаи Баҳрайндин (210).

КИРМОНШОҲ (ф-т +ф-т) – Сосоний ҳукмдор Баҳром ибн Шопурнинг иккинчи номи:

Ва ани Кирмоншоҳ дерлар (217).

КИРОМАНД (ф-т) – улуғвор, азиз, иззатли:

Ва ул боғда кироманд дафина топти (224).

КИСРО (ф-т) – Сосонийлар табақасига оид шох:

Ложарам, Ардашер наслидин Кисро отлиғ кишини тахтқа ўлтурттилар (218).

КИСРО МЕҲРИЖИС (ф-т)– Сосонийлар сулоласига мансуб подшоҳларидан бири. Ардашер Бобак наслидин бўлиб, подшоҳлик ишининг уддасидан чиқа олмай, ҳукмдорликдан тез кетган:

Кисро Меҳрижис. Акосира мулки бу ерга етконда, паришонлиғ кўп юзланган учун, тарихи мазбут эмас (234).

КИТОБ (а) – китоб:

«Жовиди хирад» отлиғ китобни ҳикмат илмида ул тасниф қилдиким...(186).

КИЧИК (т) – кенжа, энг кичик фарзанд:

Анинг уч ўғли бор эрди: улуғи Салм, ўртончиси Тур, кичики Эраж (189).

КИШВАР (ф-т) – мамлакат, ўлка, вилоят;

...оламни ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларга йибориб, элга ўзининг парастисин буюрди (187).

КИШИ (т) – шахс, инсон, одам, киши:

Ва алар ўн бир кишидурларким, салтанат қилибтурлар (185).

КИЮР= (т) – киритмоқ;

ақдига киюр= – никоҳига олмоқ:

Ва Ардувон қизини никоҳига киюрди (209);

Қайсар ўз қизин ақдига киюруб (200).

КОВА (ф-т) – Захҳокни тахтдан туширишда муҳим роль ўйнаган темирчи номи:

... Кова оҳангар сипоҳсолор бўлуб, темурчилар белига боғлар сахтиёни йиғоч бошиға боғлаб, алам қилиб юруб, Захҳокдин эл аюрулуб эрдилар, туролмай қочти (189).

КОВИЁНИ(Й) (ф-т) – уч бурчлик ва зийнатланган байроқ:

Кова оҳангарни улук тарбият қилиб, тайаммун учун анинг йиғочқа боғлаб алам қилғон сахтиёнини мурассаъ қилдиким, дарафши Ковиёни ани дерлар (189).

КОВУС (ф-т) – Кайковус:

Чу Ковус маснад уза топти зеб,

Неча кун анга чарх берди фиреб (194).

КОЗИРУН (ф-т) – Кубод даврида Эронда барпо этилган шаҳар:
Ва Кубоднинг осоридин Форсда Козирун ва Ирокда Ҳалвон ва Мўсилда
Чоқут ва Табаристонда неча мавзуъни дебтурлар (223).

КОМ II (ф-т) – 1.мурод, мақсад, орзу, тилак, майл;

~*ҳосил қил*= – мақсадга эришмоқ:

...тарбият топиб эрди, Судоба — ўгай онаси анга ошиқ бўлуб эрди,
андин ком ҳосил қила олмай, ўз кўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи биладном қилиб чакти ва ул ўз бароати учун ўтқа кирди (194).

КОМЖЎЙ (ф-т +ф-т) – насиб, мурод изловчи, орзу– мақсадга етишни истаган:

Чу Нарси бўлиб мулк ила комжўй,
Ота тахтида бўлди оромжўй (213).

КОМКОР (ф-т) – насибали, иқболли, сарафроз:

Отаси ўрнида салтанат тахтига ўлтурди ва ул дағи отасидек комкор ва олиймиқдор ва хирадманд ва ҳушёр подшоҳ эрди (213).

КОМКОРЛИҚ (ф-т +т) – бахтиёрлик, саодатмандлик, мақсадга эришишлик:
Тахтининг тўрт поясида тўрт сўз битилиб эрдиким – ҳаркимда подшоҳлик
йўқ – комкорлик йўқ (226).

КОН (ф-т) – хазина, бирор нарсанинг тўпланган жойи; маъдан:

...аксар конларни ул чикорди ва барсни ва итни ул кийик олғувчи қилди
(186).

КОРДОН (ф-т +ф-т) – билимдон, тажрибали, ишбилармон:

Фируз бинни Яздижурд мусулмон ва оқил ва кордон ва одил подшоҳ эрди
(221).

КОРИЗ (а) – кориз (ер ости ариқ):

Чун Навдарни ўлтурди, Эрон мулкани андоқ буздики, оз ерда маъмурлук
қолди, йиғочларни кести ва иморатни йикти ва коризлар биладулоғларни
кўмди (191).

КОРИҲ (ф-т) – ярали, йирингли, жирканч, ёқимсиз:

Чун Яздижурд ўлди, аркони давлатиким, андин зулм кўриб эрдилар, мулк
анинг ўғлига бермакка корих эрдилар (218).

КОРХОНА (ф-т) – дунё:

Ва Ҳурмуз салтанати корхонаси мутазалзил бўлуб, чун аркони давлат
андин норози эрдилар...(227).

КОФИЙ (ф-т) – етарли, кифоя қиларли:

Ва Рашитан отлиғ вазири бор эрди, кофий ва оқил киши эрди, Доробжурд шаҳрин ул ясаб, Дороб отиға тасмия қилди (200).

КОҲИН (а) – ғойибдан хабар берувчи, авлиё, сеҳргар:

Нўширавон бу ишлардин мутаҳаййир бўлуб, Сатих коҳинни тилаб, андин бу аломат кайфиятин истифсор қилди...(226).

КУДУРАТ (а) – 1.хиралик, ғашлик, хафаланиш; ғам, қайғу:

Ашк бинни Дороб Чун Абтаҳши Румийни орадин чиқарди ва Эрон мулкин Рум аҳли кудуратидин софи қилиб, сойир мулуки тавойиф била мувофакат қилди (204);

2.ғубор:

Рухқа тасфия ҳосил қилмоқ керак ва ботроқ бу зиндондин халос этмак керакки, туфроқ кудуратидин халос бўлуб, ўз мақомиға етқай (211).

КУЁВ (т) – куёв:

Ҳар такдир била Қайсар ани куёв қилиб, қизин анга берди (196).

КУЗ (т) – куз:

Ки анжум дуррин гар тўкар чархи куз,
Эмас бир гуҳарнинг баҳоси ҳануз (237).

КУЙДУР= (т) – ёндирмоқ, куйдурмоқ:

Урушта душман оз деб ғофил бўлмамоқ керакким, кўп ўтунни оз ўт куйдурур.(226)

Ва неча юз ходим удсўзлар била бухурот куйдуруб, эл тарафидин атрофида олиб юрурлар эрди (230).

КУМУШ (т) – кумуш, танга:

...ул минг кемада олтун ва кумуш ва жавоҳир ва нафойис эрди...(230).

КУНАС (т) – куёш:

Анда ўй хомини етқуруб, кунада солдурди. Ва бир кун азим жашн қилиб эрдиким, мажмуъ эли усрук эрди (215).

КУН (т) – 1.кун; бир кун, кеча ва кундуз:

...ул куннинг отин наврўз қўйди (187);

2.вақт, фурсат, он, замона:

Бир кун ул подшоҳ дабирга ғазаб қилиб ҳисобға тилади (202);

~ўткар= – вақт ўтказмоқ:

Ва доим сайд била кун ўткарур эрди (220).

КУНГИРА (ф-т) – девор, қалъа устига зийнат ва тўсиқ учун ишлатиладиган панжара, дандона:

...сув асари қолмади ва ўн икки кунгира Кисро токидин йиқилди (226).

КУНЖОЙИШ (ф-т +ф-т) – сиғдириш, жойлаштиришга имконият:

Ва анинг сойир султонлар учун васиятномаси борким, не дастур била салтанат қилғайларким, бу мухтасарда ул кунжойиш йўқтурким, борчасин битилгай...(226).

КУРРА (а) – юмалок, шар:

Ва бу ҳамким, бир юмуртқача куррада олам сурагин тортиб ва жамиъ ақолим ва билод ва жибол ва биҳорни машруъ ясаб, кентлар ва рудхоналарғача кўргузуб эрдиким...(226).

КУФА (а) – Ироқдаги шаҳар номи:

Ва баъзи Куфани ҳам анга мансуб қилибтурлар (186).

КУФР (а) – кофирлик, динсизлик; исломни танимаслик:

Андин сўнгра уламони йиғиб, анинг била баҳсқа солди ва уламо ани якнафар қилиб, куфрни анга собит қилдилар (211).

КУҲАНДИЗ (ф-т) – Мовароуннаҳрдаги шаҳар номи:

Ва ул бино қилғон шахрлар Марвда Куҳандиз ва Хуросонда Нишопур ва Исфаҳонда Маҳриз ва Сорийя (187).

КУЧ (ф-т) – куч– қувват:

Ва ул фурсатда Соми Наримон ўтуб, ўғли Зол Рустам отаси анинг таъзиятига машғул эрди, баъзи дебетурларким, Зол ўз кучи била сипоҳ ораста қилиб, ани Эрон мулкидин чиқорди (191).

КЎЗ (т) – кўз;

~и ёру= – шодланмоқ, баҳраланмоқ:

...ул черикни бошлаб Ялош устига борурда, Исфаройинга еткач, ўғли Нўширавон била кўзи ёруди (222);

~и туш= – кўрмоқ, қарамоқ:

Кўзи анга тушкач, кўнглига изтироб тушуб, эмчокига сут келди (199).

КЎЗИ ЁРУМОҚ (т+т) – шодланмоқ, баҳраланмоқ:

...ул черикни бошлаб Ялош устига борурда, Исфаройинга еткач, ўғли Нўширавон била кўзи ёруди (222).

КЎК (т) – кўк ранг:

Тарих аҳли муттафиқдурларким, соч қирқмоқ ва кўк ва қаро киймак ул мотамдин қолди (194).

КЎМ=(т) – кўммоқ, ер остига яширмоқ:

Чун Навдарни ўлтурди, Эрон мулкини андоқ буздики, оз ерда маъмурлуқ қолди, йиғочларни кести ва иморатни йиқти ва коризлар била булоғларни кўмди (191).

КЎМАК (ф-т) – ёрдам:

Ва ул Туркистонга бориб, баъзи Ҳиётила дебетурлар, ҳар тақдир била кўмак олиб, мулк устига юругач, билдилар...(223)

КЎМДУР=(т) – ерга кўмдирмоқ:

...атбоин мулозим қилди ва хужжат била анинг дини ботил эрканни анга собит қилди ва ани ва жамиъ атбоин тириклай чоҳларга сарнагун кўмдурди (225).

КЎНГУЛ (т) – қалб, дил, кўнгил:

Искандар жавоб бердиким, ул юмurtқаларни кўяр куш учти, Доро дағи кўнглидин бу тамаъни чиқарсун (200);

~*боғла*= – кўнгил кўймоқ:

Орияти давлатқа кўнгул боғламай, эл била баски яхшилиқ қилди, анга Некукор лақаб кўйдилар (216);

~*и бузул*= – ғамгин бўлмоқ:

Шопур анинг бегуноҳлигин билиб, тоинларин мақхур қилиб, кўнгли анинг учун бузулуб, ани валиаҳд қилди (211);

~*ига изтироб туш*= – кўнглига ғам тушмоқ:

Кўзи анга тушқач, кўнглига изтироб тушуб, эмчокига сут келди (199).

КЎП (т)– 1.сон ёки миқдор жиҳатидан катта, бир қанча, кўп:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптур (186);

2.узоқ вақт давомида, узоқ:

Дағи Истаҳрни бино қилди, аммо кўпрак авқот анда бўлур эрди (185).

КЎПРУК (т) – кўприк:

Ул дедиким, жамоатики, дарёдин кўпрук била нари юзга ўтубтурлар, чун кўпрук бирдур, аларни қайтарурға ҳар кечқурун хабар қилур учун нақора қоқарлар...(214).

КЎР=(т) – 1.кўрмоқ, қарамоқ:

...Искандарнинг қаросин кўруб, меҳри ҳаракатқа келиб... (202);

2.сезмоқ, билмоқ:

Ва ул анинг била муковаматдин ўзин ожиз кўруб, ярашти ва қолин тухфа ва табаррук бериб, ўткарди... (223);

3. деб ҳисобламоқ:

Ройи ҳинд чун ўзин анга ҳариф кўрмай, тазарруъ ва тазаллум юзидин кишилар ороға солиб, ул дағи хирож қабул қилди (225).

КЎРА (ф-т) – оловхона, ўчоқ; заргар ва темирчиларнинг металл эритадиган ўчоғи:

Ва анинг осоридин Форсда Аруси кўраси дерларким, анинг шарҳи узундур (209).

КЎРГУЗ= (т) – кўрсатмоқ, намоёниш қилмоқ:

Қайсар Фаридун аҳдномасин кўргуздиким, Рум қайсарлари бир динда бўлсалар, киши тағйир бермасун (197).

КЎС (ф-т) – катта ноғора, подшо қасрида чалинадиган ноғора:

Кўп кишвар олди ва охир рихлат кўсин чолди (213).

КЎТАР= (т) – юқори лавозим, мансабга кўтармоқ:

Аркони давлати иттифоқ била ўғли туққунча ани подшоҳ кўтардилар (198);

ародин кўтар= – йўқ қилмоқ, ўлдирмоқ:

Дороға хуруж қилиб, ани ҳам юқори ўткандек ародин кўтариб, жаҳон мулкин олди (202).

КЎТАҲАНДЕШ (ф-т +ф-т) – қисқа ўйли, калтафаҳм, калтабин, узоқни кўра олмайдиган:

Ва баъзи кўтаҳандеш эл бевафолиғ қилиб, анга қочиб борғон жиҳатдин халойиқ баддил бўлуб, уруш яроғи топилмайин, ул ҳазрат мулкни солиб, оз киши била қироққа тортти (229).

КЎФТА (ф-т) – янчилган, хаста бўлган, чарчаган:

Дедиким: чун сизга гирифтор бўлдум, бағоят кўфтадурмен (229).

КЎЧУР= (т) – кўчирмоқ, бир жойдан иккинчи жойга кўчирмоқ:

...гўянда ва раққос ва аҳли тараб Ҳиндистондин кўчуруб олиб келдики, ҳоло бу мамоликда лўлилар алар наслидиндур (220).

КЎШИШ (ф-т) – уриниш, ҳаракат қилиш, тиришиш:

Ва лекин чун салтанатқа шижоатдин гузир йўқтур, кўрунғки, қайсимиз сизга ходиса даст берса дафъиға кўшиш қила олурбиз (218).

Л

ЛАҚАБ (а) – лақаб, ном, сифат:

Рустамға жаҳонпахлавонлиғ лақабин бериб, сипоҳсолор қилди (193).

Ва анинг умрини минг олти юз йил бўлди деб ва Зулқарнайнки, анинг лақабидур (201).

ЛАТОФАТ (а) – гўзаллик, нозиклик, латифлик:

Ва Шириндек маҳбуби бор эрдиким, оламда анингдек ҳусну латофат ва жамолу малоҳат ҳеч кимда йўқ эрди (230).

ЛАФЗ (а) – сўз, ибора:

Ки ҳар лафзини ақли жавҳаршунос
Кўруб жавҳари фард айлар қиёс (237).

ЛАФТИ БИННИ ЮНОН БИННИ ТОРАХ БИННИ ЁФАС БИННИ НУҲ
(а) – “Девонун насаб”асарида айтилишича, Искандарнинг отаси Хирмиси Румийнинг отасининг исми:

Ва Банокатийда ва «Девонун– насаб» китобидин мундоқ нақл қилибтурким,
Искандар Хирмиси Румий ўғлидурким, Хирмис отаси Лафти бинни Юнон
бинни Торах бинни Ёфас бинни Нухдур (201).

ЛЕК (а) – аммо, шунчаки:

Каюмарс эди, лек даврони дун
Анга берди бози боридин бурун (186).

ЛЕКИН (а) – лекин, аммо, бироқ:

Минг яшади ва лекин умрининг охирида қирқ йил салтанат қилди (185).

ЛИБОС (а) – кийим, либос:

Ардувон ёшурун либос тағйир қилиб, аларнинг овда забт ва рабтлари, отиш–
тутушларин билай деб борди (208).

ЛИВО (а) – байроқ, туғ:

...қочиб мулк араб илкига тушти ва ислом ливоси сарафроз бўлуб, куфр
алами нигунсор бўлди (235).

ЛОВУД БИННИ СОМ (а) – Пешдодийлар сулоласининг тўртинчи
хукмдори Шаддод томонидан Мисрга юборилган хукмдор:

Ва ул Ловуд бинни Сом авлодидиндурким, Шаддод ани Миср ҳукуматиға
йибориб эрди (190).

ЛОЖАРАМ (ф-т) – шунинг учун, шу боисдан; албатта, шаксиз, шубҳасиз:

Ложарам сендин йироглик тиладилар. Баҳром алардин таахҳуд қилдиким,
мен мутанаббих бўлдум, келсунлар (212).

ЛОЗИМ (ф-т) – зарур, керак:

Раоёға хирожни орттурди ва сипоҳиға жузвий жарима учун қатлни лозим тутти (227).

ЛОЙИҚ (а) – муносиб, мувофиқ:

Хоқон черикидин Баҳромға ғанимат ва ўлжа хаддин тошқори тушуб эрди, баъзиниким, салотинға лойиқ бўлғай (227).

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ (а) – Каёний шох Қайқубод даврида яшаб ўтган машҳур табиб:

Ва Луқмони Ҳаким ва Ашмуил алайҳиссалом ва Толут анинг замонида эрдилар (193).

ЛУТФ (а) – меҳрибонлик, марҳамат, шафқат:

Ул риоят ва лутф қилиб, раиятни маъмур ва мулкни ободон қилди, хазинани мамлу қилди (205).

ЛУҲРАСП БИННИ АВРАНД (ф-т) – Каёнийлар сулоласига оид тўртинчи ҳукмдор, юз йигирма йил подшолик қилган эмиш:

Ва Кайхисравнинг хоотири Афросиёб ифсодидин жамъ бўлғандин сўнгра Луҳраспни ҳамким, Кайқубод наслидин эрди, подшоҳликқа ўлтуртуб, ўзи салтанат тарки тутуб, эл оросидин ғойиб бўлди (195).

ЛЎЛИ (ф-т) – лўли:

Ва тўрт минг уйлук созанда ва гўянда ва раққос ва аҳли тараб Ҳиндистондин кўчуруб олиб келдики, холо бу мамоликда лўлилар алар наслидиндур (220).

М

МАБСУТ (а) – шарҳланган, ёйилган; муфассал, батафсил:

Билайин деган киши мабсутроқ кутубдин тилагай (222).

МАБЪУС (а) – юборилган, вакил бўлган;

~бўл= вакил бўлмоқ, юборилмоқ:

Шуайб бинни Мадиян бинни Исмоил алайҳиссалом анинг замонида мабъус бўлди (190).

МАВЗЕЪ (а) – жой, ўрин, макон:

Дағи ул мавзуда шаҳр бино қилиб, отин Балх қўйди (186).

МАВРУСИЙ (а) – мерос, меросга мансуб:

Баҳром аларға кўп истимолат билан дедиким, мулк менга маврусийдур (218).

МАВТ (а) – ўлим, вафот;

~марази – ўлим касаллиги, давосиз хасталик:

Мавт маразида тожни анинг қорнига қўйдиким, Доробқа ҳомила эрди (198).

МАВЪИД (а) – ваъда ўрни, ваъда вақти, ваъдагоҳ:
Озармидўхт кечага ваъда бериб, ул мавъидқа етканда, буюрдиким ани ўлдуруб, бошин қаср эшигида остилар (234).

МАГАР (ф-т) – агар, магарки:
Магарким, Абулғози Султон Хусайн Баҳодирхон ҳаллада оллоҳу мулкаҳуға муяссар бўлдиким, бу навъ иш қилди (219).

МАҒЗ (ф-т) – мия, мағиз; димоғ; илик, ҳароммағз;
Баъзи муаррихлар анинг икки эғнидин йилонлар чиқиб, ғизолари киши мағзи эрди ҳам дебтурлар (188);
сўнғак мағзи – илик:
Малика айттиким, отам манга ғизо сўнғак мағзидин ўзгаким наботни ун қилиб, анга сепиб берур эрди (214).

МАҒЛУБ (а) – енгилган, янчилган:
Ва Фируз Хурмуз зуафоға машғуф киши эрди, Озармидўхт ҳавосида беихтиёр бўлуб, ҳарам жонибин раоят қилмай, шаҳват ва нафсониятқа мағлуб бўлуб, киши ораға солиб таашшуқ изҳор қилди (234).

МАҒРИБ (а) – кунботиш, ғарб:
То мағриб шаҳарларидин бирида Фаррухзодни топтилар ва тахтқа ўлтурттилар (235).

МАҒРУР (а) – мағрур;
~қил= – ғурурлантормоқ:
Чу Хурмузға тушти бу даҳри даний
Неча вақт ҳам қилди мағрур ани (213).

МАДАД (а) – ёрдам, кўмак:
Симурғ мадади била бори ҳар тақдир била ҳийла қилиб, Исфандиёрни ҳалок қилди (197).
~қил= – ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ:
Ва Зол бинни Сом анга хидматлар қилди ва бузуқ мамоликни тузарда мададлар қилди (191).

МАДОЙИН (а) – Араб Ироқидаги қадимий шаҳар, Фирот дарёси бўйида жойлашган:

Анинг осоридин Қазвиннииг шахристонидаур ва Мадойин шахрининг таждиди ва Шустарда Шодрувон ва Фируз Шопур ва Сийстонда баъзи ер ва Ҳиндустонда неча шахр (216).

МАДФУН (а) – кўмилган, дафн қилинган, яширилган (ҳазина):
Боғнинг бурунги эгасига айттиким, келиб боғидаги топилган мадфунни олғилким, мен сендин боғ сотқун олибмен (224).

МАЖЛИС (а) – мажлис, йиғин, базм:
Мажлис ҳуззори айттилар: бу тузға не миқдор баҳо бўлғайки, сотқун олғайлар?(224)
~туз= – йиғин уюштирмак:
Бу фарш устида мажлис тузуб ўлтурур эрдилар (229).

МАЖМУЪ (а) – жаъми, барча(си), ҳамма(си);
~эли – барча эл, ҳамма:
Ва бир кун азим жашн қилиб эрдиким, мажмуъ эли усрук эрди (215).

МАЖНУНВАШ (а) – мажнунга ўхшаш, мажнунсифат:
Аммо ул киши мажнунваш эрди (234).

МАЖУС (а) – оташпараст: ~қил= – оташпараст, зардуштий қилмоқ, оташпараст динига киритмоқ:
Ва ўз ўғли Исфандиёрниким, Дурри сафид кўрғонида мажус қилиб эрди (197).

МАЗБУТ (а) – 1. маҳкам, берк;
~қил= – мустаҳкамламоқ, маҳкамламоқ, қаттиқ беркитмоқ:
Ул йўлга убур қилиб, Қифчокни маҳхур қилиб, Дарбандни олиб, ободон қилиб, яхши кишилар тайин қилиб, андоқ мазбут қилди...(225);
2. аниқ:
Акосира мулки бу ерга етконда, паришонлиғ кўп юзланган учун, тарихи мазбут эмас...(234).

МАЗИД (а) – Шаддоднинг ўғли, отаси ўлгандан кейин тахтга ўтирган:
Тенгри таоло ани ва қавмини ранжул– ақим била ҳалок қилди ва Шаддод ўғли Мазид подшоҳ бўлди (188).

МАЗКУР (а) тилга олинган, қайд қилинган, зикр қилинган:
~бўл= – юқорида зикр этилганидек бўлди:
Сосонким ўғли эрди, гўша тутти, андоқким, мазкур бўлди (207).

МАЗЛУМ (а) – зулм кўрган, зулмга дучор бўлган:

Демак, бу соҳиби давлат шаънидадурким, минг йилға яқин ўз валодатидин бурунроқ мазлумларни золимлардин қутқарур (215).

МАЗМУН (а)– мазмун, маъно:

Манижа ани Туронға элтиб, Афросиёб бандиға тушғони ва Рустам бозургонлар сурати била бориб, Бижанни банддин халос қилғони таворих ва «Шоҳнома» мазмуни била Кайхисрав замонида воқеъдур (195).

МАЙ (ф-т) – шароб, бода:

Чу шоҳ ўлди оламға Баҳром Гўр,
Жаҳонда маю айшдин солди шўр (221).

МАЙЛ (а) – хоҳиш, истак: ~қил= – истамоқ, хоҳламоқ:

Чун кўнгли бу жонибдин тинди, айш ва нашоғқа майл қилди (219).

МАҚАР(Р) (а) – қароргоҳ, макон, қарор топиладиган жой;

~топ= – қарор топмоқ, ўрин, манзил топмоқ:

Скандардек олғон юруб баҳру бар,
Агар топса минг йил жаҳонда мақар (205).

МАҚБУЛ (а) – қабул қилинган, мақбул:

Мақбул тушмади (208).

МАҚДУР (а) – белгилаб қўйилган, тақдир:

Ва лекин манга улча мақдур эди,
Ул ишларниким, асру машҳур эди...(236).

МАККА (а) – Арабистондаги шаҳар номи:

Ва Абраҳа ул кишидурким, Маккани бузғали азимат қилиб эрдиким, бори таоло тайри Абобилни йибориб, ани ва черикин ҳалок қилди (225).

МАКНАТ (а) – кучлилик, қудратлилик:

Искандар черик тортиб, отаси мулкини олди ва макнати азим бўлуб, Дороға хуруж қилиб, ани ҳам юқори ўткандек ародин кўтариб, жаҳон мулкин олди (202).

МАҚОЛ (а) – сўз, нутқ, гапириш; сўзлашиш:

...аларнинг орасида мулоқот ва хусусият воқеъ бўлди ва Ардувоннинг махфий аҳволи ва мақолидин ул канизак Ардашерга хабар берур эрди (208).

МАҚОМ (а) – даража, макон;

~тут= – юксак ўринга эришмоқ, ўрнашмоқ:

Чу Жамшид тахт узра тутти мақом,

Димоғиға йўл топти савдойи хом (188);
~*эт*= – манзил этмоқ:
Бурунроқ кишиким тузуб руду жом
Жаҳондорлиқ тахтин этти мақом (186);
~*га ет*= – даражага эришмоқ, мақсадга етмоқ:
...туфроқ кудуратидин халос бўлуб, ўз мақомига еткай (211).

МАКОН (а) – жой, ўрин, ер;
~*тут*= – ўрин эгалламоқ:
Макон тутти чун тахт уза Яздижурд,
Тааддию зулм айлади элга вурд (218).

МАКР (а) – ҳийла, фириб, макр:
Ани қилди ҳақ макри айлаб ситез,
Сиёсат қиличи била рез– рез (188).

МАКРУҲ (а) – нохуш, ёқимсиз, нафрат кўзғатувчи:
Булуғ ҳаддиға еткандин сўнгра салтанат гавҳари ўз ишин қилиб, гозурлук
ишин макруҳ тутуб, илм ва фазл ва адаб касбин қилиб, силоҳшўрлук ўрганиб,
сипоҳийлик қоидасин хўб билди (199).

МАКТУМ (а) – яширинган, махфий тутилган; пинҳон:
Ва давлат ул табақадин Ашконийларға мунтақил бўлганда, Сосондин бир
ўғул қолиб эрди, оти анинг ҳам Сосон эрди, мутавори ва мактум юрур эрди
(207).

МАҚТУЛ (а) – қатл қилинган, ўлдирилган;
~*бўл*= – қатл этилмоқ, ўлдирилмоқ:
То Озарбайжонғача урушуб, Афросиёб Кайхисрав иликида мақтул бўлди
(195).

МАҚХУР (а) – қаҳрга лойиқ, қаҳр– ғазабга дучор бўлган;
~*қил*= – янчмоқ, мағлуб қилмоқ:
Ва мулуки тавойифдин кўпин ул мақхур қилиб, мулкин олди ва ўзига мунқод
қилди (206).

МАЛАКШЕВА (а+ф-т) – фаришта равишли, фаришта тарз, фаришта одат:
Малакшева шоҳе эди беадил,
Фалак девга қилди они қатил (186).

МАЛИКА (а) – подшоҳ хотини, малика:
Ва Тойирға Пушардин бир қиз бўлдиким, назокат ва жамолда назири йўқ
эрди. Отин Малика қўйдилар (214).

МАЛОЛАТ (а) – малоллик, андух, ғам, ғусса, азият:

Жиҳатин сўрди эрса, чун Ардашернинг ўғли йўқ эрди, дедиким, начук малолат бўлмағайким, олам мулкин олдим (209).

МАЛОҲАТ (а) – гўзаллик, чирой, ҳусн:

Ва Шириндек маҳбуби бор эрдиким, оламда анингдек ҳусну латофат ва жамолу малоҳат ҳеч кимда йўқ эрди (230).

МАЛУЛ (а) – ранжиган, ғамгин, хафа, жафо чеккан;

~топ= – ранжиган, хафа ҳолатда топмоқ:

Бир кун вазир Ардашерни қошига кириб, ани бағоят малул топти (209).

МАМЛАКАТ (а) – давлат, мамлакат:

Чун сен булар мамлакатин ҳар қайсини заруратан бировга бергунгдур, аввал ўзларига– ўқ бериб...(204).

МАМЛУ (а) – тўлиқ, тўла, лиммо– лим;

~қил= – тўлдирмоқ:

Ул риоят ва лутф қилиб, раиятни маъмур ва мулкни ободон қилди, хазинани мамлу қилди (205).

МАМНУН (а) – хурсанд, хушнуд, миннатдор, шод:

Ва аларни мамнуни миннат қилиб, ўзунга яхши от қозғонмиш бўлғайсен (204).

МАМОЛИК (а) – юрт, давлат, мамлакатлар, ўлкалар:

Таҳмурас атоси Ҳушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат тахтига ўлтурди ва халойиқ риоятига ва мамолик ҳимоятига жидд била машғул бўлди (186).

МАН (т) – мен (кишилиқ олмоши):

...манга ўз нажодимдин хабар бер!(199)

МАНГЛАЙ (т) – пешона, манглай:

Бир кеча туш кўрдиким, куёш Сосоннинг манглайидин тулуъ қиладур (208).

МАНЖАНИҚ (а) – манжаниқ, палахмон:

...адл бир кўрғондурким, сув солиб йиқилмас ва ўт била куймас, манжаниқ била бузулмас (226).

МАНЗИЛ (а) – манзил, турар жой:

Черик қайтқандин сўнгра Хумой черикка ўтру бир манзил келиб, фатҳ кайфиятин таҳқиқ қилурда, Доробни кўргуздилар (199).

МАНИЖА (ф-т) – киши исми:

Манижа ани Туронға элтиб... (195).

МАНОСИБ (а) – мансаблар, амаллар:

Чун отаси ўрнида тахтка ўлтурди, ота расм ва қонунини тағйир бермади ва ул тайин қилган элни вилоятдин ва маносибдин азл қилмади (210).

МАНСАБ (а) – рутба, мартаба, даража, мақом, амал:

...ани ҳамул вузарот мансабиға тайин қилди ва мулк ихтиёрин анга топшурди (222).

МАНСУБ (а) – тегишли, доир, таллуқли;

~қил= – бирон нарсага тегишли, алоқадор қилмоқ:

Ва баъзи Куфани ҳам анга мансуб қилибтурлар (186).

МАНУЧЕХР (ф-т) – Пешдодийлар сулоласининг еттинчи хукмдори. Юз йигирма йил подшоҳлик қилган эмиш:

Бу воқеадин ахволи бағоят хароб бўлуб, Эраж нисбатидин Манучехр ўзининг набираси эрди (190).

МАОСИР (а) – мақбул иш, ҳаракат; эскидан қолган яхши белги ва асарлар, нишонлар:

Ва Дороб маосири пайғамбарлардин Жиржис алайҳиссалом эрди ва ҳукамодин Афлотун илоҳи (200).

МАОШ (а) – тирикчилик, яшаш; ҳаёт, турмуш учун зарур маблағ:

Ва ул бовужуди бу навъ маоши ўз атвориға бағоят муътақид эрди (213).

важҳи маош – тирикчилик учун керакли маблағ:

Бу етти йил ҳеч киши кишидин ҳеч нима тиламади ва кўпрак муҳтожларға хазинасининг ...важҳи маош муқаррар қилди (221);

~ўткар= – тирикчилик қилмоқ, ҳаёт кечирмоқ:

Ул хазойин била етти йил Зоб Таҳмосп салтанат асбобин тузуб, маош ўткарди (191);

~қил= – тирикчилик қилмоқ:

Бани Исроил била маош қилди (205).

МАРАЗ (а) – касаллик, беморлик:

...анинг икки эгнидин андоқ мараз пайдо бўлуб эрдик, оғриғиға одамизод мағзидин ўзга ҳеч нима таскин бермас эрди (188);

мавт марази – ўлим касаллиги, давосиз хасталик:

Мавт маразида тожни анинг қорнига қўйди...(198).

МАРВ (ф-т) – Хуросоннинг обод ва машҳур шаҳри, ҳозирги Мари шаҳри:
Ва ул бино қилғон шаҳрлар Марвда Кухандиз ва Хуросонда Нишопур ва
Исфакхонда Махриз ва Сорийя (187).

МАРҒУБ (а) – ёқимли, севимли, маъкул:

Шаъни аржуманд ва ахлоқи дилписанд подшоҳ эрди, ахлоқи элга марғуб ва
атвори улусқа матлуб (212).

МАРДОНАЛИҒ (ф-т +т) – баҳодирлик, ботирлик, чидамлилик:

Йўлда андин ғариб мардоналиғлар ва паҳлавонлиғлар зоҳир бўлди (199).

МАРДОНШОҲ (ф-т +ф-т) – Сосонийлар табақасига оид ҳукмдор.
Шеруянинг лашкарбошиларидан бири:

Ва Мардоншоҳ отлиғ сипоҳсолориким, неча мамлакатнинг сардори эрди
(231).

МАРДУД (а) – рад қилинган, ҳайдалган, номақбул:

Шопур ҳужжат била ани сиёсат қилиб, мардуд миллатин дафъ қилди (216).

МАРЗ (а) – замин, чегара, атроф:

Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйкусидин сесканиб,
ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустахсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша
қилди (213).

МАРҲАМ (а) – малҳам, даъво;

~қўй= – малҳам қўймоқ:

Олам аҳлин адолат била хушҳол қилиб, Заҳҳок жавридин топқон заҳмлариға
адл била марҳам қўйди (189*1).

МАРЪИЙ II (а) – риоя қилинган;

~тут= – риоя қилмоқ, ҳисобламоқ:

Агарчи мизбони ани танимади, аммо чун бағоят важиҳ ва мутакаллим киши
эрди, зиёфат қоидасини яхши маръий тутти...(222).

МАРЯМ (қад.ях.) – киши исми:

Чун Парвиз Румға етти, қайсар анга камоҳи ҳолин билиб, яхши дилжўйлик
қилиб, Марям отлиғ қизин анга никоҳ қилди...(229).

МАСБАТ (а) – исботланган;

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин
янчиб ўлтурдилар (186).

МАСЛАҲАТ (а) – фойда, манфаат:

Мулк маслаҳати учун яраштилари ва ул мусолиҳанинг таъкиди учун Афлюннинг қизин қулди ва ўз мулкига элтти (201).

МАСНАВИЙ (а) – арузда ҳар икки мисра қофиядош бўлган асар:

Маснавий: Скандар бўлурда жаҳондин ниҳон,
Мулуки тавойифқа берди жаҳон (206).

МАСНАД (а) – ўрин, тахт:

Чу Ковус маснад уза топти зеб,
Неча кун анга чарх берди фиреб (194).

МАСНАДНИШИН (а+ф-т) – тўрда ўтирувчи, тахтда ўтирувчи;

~эт= – юқори ўринга сайламоқ, шоҳ қилиб тайинламоқ:

Чу Ҳурмузни бахт этти маснаднишин,
Адолат била тузди олам ишин (211);

~ўл= – шоҳлик тахтига эга бўлмоқ:

Чу Озармидўхт ўлди маснаднишин,
Бас ошуфта қилди яна мулк ишин (234).

МАСОКИН (а) – мискин, фақир, бечора; нотавон, ожизлар:

...чошт таоми била ўтқаргайлар ва шом таомини масокинга бергайлар (187).

МАСОЛИҲ (а) – масаллиқ, зарур нарсалар:

Ялош бинни Фируз чун салтанат тахтин олди, Сухроким отаси замонида вазир ва мамлакат масолиҳида мушир эрди (222).

МАСОФ (а) – жанг майдони, жанггоҳ;

~туз= – жанг майдонида саф тортмоқ, қўшинни урушга шайламоқ:

Гиршасп чоғида Афросиёб яна черик тортиб Эронга келиб, Гиршасп била масоф тузуб, разм қилди (192);

Билдиким, тузуб, иш қила олмас (219);

~қил= – жанг қилмоқ, урушмоқ:

Рустам эшитиб, Хуросондин сипоҳ тортиб Мадойинга келиб, Озармидўхт била масоф қилиб, ани тутуб ҳам отаси қилғон муддаони ҳосил қилди...(234).

МАСРУҚ БИННИ АБРАҲА (а) – киши номи:

Ва Сайф зи Язан химярики, Яман подшоҳи эрди ва мулкин Масруқ бинни Абраҳа олиб, ани Ямандин чиқариб эрди (225).

МАСРУР (а) – хурсанд, шод, хушвақт:

Ва халойиқ андин бача мураффаҳ ва масрур бўдилар (233).

МАСТ (ф-т) – маст, кайфи баланд киши;

~*дастгир қил* = – мастликда қўлга туширмоқ:

Ва ул ўзини шахрига солиб, сипоҳ ясаб, филҳол чиқиб, қайсарни ва борча элин маст дастгир қилди ва юқориғи ўткан ишларни андин сўнгра қилди...(215).

МАСТУР (а) – ёзилган, битилган:

Аммо Табарийда бу навъ мастурдурким, Кисро Меҳрижис Аҳвозда эрди (234).

МАСХ (а) – ўзгариш, қабих сураатга айланиш:

~*бўл* = – бадшакл, хунук бўлмоқ; бир шаклдан иккинчисига ўтмоқ:

Бу жиҳатдин дебетурлар, ҳар йил ё уч йил масх бўлди (196).

МАТИНЁ (қад.яҳ.) – қадимий Исроил подшоларидан бири:

Ва ул вақтда бани Исроил қавмидин подшоҳи Матинё эрди (205).

МАТЛУБ (а) – талаб қилинган, хоҳланган; мақсуд; севимли, ёқимли:

Шаъни аржуманд ва ахлоқи дилписанд подшоҳ эрди, ахлоқи элга марғуб ва атвори улусқа матлуб (212).

МАҲАЛ (а) – муҳлат, фурсат:

Отланганда неча юз саққо муқаррар эрдик, гард маҳалида йўлга сув сепар эрдилар (230).

МАҲАЛЛОТ (а) – маҳаллалар:

Ва пароканда заҳмлар била ани охир қилдилар ва аёғига ип тақиб маҳаллотқа судрадиларким, тикмас киши салтанат хаёлин қилса, сазоси будур (232).

МАҲБУБ (а) – севгили, маъшуқа:

Ва Шириндек маҳбуби бор...(230).

МАҲБУС (а) – қамалган, ҳибсга олинган; қамокдаги одам:

Бу ҳазаёндин ўн етти ўғлини бир ҳисорға солиб, маҳбус асраб, қўймас эрдиким, хотун киши алар қошида ётқай (231).

МАҲКАМ (а) – қаттиқ, маҳкам, мустаҳкам, пухта:

~*қил* = – беркитмоқ, ёпмоқ:

Ани бир сандукқа солиб, қийр била маҳкам қилиб, дарёга солди (199).

МАҲОЛ I (а) – қийин, оғир;

~*кўрун* = – қийин, имкониятдан ташқари кўринмоқ:

Ва анда улук биное солдиким, холо осори ва нишонлари борким, одамизод андоқ ясамоқ маҳол кўрунурким, киши кўрмагунча бовар қилмас (187).

МАҲОНДЎХТ (ф-т +ф-т) – Сосоний ҳукмдор Фируз Меҳроннинг онаси: Ва яна кўп Нўширавон наслидин Фируз Меҳрон отлиғ кишини топтиларким, онаси Маҳондўхт эрди (234).

МАҲРИЗ (а) – Эрондаги шаҳар номи:

Ва ул бино қилғон шаҳрлар Марвда Кухандиз ва Хуросонда Нишопур ва Исфахонда Маҳриз ва Сорийя (187).

МАҲРУМ (а) – бенасиб, бебаҳра; ҳақсиз:

Ул сув аларға насиб бўлуб, Искандар маҳрум ёнди ва баъзи Шаҳризурда ва баъзи Бобилда дерларким, вафот топти...(203).

МАҲСУЛ (а) – ҳосил, мева:

Ул онда онча маҳсул карам қилдиким, етти йиллиқ қаҳатнинг қусури рост бўлди (222).

МАХУФ (а) – қўрқинчли, даҳшатли; хавфли, хатарли:

Иттифоқо, бир чоҳ бошида вазъ ҳамл қилдиким, махуф манзил эрди (201).

МАХФИЙ (а) – пинҳон, яширин:

Ардувоннинг махфий ахволи ва мақолидин ул канизак Ардашерга хабар берур эрди.(208)

Ва хирадманд улдурким, махфий андоқ иш қилмағайким, ошкоро они қила олмағай (226);

Сифотингни аввалдин охиргача

Хаёлоти махфию зоҳиргача (237).

МАШВАРАТ (а) – маслаҳат, кенгаш:

Анинг машварати била Маздакка истимолатлар бериб, иликка киюрди (225).

~қил= – кенгашмоқ, маслаҳатлашмоқ:

Ва Рум сағрида Шахрирод деган Парвизнинг бир улук кишиси бор эрдиким, кулли иш бўлса, анинг била машварат қилмай бўлмас эрди (232).

МАШҒУЛ (а) – банд, машғул:

Ва ул фурсатда Соми Наримон ўтуб, ўғли Зол Рустам отаси анинг таъзиятига машғул эрди... (191);

~бўл= – шуғуланмоқ, банд бўлмоқ:

Тахмурас атоси Ҳушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат тахтига ўлтурди ва халойиқ риоятига ва мамолик ҳимоятига жидд била машғул бўлди (186).

МАШҒУФ (а) – бирор ишга беҳад берилган; ошиқ; тутқун:

Ва Фируз Хурмуз зуафоға машғуф киши эрди, Озармидўхт ҳавосида беихтиёр бўлуб, ҳарам жонибин раоят қилмай, шаҳват ва нафсониятқа мағлуб бўлуб, киши ораға солиб таашшук изҳор қилди (234).

МАШРУҲ (а) – шарҳланган; изоҳ, шарҳ, баён:

Ва бу дostonни фақир «Садди Искандарий»даким, «Хамса»нинг бешинчи китобидур, машруҳ адо қилибтурмен (201).

МАШРУЪ (а) – диний қонунга мувофиқ, шаръий:

Ва бу ҳамким, бир юмurtқача куррада олам суратин тортиб ва жамиъ ақолим ва билод ва жибол ва биҳорни машруъ ясаб, кентлар ва рудхоналарғача кўргузуб эрди (216).

МАШХУР (а) – ҳаммага маълум бўлган, шуҳрат топган:

Чун «Шоҳнома»даким, Фирдавсий дебтур, бағоят машхурдир, шарҳ ҳожат эрмас (197);

~и *Моний* – машхур наққош Моний:

Чу Баҳром даври замони эди,
Замонида машхури Моний эди (212).

МАЪЛУМ (а) – аён, ошкор; аниқ, равшан; хабар;

~бўл= – аниқламоқ, маълум бўлмоқ:

Тафаххус қилғоч, ул иш кайфияти маълум бўлди ва қизни вазирға топшуруб, буюрдиким ҳалок қилғай (209);

~қил= – маълум қилмоқ, ошкор қилмоқ:

Анинг аҳволини муболаға била тафтиш қилди эрса, маълум қилдики, ҳол недур (208).

МАЪМУН (а) – Бағдод халифаси; 813– 833 йилларда ҳукмронлик қилган; Ҳорун ар-Рашиднинг ўғли:

Маъмун халифа вазири Ҳасан Саҳл андин бирор нима топиб, араб тилига таржима қилибтур (186).

МАЪМУР (а) – итоаткор:

Яна бўлса маъмури тўқуз сипехр,
Оти наъли бўлса ёруқ моҳу меҳр (235);

~бўл= – бўйсунмоқ, мутеъ бўлмоқ:

Ва ҳазрат муъжизасидин мулкига завол дориб, Шеруяки анинг ўғли эрди маъмур бўлди (230).

МАЪМУР II (а) – обод, ободон, маъмур:

Андоқки, халойиқ мураффаҳ ва рози ва мулк маъмур ва ободон бўлди (219).

МАЪМУРЛУҚ (а+т) – мутеълик, итоаткорлик:

Чун Навдарни ўлтурди, Эрон мулкани андоқ буздики, оз ерда маъмурлуқ қолди, йиғочларни кести ва иморатни йиқти ва коризлар била булоғларни кўмди (191).

МАЪНИ(а) –1. маъно, тушунча; шарҳ:

Маънисини ҳайи нотикдур, яъни тиригики сўз айтқай (185);

2. сабаб, боис:

Одам деганлар қавли била ани Гилшоҳ дебтурлар, бу маъни билаким, болчиғдин яратилди (185).

МАЪРАКА (а) – жанг майдони; жанг, муҳориба; йиғин; маросим:

Чун бу маърака тузулди, Кисро тож таркин тутуб, бош саломатлиғин ғанимат билди (219).

МАЪХУД (а) – расм, одат:

Баъзи дебтурки, ул Искандарға киши йибориб, маъхуди хирож бермакдин ани пушаймон қилди (200).

МЕВА (ф-т) – мева, самара, ҳосил:

Адл жўйборидин мулк боғинда фароғат ашжори шодоб бўлди ва инсофи тарбиятидин амният ашжоридин фароғат гуллари очилди ва осойиш мевалари етилди (224).

МЕН (т) – биринчи шахс бирлик олмоши, мен:

Чун ўз ҳимматин ул ишдин бийик кўруб, Гозурдин ўз ҳоли кайфиятин савол қилдиким, мен ўзумни сенинг ўғлунг гумон қилмайдурмен...(199).

МЕРОС (а) – мерос:

Яқин англағай табъи донишвари,

Ки меросинг эрмиш жаҳон кишвари (238).

МЕХР I (ф-т) – муҳаббат:

Искандарнинг қаросин кўруб, меҳри ҳаракатқа келиб, эмчакига сут келди (202).

МЕХР II (ф-т) – қуёш:

Яна бўлса маъмури тўқуз сипеҳр,

Оти наъли бўлса ёруқ моҳу меҳр (235).

МЕХРИ ХУРМУЗ (ф-т + ф-т) – шахс номи:

Анинг осори Хузистонда Меҳри Хурмуз ва Бағдод навоҳийсида Дастгирдур (211).

МЕҲРИЖИС (ф-т) – Сосоний ҳукмдор Хувсрав Парвизнинг дастурхончиси. Кейинчалик Ардашернинг вазири бўлган:

Меҳрижисником, Парвизнинг хонсолори эрди ва бағоят рой ва тадбирга мансуб эрди ва пок нафас ва нек андишликка машхур (232).

МИЗБОН (ф-т) – уй эгаси, меҳмон кутувчи:

Агарчи мизбони ани танимади, аммо чун бағоят важиҳ ва мутакаллим киши эрди, зиёфат қоидасини яхши маръий тутти (222).

МИЗОЖ (а) – табиат, хулқ– атвор:

Ва ул мухталиф мизож ва мунқалиб рой киши эрди (193).

МИЛ (а) – учи ингичка, ўткир асбоб;

~ *торт* = – жазо тури, кўзини кўр қилмоқ:

...тутуб кўзига мил тортиб, Арманға киши йибориб, Парвизни келтуруб подшоҳ қилдилар (227).

МИҚДОР (а) – ўлчов, андоза, даража:

Мажлис хуззори айттилар: бу тузға не миқдор баҳо бўлғайки, сотқун олғайлар?(224)

МИЛЛАТ (а) – дин, мазҳаб;

~*қа киюр* = – маълум бир динга даъват қилмоқ, киритмоқ:

Гуштасп зардушт динин ихтиёр қилиб, элни ҳам ул миллатқа киюрди ва Румда қайсарға киши йибориб, ани дағи бу динға далолат қилди (196).

МИЛОД (а) – туғилиш, таваллуд:

Ва Шервон салотинини анинг наслидин дебтурлар ва анинг нажодини баъзи Каркин милодқа ва баъзи Яздижурд бинни Баҳромға еткурубтурлар (228).

МИНГ (т)– минг (сон); ҳадсиз, саноксиз, кўп:

Ва тарих аҳли иттифоқи била Каюмарс замонидин Заҳҳок замониғача минг йилға яқин бор (185).

МИННАТ (а) – яхшилик, миннатдорчилик, ташаккур:

Ва аларни мамнуни миннат қилиб, ўзунгга яхши от қозғонмиш бўлғайсен (204).

МИННАТДОР (а+ф-т) – яхшилик кўрган, эҳсон кўрган:

Ва мусолиҳайи мулк маслаҳати учунким, алардин элга осийб тегмагай қайсар миннатдор бўлуб ярашти (233).

МИНОР (а) – минора; соқчилар минораси:

Ва ани чихил минор дерлар (187).

МИРОХУРЛУҒ (ф-т +т) – подшоҳ отбоқарларининг бошлиғи мансаби, мирохурлик:

Рашк била ҳа– саддин ғазаб қилдиким, ул бир навкар ўғли анга салтанат ойинининг иктисобини муносибдур деб ўз мирохурлуғини буюрди (208).

МИСҚОЛ (а) – оғирлик ўлчови (тахминан 4, 68 гр.); тарози тоши:

Чун Румни қаёсирадин ўзга киши забт қила олмас эрди ҳам ани ўқ тарбият қилиб, минг байза олтунким, ҳар бири вазнга қирқ мисқол бўлғай, хирож тайин қилиб, қайсарнинг қизин қулуб, Румдин ёнди (200).

МИСЛ (а) – ўхшаш, монанд, назир:

Теграсидаги эл анинг ишидин мутаҳаййир бўлуб, фавж– фавж ани кўр– гали борурлар эрди ва шижоатиға ҳайрон қолурлар эрдиким, беша сибоини — мисли қоплон ва арслон ва сойир даррандалар кўп ўлтурур эди (220)

МИСР (а) – мамлакат номи:

Ва ул Ловуд бинни Сом авлодидиндурким, Шаддод ани Миср ҳукуматиға йибориб эрди (190).

МОВАРОУННАХР (а) – икки дарё оралиғи, Амударё ва Сирдарё оралиғи:

Ва ул анинг била муқоваматдин ўзин ожиз кўруб, ярашти ва қолин тухфа ва табаррук бериб, ўткарди ва Шумур зул– Жаноҳ Жайхундин ўтуб, Мовароуннахрни олди (223).

МОЖАРО (а) – ҳодиса, воқеа; ғалва, жанжал:

Ҳар тақдир била можаро Нўширавонға етишти. Нўширавон сўрдиким, ўғул– қизингиз борму?(224)

МОЗАНДАРОН(ф-т) – Эрондаги вилоят номи; яна ўрта асрларда Табаристон воҳаси ҳам шундай номланган:

Бири Мозандарон қайдидурким, Рустамни, Фирдавсий «Шоҳнома»да дебтурким, ҳафтхон йўли била бориб, ани қутқорди (193).

МОЙИЛ (а) – хоҳловчи, рағбат қилувчи; интилувчи, майли бор:

Баъзи дебтурларким, гўр овиға кўп мойил эрди (218).

МОЛ (а) – давлат, мол– мулк:

Ва Маздаки лаин Қубод замонида пайдо бўлуб, нубувват даъвоси ошкор қилди ва элни бир– бирининг моли ва аёлиға шарикликка рухсат берди (223).
~ *ҳирси*–дунёга берилиш, молпарастлик:

Ҳурмуз жиҳатсиз бадфеъллиғи жиҳатидин ва мол ҳирсидин Баҳромнинг ишин писанд қилмай, машхур мундоқдурким, анга бурунчак ва чарх йибордиким қилған ишингга бу лойиқдур (227).

МОЛИК БИННИ НАСР (а) – Сосоний ҳукмдор Шопур зул– Актоф даврида ўтган улуғ зот:

Расул саллолоҳу алайҳи васалламнинг аждодидин Молик бинни Насрким, аъробнинг бузурги эрди, анинг замонида эрди (214).

МОНИЙ (ф-т) – машхур рассом:

Қазвин ё Сийстонда Моний мусаввири Зиндиқ анинг замонида пайдо бўлди (210).

МОРА (ф-т) – қадимий Мора мамлакатининг ҳукмдори:

Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг етти ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

МОТАМ (а) – мотам, аза, қайғу:

~*тут*– – аза тутмоқ, қайғурмоқ:

Сиёвуш учун Эрон аҳли андоқ мотам туттиларким, ҳаргиз ҳеч киши ёд бермас (194);

Тарих аҳли муттафиқдурларким, соч қирмоқ ва кўк ва қаро киймак ул мотамдин қолди (194).

МОҲ (ф-т) – ой (осмон жисми):

Яна бўлса маъмури тўқуз сипеҳр,
Оти наъли бўлса ёруқ моҳу меҳр (235).

МОХУЛЁ (юн.) – савдойи; руҳий касаллик:

Ул бечора дағи бир ойғача хаёлиға салтанатдин кўп мохулё йўл берди (233).

МОЯ (ф-т) – дастмоя, мол– мулк:

Чиқарди жаҳон мулкидин воясиз,
Кўли ком нақдидин моясиз (203).

МУАЙЯН (а) – аниқ, маълум; равшан, ошкора; махсус, хос:

Дебон борчанинг мулку давронини,
Муайян қилиб даври поёнини (237).

МУАРРИХ (а) – тарихчи:

Баъзи муаррихлар анинг икки эгнидин йилонлар чиқиб, ғизолари киши мағзи эрди ҳам дебтурлар (189).

МУАРРО (а) – пок, озод:

Чун ул тухматдин муарро эрди, ўтдин осийб топмади ва атосининг хато ройи ва талаввун мизождин ваҳм қилиб, Туронға Афросиёб қошиға борди (194).

МУБОЛАҒА (а) – бўрттириб ифодалаш, орттириб айтиш, муболаға:

Анинг аҳволини муболаға била тафтиш қилди эрса, маълум қилдики, ҳол недур (208);

~қил= – бўрттириб гапирмоқ, лоф урмоқ:

Нўширавон муболаға қилдиким, тузни сотқун ол!(224)

МУБОРАК (а) – қутлуғ, табаррук:

Ва ул бу музахрафот ғуруридин ул ҳазрат муборак номасин йиртти ва итоат қилмади (230).

МУБТАЛО (а) – гирифтор, дучор бўлган:

~айла= – гирифтор, дучор қилмоқ:

Анга дағи гардун жафо айлади,

Ажал чоҳиға мубтало айлади (222).

МУВОФАҚАТ (а) – келишиш; ҳамфикрлик, ҳамроҳлик;

~қил= – келишмоқ:

Ашк бинни Дороб Чун Абтаҳши Румийни орадин чиқарди ва Эрон мулкин Рум аҳли кудуратидин софи қилиб, сойир мулуки тавойиф била мувофақат қилди (204).

МУВОФИҚ (а) – мос, келишган; рози:

Баъзи ўтуз ики ва баъзи ўтуз бир ва баъзи йигирма секиз ва салтанатларининг муддатиини ҳам мувофиқ битмайдурлар (207).

МУҒ (ф-т) – муғ, мажусий, оташпараст, ўтка чўкинувчи; майфуруш:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи Ажамдин дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

МУҒАННИЙ (а) – мутриб, созанда; ашулачи, хонанда:

Яна бир Борбад отлиғ муғанний бор эрдиким, замонининг ягонаси эрди (229).

МУҒАННИЯ (а) – мутриба, созанда қиз:

Ўн икки минг оқ теваси бор эрдики, туркий дерлар. Шодравонида неча минг соҳибжамол канизак эрдиким, алардин неча юз муғанния эрдилар (229).

МУДДАО (а) – даъво қилинган нарса; хоҳиш, талаб, мақсад:

Ардашер муддао изҳор қилдиким, Ардувон анинг отаси мансабин бериб йиборгай (208);

Рустам эшитиб, Хуросондин сипоҳ тортиб Мадойинға келиб, Озармидўхт била масоф қилиб, ани тутуб ҳам отаси қилғон муддаони ҳосил қилди...(234).

МУДДАТ (а) – вақт; вақт ва замоннинг маълум бир қисми:

Ва Ҳумойнинг салтанатининг муддати ўтуз ики йил эрди ва осори Истахрда Ҳазорсутун эрдиким, ани Искандар бузди...(199).

~е – бир қанча вақт:

Ва Яздижурд муддате саъй қилиб, илик — оёғ урди ва бўлдура олмади ва амирал— мўъминин Умар разий оллоху анху черикига мулкин олдуруб, қочиб мулк араб илкига тушти...(235).

МУДОВАМАТ (а) – давом эттириш, бирор ишни узлуксиз ишлаш; ҳамиша:

Ва чоғирки, мудовамати мужиби ғафлат ва бепарволиғдур, ани мулк ишидан фориғ қилди (219).

МУДҲИШ (а) – даҳшатли, ҳайратга солувчи:

Ардувон бир мудҳиш туш кўруб, билур элдин таъбирин сўрди (208).

МУЖИБ (а) – лозим, тарз; сабаб, боис;

~и *танбеҳ* – танбеҳга лойик:

Машҳурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори чиқарсунларким, олам аҳлиға мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта тутқайлар (203);

~и *танаффури* – нафратланиш сабаби:

...аммо оз гуноҳға кўп сиёсат қилур жихатидин эл ондин мутаваҳҳим бўлдилар ва мужиби танаффури бўлди (227);

~и *тараддуд* – шубҳа, иккиланиш сабаби;

~и *фасод* – бузилиш, йўлдан озишга сабаб:

Ва ул жавоб битиб йибордиким, бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан муносиб эрмас ва кўймоғлари мулкка мужиби фасод ва хотирга мужиби тараддуддур (204).

~и *ғафлат ва бепарволиғ* – ғафлатда қолиш ва бепарволикка сабаб:

Ва чоғирки, мудовамати мужиби ғафлат ва бепарволиғдур, ани мулк ишидан фориғ қилди (219).

МУЖМАЛ (а) – тафсилотга муҳтож; тушуниб бўлмайдиган, ноаниқ:

Ва анинг мужмали будурким, ул ҳазрат Хуросон тахтин олғондаким, хануз мулк тўқтамайдур эрди...(219).

МУЖОҲАДА (а) – саъй, ғайрат; жидду жаҳд, нафсни енгиш йўлида курашиш:

Ва ул габр динида риёзатлар ва мужоҳадалар тортиб эрди, «Зинд» китобин тасниф қилиб, элни ул динға даъват қилди (196).

МУЗАФФАР (а) – киши исми:

Ва Қубод била қайсар орасида низоъ бўлди. Қубод Румға черик тортиб, Музаффар ва Мансур ёнди (224).

МУЗАХРАФОТ (а) – қалбаки, сохта:

Ва ул бу музахрафот ғуруридин ул ҳазрат муборак номасин йиртти ва итоат қилмади (230).

МУЗДУР (ф-т) – мардикор:

Аммо устод ва муздур Румдин келтургай (215).

МУҚАЙЯД (а) – боғланган, кишанланган, банд, гирифтор; вобаста, тааллуқли:

Чун Рустам қолмайдур эрди, ўғли Фаромурз ё иниси Заборани дорға ости ва Золни муқайяд қилди ва яна озод қилди (198).

МУКАЛЛАЛ (а) – безатилган нарса; зеб–зийнат берилган (олтин, дур, жавоҳир билан) :

~қил= – безатмоқ, ялтиратмоқ:

Олтундинким минг гавҳар била мукалал қилиб эрдиларким, ҳар бири чумчуқ юмurtқасича (229).

МУҚАРРАР (а) – қарор қилинган; олдиндан бўлиши аниқлаб қўйилган; собит, барқарор;

~қил= – тайин қилмоқ, аниқламоқ, белгиламоқ:

Ва алар ани бағоят ҳурмат туттилар ва мундоқ муқаррар қилдилар...(204);

~бўл= – барқарор, тайин бўлмоқ; қарор топмоқ:

...хилофат Або Бакр Сиддик разий оллоҳу анҳуға муқаррар бўлди (233).

МУҚОБАЛА (а) – ўрин, эваз:

Фарҳоднинг бегунаҳ қатли муқобаласида отасини қасос қилди (230).

МУҚОВАМАТ (а) – баробар келиш, муқобил;

~қил= – муқобил турмоқ, баробар келишга уринмоқ; курашмоқ:

Жомасп анинг била муқовамат қила олмас (223);

МУҚТАЗИЙ (а) – зарур, лозим бўлган; боис, сабаб;

~бўл= – хоҳиш, сабаб, боис қилмоқ:

Ҳар ойина ғайрати илоҳи муқтазий ул бўлдиким, анга жазо етгай (188).

МУЛК (а) – мамлакат, подшоҳлик; юрт, вилоят;

~ол= – оламни забт этмоқ:

Ва мулуки тавойифдин кўпин ул макхур қилиб, мулкин олди ва ўзига мунқод қилди (206);

~оч= – истило қилмоқ:

Оламнинг кўпрак мулкин очти (195);

~сур= – мамлакатни бошқармоқ:

Ва Тахмурас ўтгуз йил мулк сурди (187).

МУЛКАТ (а) – подшоҳлик:

Қаю бирнинг ўлғач аён навбати,

Соғиндики, жовид эрур мулкати (207).

МУЛОЗАМАТ (а) – суҳбатдошлик, ҳамроҳ; машғул бўлишлик, яқинлик:

Подшоҳ мулозамат истидъоси қилди (220);

~қил= – ҳамроҳлик қилмоқ:

Ва ор қилдиларки, анга акосира қондаси била мулозамат қилғайлар (232).

МУЛОЗИМ (а) – ҳамроҳ, хизматчи;

~бўл= – хизматкор бўлмоқ:

Дороб ул сармоя била ўз яроғин қилиб, сипаҳсолорға мулозим бўлуб, ул юрушга борди (199);

Анинг била кирган мулозимлардин бири Хизр, бири Илёс алайҳиссалом эрдилар (203).

МУЛОЙИМАТ (а) – мулойим табиатлик, юмшоқлик; мувофиқлик, муносиблик:

Рустам мулойимат ва узрхоҳ– лиғ била анга ўтру келиб, кўп ҳурмат ва таъзимлар била анинг била Гуштасп хизматиға борурни қабул қилди (197).

МУЛОҚОТ (а) – учрашиш, кўришиш:

Бири Ардашерни кўруб, кўнгил олдуруб, алқисса, аларнинг орасида мулоқот ва хусусият воқеъ бўлди...(208).

МУЛОҲАЗА (а) – ўй, фикр, андиша;

~қил= – мулоҳаза қилинмоқ, ўйламоқ, фикр қилинмоқ:

...чун Сосоннинг барча атвориға мулоҳаза қилур эрди, андин осори раёсат ва хирадмандлиғ зоҳир бўлур эрди (208).

МУЛУК (а) – подшоҳлар:

Бир улким, анинг атбоиким, Фурс мулуки наслидин эрдилар, қатл қилмағай, дағи риоят қилғай (201);

~и тавойиф – Эронда подшоҳлар табақасининг номи, ашконийлар сулоласини шу ном билан ҳам атаганлар:

Ва мулуки тавойиф Эрон заминда ул тайин қилди (203).

МУМКИН (а) – мумкин, жоиз, раво:

Эл бўлмаса, салтанат мумкин эмас (212).

МУМТОЗЛИҚ (а) – ажратилганлик, сараланганлик; афзаллик:

Вале чарх айлаб ситамсозлиқ,

Заволида ҳам берди мумтозлиқ (230).

МУНАЖЖИМ (а) – юлдузшунос, мунажжим:

Шопур айттиким, манга мунажжимлар хабар берибтурларким, Муҳаммад отлиғ пайғамбари саллоллоҳу алайҳи васаллам бу қавмдин пайдо бўлуб, тахтни менинг авлодимдин олиб, уларни тугатур (214).

МУНГА (т) – бунга (кўрсатиш олмошининг жўналиш келишигидаги шакли):

Алар тааммул қилиб мунга қарор бердиларким, тонгла сабоҳдин ҳеч киши анга ёвумағайлар (212).

МУНДОҚ (т) – шундай, бундай:

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин янчиб ўлтурдилар (186).

МУНЖАР(р) (а) – бориб етган, бориб тақалган;

~бўл= – бориб етмоқ, тақалмоқ:

Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг суратин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди, то бутпарастликка мунжарр бўлди (187).

МУНҚАЛИБ (а) – ағдарилган, тўнкарилган; ўзгарган, тескари;

~рой – фикри ўзгарувчан:

Ва ул мухталиф мизож ва мунқалиб рой киши эрди (193).

МУНҚАТИЪ (а) – (дўстлардан) узилган, кесилган, ажралган;

~бўл= – узилмоқ, кесилмоқ:

...қолғонидин баъзини овора ва баъзисини залил қилди ва андин сўнгра бани Исроил қавмидин мунқатиъ бўлди (205).

МУНКИР (а) – инкор этувчи, рад этувчи:
Гозур мункир бўлди (199).

МУНҚОД (а) – муте, бўйин эгувчи, бўйсунувчи, итоат этувчи; ~қил= – бўйсундирмоқ:
Ва мулуки тавойифдин кўпин ул мақхур қилиб, мулкин олди ва ўзига мунқод қилди (206).

МУНОЗААТ (а) – низо, хусумат, уруш, жанжал:
Дағи ул кун сўнграки сен бўлмасанг булар ичин– аро мунозаат қилиб, сенинг дорул– мулкунггаким Румдур, таарруз кечрак қилғайлар (204).

МУНОСИБ (а) – мувофиқ, лойиқ, тўғри келадиган:
Ва ул жавоб битиб йибордиким, бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан муносиб эрмас...(204).

МУНТАҚИЛ (а) – ўтувчи, кўчувчи;
~бўл= – ўтмоқ, кўчмоқ; кўлдан кетмоқ:
Мундоқ дебтурларким, мулк сендин интиқол топиб, бировга мунтақил бўлғусидурким, бу ҳафта сенинг даргоҳингдин кетар (208).

МУНТАХАБ (а) – Шарафиддин Али Яздийнинг асари:
Ва Гиршаспнинг салтанати замонида ихтилофдур: «Низомут– таворих» ва Банокатийда йигирми йилдур, «Гузида» била «Мунтахаб» да олти йил, баъзида беш йил ҳам бор, валлоҳу аълам (192).

МУНТАШИР (а) – ёйилган, тарқалган; ҳаммага маълум бўлган;
~қил= – ёймоқ, тарқатмоқ:
Ул вақтким, куёш нуқтаи эътидоли рубъиға таҳвил қилиб эрди, ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди (187).

МУНЧА (т) – бунча, шу қадар:
...ўтар дунёда мунча салотиннинг бежихат қонин тўкмамиш бўлғайсен (204).

МУОСИР (а) – замондош, асрдош:
Ва Ағустус қайсар анга муосир эрди (205).

МУРАССАЪ (а) – қимматбаҳо тошлар билан безалган;
~қил=//эт= – қимматбаҳо тошлар билан безамоқ, зийнатламоқ:
Ва ани жавоҳир била мурассаъ қилиб эрдилар...(229).

МУРАФФАҲ (а) – осуда, ором; хурсанд, хушдил:

Андоққи, халойиқ мураффаҳ ва рози ва мулк маъмур ва ободон бўлди (219);
~ул– ҳол – осудалик, осойишталик:

Анинг замонида мамолик мураффаҳул– ҳол ва раоё фориғул– бол бўлди (221).

МУРОСО (ф-т) – келишиш;

~қил= – келишмоқ:

Ва ул тундхўйлуғни тарк қилиб, адолат ва муросо ва афв пеша қилди (212).

МУРТАКИБ (а) – қасд қилинган, жазм қилинган;

~бўл= – қасд қилмоқ, отланмоқ, киришмоқ:

Ардашер Бобокон қавоид ва русумини ихё қилди ва анинг васиятларини мутолаа қилиб, ул дастур била амал қилурға муртакиб бўлди (224).

МУРУД (ф-т) – нок мевасининг навларидан бири:

Бир муруд барги тушак остида қолғон жиҳатдин эрмиш (214).

МУСАВВИР (а) – рассом, наққош, суракташ, тасвирловчи:

Қазвин ё Сийстонда Моний мусаввири Зиндиқ анинг замонида пайдо бўлди (210).

МУСАЛЛАМ (а) – тобе бўлган, таслим бўлган:

~тут= – бўйсундирмоқ:

Аму суйидин нарини анга мусаллам тутуб, яраш бўлуб, Афросиёб қайтти (190).

МУСАННИФ (а) – китоб ёзувчи, муаллиф, автор:

Ва Шайх Бу Али Мискавайх «Одобул– араб вал– фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолиға далилдур (186).

МУСАХХАР (а) – бўйсундирилган, ҳукми остига киритилган;

~қил= – ўзига қарам қилиб олмоқ:

Нўширавон сипоҳ тортиб, Румни мусаххар қилиб, қайсарни тутуб, хирож бўйнига қўуб, муқаррар қилибким ҳар йил бир қатла анинг даргоҳиға келгай (225).

МУСО АЛАЙҲИССАЛОМ (а+а) – яҳудийлар орасида яшаган пайғамбар:

Ва Мусо алайҳиссалом ва Ҳорун анинг замонида эрдилар (190).

МУСОЛАҲА (а) – келишиш, ярашиш, сулҳ тузиш:

Анда ҳам Рустам бориб, Зулазор била мусолиҳаға қарор бериб, Судобақим, Зулазорнинг қизи эрди, Кайковусқа қулуб, ани ва элин қутқорди (193);

~йи мулк – мамлакатни тузатиш ислоҳга келтириш:

Ва мусолиҳайи мулк маслаҳати учунким, алардин элга осийб тегмагай қайсар миннатдор бўлуб ярашти (233).

МУСОФАРАТ (а) – сафар қилиш, сафарга чиқиш, сафар:

Алқисса, Шопурға Гуштасп қилган хатодек хатоси воқеъ бўлдиким, мусофарат тариқи биля Румға борди (215).

МУСОФИР (а) – сафар қилувчи, ғурбатдаги киши; сайр қилувчи; бирор ерда вақтинча турган киши:

Ва мамоликида йўлларни тузотиб, сувларға кўпруклар боғлаб, аҳли фасодни йўллардин билкулл дафъ қилдиким, мусофирлар фароғат биля борир– келиш қилғайлар (225).

МУСОҲИБ (а) – суҳбатдош, улфат:

Аввал ани умидворлиғлар биля мусоҳиб ва мулозим қилди ва атбоин ўзидин ваҳмсиз қилди, то барча зоҳир бўлдилар (211).

МУСТАВЛИЙ (а) – ғолиб, босиб олган, забт этган;

Доро охир дамда Искандардек муставлий адувсидин хушнуд ўтти (201);

~бўл= – ғолиб бўлмоқ, забт этмоқ; эгалламоқ:

Дороға бу сўздин ғазаб муставлий бўлуб, устига черик тортиб, масофнинг икки сафи тузалганда...(200).

МУСТАДОМ (а) – давомли, доимий, ҳамиша:

Қиёматқача ҳашматинг мустадом,

Саломинг қилиб шоҳлар вассалом (238).

МУСТАҚИМ (а) – тўғри, аниқ:

Ва пайғамбарлиқ даъвисида муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз мустақим хат изҳор қилибтур (216).

МУСТАҲСАН (а) – маъқулланган, маъқул кўрилган, таҳсинга сазовор:

Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб, ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустаҳсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

МУСТАИД (а) – тайёр, муҳайё; қобил, лойиқ, сазовор; қобилиятли, истеъдодли:

Хурмуз Хуросонни тузди ва азим черик йиғиб, мустаид қилди (211).

МУСУЛМОН (а) – Ислон динидаги киши:

Фируз бинни Яздижурд мусулмон ва оқил ва кордон ва одил подшоҳ эрди (221).

МУСУЛМОНШЕВА (а+ф-т) – мусулмон хулқли:

Сухро, чун мусулмоншева ва хирадпеша киши эрди, мамоликни тузди ва улусни ға– ний қилди (222).

МУТАВАЖЖИХ (а) – юзланиш, қараш;

~бўл= – юзланмоқ, бормоқ:

Ироқи Ажам сори мутаважжих бўлди (195).

МУТАВАЛЛИД (а) – туғилиш;

~бўл= – туғилмоқ, таваллуд бўлмоқ:

Ва Юсуф алайҳиссалом ҳам анда мутаваллид бўлди ва Худ алайҳиссалом диниға кирди (188).

МУТАВАХХИМ (а) – ваҳм қилувчи, кўрқоқ;

~бўл= – ваҳм босмоқ, кўрқмоқ:

...мулк олиб, ота ўрниға подшоҳ бўлди, халойиқ мутавахҳим бўлдилар (213).

МУТАВАХХИШ (а) – ваҳимаға тушувчи, кўрқувчи:

Ва Ардувон бу сўздин мутавахҳиш бўлуб, бу ишнинг тафахҳусидадурким, ул кишини топиб, дафъ қилғай (208).

МУТАВОРИ (а) – яширин, беркинган, пинҳон:

Ашкониёларға мунтақил бўлғанда, Сосондин бир ўғул қолиб эрди, оти анинг хам Сосон эрди, мутавори ва мактум юрур эрди (207).

МУТАҒАЙЙИР (а) – ўзгача, бошқа– бошқа; ўзгарган; ~бўл= – ўзгармоқ:

Ардашер давлат раҳнамуни амри била шарбатни олурда тааммул зоҳир қилди эрса, шарбат бергувчи мутағаййир бўлуб, илки титраб, шарбатдин ёрими тўкулди (209).

МУТАЖАББИР (а) – жабр қилувчи, жабрловчи; ғазаб қилувчи:

Ул бағоят мутажаббир киши эрди (213).

МУТАЗАЛЗИЛ (а) – титровчи; тўс– тўполон, ларзаға келтирувчи; зилзила;

~бўл= – ларзаға келмоқ, тўс– тўполон бўлмоқ:

Ва Хурмуз салтанати корхонаси мутазалзил бўлуб, чун аркони давлат андин норози эрдилар, тутуб кўзига мил тортиб, Арманға киши йибориб, Парвизни келтуруб подшоҳ қилдилар (227).

МУТАКАЛЛИМ (а) – сўзловчи, нотик:

Агарчи мизбони ани танимади, аммо чун бағоят важиҳ ва мутакаллим киши эрди, зиёфат қоидасини яхши маръий тутти (222).

МУТАҚОЗИЙ (а) – қаттиқ туриб талаб этувчи, тақозо этувчи:
Отасини ўлтургондин сўнгра анинг ҳам жисмига азим ранж тори бўлуб, етти ойдин сўнгра ҳаёт ва диатин ажал мутақозийсиға топшурди (231).

МУТАНАББИҲ (а) – огоҳ, ҳушёр, хабардор қилинган;
~бўл= – огоҳлантирилмоқ; хабардор қилинмоқ:
Баҳром алардин тааххуд қилдиким, мен мутанаббих бўлдум, келсунлар (212).

МУТАНАФФИР (а) – нафратланувчи, жирканувчи; безор;
~бўл= – нафратланмоқ:
Ул қиздин нохуш ис фаҳм қилиб, табъи мутанаффир бўлуб, отаси қошиға қайтариб йиборди (200).

МУТАСАДДИ (а) – кафил; бирор ишни бошловчи, ташаббускор:
Андоқ дебтурларким, Баҳром тамошо ва тафарруж ва нашотқа мойил киши эрди ва худрой ва забардаст ва ўз тавонолиғиға эътимод қилиб, булажаб ишларга мутасадди бўлур эрди (220).

МУТАСАРРИФ (а) – тасарруф этувчи, соҳиб, бошқарувчи:
Ва ғаним тахтни олиб, мулкка мутасарриф бўлуб, фароғат била беадад хайл ва сипоҳини мулк бузмоқға қўёберган чоғдаким...(219).

МУТАҲАЙЙИР (а) – ҳайратда қолган, ҳайрон:
Эл ожиз бўлғандек ул дағи ожиз ва мутаҳаййир қолди (212).

МУТИЪ (а) – итоат қилувчи, тобе, итоаткор:
Ғоят яхшилиғидин Рум подшоҳини ўзига мутиъ қилиб эрди, андоқки қайсар вафоти чоғида, чун ўғли кичик эрди...(216).

МУТОЛАА (а) – ўқиш, қироат:
Ардашер Бобокон қавоид ва русумини ихё қилди ва анинг васиятларини мутолаа қилиб, ул дастур била амал қилурға муртакиб бўлди (224).

МУТОЛИА (а) – ўқиш, қироат; мутолаа:
Ва Шайх Бу Али Мискавайх «Одобул– араб вал– фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолиға далилдур (186).

МУТТАҚИЙ (а) – тақводор, парҳезли:

Уч қизи бор эрди: Хумой ва Фаранг ва Баҳмандўхт. Сосон зоҳид ва муттақий киши эрди (198).

МУТТАЛИЙ (а) – хабардор, огоҳ:

...ул чоҳ бошиға келиб, ул ғариб ҳолға мутталиъ бўлуб, таҳайюр юзидин Искандарни олиб, ўғулчилай улғайтиб, подшоҳ ўғли дабиристониди дабирга топшурди (202).

МУТТАФИҚ (а) – бирлашган, иттифоқдош, дўст, ҳамфикр;

~бўл= – келишмоқ, иттифоқдош бўлмоқ:

Эл дағи анга муттафиқ бўлуб, хуруж қилдилар (189).

МУФАВВАЗ (а) – топширилган, таслим бўлган;

~бўл= – ишониб топширилмоқ:

Чун тахти анга муфавваз бўлди, алар ҳасаддин иттифоқ қилиб, Эражни ўлтурдилар (189).

МУФРИТ (а) – ҳаддан ташқари, ўтакетган, чегарадан чиққан, бениҳоя:

Оқибат муфрит жоҳ ғурури ва азим давлат такаббури димоғига фосид хаёл солиб...(187).

МУФТАХИР (а) – фахрланувчи, ифтихорланувчи, қувонувчи:

Чу Фируз бинни Яздигурд ўлди шоҳ,

Анга муфтахир эрди хайлу сипоҳ (222).

МУҲАЙЁ (а) – тайёр, ҳозир, мавжуд:

Ардашер бир кун овдин келиб, шарбат тилагач, ул қиз шарбатни захр олуд қилиб муҳайё асраб эрди, филҳол тутаберди (209).

МУҲАЙЯЛ (а) – хаёл қилинган, фараз этилган:

Бори гарчи поку муҳайял эди,

Вале борча васфингда мужмал эди (237).

МУХТАСАР (а) – қисқа, ихтисор қилинган:

Ва сўз мухтасар, ани Румда танидилар ва қайсар ани тутуб яланғочлаб, ўй хомиға тикиб, маҳбус қилиб, сипоҳ тортиб юруб, анинг мулкин олиб, кўп бузуғлуқ қилди (215).

МУҲАММАД (а) – Муҳаммад пайғамбар:

Шопур айттиким, манга мунажжимлар хабар берибтурларким, Муҳаммад отлиғ пайғамбари саллоллоҳу алайҳи васаллам бу қавмдин пайдо бўлуб, тахтни менинг авлодимдин олиб, уларни тугатур (214).

МУҲАММАД ҒАЗЗОЛИЙ (а) – «Наси– хатул– мулук» асари билан танилган олим:

Аммо «Низомут-таворих» ва «Жомеут-таворих»и Жалолий ва Банокатийда дағи иттифоқ била ҳужжатул-ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса сирруху «Насихатул-мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг кардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

МУҲЛАТ (а) – муҳлат, фурсат:

Вале эмди азмим будурким худой

Агар бўлса умрумға муҳлат физой (237).

МУҲЛИКА (а) – фалокат, фалокатли жой:

Бовужуди азим салтанат неча қатла ўзин муҳликаларга солиб, бандларға тушти ва Рустам халос қилди (193).

МУҲОЗИЙ (а) – муқобил, қарши, қарама– қарши:

Ва устида гавҳар шабчароғки, мулк хирожи эрди ва ул тожни олтун занжир била боши муҳозисийға осар эрди (229).

МУХОЛАФАТ (а) – зидликлар, қарама– қаршиликлар:

Тарих аҳли орасида бу табақа дағи салотин тартибида бағоят мухолафат кўптур (204).

МУХОЛИФ (а) – муқобил, зид, қарши; душман:

Вале қилди чархи мухолиф сияр,

Анинг доғи хунёгарин навҳагар (193).

МУҲОСАРА (а) – қамал қилиш; ўраб, қуршаб олиш:

Шопур Насибин шахрин муҳосара била олди ва қайсарнинг хазойинини тасарруф қилди (210);

~қил= – қамал қилмоқ, ўрамоқ:

Ва ул муҳосара қилиб, Малика ичкаридин Шопур била муттафиқ бўлуб, қўрғонни Шопурға берди (214).

МУҲОФАЗАТ (а) – муҳофаза, сақлаш, қўриқлаш:

~қил= – сақламоқ, тадбир қилмоқ:

ўзи анга муҳофазат қилғай...(199).

МУҲР (а) – муҳр, тамға;

~қил= – муҳрламоқ:

Ани асраб, ўзин ҳасий қилиб, бирнеча кун иложидин сўнгра кескан узвни бир ҳуққаға солиб, муҳр қилиб, Ардашер ҳузурида хозинға топширди...(209).

МУХТАЛИФ (а) – ҳар турли, хилма– хил, турли– туман;
~*мизож* – ўзгарувчан, беқарор табиатли:
Ва ул мухталиф мизож ва мунқалиб рой киши эрди (193).

МУҲТОЖ (а) – эҳтиёжли, ҳожатманд:
Бу етти йил ҳеч киши кишидин ҳеч нима тиламади ва кўпрак муҳтожларга хазинасидин важҳи маош муқаррар қилди (221).

МУШАРРАФ (а) – шарафли, шарафланган, иззат топган; бирор талабига эришган; сарафроз;
~*қил*= – шарафламоқ, шарафли қилмоқ; мақсадга етиштирмақ:
Нўширавонул-одил биннул-Қубод чун салтанат тахтин мушарраф қилди ва хилофат тожин сарафроз этти...(224).

МУШИР (а) – маслаҳатчи:
Сухроким отаси замонида вазир ва мамлакат масолиҳида мушир эрди, ани ҳамул вузарот мансабиға тайин қилди...(222).

МУШКБЕЗ (ф-т +ф-т) – мушк ҳиди сочувчи, ёқимли ҳид сочувчи:
Ки чун торттим хомаи мушкбез,
Санинг васфингга айладим нуктарез (237).

МУЪБАД (а) – оташпарастларнинг раиси, обид:
Халойиқ анинг бадхўйлуғидин ожиз бўлуб, муъбадлар ва ҳакимларга истиғоса кўргузуб, истионат қилдилар 212).

МУЪЖИЗ (а) – ҳайратда қолдирувчи, муъжизали, ожиз қилувчи, ноёб:
Ва ул ҳазрат бу ишка эътибор қўуб, ўз калом муъжиз низомини мундоқ сўрубтурким, вулидту фи замони ас– султонул– одил Анушервон (224).

МУЪЖИЗА (а) – мўъжиза:
Ва пайғамбарлиқ даъвисиди муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз мустақим хат изҳор қилибтур (216).

МУЪТАҚИД (а) – эътиқод қилувчи, ихлосли, ишонувчи:
Ва ул бовужуди бу навъ маоши ўз атвориға бағоят муътақид эрди (213).

МУЯССАР (а) – эришган:
Магарким, Абулғози Султон Хусайн Баҳодирхон ҳаллада оллоҳу мулкаҳуға муяссар бўлдиқим, бу навъ иш қилди (219).

Н

НАБИРА (ф-т) – набира:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи Ажамдин дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

НАБОТ (ф-т) – наввот, қанд:

Малика айттиким, отам манга ғизо сўнгак мағзидин ўзгаким наботни ун қилиб, анга сепиб берур эрди (214).

НАВБАТ I (а) – гал, навбат:

Қаю бирнинг ўлғач аён навбати,
Соғиндики, жовид эрур мулкати (207).

НАВБАТ II (а)– ноғора:

Ки холо чалиб салтанат навбатин,
Топибсен жаҳондорлиғ шавкатин (238).

НАВДАР (ф-т) – Пешдодийларнинг саккизинчи ҳукмдори. Манучеҳрнинг ўғли, Афросиёб томонидан ўлдирилган:
Навдар Манучеҳрнинг ўғлидур (190).

НАВКАР (мўғ.) – мулозим, хизматкор, хизматчи:

Рашк била ҳасаддин ғазаб қилдиким, ул бир навкар ўғли анга салтанат ойинининг иктисобини муносибдур деб ўз мирохурлуғини буюрди (208).

НАВКАРЛИК (мўғ.+т) – навкарлик, аскарлик:

Бахроми Чўбина мутағайир бўлуб анга ёғий бўлди, дағи Парвиз отига ва анинг навкарлигига ўзин мансуб қилди (227).

НАВМИД (ф-т)– ноумид, умидсиз; маъюс;

~бўл= – умидсизланмоқ, ноумид бўлмоқ:

Чун Ардашер ул ишдин навмид бўлди, ваҳми ғолиб бўлди (208).

НАВОЙ (ф-т) – Алишер Навоий:

Навоий, чу арз айладинг муддао,
Келу муддао қилғил эмди дуо (238).

НАВОҲИЙ I (а) – атроф(лар), теваарак; чегаралар:

Ва Бобак ул навоҳийда кўп макнат ва шавкат пайдо қилиб эрди, чун Сосоннинг барча атвориға мулоҳаза қилур эрди...(208).

НАВРЎЗ (ф-т +ф-т) – қуёш йили ҳисобида янги йил; 21– март; баҳор фаслининг биринчи куни(янги кун):
...ул куннинг отин наврўз қўйди (187).

НАВҲАГАР (а+ф-т) – нола қилувчи, оҳу– фиғон тортиб йиғловчи:
Вале қилди чархи муҳолиф сияр,
Анинг доғи хунёгарин навҳагар (193).

НАВЪ (а) – тур, навъ, хил:
Шопур сўрдиким, сени не навъ тарбият қилибтурларким, мунча нозук бўлубсен?(214)

НАЖАНД (ф-т) – паришон, ғамли:
Яна Ардашер эрди тифле нажанд
Ки, бўлди мақоми сарири баланд (232).

НАЖОД (ф-т) – насл, насаб, келиб чиқиш:
...манга ўз нажодимдин хабар бер!(199)

НАЗАР (а) – қараш, нигоҳ;
~сол= – аҳамият бермоқ:
Анга ҳар киши солса очиб назар,
Бўлуб кўнгли мазмунидин баҳравар (238).

НАЗИР (а) – ўхшаш, тенг, монанд:
Ва Тойирға Пушардин бир қиз бўлдиким, назокат ва жамолда назири йўқ эрди. Отин Малика қўйдилар (214).

НАЗМ (а) – шеър:
Ва фақир ҳам «Садди Искандарий»да ул ики бузургвор қавлини сойир муаррихлар ақволиға таржиҳ қилиб, назм адосиға қарор берибмен (202).

НАЗМУЛ – ЖАВОҲИР (а) – Алишер Навоийнинг асари:
Чу «Назмул– жавоҳир» битиб отингга,
Ўкуш васф дарж айладим зотингга (237).

НАЗОКАТ (а) – покизалик, латифлик, нозиклик; латофат, зарофат:
Ва Тойирға Пушардин бир қиз бўлдиким, назокат ва жамолда назири йўқ эрди (214).

НАҚБ (а) – лаҳм, ер ости йўли;
~ур= – тешмоқ, кавламоқ, ерни қазиб йўл қилмоқ:

Ва муъжизаси «Ўт манинг била такаллум қилур» — демак эрди ва оташкада ёнида нақб уруб, бировни тайин қилиб эрди...(223).

НАҚД (а) – пул, бойлик, қимматбаҳо нарсалар:

Чиқарди жаҳон мулкидин воясиз,
Қўли ком нақдидин моясиз (203).

НАҚИЗ (а) – муқобил, муҳолиф, қарши, зид:

Ва фақир барча муаррихлар нақизи тарафидин икки сўз топибменким, анга даст бердики, ҳеч кишига даст бермади...(230).

НАҚИР (а) – майда– чуйда, кичик, аҳамиятсиз нарса;

~у қатир – катта– кичик, майда– чуйда нарса:

Иншо олло– хул– азизким ўз маҳалида шарҳ била битилгай ва нақир у каттирига дегинча шарҳ қилилгай (219).

НАҚҚОШ (а) – наққош, суратчи, нақш солувчи:

Моний наққошнинг, миллатиким Зиндиқа эрди, анинг замонида шойиё бўлди (211).

НАҚЛ (а) – бир ердан иккинчи ерга олиб ўтиш, кўчириш; баён қилиш, ҳикоят, ривоят;

~қил= – ривоят қилмоқ, бирор хабарни кўчириб келтирмоқ, баён қилмоқ:
Бобилда дерларким, вафот топти ва Искандарияга нақл қилдилар (203).

НАҚОРА (а) – ноғора:

Ва анинг шарҳи будурким, олти ёшида Шаҳрди деган вазири анинг қошида эдиким, шом вақтида нақора уни келди (214).

НАҚШ (а) – сурат, тасвир, кўриниш, расм;

~қил= – тақдири азалани битмоқ:

Ани дағи нобуд қилди фалак,
Бу бирнинг дағи нақшини қилди ҳақ (212).

НАНГ (ф-т) – ор, уят, номус:

Чун тахтқа ўлтуруб, тож бошига кўюб илайида турдилар, ул паришон сўз айта бошладиким, манга нанг ва ордур бу тахт ва тождин (234).

НАРИ (т) – нари:

Аму суйидин нарини анга мусаллам тутуб, яраш бўлуб, Афросиёб қайтти (190).

НАРСИ БИННИ БАХРОМ (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳи:

Нарси бинни Баҳром. Отаси ўрнида салтанат тахтига ўлтурди ва ул дағи отасидек комкор ва олиймиқдор ва хирадманд ва хушёр подшоҳ эрди (213).

НАРСИ БИННИ ГУДАРЗ (ф-т) – Ашконийлар табақасига мансуб шоҳ:

Нарси бинни Гударз. Баъзи дебтурларким, ул Эрон ўғли эрдик, Гударзнинг қардоши бўлғай (205).

НАСАБ (а) – уруғ, авлод, насл:

Сатих деди: Ўйқилғон ўн ики кунгира адади била сендин сўнг ўн ики киши сенинг насабингдин салтанат қилғай (226).

НАСАҚ (а) – равиш, тартиб, қоида; ҳолат, аҳвол:

Ҳар ойинаким, ҳар киши ҳар неким кўнгли тиласа қила бошлади, то мулкка равнақ ва сипоҳқа насақ қолмади (219).

НАСБ (а) – тиклаш, тайинлаш:

Искандарга Арастунинг ройи дилпазир тушуб, ул жамоатни Арасту кўрган рой била насб қилдиким, мулуки тавойиф аларни дебтурлар (204).

НАСИБ (а)– баҳра, улуш, ҳисса;

~бўл= – муяссар бўлмоқ, эришмоқ:

Ул сув аларға насиб бўлуб, Искандар маҳрум ёнди ва баъзи Шаҳризурда ва баъзи Бобилда дерларким, вафот топти...(203).

НАСИБИН (а) – Месопотамиядаги шаҳар, у Сангиараг шаҳрига яқин:

Шопур Насибин шаҳрин муҳосара била олди ва қайсарнинг хазойинини тасарруф қилди (210).

НАСИХАТ (а) – ўғит, панд– насиҳат; йўл– йўриқ кўрсатиш, яхшиликка чақириш;

~қил= – йўл– йўриқ кўрсатмоқ:

Муъбадлар келиб, насиҳатлар қилдиларким, подшоҳ улус ва эл била подшоҳдур (212).

НАСИХАТУЛ– МУЛУК (а+а) – Муҳаммад Ғаззолийнинг тарихий асари:

«Насиҳатул- мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг қардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

НАСЛ (а) – жинс, авлод, зот, уруғ:

Бағоят қалин эл жамъ бўлуб, Фаридунним, баъзи Жамшид набираси дебтурлар, баъзи Обитин ўғликим Тахмурас наслидин бўлғай, нисбат қилибтурлар (189).

НАСО (ф-т) – Ашхобод якинидаги Нисо:

Ва Гуштасп осоридин Самарқанд кўрғони ва девориким, Эрон ва Турон орасига тортилибтур ва Насо шаҳри ва Байзо шаҳриким, баса акобир ва ашроф андиндурлар (197).

НАСР (а)– проза, наср (адабий тур):

Яна дағи кўп назми гавҳарфишон
Баса наср дағи жавохирфишон (237).

НАТИЖА (а) – натижа, оқибат; хулоса:

Мунча шақоватқа мутасаддий бўлғандин сўнгра булар натижасидин Кисро Арслон бинни Кисро Қубод бинни Фируз бу ародадур (231).

НАФАР – (ф-т) ...тача, ...та чамаси, нафар:

Усру оз нафар била ул ғолиб адув устига келиб, мулкига кириб, тахтига юз кўюб, қаср салтанатида ани тутуб, дафъ қилиб, халқни анинг бедодидин халос қилди (219).

НАФАС (ф-т) – нафас, дам;

пок нафас – нафаси тоза, очик дил:

Ва чун Ардашер кичик эрди. Меҳрижисниким, Парвизнинг хонсолори эрди ва бағоят рой ва тадбирга мансуб эрди ва пок нафас ва нек андишликка машҳур (232).

НАФОЙИС (а) – нафис, нозик, марғуб, қимматбаҳо нарсалар:

...ул минг кемада олтун ва кумуш ва жавохир ва нафойис эрдиким, Румдин неча минг йилда қаёсирадин қолғон эрди...(230).

НАФС (а) – майл, истак:

Ҳаким мундоқ жавоб бердиким, халойиққа ҳоким ва соҳиби ихтиёр бўлғандек ўз нафсингга ҳам ҳоким ва соҳиби ихтиёр бўлмоқ санга керакликдур (213).

НАФСОНИЯТ (а) – нафсга берилиш:

Озармидўхт ҳавосида беихтиёр бўлуб, ҳарам жонибин раоят қилмай, шаҳват ва нафсониятқа мағлуб бўлуб, киши орага солиб таашшуқ изҳор қилди (234).

НАФЪ (а) – фойда, баҳра;

~*эт*= – фойда келтирмоқ, фойда бермоқ:

Уларда на нафъ этти донолиғи,
На дафъ айлай олди тавонолиғи (210).

НАХРАВОН (ф-т +ф-т) – жой номи:
Ва Нахравондин ўтуб, бир– бирига яқинлаштилар (228).

НАЧУК (т) – нечун, нима учун, нега:
...начук малолат бўлмағайким, олам мулкин олдим ва умр охирга етти,
заруратан ўлмак керак ва мулкни ёт кишига қўюб бормоқ керак (209).

НАШОТ (а) – шодлик, хурсандчилик:
Чун кўнгли бу жонибдин тинди, айш ва нашотқа майл қилди (219).

НАЪЛ (а) – тақа:
Яна бўлса маъмури тўғуз сипехр,
Оти наъли бўлса ёруқ моҳу меҳр (235).

НЕ (ф-т) – не (айирувчи боғловчи):
Фалак бўйлаким жавр қилди падид,
Не Шаддод қолғусидур, не Шадид (188).

НЕВЧУНКИМ (т+ф-т +ф+т) – негаки, чунки:
Аммо фақир қошида бу қавл йироқроқ кўрунур, невчунким Золким,
Рустамнинг отасидур, анинг қошида сипоҳсолор эрди ва Гиршаспни
«Гузида»да, балки хейли таворихда Манучеҳр набиралиғига чиқарибтурлар
(192).

НЕГА (т) – нима учун, нега, нима сабабдан, нимага:
Ул ошуфталик қилдиким, нега маъхуд қондаси била турмайдурлар (232).

НЕДИНКИМ (т) – чунки, шу сабабданки:
...нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

НЕКАНДИШЛИК (ф-т +ф-т +т) – хайрхоҳлик:
Меҳрижисниким, Парвизнинг хонсолори эрди ва бағоят рой ва тадбирга
мансуб эрди ва пок нафас ва некандишликка машҳур (232).

НЕКБАХТ (ф-т +ф-т) – бахтли, бахтиёр:
Анга тегруким сен шаҳи некбахт
Отодин — ото вориси тожу тахт (238).

НЕКУКОР (ф-т +ф+т) – Сосоний ҳукмдор Ардашер Ҳурмузнинг лақаби:

Орияти давлатқа кўнгул боғламай, эл била баски яхшилиқ қилди, анга Некукор лақаб қўйдилар (216).

НЕТ = – (т) – нима қилмоқ, нетмоқ:
Яналарга, кўр чарх неткусидур,
Санга ё манга худ не еткусидур?(203)

НЕЧА (т) – қанча, неча, ҳар қанча:
Неча девбанд ўлди, ул аржуманд,
Ажал деви охир ани қилди банд (187).

НИГУН (ф-т) – эгилган, букилган, ағдарилган;
~*эт* = – эгмоқ, букмоқ, забун қилмоқ:
Сутун бошига отиб, этти нигун,
Ани дағи бу гунбади бесутун (217).

НИГУНСОР (ф-т) – боши эгилган, тескари:
...қочиб мулк араб илкига тушти ва ислом ливоси сарафроз бўлуб, куфр алами нигунсор бўлди (235).

НИЁЗ (ф-т) – аташ, назр қилиш:
Ва лекин ажал айлагач турктоз,
Не қолди ғурур ул замон, не ниёз (213).

НИЗОМ (а) – интизом, тартиб:
Ва ул ҳазрат бу ишка эътибор қўюб, ўз калом муъжиз низомини мундоқ сўрубтурким, вулидту фи замони ас– султонул– одил Анушервон (224).

НИЗОМИЙ (а)–улуғ озарбайжон шоири Низомий Ганжавий(1141– 1203):
Аммо Ҳазрат шайх Низомий қуддуса сирруху «Искандарнома»да ики қарн маъхуд дебтур (202).

НИЗОМУТ-ТАВОРИХ (а+а) – Жалолийнинг тарихий асари:
Аммо «Низомут-тавориҳ» ва «Жомеут-тавориҳ»и Жалолий ва Банокатийда дағи иттифоқ била хужжатул-ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса сирруху «Насихатул-мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг қардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

НИЗОЪ (а) – жанжал, хусумат, келишмовчилик; жанг:
Фаруд алар била низоъ зоҳир қилди ва иликка тушти (194).

НИКОҲ (а) – уйланиш;

Ва Ардувон қизини никоҳиға киюрди (209).

НИМА (т) – нима, бирор нарсa:

Алар ваҳмдин ул тифлни бир қиймати нимага чирмаб, ул чоҳ бошида қўюб, қочтилар (212).

НИМРУЗ (ф-т +ф-т) – Кўҳистон ва Зобилистон билан чегарадош вилоят номи, Сейистон:

Аммо Яздижурд Фирузни Сийстон била Нимруз мулкига йибориб эрди (221).

НИСБАТ (а) – насл, насаб, мансублик:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи Ажамдин дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

~ бер= – мансуб деб ҳисобламоқ:

Ва Авжон ва Шаҳриёри Монийни ва дағи анга нисбат берурлар (223).

НИСОР (ф-т) – сочиш (ҳурматли кишининг бошидан гул, тангачақа тилла сочиш):

Ки ҳар ганжида улча зоҳирдурур,

Нисорингга юз минг жавоҳирдурур (236);

~айла= – сочмоқ, бирор ҳурматли кишининг бошидан ёки оёғи остига гул, пул, танга , тилла ва бошқа нарсаларни сочмоқ, фидо қилмоқ:

Ки они киюрган замон қошингга,

Борисин нисор айладим бошингга (236).

НИҲОН (ф-т) – пинҳон, махфий:

Чу Баҳманга етти вафосиз жаҳон,

Анинг узри кўнглидин ўлди ниҳон (198).

НИҲОЯТСИЗ (а+т) – чексиз, охири йўқ:

Туронга черик тортиб, ниҳоятсиз катл қилди (194).

НИШОН (ф-т) – 1.белги, аломат:

Ва анда улук биное солдиким, холо осори ва нишоналари борким, одамизод андоқ ясамоқ маҳол кўрунурким, киши кўрмагунча бовар қилмас (187);

2.хат, мактуб, ҳукм хати:

...мундоқ муқаррар қилдиларким, нишонларида ўз отларидин бурун анинг отин битигайлар... (204).

НИШОПУР (ф-т) – Хуросоннинг илм ва маданият маркази бўлган обод шаҳри. Манбаларда у Нисобур номи билан ҳам тилга олинади:

Ва ул бино қилғон шахрлар Марвда Кухандиз ва Хуросонда Нишопур ва Исфаҳонда Маҳриз ва Сорийя (187).

НИШОТ (а) – шодлик, хурсандчилик, хуррамлик:

Фаридунки оламда ёйди бисот,

Басе олам аҳлига етти нишот (190);

~айла= – хурсандчилик қилмоқ:

Чу Шопури Шопур тузди бисот,

Жаҳон мулкида зоҳир айлаб нишот (217) .

НОБУД (ф-т +ф-т) – йўқ бўлиш, бекор бўлиш, йўқолиш;

~қил= – йўқ қилмоқ:

Ани дағи нобуд қилди фалак,

Бу бирнинг дағи нақшини қилди ҳақ (212).

НОДИР (а) – ноёб, кам учрайдиган:

Андокки шуҳрат тутуб, Хумойға битиб йибордиларким, бу навъ нодир йигит пайдо бўлуб... (199);

~бўл= – камёб, нодир, ягона, тенги йўқ бўлмоқ:

...хусну жамол ва рушду камолда нодир бўлиб эрди (209).

НОДИРА (а) – гўзал, маҳбуба:

Бири улким, агарчи Шириндек оламда нодираси бор эрди, вале Фарҳоддек ҳам олам ажубаси рақиби бор эрди...(230).

НОДОН (ф-т) – жоҳил, аҳмоқ, нодон, билимсиз:

Чун подшоҳ золим ва нодон эрди, Искандарга ҳикмат ва ақл анда турмоқни рухсат бермади (202).

НОДОНЛИҒ (ф-т +т) – билимсизлик, ақлсизлик:

Ул нодонлиғидин они тутти ва ўзи эгарлади ва кўшқун солурда, тепиб охир қилди (218).

НОЗИЛ (а) – юқоридан тушган:

Ва «Алам тара кайфа» сураси, бизнинг пайғамбарғаким, хотимул– анбиёдур саллоллоху алайҳи вассаллам, анинг шаънида нозил бўлди (225).

НОЗМЕХР (ф-т +ф-т) – Судобанинг жияни:

Бу ишлар шукргузорлиғиға ўз хоҳарзодасинким, оти Нозмеҳр эрди, Рустамға бериб, ани сипоҳсолорлиғдин салтанат поясиға еткурди (193).

НОЗУК (ф-т) – нафис, нозик:

Шопур сўрдиким, сени не навъ тарбият қилибтурларким, мунча нозук бўлубсен?(214)

НОИБ (а)– ўринбосар, нойиб:

Доронинг икки ноибиким, анинг зулмидин торикиб эрдилар, ани халок қилдилар (201).

НОҚИС (а) – етук бўлмаган, нуқсонли:

Ва ул замонда расм эрдиким, ноқис кишини подшоҳ қилмас эрдилар.(211)

НОКОМ (ф-т)– мақсадга етмаган, бебаҳра, маҳрум; ночор, маъюс;

ком ва ноком – истар– истамас, ночор:

Бир йўли ани дафъ қил, дағи фароғат била подшоҳликқа ўлтур, деб ул ком ва ноком Рустам устига юруб, ... Гуштасп хизматиға борурни қабул қилди (197).

НОЛА (ф-т) – йиғи, зорланиш;

~қил= – фиғон қилмоқ, нола чекмоқ, оҳу воҳ қилмоқ, йиғламоқ:

Дебтурларким, бир кеча Шопур тушакида Малика нола қилиб, уюй олмас эрди (214).

НОМАҚДУР (ф-т +а) – чексиз, ўлчовсиз, миқдордан ташқари:

Оз саҳвға кўп итоб қилур эрди, жузвий гунаҳға номақдур сиёсат кўргузур эрди (212).

НОМАХФУЗЛУҒ (ф-т +а+т) – сақлай олмаслик, яширолмаслик:

Чун Кубод анинг миллатини қабул қилди, эл мол ва аёллари номахфузлуғидин ожиз бўлуб, иттифоқ қилиб, Кубодни тутуб банд қилдилар (223).

НОМУСЛАН= (ф-т +т) – номус, ор қилмоқ:

...ўғли мутаваллид бўлғандин сўнгра Дороб ўғлидур демакка номусланиб, ўз ўғлумдур деб Искандарни ўғулчилай асраб, валиаҳд қилди...(200).

НОН (ф-т) – нон:

Қолғаниға нон тўғраб, итка берди эрса, халок бўлди (209).

НОПАДИД (ф-т +ф-т) – кўринмайдиган, кўринмас, махфий, ғойиб:

Алардек яна юз минг ўлса падид,

Ҳам алардек ўлғусидур нопадид (207).

НОПОК (ф-т +ф-т) – ифлос, виждонсиз, пасткаш:

Ва ўзин ўз илки била ўлтурди ва олам юзин анинг нопок миллатидин пок қилди (225).

НОРОЗИ (ф-т +ф-т) – қарши:

...чун аркони давлат андин норози эрдилар, тутуб кўзига мил тортиб, Арманға киши йибориб, Парвизни келтуруб подшоҳ қилдилар (227).

НОС (а) – одам(лар), инсон; халқ, мардум:

Ҳумоюн исми мазкур бўлган била сойир нос ўлумдин ва подшоҳни гунаҳсиз ўлтурмакдин ва шақоватдин озод қилур, саллол– лоҳу алайҳи ва ало олиҳи ва авлодиҳи ва асҳобиҳи вассаллам (215).

НОФИЗ (а) – нуфузли, таъсирли:

Ва подшоҳлиғи муддати ўтуз йил эрди ва ўн тўрт йил ҳукми олам мамоликига нофиз бўлди (210).

НОҲИЯТ (а) – кишвар, мамлакат, вилоят, ўлка:

Баъзин дебтурларким, Сулаймон алайҳиссаломдин қочиб, Балх ноҳиятига бориб, анда ҳалок бўлди, валлоҳу аълам (195).

НОХУШ (ф-т +ф-т)– ёмон, ёқимсиз, хуш келмайдиган:

Ул қиздин нохуш ис фаҳм қилиб, таъби мутанаффир бўлуб, отаси қошига қайтариб йиборди (200).

НОШОЙИСТ (ф-т +ф-т) – нолойик, ёмон, номуносиб:

Шеруяға айттиларким, ул мундоқ ношойист ишлар қилибтур, ани ўлтур, йўкса сени ўлтурур (231).

НУБУВВАТ (а) – пайғамбарлик; мўъжиза кўрсатувчи:

Баъзи анга нубувват устои ҳам қилибтурлар (202).

НУҚСОН (а) – камчилик, айб, хато:

...агар ул соҳиби давлат пайдо бўлса, сенинг бу афъолингни истимоъ қилса, авлодингга кўпрак нуқсон еткурғай (215).

НУКТА (а) – нозик ва теран маъноли сўз, ибора; сир, ҳикмат:

Киши нуктани қилса мужмал аён,
Яқинким анинг шарҳи топмас баён (237).

НУКТАРЕЗ (а+ф-т) – лутфли сўз тарқатувчи, нозик, чуқур маъноли сўзлар айтувчи:

Ки чун торттим хомаи мушкбез,
Санинг васфингга айладим нуктарез (237).

НУҚУД (а) – пуллар, қимматбаҳо нарсалар; бойлик:

Ва сандуқ ичида нукуд ва жавохир ҳам бор эрди (199).

НУРБАХШ (ф-т +ф-т) – нурли, нур сочувчи:

Шаҳаншоҳ чун сурди оламга рахш,
Қуёшдек эдию, даҳр уза нурбахш (213).

НУСРАТ (а) – зафар, ғалаба, ютук:

Шопур фатҳ ва нусрат била қайтти (210).

НУХ (қад.ях.) – исломиятдан аввал ўтган ва узок умр кўрган афсонавий пайғамбар:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи Ажамдин дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

НУШ БИННИ ЯЛОШ (ф-т +а+ф-т) – Ашконийлар табақасига мансуб Эрон шоҳи:

Нуш бинни Ялош. Анинг подшоҳлиғи ўн йил эрди (205).

НЎШ (ф-т) – ичимлик:

Яна бирнеча вақт доройи даҳр
Ичиб нўш даврон анга берди заҳр (201).

НЎШИРАВОН (ф-т +ф-т) – Сосонийлар табақасига мансуб шоҳ:

Ул қиз Қубоддин ҳомила бўлуб, вақти еткоч, ўғул туғурди ва отин
Нўширавон қилдилар (222).

О

ОБ (ф-т) – сув; ~и ҳаёт – тириклик бағишлайдиган ҳаёт суви, руҳни қувватлантирадиган сув:

Фалак заҳр агар берди Дороға бот,
Скандарга ҳам бермай оби ҳаёт (201).

ОБИТИН (ф-т) – пешдодийлар сулоласига мансуб шахс:

Бағоят қалин эл жамъ бўлуб, Фаридунним, баъзи Жамшид набираси дебтурлар, баъзи Обитин ўғликим Тахмурас наслидин бўлғай, нисбат қилибтурлар (189).

ОБО (а) – оталар, ота– боболар:

Бурунроқ солиб турфа бунёд анга,
Бериб зикр обоу аждод анга (237).

ОБОД (ф-т) – обод, кўркем:

~қил= – обод айламоқ, безатмоқ:

Адолат била мамоликни обод қилди ва саховат била раоёни хушнуд ва шод этти (221);

Ануширвон Хисрави додгар

Ки, обод эди адлидин бахру бар (226).

ОБОДЛИҒ (а+т) – обод, кўркам, маъмурлик:

...ариғлар қозиб, сув солиб, ободлиғ ул қилди (186).

ОБОДОН (ф-т) – яхши, жуда яхши, етук;

~қил= – маъмур қилмоқ, обод қилмоқ:

Ул риоят ва лутф қилиб, раиятни маъмур ва мулкни ободон қилди, хазинани мамлу қилди (205).

ОБОДОНЛИҒ (ф-т +ф-т +т) – маъмурлик, ободонлик:

Ва ул навъким, оз ерда ободонлиғ қолди (191).

ОВ (т) – ов:

Бир кун овда ажал шикорисининг сайди бўлди (205).

ОВОРА (ф-т) – овора, сарсон, тентираган:

Чун подшоҳликка ўлтурди, Шом вилоятига бориб, Яҳё алайҳиссалом қатли интиқомига жухудларни қирди ва қолғонидин баъзини овора ва баъзисини залил қилди...(205).

ОҒОЗ (ф-т) – бошланиш, киришиш;

~қил= – бошламоқ, киришмоқ:

Заҳҳок бинни Мардос чун Жамшид қатлдин сўнг Порс тахтин олди, зулму ситам оғоз қилди (188).

ОГОҲЛИҒ (ф-т +т) – хабардорлик, воқифлик, ҳушёрлик:

Вилоят била ҳикмату шоҳлиғ,

Нубувват ишидии ҳам огоҳлиғ (203).

ОҒРИҒ (т) – касаллик, заҳмат, жароҳат:

Аммо Заҳҳок салтанати ва зулми узоқга тортти, андоқки эл анинг зулмидин ожиз бўлдиларким, анинг икки эғнидин андоқ мараз пайдо бўлуб эрдик, оғриғига одамизод мағзидин ўзга ҳеч нима таскин бермас эрди (188).

ОД (а) – Яманда ҳукмдорлик қилган шоҳ:

Шаддод Одқа тақдир бўлдики, қардоши ўғли Заҳҳоки алаввонини сипоҳ била йиборди, то ани тутиб, арра била ики бўлуб, жисмин пора– пора қилди (188).

ОДАМ (яхуд.) – атоқли от; Одам Ато:

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур ва баъзи дебтурлар Одам алайҳиссаломнинг набирасидур ва баъзи фурсдин анинг Нух алайҳиссаломнинг авлоди дебтурлар (185).

ОДАМЗОД (а+ф-т) – одам боласи, инсон:

Аммо Захҳок салтанати ва зулми узоқға тортти, андоқки эл анинг зулмидин ожиз бўлдиларким, анинг икки эгнидин андоқ мараз пайдо бўлуб эрдики, оғриғиға одамизод мағзидин ўзга ҳеч нима таскин бермас эрди (188).

ОДАМИЗОД(а+ф-т) – Одам Атодин тарқалганлар; Одам авлоди; инсон: ...одамизод андоқ ясамоқ маҳол кўрунурким... (187).

ОДИЙ (а) – душман, ёмон киши; Од қавмидаги кишилар:

Олам аҳлин адолат била хушҳол қилиб, Захҳок жавридин топқон заҳмлариға адл била марҳам қўйди ва қолғон уммолқаким, одийлар эрдилар, дафъ қилди (189).

ОДИЛ (а) – 1.адолатли, тўғри, инсофли:

Ани ҳам фалак чекти туфроқ сари,

Не золим, не одил кетарлар бари (190);

2.адолатли, тўғри ҳал қилувчи:

Ҳушанг хирадманд ва одил ва олим подшоҳ эрди...(186).

ОДОБУЛ-АРАБ ВАЛ-ФУРС (а+а+а+ф-т) – Шайх Бу Али Мискавайҳнинг асари:

Ва Шайх Бу Али Мискавайҳ «Одобул– араб вал– фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолиға далилдур (186).

ОЖИЗ (а) – ожиз, беқувват, заиф; бечора, кучсиз;

~бўл= – заҳмат чекмоқ, чорасиз қолмоқ:

Аммо Захҳок салтанати ва зулми узоқға тортти, андоқки эл анинг зулмидин ожиз бўлдиларким, анинг икки эгнидин андоқ мараз пайдо бўлуб эрдики, оғриғиға одамизод мағзидин ўзга ҳеч нима таскин бермас эрди (188);

ОЗ (т) – кам, кўп эмас:

Ва ул навъким, оз ерда ободонлиғ қолди (191).

ОЗАРБАЙЖОН (т) – Эроннинг шимолидаги ва Каспийнинг ғарбидаги ерлар:

То Озарбайжонғача урушуб, Афросиёб Кайхисрав иликида мақтул бўлди (195).

ОЗАРМ (а) – ғам, алам; сабр– тоқат:

Ва ул подшоҳе эрди бағоят зеборўй ва хушхўй, адолат ва озарм пеша қилди (221).

ОЗАРМИДЎХТ (ф-т +ф-т) – олти ой ҳукмронлик қилган Сосоний ҳукмдор, Турондўхтнинг синглиси:

Озармидўхт чун подшоҳлиққа ўлтурди, кишини вазир қўймади...(233).

ОЗИМ (а) – юрувчи, жўновчи, азим қилувчи:

Оқибат ул дағи ўзгалар азимат қилғондек озим бўлди (206).

ОЗОД (а) – эркин, озод, халос;

~қил= – қутқармоқ, халос қилмоқ:

Золни муқайяд қилди ва яна озод қилди (198).

ОЗУРДА (ф-т) – озор чеккан, ранжиган, хафа бўлган;

~бўл= – ранжитмоқ, озор бермоқ:

Чун золим табъ киши эрди, зулмидин улуг эл озурда бўлдилар (200).

ОЙ (т) – вақт, вақт бирлиги:

Ва Баҳромнинг замони ва муддати уч йил ва уч ой эрди (211).

ОЙИН (а) – расм, одат;

~и *Лухраспи* – Лухрасп расми, одати:

Адам бўлди қонуни Гуштаспи,

Анингдекки, ойини Лухраспи (198).

ОЙИНАИ ИСКАНДАРИЙ (ф-т +юн.) – Амир Хисрав Дехлавийнинг достони:

Амир Хисрав Дехлавий «Ойинаи Искандарий»да анинг салтанати замонин беш юз йил дебтур (202).

ОҚ (т) – оқ ранг:

Ўн икки минг оқ теваси бор эрдик, туркий дерлар (229).

ОҚИБАТ (а) – охирида, натижада:

Оқибат муфрит жоҳ ғурури ва азим давлат такаббури димоғига фосид хаёл солиб, оламини ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларга йибориб, элга ўзининг парастиишин буюрди (187).

ОҚИБАТАНДИШ (а+ф-т) – охиринаи ўйлайдиган, ўйлаб иш қиладиган:
Вазир оқибатандиш киши эрди, ўлтурурда қиз айттиким, подшоҳдин
ҳомиламен (209).

ОҚИЛ (а) – ақлли, эсли доно:

Чун Эраж бағоят оқил ва халиқ эрди, икки оғоларидин ани кўпрак севар эрди
(189).

ОҚИЛА (а) – ақлли, эсли, доно:

Турондўхт чун подшоҳлиғ тахтига ором тутти, бағоят оқила эрди...(233).

ОЛ= (т) – олмоқ, қўлга киритмоқ, забт этмоқ:

Заҳҳок бинни Мардос чун Жамшид қатлдин сўнг Порс тахтин олди...(188);

2. қўшма феъл таркибида:

~иб қоч= – олиб қочмоқ:

Кайхисравни онаси била олиб қочиб, Эронга элтти...(194);

~иб кел= – келтирмоқ:

Ва тўрт минг уйлук созанда ва гўянда ва раққос ва аҳли тараб Ҳиндистондин
кўчуруб олиб келди...(220);

3. кўмакчи феъл вазифасида:

Бу қатла ҳам Афросиёбқа зафар топа олмади (195).

ОЛАМ (а) – дунё, жаҳон:

Чун бу иморат туганди, олам салотин ва ашроф ва акобирин йиғиб, анда азим
жашн қилди (187);

~аҳли – халойиқ, инсонлар:

Олам аҳлин адолат била хушҳол қилиб, Заҳҳок жавридин топқон заҳмлариға
адл била марҳам қўйди (189);

~дин илик торт= – дунёдан юз ўгирмоқ, оламдан кўнгли совимоқ, дунё
ишлариға бепарво бўлмоқ:

...олам аҳлиға мужиби танбих, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта
тутқайлар (203);

~юзи – ер юзи, бутун дунё:

Ва ўзин ўз илки била ўлтурди ва олам юзин анинг нопок миллатидин пок
қилди (225);

~дин ўт= – вафот этмоқ, ҳаётдан кўз юммоқ, ўлмоқ:

Оламдин ўтуб, Манучеҳрни валиаҳд қилди (190).

ОЛИЙМИҚДОР (а+а) – энг қадрли, юксак мартабали:

Отаси ўрнида салтанат тахтига ўлтурди ва ул дағи отасидек комкор ва
олиймиқдор ва хирадманд ва хушёр подшоҳ эрди (213).

ОЛИМ (а) – олим, билимдон, билимли:

Хушанг хирадманд ва одил ва олим подшоҳ эрди...(186).

ОЛТИ (т) – олти:

Ва подшоҳлиғин баъзи олти йил ва баъзи икки йил дебтурлар (191)

ОЛТМИШ (т) – олтмиш (сон):

Ва замонидин олтмиш йил ўткондин сўнгра Тур ўғли Афросиёб сипоҳ тортиб анинг устига юруди (190).

ОЛТУН (т) – олтин танга, олтин; пул бирлиги:

...минг байза олтунким, ҳар бири вазнга қирқ мисқол бўлғай...(200).

ОЛУД (ф-т) – аралашган, қўшилган, булғанган:

Ардашер бир кун овдин келиб, шарбат тилагач, ул қиз шарбатни захр олуд килиб мухайё асраб эрди, филҳол тутаберди (209).

ОМ (а) – 1.умумий, барчага баробар:

Ва акосиранинг қондаси бу эрдиким, сабоҳким элга бори ом берулар эрди, халойиқ ер ўпуб, сажда қилурлар эрди (232);

2.омма, халқ, кўпчилик:

Адолат била хос эрур йўқса ом,

Жаҳон аҳлини тиндурубсен тамом (238).

ОМИЛ (ф-т) – Табаристондаги шаҳар бўлиб, у ёзма манбаларда Омул вариантыда ҳам учрайди:

Ва Табарий дебтурким, Омил ва Табаристонни дағи ул бино қилди (187).

ОМОН (т) – саломатлик, омонлик, тинчлик;

Не мулки омон топти Гуштаспдин,

Не жони халос ўлди Жомаспдин (196).

ОНА (т) – она, волида:

Гиршаспнинг онаси ибни Ямин бинни Яъқуб алайҳиссаломнинг қизи эрди ва отаси Зоб бинни Таҳмоспнинг қардоши эрди (192).

ОНСИЗ (т) – усиз, унингсиз; у йўқ вақтда:

Онсиз бир аёғ ичмас эрди (220).

ОНТ (т) – онт, қасам;

~ич= – қасамёд қилмоқ, қасам ичмоқ:

Искандар келиб, анинг бошин ўз тиззи устига қўюб, онт ичтиким, бу иш менинг қошимдин эмас эрди (201).

ОНЧА (т) – шунча, шунчалик:

Баъзи дебтурларким, ул пайғамбар эрди, аммо онча яхши осор ва сифоти бор эрдиким, Каёнийларда андоқ подшоҳ ўтмади (195).

ОР (а) – уят, номус;

~у *нанг* – уят ва номус:

Чун тахтқа ўлтуруб, тож бошига кўюб илайида турдилар, ул паришон сўз айта бошладиким, манга нанг ва ордур бу тахт ва тождин (234);

~қил= – уялмоқ, номус қилмоқ, ҳазар қилмоқ:

Ва ор қилдиларки, анга акосира қоидаси била мулозамат қилғайлар (232).

ОРА (т) – орасида, ўртасида:

Ул чоғда Заҳҳок ваҳмидин кўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди (189);

ОРИЯТ (а) – бирор нарсани вақинча олиш:

Орияти давлатқа кўнгул боғламай, эл била баски яхшилиқ қилди, анга Некукор лақаб кўйдилар (216).

ОРОМ (ф-т) – роҳат, истироҳат, ҳузур:

Не кўйди фалак ҳам анинг комини,

Не аждоди тахтида оромини (213);

~*тут*= – тинчланмоқ, ором олмоқ; роҳатланмоқ:

Турондўхт чун подшоҳлиғ тахтига ором тутти, бағоят оқила эрди...(233).

ОРОМГИР (ф-т +ф-т) – жойлашган, ўрнашган:

Чу тахт узра Дороби равшан замир

Ҳумой ўрнига бўлди оромгир (200).

ОРОМЖЎЙ (ф-т +ф-т) – жой олиш, ўринбосар бўлиш:

Чу Нарси бўлиб мулк ила комжўй,

Ота тахтида бўлди оромжўй (213).

ОРОСТА (ф-т) – безалган, тартибга солинган;

~қил= – тартибга солмоқ, таълиф қилмоқ:

Ва ул фурсатда Соми Наримон ўтуб, ўғли Зол Рустам отаси анинг таъзиятига машғул эрди, баъзи дебтурларким, Зол ўз кучи била сипоҳ ораста қилиб, ани Эрон мулкидин чиқорди (191).

ОРОСТАЛИҚ (ф-т +т) – обод ва тартибли, саранжом:

Ул барчанинг эвази таадди ва бедод еткурди ва мамоликка ҳар неча маъмурлуқ ва оросталиқ юзланди, ул барчанинг подошини бузуғлуқ ва паришонлиқ била ҳаддин ошурди (218).

ОРТ = – кўпаймоқ, ошмоқ, зиёда бўлмоқ:

Ашконийларнинг сўнгги подшоҳи эрди азамат ва тажаммули ва мулкининг вусъати ул табақадаги салотиндин ортти (206).

ОРТТУР = (т) – орттирмоқ, қўшмоқ:

Аммо адолат ва шафқат қонунин андин дағи орттурди (224).

ОС (ф-т) – оксусар, ундан ишланган пўстин:

Ерга фарш ул солди ва тулку ва ос ва тийин терисин ул киярга қабул қилди (186).

ОС = (т) – осмоқ, илмоқ; осиб ўлдирмоқ:

Баъзи ани дебтурларким, она қорнида қолди ва тукқунча тожни онаси боши устида осарлар эрди (214).

ОСОЙИШ (ф-т) – тинчлик, омонлик, осудалик; роҳат:

...инсофи тарбиятидин амният ашжоридин фароғат гуллари очилди ва осойиш мевалари етилди (224).

ОСОН (ф-т) – осон, енгил, қулай:

Десам айлайин васфинг осон эмас,

Ки мингдин бирин демак имкон эмас (236).

ОСОНЛИҒ (ф-т +т) – енгиллик, қулайлик:

Баҳром осонлиғ била Хурмузни дафъ қилиб, подшоҳлиғини олгай. (227)

ОСОР (а) – белгилар, нишонлар:

Ва анда улук биное солдиким, ҳоло осори ва нишонлари борким, одамизод андоқ ясамоқ маҳол кўрунурким, киши кўрмагунча бовар қилмас (187).

ОСТ (т) – тағ, пастки қисм, туб:

Бир муруд барги тушак остида қолғон жиҳатдин эрмиш (214).

ОТ = (т) – отмоқ, ташламоқ, улоқтирмақ:

Ардувон ёшурун либос тағйир қилиб, аларнинг овда забт ва рабтлари, отиш–тутушларин билай деб борди (208).

ОТ I (т) – исм, ном, от;

~*лиғ* – номли:

«Жовиди хирад» отлиғ китобни ҳикмат илмида ул тасниф қилдиким... (186);

~*қозған* = – ном чиқармоқ, шуҳрат топмоқ:

...ўзунгга яхши от қозғанмиш бўлғайсен (204);

~ *қўй* = – номламоқ:

...ул куннинг отин наврӯз қўйди (187).

ОТ II (т) – от, улов:

Йўлда чокари от ва силоҳин ани уюқлатиб, олиб қочти (202).

АТО//ОТА (т) – 1.ота, падар:

Ва Таҳмурас девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин воқиф бўлуб, девларни атоси қасосига ҳалок қилди (186).

ОТАЛИҒ (т) – оталик:

Бир-бир ўтқариб, ул етқач, оталиғ меҳри ҳаракатқа келиб, ани қўйнига олиб ўпуб, тангри таолоға шукрлар қилиб, онасини ҳарамға йиборди (209).

ОТАШКАДА (ф-т+ф-т) – ўтхона, оловхона; ўтга сиғинувчилар ибодатхонаси:

...ўзи уч минг киши била Озарбайжон оташкадасига борурмен деб элдин чиқти (219).

ОТЛАН= (т) – отланмоқ, отга миниб йўлга чиқмоқ:

Отланганда неча юз саққо муқаррар эрдик, гард маҳалида йўлга сув сепар эрдилар.(230)

Ақосира отланур бўлса эрди, расм эрдиким сипоҳ йироқтин ҳалқа уруб, отлиғ турарлар эрди (232).

ОТЛИҒ (т) – отланган, сувори:

Ақосира отланур бўлса эрди, расм эрдиким сипоҳ йироқтин ҳалқа уруб, отлиғ турарлар эрди (232).

ОТЛИҒ//ОТЛИҚ (т+т) – номли, исмли:

Ва Шайх Бу Али Мискавайх «Одобул-араб вал-фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолига далилдур (186).

ОТ-ТЎНИ (т+т) – от ва кийим– кечаги:

Тегирмон иёси анинг от– тўнига кўз қорортиб, ани ўлтуруб жиҳотин эгаллади (235).

ОФОҚ (а) – уфқлар, дунё, олам:

Шаҳе эрди Таҳмурас офоқ аро

Ки адл этти чархи кўхан тоқ аро (187);

~*мулки* – бутун олам:

Чу офоқ мулкига шоҳ ўлди Зоб,

Тузатти наким бузди Афросиёб (192) .

ОҶАНГАР (ф-т +ф-т) – темирчи:

...темурчилар белига боғлар сахтиённи йиғоч бошиға боғлаб... (189).

ОХИР (а) – охир, оқибат:

Минг яшади ва лекин умрининг охирида қирқ йил салтанат қилди (185);

~уз-замон – охир замон, қиёмат:

...чун ҳазрат пайғамбар охируз– замон савотуллоҳи васалломуху алайҳи анинг фархунда замонида мутаваллид бўлди (224),

~ул амр – натижада, оқибатда, тугалиши:

Ва охирул– амр Ардашер Бобак ани орадин чиқориб...(206);

~қил= – тугатмоқ, тамомламоқ:

Ул нодонлиғидин они тутти ва ўзи эгарлади ва қўшқун солурда, тешиб охир қилди (218);

ОХИРУЗЗАМОН ~ пайғамбари (а+а) – дунёнинг охирги пайғамбари:

...бу кеча Арабда Қурайш қабиласидин бир киши мутаваллид бўлмиш бўлғайким, фурс мулуки давлати анинг замонида охир бўлғай ва ул охируззамон пайғамбари бўлғай (226).

ОХИРУЛ-АМР (а+а) – охирида, ишнинг оқибати, ниҳоят:

Ва охирул– амр Ардашер Бобак ани орадин чиқориб, мулк ашконийлардин сосонийларға интиқол топти (206).

ОЧ (т) – оч, тўқ эмас:

Оқибат анга қарор топтиким, салтанат тожин икки оч арслон орасида қўйғайлар, ҳар киши олса, боши ул тож бида ораста бўлғай (218).

ОЧ=(т) – очмоқ:

Оламнинг кўпрак мулкин очти (195).

ОШ=(т) – ортмоқ, кўпаймоқ:

...димоғида ғурур ва феълида футур воқеъ бўлуб эрди ва сиёсат ва ғзаби элга ҳаддин ошиб эрди (231).

ОШИҚ (а) – ошиқ;

~бўл= – ошиқ бўлмоқ, севиб қолмоқ:

...тарбият топиб эрди, Судоба — ўгай онаси анга ошиқ бўлуб эрди, андин ком ҳосил қила олмай, ўз қўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи бида бадном қилиб чақти ва ул ўз бароати учун ўтқа кирди (194).

ОШКОРО (ф-т) – аён, зоҳир, ҳаммага маълум;

~қил= – ёймоқ, таратмоқ, ошкор қилмоқ:

Ардашер хайрат қилиб, кайфиятини яхши маълум қилди эрса, вазир амонат хуққани тилаб, ул розни ошкоро қилдиким, мен бу куннинг фикрин қилиб эрдим (209).

ОШУФТА (ф-т) – гирифтор, девона, ошиқ, шайдо:

Ҳар тақдир била бўлса, Сосон бу жихатдин ошуфта бўлди ва ибодат ихтиёр қилиб, қироқ тутти, валлоҳу аълам (198).

ОШУФТАЛИҚ (ф-т +т)– паришонхотирлик, ошиқ бўлишлик:

Ул ошуфталиқ қилдиким, нега маъхуд қоидаси била турмайдурлар (232).

П

ПАДИД (ф-т) – ошкор, зоҳир, намоён, очик:

Фалак бўйлаким жавр қилди паидид,
Не Шаддод қолғусидур, не Шаидид (188).

ПАЙҒАМБАР (ф-т) – хабар келтирувчи, дин йўлига солувчи, наби:

Ва Ажам ани пайғамбар дебтур (186);

Ва пайғамбарлардин Довуд ва Сулаймон алайҳиссалом ва Лукмони Ҳаким анинг замонида эрдилар (194).

ПАЙҒАМБАРЛИҚ (ф-т +ф-т +т) – хабарчилик, элчилик, пайғамбарлик:

Ва пайғамбарлиқ даъвисида муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз мустақим хат изҳор қилибтур (216).

ПАЙДО (ф-т) – мавжуд;

~қил= – яратмоқ:

Ва ул жумладин сипоҳийлик аслаҳасидурким, пайдо қилдиким, андин бурун тош ва йиғоч эрди (187);

~бўл= – намоён, мавжуд бўлмоқ; юз бермоқ:

Ҳалаб мулкида тахтқа ўлтурди ва зардушт анинг замонида пайдо бўлди (196).

ПАЙРАВ (ф-т +ф-т)– эргашувчи, эргашиш; изидан (кетидан) борувчи;

тақлид қилиш; тобе:

Чу Гиршасп бўлди жаҳон хисрави,

Бор эрса яна шоҳлар пайрави (192).

ПАНЖ ГАНЖ (ф-т +ф-т) – Низомий Ганжавийнинг “Хамса”сига ишора:

Сенинг вақтинг ичра кўруб заъфу ранж,

Замоники назм айладим «Панж ганж» (236).

ПАНОҲ (ф-т) – сиғинадиган жой;

~элт= – сиғинмоқ, ўз ҳимоясига олмоқ:

Парвиз ул дегондек қилиб Баҳром аёлотидин рўғардон бўлуб, қайсарға паноҳ элтти (228).

ПАРАСТИШ (ф-т) – топинувчилик, сиғинувчилик, итоаткорлик:

...оламни ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларға йибориб, элга ўзининг парастиишин буюрди (187).

ПАРВАРИШ (ф-т) – тарбиялаш, вояга етказиш, боқиш;

~*бер*= – боқмоқ, парвариш қилмоқ:

Шопур дедиким, андоқ парвариш берган отаға не вафо қилдингким, манга қилғайсен, деб ани сиёсат қилди...(214);

~*топ*= – тарбияланмоқ, парвариш қилинмоқ:

Ўн секиз минг от тавиласида парвариш топар эрдик, тўрт минг ўзининг жанибати эрди (229).

ПАРВИЗ (ф-т) – Сосонийлар табақасига мансуб ҳукмдорлардан бири. Ҳурмуз бинни Ануширвоннинг ўғли:

Иншоолло, чун Парвиз қочти, Баҳромға бормади (227).

ПАРВО//ПАРВОЙ (ф-т) – аҳамият, эътибор, писанд:

~*қил*= – аҳамият бермоқ, эътибор бермоқ, эътибор бермоқ, эътибор қилмоқ, назар– писанд қилмоқ:

Мулкка парво қилмади, гўша тутти (198).

ПАРГОР (ф-т) – циркуль, паргар:

Ва пайғамбарлиқ даъвисида муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз мустақим хат изҳор қилибтур (216).

ПАРДА I (ф-т) – тўсиқ, парда, ҳижоб:

...ўзи парда кейнида бўлуб, подшоҳликка ўғлини ўлтуртти (199).

ПАРИШОН (ф-т) – ёйилган, сочилган; пароканда, тартибсиз:

...бу хилофлар тавфиқ бермак ва татбиқ қилмоқ сўзни пароканда қилиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин паришон қилур (204).

ПАРИШОНЛИҚ (ф-т +т) – тарқоқлик, сочилганлик, парокандалик, бетартиблик:

...маъмурлуқ ва оросталиқ юзланди, ул барчанинг подошини бузуғлуқ ва паришонлиқ била ҳаддин ошурди (218).

ПАРОКАНДА (ф-т) – тарқоқ, тўзиганлик; паришон:

Бу жамоат оти ва ададида ва салтанатларининг муддати ва тақдим ва таъхирида ва бу хилофлар тавфиқ бермак ва татбиқ қилмоқ сўзни пароканда қилиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин паришон қилур (204).

ПАҲЛАВОН (ф-т) – баҳодир, ботир:

Ва ул хирадманд ва паҳлавон ва хўб сурат подшоҳ эрди (200).

ПАҲЛАВОНЛИҒ (ф-т +т) – баҳодирлик, жанговарлик, жасоратлилик:

Ва ул ғоят гурур ва паҳлавонлиғидин андин уруш тиладиким, зўр даст била Рустамни тутқай (197).

ПЕША (ф-т) – ҳунар, одат, санъат;

~қил= – ҳунар қилмоқ; одат қилмоқ:

Дороб чун Хумой ўрнига тахтқа ўлтурди, адл ва дод пеша қилди (200).

ПЕШДОД (ф) – одил:

Ва дод ва адл жиҳатидин ани пешдод дедилар (186).

ПЕШДОДИЙ (ф-т) – Эрон шоҳларининг қадимги сулоласи:

Бурунги табақа пешдодийлардур (185).

ПЕШКАШ (ф-т +ф-т) – тортиқ, тухфа, совға:

Заруратан хоқонга пешкашлар била арзадошт қилиб, киши йиборди– ларким, келсанг мулкни топшурурбиз деб (219).

ПИЛ (а<ф-т) – фил:

Бир бешадаки, йўл қироғинда бўлғай, бир азим пилки, андин улуғроқ бўла олмағай, қутуруб ё маст бўлуб, йўл бошига келиб, элга зарар еткура бошлади.(220)

Яна минг қилода пили бор эрди ва анинг замонида пил Ҳиндистондин ўзга ерда болалади ва ул ҳам ғариб амр эрди (229).

ПИР (ф-т) – устоз, бошлиғ:

Ва лекин ани дағи бу кунда пир

Ажал хайли илкига қилди асир (223).

ПИРОН (ф-т) – каёний шоҳ Кайхусрав замонидаги ҳукмдорлардан бири:

Ва Рустамнинг неча қатла масофлари ва Гударз Кашводнинг Пирон ва Ясса била масофлари ва Бижаннинг Арман заминга бориб, қабонларни ўлтуруб, Манижа ани Туронга элтиб, Афросиёб бандиға тушғони ва Рустам бозургонлар сурати била бориб, Бижанни банддин халос қилғони таворих ва «Шоҳнома» мазмуни била Кайхисрав замонида воқеъдур (195).

ПИСАНД (ф-т) – писанд, ёқтириш, кўнгил бериш; эътибор бериш:

~қил= – ёқтирмақ, маъқулламоқ; эътибор бермоқ:

Баъзи дебетурларким, отаси замонида ҳукумат қилган жихатдин анинг сифотида улча эл писанд қилмайдурлар (217).

ПИЧОҚ (т) – пичоқ, ханжар:

Синон ва ҳарба ва пичоқ, баъзи ҳабба ҳам дебетурлар, қалқон ҳам дебетурларким, ул ясади (187).

ПОДОШ (ф-т) – эваз, мукофот:

Ул барчанинг эвази таадди ва бедод еткурди ва мамоликка ҳар неча маъмурлуқ ва орошалиқ юзланди, ул барчанинг подошини бузуғлуқ ва паришонлиқ била ҳаддин ошурди (218).

ПОДШОҲ/ПОДШО (ф-т) – шоҳ, подшоҳ:

Ҳушанг хирадманд ва одил ва олим подшоҳ эрди...(186).

ПОДШОҲЗОДА (ф-т +ф-т) – подшоҳнинг боласи, подшоҳ авлоди, шаҳзода:

Ва подшоҳзода туғди ва ўн яшабтур ва оти Шоҳпур кўюлубтур (209).

ПОДШОҲЛИҚ (ф-т +т) – ҳукмдорлик, салтанат:

Ҳар тақдир била подшоҳлиқ қоидаси андин бурун йўқ эрди (185);

~қил= – подшоҳлиқ қилмоқ, ҳукмдорлик қилмоқ:

...бир йил подшоҳлиқ қилди дебетурлар... (217).

ПОЁН (ф-т) – чегара, охир, интиҳо:

Дебон борчанинг мулку давронини,

Муайян қилиб даври поёнини (237).

ПОК (ф-т) – пок, тоза, соф:

Бу ҳашмат бериб, эзиди пок анга,

Не зулм этти, кўр, чархи бебок анга (203);

~нафас – нафаси тоза, очик дил:

...бағоят рой ва тадбирга мансуб эрди ва пок нафас ва нек андишликка машхур (232).

~рой – пок ниятли:

Яна бўлди Кайхисрави пок рой

Жаҳон кишвару мулкида кадхудой (195);

~қил= – озод этмоқ:

Ва ўзин ўз илки била ўлтурди ва олам юзин анинг нопок миллатидин пок қилди (225).

ПОКНАФАС (ф-т +ф-т) – ростгўй, тўғрисўз, тўғри қабул қилувчи:

Меҳрижисником, Парвизнинг хонсолори эрди ва бағоят рой ва тадбирга мансуб эрди ва пок нафас ва нек андишликка машҳур (232).

ПОРА-ПОРА (ф-т) – майда-майда, парча-парча;

~қил= – парчалаб ташламоқ;

Шаддод Одқа такдир бўлдики, қардоши ўғли Заҳҳоки алаввонини сипоҳ била йиборди, то ани тутиб, арра била ики бўлуб, жисмин пора– пора қилди (188).

ПОРС – Форс:

Заҳҳок бинни Мардос чун Жамшид қатлдин сўнг Порс тахтин олди, зулму ситам оғоз қилди (188).

ПОЯ (ф-т) – мартаба, даража:

Бу ишлар шукргузорлиғига ўз хоҳарзодасинким, оти Нозмеҳр эрди, Рустамға бериб, ани сипоҳсолорлиғдин салтанат поясиға еткурди (193).

ПУШАР (ф-т) – шахс номи:

Ва Тойирға Пушардин бир қиз бўлдики, назокат ва жамолда назири йўк эрди (214).

ПУШТ(ф-т) – авлод, аждод, насаб:

Яъни киши пуштидин эмас эрди (185).

Р

РАБОТ (а) – мусофирхона, сарой:

Ва анинг осоридин Форсда Гуворбандидурким, амир Сайфиддин Масъуд деган Бағдод йўли устида работ ясаб ва яна Басо ва Чаҳрум ва Бусигон ҳам анинг осоридиндур (198).

РАБТ (а) – қоида, интизом:

Ардувон ёшурун либос тағйир қилиб, аларнинг овда забт ва рабтлари, отиш– тутушларин билай деб борди (208).

РАВНАҚ (ф-т) – ривож, тараққий:

Ҳар ойинаким, ҳар киши ҳар неким кўнгли тиласа қила бошлади, то мулкка равнақ ва сипоҳқа насақ қолмади (219).

РАВО (ф-т) – мумкин, муносиб, мос, лойиқ;

~кўр= – лойиқ кўрмоқ, маъқул, ўринли деб топмоқ;

Ҳомилани ўлтурмай тухмат дафъи учун ўзумга бу ҳолни раво кўрдум (209).

РАВОН (ф-т)– силлиқ, бир текисда;

~қил= – бир текисда бажо келтирмоқ;

Ёйилган замон шавкати Баҳмани,

Равон қилди баҳман елидек ани (198).

РАВШАН (ф-т) – ёрқин, ёруғ;

~*замир* – мусаффо, пок дил, очиқ дил:

Чу тахт узра Дороби равшан замир
Хумой ўрнига бўлди оромгир (200).

РАВШАН ФИРУЗ (ф-т +ф-т) – киши исми:

Ва анинг осоридин Фирузосордур Рай навоҳийсида ва Равшан Фируздур (222).

РАВШАНАК (а)– Каёнийлар сулоласининг охирги ҳукмдори Доронинг қизи, кейинчалик Искандарнинг хотини:

Бир улким, Равшанакним, анинг қизи эрди, (ўзиға хотин) қулғай (201).

РАД (Д) (а) – қайтариш, инкор қилиш, қабул қилмаслик;

~*қил*= – қайтармоқ, инкор қилмоқ, тарк қилмоқ:

Аммо Ҳазрат шайх Низомий қуддуса сирруҳу «Искандарнома»да ики қарн маъҳуд дебтур ва таҳқиқ юзидин ихтилофи ривоётни рад қилиб, ани Файлақус ўғли дебтур (202).

РАЁСАТ (а) – раислик, бошлиқлик:

Ва дебтурларким, Дониёл пайғамбар алайҳиссалом Бани Исроил элин бошлаб, Шом раёсатиға йиборди ва буюрдиким, Байтул– муқаддасни иморат қилдилар (198).

РАЁҲИН (а) – райҳонлар, гиёҳлар, гуллар:

Ёшил дебо ва гуногун жавоҳир, сабза ва раёҳин ўрниға қайшким, бу нималар йўқтур (229).

РАЗИЙ АЛЛОҲУ АНҲУ (а) – Аллоҳни ризо (хурсанд , хушнуд) қилувчи:

...хилофат Або Бакр Сиддиқ разий оллоҳу анҳуға муқаррар бўлди (233).

РАЗМ (а) – уруш, жанг:

Гиршасп чоғида Афросиёб яна черик тортиб Эронға келиб, Гиршасп била масоф тузуб, разм қилди (192).

РАИЙЯТ (а) – фуқаро, халқ:

Дерларким, етти йил раийятдин хирож олмади (191).

РАЙ (а)– шаҳар номи:

Искандар мулуки тавойифни мамоликка насб қилғанда, Дажли яқосидин бери Ироқ ва Рай ва Хуросонғача Абтаҳши Румийға берди...(204).

РАЙҲОН (ф-т) – райҳон:

Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

РАҚАМ (а) – сон, белги, ёзув, битиш;

~қил= – ёзмок, битмок:

Чу девонға дебеча қилдим рақам,

Сифотингни шарҳ айладим анда ҳам (236).

РАҚИБ (а) – кузатиб юрувчи; машуқани севувчи одам; душман:

Бири улким, агарчи Шириндек оламда нодираси бор эрди, вале Фарҳоддек ҳам олам ажубаси рақиби бор эрди (230).

РАҚҚОС (а) – ўйинчи:

Ва тўрт минг уйлук созанда ва гўянда ва раққос ва аҳли тараб Ҳиндистондин кўчуруб олиб келдики, ҳоло бу мамоликда лўлилар алар наслидиндур (220).

РАМИДА (ф-т) – чўчиб қолган, кўрқиб қолган; ҳурқиб қочган:

Сен элни мизожинг тундлугидин ўзунгдин рамида қилдинг (212).

РАНГ (ф-т) – бўёқ, тус:

Ва ипак ва қазз ва кўпрак тўкур нималарни ва рангларни ва ишларни ароға киюрдики, андин бурун киши аросида йўқ эрди (187).

РАНЖ (ф-т) – азоб, алам, озор; дард, оғриқ:

Отасини ўлтургондин сўнгра анинг ҳам жисмига азим ранж тори бўлуб, етти ойдин сўнгра ҳаёт ва диатин ажал мутақозийсиға топшурди (231).

РАНЖ УЛ-АҚИМ (а) – наслдан бебаҳра, келгуси авлоддан бебаҳра; бесамар машаққат, бесамар меҳнат:

Тенгри таоло ани ва қавмини ранжул– ақим била ҳалок қилди ва Шаддод ўғли Мазид подшоҳ бўлди (188).

РАОЁ (а) – раиятлар, халқлар:

Анинг замонида мамолик мураффаҳул– ҳол ва раоё фориғул– бол бўлди (221).

РАСАД (ф-т) – ҳисса, улуш:

Ва осоридин расаддурким, Бобилда ясабтурким, ҳоло Талли ақаркун дерлар (194).

РАСМ (а) – қоида, удум, қонун:

Чун отаси ўрнида тахтка ўлтурди, ота расм ва қонунини тағйир бермади (210).

РАҲМАТАН – ЛИЛ – ОЛАМИН (а+а+а) – бутун оламларга раҳмат қилиб:
Бу сўздин Шопур ул ишни тарк қилди. Раҳматан– лил– оламин (215).

РАҲНАМУН (ф-т) – йўл кўрсатувчи, етакчи:
Ардашер давлат раҳнамунни амри била шарбатни олурда тааммул зоҳир қилди эрса, шарбат бергувчи мутағаййир бўлуб, илки титраб, шарбатдин ёрими тўкулди (209).

РАХТ (ф-т) – нарсалар, асбобу анжом, кийим– кечаклар, сафар анжومي:
Чу маснаддин олди анинг рахтини,
Ким олди жаҳондорлиғ тахтини (237).

РАХШ (ф-т) – югурик от, тулпор;
~сур= – от солмоқ, қўймоқ; хужум қилмоқ, ғорат қилмоқ:
Шаханшоҳ чун сурди оламға рахш,
Қуёшдек эдию, даҳр уза нурбахш (213).

РАШИД (а) – мард, камолга етган, тўғри йўл топган:
Бу жиҳатдин Гуштасп, чун бағоят рашид ва баҳодир киши эрди, таҳаммул қила олмади (196).

РАШИТАН (ф-т) – Каёний ҳукмдор Доробнинг вазири:
Ва Рашитан отлиғ вазири бор эрди, кофий ва оқил киши эрди, Доробжурд шаҳрин ул ясаб, Дороб отиға тасмия қилди (200).

РАШК (ф-т) – ҳасад, қизғаниш:
Рашк била ҳа– саддин ғазаб қилдиким, ул бир навкар ўғли анга салтанат ойинининг иктисобини муносибдур деб ўз мирохурлуғини буюрди (208).

РЕЗ – РЕЗ (ф-т) – тўкувчи, сочувчи, оқизувчи:
Ани қилди ҳақ макри айлаб ситез,
Сиёсат қиличи била рез– рез (188).

РИВОЁТ (а) – сўз, сўзлаш, ҳикоя қилиш; бирор сўзни нақл қилиш:
Аммо Ҳазрат шайх Низомий куддуса сирруху «Искандарнома»да ики қарн маъхуд дебтур ва таҳқиқ юзидин ихтилофи ривоётни рад қилиб, ани Файлакус ўғли дебтур (202).

РИЁЗАТ (а) – қийинчилик, азоб, машаққат:

Ва ул габр динида риёзатлар ва мужоҳадалар тортиб эрди, «Зинд» китобин тасниф қилиб, элни ул динға даъват қилди (196).

РИЗО (ф-т) – розилик, бўйсунуш, кўниш:
Ул ризо берди (220).

РИОЯТ (а) – эътиборга олиш, ҳурматлаш:
Ул риоят ва лутф қилиб, раиятни маъмур ва мулкни ободон қилди... (205).

РИФЪАТ (а) – баландлик, юксаклик; баланд мартабалик:
Етишти зуҳал авжиға рифъати,
Чалинди фалак томиға навбати (203).

РИҲЛАТ (а) – кўчиш, ўлиш;
~кўсин чол= – у дунёга кетмоқ, вафот этмоқ:
Кўп кишвар олди ва охир риҳлат кўсин чолди (213).

РОЗ (ф-т) – сир, асрор:
...вазир амонат ҳуққани тилаб, ул розни ошкоро қилдиким, мен бу куннинг фикрин қилиб эрдим (209).

РОЗИ (ф-т) – бош эккан, қабул қилган, итоат этган;
~бўл= – кўнмоқ, қаноатланмоқ:
Андоқки, халойиқ мураффаҳ ва рози ва мулк маъмур ва ободон бўлди (219).

РОЙ (урд.) – Ҳиндистон шоҳининг исми, ҳинд ҳукмдорларининг унвони:
Рой мутаваҳҳим бўлуб, билмадиким, не қилғай (220).

РОМЖАРРАД (ф-т +а)– жой номи:
Ва Истахр шаҳрин улғайтти, андоқки тули Хуфракдин Ромжаррадқа еттиким, ўн икки йиғоч бўлғай ва арзи ўн йиғочқа етти (187).

РОСТ (ф-т) – маъкул, муносиб:
Ул йилда онча маҳсул қарам қилдиким, етти йиллиқ қаҳатнинг қусури рост бўлди (222).

РУБЪ (а) – тўртдан бир, чорак:
Ул вақтким, куёш нуқтаи эътидоли рубъиға таҳвил қилиб эрди, ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди (187).

РУД II (ф-т) – ариқ, сой, дарё, жилға;
~у жом – тўлқинли дарё, дарё қалбининг мавж уриши:

Бурунроқ кишиким тузуб руду жом
Жаҳондорлик тахтин этти мақом (186).

РУДБОР (ф-т) – Сосоний ҳукмдорлардан бири Шопурнинг вазири:
Шопурнинг вазири Рудбордадур ва сипахсолори Шаҳриёрда (215).

РУДХОНА (ф-т +ф-т) – дарё, ариқ, сой; ўзан:
Ва Зоб икки рудхонаким, Зобин дерлар, Ироқ мулкида чиқарди (192).

РУМ (а) – ўрта асрларда ҳозирги Кичик Осиё (Византия) ва Греция ерлари
шундай аталган:
Рум ва Мағрибдин Яман худудиғача Салмға берди, Туркистон ва Чин
худудин Турға берди (189).

РУМИЯ (юн.) – ўрта асрларда ҳозирги Кичик Осиё (Византия) ва Греция
ерлари шундай аталган:
Ва анинг осоридин Румия шаҳри дебтурларким, Мадойин ёнида Антокия
тарҳи била ясади (226).

РУМЛУҒЛАР (т) – румликлар:
Ва Парвиз замонида Румдин Жилсиё отлиғ бутларким, Мадойинға келтуруб
эрдилар, румлуғлар дойим тилар эрдилар (233).

РУСТАМ (ф-т) – Қайқубоднинг кўркмас лашкарбошиси. Пешдодий
Гиршаспнинг сипоҳсолори, Золнинг ўғли:
Ва Золким, Рустамнинг отасидур, анинг замонида мутаваллид бўлди (190).

РУСУМ (а) – одатлар, қоидалар, удумлар;
~туз= – қоида тузмоқ:
Манучехр қўйғон қоида ва русумни туза олмади ва мулк ва сипоҳиға халал
йўл топиб, Афросиёб черик тортиб келиб ани тутуб ўлтурди (190).

РУҲ (а) – жон, нафас:
Овда руҳи ғизоли ажал ўқиға қатил бўлди (206).

РУҲАФЗОЙ (а+ф-т) – руҳлантирувчи, жонлантирувчи, тирилтирувчи:
Ва Нуъмон бинни Мунзарки, араб подшоҳи эрди, анга топшурдиким, Ҳияра
шаҳридаким, Куфага яқиндур ва ҳавоси дил– кушой ва фазоси руҳафзой
ердур, анга парвариш бериб, тарбият қилғай (218).

РУХСАТ (а) – ижозат, рухсат:
~бер= – ижозат бермоқ:
Искандарга ҳикмат ва ақл анда турмоқни рухсат бермади (202).

РУШД (а) – басират, аҳли мукаммал, етуклик(тўғри йўл, ҳақ йўлини қўллаш, тараққий этиш):

Ва ихтимом била тарбият қилур эрди, то ўн ёшиға етканда, ҳусну жамол ва рушду камолда нодир бўлиб эрди (209).

РЎГАРДОН (ф-т +ф-т) – юз ўгирган, бет қайтарган, қайтган;

~бўл= – бет қайтармоқ, тескарилашмоқ:

Парвиз ул дегондек қилиб Баҳром аёлотидин рўгардон бўлуб, қайсарға паноҳ элти (228).

РЎЗ (ф-т) – кун, кундуз:

Бировгаки рўзи бўлуб шоҳлиқ,
Замириға солса ҳақ огоҳлиқ (235).

РЎЗА (ф-т) – рўза, рамазон ойида рўза тутиш:

Ва рўза тутмоқ андин суннат қолди (187).

РЎЗГОР (ф-т) – давр, замон:

То рўзгор ҳаводиси иқтизосидин Бобак қошидаким (207).

С

САБАБ (а) – боис, сабаб, важҳ, баҳона:

Ул сабабдин подшоҳлиғи замониға таарруз қилмайдурлар, вал– илму индоллоҳи (231).

САБЗ (ф-т) – яшил, яшил ранг:

Ва Яздижурдни дағи Тус вилоятидағи Чашмаи сабз навоҳийсида от йиқиб ўлтурди (218).

САБЗА (ф-т) – яшиллик, кўкат, кўкалам, майса:

Ёшил дебо ва гуногун жавоҳир, сабза ва раёхин ўрниға кайшким, бу нималар йўқтур (229).

САБОҲ (а) – эрталаб, тонг; тонг саҳар:

Алар тааммул қилиб мунга қарор бердиларким, тонгла сабоҳдин ҳеч киши анга ёвумағайлар (212).

САБТ (а) – қайд қилинган; ёзилган; ёзилган;

~қил= – ёзмоқ, битмоқ:

Бу фақир улча имкон ихтиёт бор эрди қилдимким, ўзларин сабт қилдим (206).

САБЪА (а) – етти;

ақолими сабъа – етти иқлим:

Ва ани жавохир била мурассаъ қилиб эрдилар ва тўрт поясида афлок ва анжум ва ақолими сабъа сурагин хўброқ важҳ ила тортиб эрдилар (229).

САБЪАИ САЙЁР (а+а) – Алишер Навоийнинг “Хамса”сидаги тўртинчи дoston:

Ва Дилором жанги ва қаср ва Хаварнақ ва сойир ҳолотин билай деган киши бу фақир «Хамса»сида «Сабъаи сайёр»ни ўқуб, маълум қилсун (220).

САВДОЙИ (а) – тентак, телба, ақлдан озган, жинни:

Чу Жамшид тахт узра тутти мақом,
Димоғиға йўл топти савдойи хом (188).

САВОЛ (а) – савол, сўрок:

Чун ўз ҳимматин ул ишдин бийик кўруб, Гозурдин ўз ҳоли кайфиятин савол қилдиким, мен ўзумни сенинг ўғлунг гумон қилмайдурмен, манга ўз нажодимдин хабар бер!(199)

САВСАН (ф-т) – гулсапсар:

Андоқким, Савсанни йилон шакли била ва Шустарни от шакли била (210).

САҒРИ (т) – чегарага яқин минтақа:

Ва Рум сағрида Шахрирод деган Парвизнинг бир улук кишиси бор эрдиким, кулли иш бўлса, анинг била машварат қилмай бўлмас эрди (232).

САД(Д) (а) – тўғон, ғов, тўсик:

Ва анинг осоридин Яъжуж саддидур ва Марв ва Ҳирот ва Самарқанд ва Исфаҳонни ҳам дебтурларким, ул бино қилди (203).

САДДИ ИСКАНДАРИЙ (а+юн.) – Алишер Навоийнинг “Хамса”нинг бешинчи дostonи:

Ва бу дostonни фақир «Садди Искандарий»даким, «Хамса»нинг бешинчи китобидур, машруҳ адо қилибтурмен (201).

САДО (а) – 1.овоз, ун, товуш:

....жавобни бийик ун била айтур эрди (223);

2.овоза, довруқ:

Ул вақтим, куёш нуктаи эътидоли рубъиға тахвил қилиб эрди, ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди (187).

САЖДА (а) – тоат– ибодатда,намозда пешонани ерга бир бор теккизиш:

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин янчиб ўлтурдилар (186);

~қил= – таъзим қилмоқ, топинмоқ:
...халойиқ ер ўпуб, сажда қилурлар эрди (232).

САЗО (ф-т) – жазога сазовор, муносиб, лойиқ:
Ва пароканда заҳмлар била ани охир қилдилар ва аёғиға ип тақиб маҳаллотқа судрадиларким, тикмас киши салтанат хаёлин қилса, сазоси будур (232).

САЗОВОРЛИҚ (ф-т +т) – шоисталиқ, муносиблиқ:
Сенинг ҳаққинг эрмиш жаҳондорлиқ,
Жаҳон хонлиғиға сазоворлиқ (238).

САЙД (а) – ов, шикор, қўлга тушган нарсa:
Ва доим сайд била кун ўтқарур эрди (220);
Бир кун овда ажал шикорисининг сайди бўлди (205);
~қил= – овламоқ:
Чун ҳаким эрди ва риёзат жиҳатидин элни сайд қилиб эрди, Гуштаспни ҳам фирифта қилди (196).

САЙИН (т) – сари, сайин (кўмакчи):
Ва адл ганжидурким, кўпрак олғон сайин, кўпрак бўлур ва озроқ харж қилсанг, озроқ бўлур (226).

САЙЙИДУЛ – МУРСАЛИН САЛЛОЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВАССАЛАМ
(а+а+а+а+а) – пайғамбарларнинг сардори (буюки, подшоси)га худо саловат айтсин ва салом юборсин:
Ва анинг замонида ҳазрат саййидул– мурсалин саллоллоҳу алайҳи вассаллам фано тангнойидин бақо оламиға хиром қилдилар (233).

САЙФ ЗИ ЯЗАН (а+а) – киши номи:
Ва Сайф зи Язан ҳимярики, Яман подшоҳи эрди ва мулкин Масруқ бинни Абраҳа олиб, ани Ямандин чиқариб эрди (225).

САЙФИДДИН МАЪСУД (а+а) – Каёнийлар сулоласи нинг олтинчи ҳукмдори Баҳманнинг амирларидан бири:
Ва анинг осоридин Форса Гуворбандидурким, амир Сайфиддин Масъуд деган Бағдод йўли устида рабoт ясаб ва яна Басo ва Чаҳрум ва Бусигон ҳам анинг осоридиндур (198).

САҚҚО (а) – сув ташувчи, сув сепувчи, сув қўювчи:
Отланганда неча юз саққо муқаррар эрдики, гард маҳалида йўлга сув сепар эрдилар (230).

САҚОЛ (т) – соқол:

Неча кун сақолиғаким, кулди чарх,
Ажал илкидин барчасин юлди чарх (218).

САЛАФ (а) – мақтанчоқ, ҳовлиқма:
Ани салаф дедилар (212).

САЛМ (а)– Пешдодийларнинг олтинчи ҳукмдори Фаридуниги катта ўғли.
Рум ва Ямангача бўлган мамлакатлар устидан ҳукмронлик қилган:
Анинг уч ўғли бор эрди: улуғи Салм, ўртончиси Тур, кичики Эраж (189).

САЛОМ (а) – салом, салом бериш; дуо, мақтов:
Қиёматқача ҳашматини мустадом,
Саломини қилиб шоҳлар вассалом (238).

САЛОМАТЛИҒ (а+т) – соғлиқ, саломатлик:
Чун бу маърака тузулди, Кисро тож таркин тутуб, бош саломатлигини ғанимат
билди (219).

САЛОТИН (а)– султонлар, подшоҳлар:
Ажам тарихида фурс салотинини тўрт табақа қилиб турлар (185).

САЛТАНАТ(а) – ҳукмронлик, султонлик;
~*либоси* – подшоҳ либоси:
Йўлда Парвизга Баҳром сипоҳи йўлуқуб, Бандуя Парвизни узотиб, ўзи анинг
салтанат либосин кийиб олди (228);
~*тахти* – ҳукмронлик тахти:
Тахмурад атоси Ҳушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат
тахтига ўлтурди... (186);
~ *қил* – ҳукмронлик қилмоқ:
Ва алар ўн бир кишидурларким, салтанат қилиб турлар (185) .

САМАРА (ф-т) – Эрон шоҳи Ҳумой томонидан барпо этилган шаҳар бўлиб,
Аббосийлар халифатининг Бағдоддан кейинги марказий шаҳри:
Ва Самара шаҳриким, Жарбодқон дерлар ҳам, ул бино қилди (199).

САМАРҚАНД (а+ф-т)– Мовароуннаҳрдаги маъмурий ва маданият маркази
бўлган қадимий шаҳар; қадимий Сўғд давлатининг пойтахти Мараканд:
Ва Гуштасп осоридин Самарқанд кўрғони ва девориким, Эрон ва Турон
орасига тортилиб тур ва Насо шаҳри ва Байзо шаҳриким, бисе акобир ва
ашроф андиндурлар (197).

САМУД (а) – Ҳижоз ҳукмдорларидан бири:

Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг етти ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

САН (т) – сен (кишилиук олмоши):
Яналарга, кўр чарх неткусидур,
Санга ё манга худ не еткусидур?(203)

САНДУҚ (а) – сандик:
Ва Кайковуснинг фосид хаёлотидин бири бу эрдиким, сандуққа кириб, тўрт гўшасида қочир ё бургут боғлаб, осмонга борурмен деб ҳаво тутуб, кушлар ҳорғондин сўнгра ани ерга тушурдилар (194).

САРАНЖОМ (ф-т +ф-т) – бажарилиш, тугалланиш:
Ва ул саранжом қилди (215).

САРАФРОЗ (ф-т +ф-т)– бошини юқори кўтарган; юксак, баланд, хурсанд, мағрур:
Нўширавонул-одил биннул-Қубод чун салтанат тахтин мушарраф қилди ва хилофат тожин сарафроз этти (224).

САРДОР (ф-т+ф-т) – бошлиқ, етакчи, йўлбошчи:
Ва Мардоншоҳ отлиғ сипоҳсолориким, неча мамлакатнинг сардори эрди...(231).

СОРИ (т) – сари, томон:
Ул Табаристон сори тортиб, урушмади (190).

САРИР (а) – тахт:
Яна бўлди Лухрасп соҳиб сарир,
Ки бўлди кўлида салотин асир (196).

САРКАШЛИК (ф-т +ф-т +т) – бош бермаслик, ўжарлик, итоатсизлик:
Ва Рум қайсариким, замонида Файлакус эрди, саркашлик қилди эрса, сипоҳ тортиб Румга юруб, қайсарни тутти ва банд қилди (200).

САРМОЯ (ф-т +ф-т) – давлат, бойлик, маблағ:
Ва ул фурсатда Ҳумой Эрон черикини ясаб, Рум фатҳига йиборадур эрди, Дороб ул сармоя била ўз яроғин қилиб, сипаҳсолорға мулозим бўлуб, ул юрушга борди (199).

САРНИГУН (ф-т +ф-т) – боши қуйи, тўнтарилган, остин– устун:

Ва хусусиятлар зоҳир қилиб, атбоин мулозим қилди ва ҳужжат била анинг дини ботил эрканни анга собит қилди ва ани ва жамиъ атбоин тириклай чоҳларға сарнагун кўмдурди (225).

САРОМАД (ф-т +ф-т) – олдинги, илғор, биринчи, бошловчи; уста, моҳир:
Ва ҳукамодин Сукротким, Фишоғурс тилмизи эрди, ва Жомаспким, замонининг саромади эрди...(197).

САРФАРОЗ (ф-т +ф-т) – улуғ, бахтиёр, ҳурматланган:
Қубод бинни Фируз подшоҳлик тожи била сарфароз бўлғандин сўнгра ани–ўқ вазир қилди (223).

САФИД (ф-т) – оқ:
Ва ўз ўғли Исфандиёрним, Дурри сафид кўрғонида мажус қилиб эрди, чиқариб мулк ваъдаси била сипоҳ бошлатиб, Аржасп интиқомиға йиборди (197).

САҲАР (а) – тонг, субҳ, эрталаб:
...фақирнинг хаёлиға андок келурким, ул саҳарким бу иш воқеъ бўлди, ҳар нечаким мулоҳаза қилилди, юз кишиға етмас эрдиларким, ул воқеада ҳозир эрдилар (220).

САҲВ (а) – хато, янглиш:
Анга бир саҳв туштиким, ўз ўғлонларидин Кайковус атбоиға яхшироқ мамолик берди (196).

САҲИҲ (а) – тўғри, хатосиз:
Аввалғи қавл саҳиҳроқдур (201).

САХОВАТ (а) – саҳийлик, жўмардлик, қўли очиқлик:
Адолат била мамоликни обод қилди ва саховат била раоёни хушнуд ва шод этти (221).

САҲОР (а) – Тай мамлакатининг ҳукмдори:
Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг етти ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

САХТИЁН (ф-т +ф-т) – эчки терисидан қилинган байроқ; эчки териси:
...темурчилар белиға боғлар саҳтиённи йиғоч бошиға боғлаб, алам қилиб юруб, Заҳҳокдин эл аюрулуб эрдилар, туrolмай қочти (189).

САЪД ВАҚҚОС (а+а) – киши номи:

Мадойинга Саъд Ваққосни араб черикин бошлатиб йиборганда, Яздижурд бу Рустамни ўтру йиборибтурким, иншоолло ўз ерида мазкур бўлғай (234).

САЪЙ (а) – тиришиш, уриниш, киришиш, ҳаракат:
Тус саъй била қатлға тушти (195).

СЕВ= (т) – яхши кўрмоқ, кўнгил бермоқ;
Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг сурагин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди, то бутпарастликқа мунжарр бўлди (187).

СЕКИЗ (т) – саккиз (сон);
Секиз минг шоҳ ва шаҳзода хизматини қилур эрдилар (202).

СЕН (т) – сен (кишилиқ олмоши):
..мен ўзумни сенинг ўғлунг гумон қилмайдурмен, манга ўз нажодимдин хабар бер!(199)

СЕП= (т) – сепмоқ, сочмоқ;
Малика айттиким, отам манга ғизо сўнгак мағзидин ўзгаким наботни ун қилиб, анга сепиб берур эрди (214).

СЕСКАН= (т) – кўрқинқирамоқ, чўчимоқ, сесканмоқ;
Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб, ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустаҳсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

СЕҲРИ НАРИМОН (а+а) – баъзи тарихий манбаларда Навдарни шу ном билан аташган:
Баъзи таворихда Навдарни Сеҳри Наримон дебтурлар (191).

СИБОЪ (а) – йиртқич ҳайвонлар:
Теграсидаги эл анинг ишидин мутаҳаййир бўлуб, фавж– фавж ани кўр– гали борурлар эрди ва шижоатиға хайрон қолурлар эрдиким, беша сибоини — мисли қоплон ва арслон ва сойир даррандалар кўп ўлтурур эди (220).

СИЁВУШ (ф-т) – Кайковуснинг ўғли, ўғай онаси Судобанинг айби билан Туркистонга қочади Афросиёбнинг қизига уйланади:
Ва Кайковуснинг ўғли бор эрди, Судобадин ўзга анодин Сиёвуш отлиғким, Юсуф алайҳиссаломдин сўнгра анингдек жамил йигит йўқ эрди (193).

СИЁМАК (ф-т) – Каюмарснинг ўғли, Пешдодийлар биринчи ҳукмдори Ҳушангнинг отаси.

Дағи Сиёмак ўғли Хушанганим, набираси эрди, валиаҳд қилиб, вафосиз жаҳонга видоъ этти (186).

СИЗ (т) – сиз:

Сиз агар Кисрони подшоҳ қилибсиз, айтмонким, филҳол ани азл қилинг (218).

СИЙРАТ (а) – юриш– туриш, одат, ахлоқ:

Отаси Шопур ўрнида тахтқа ўлтурди ва анинг сийратин баъзи муаррихлар яхши дебтурлар ва баъзи ёмон (217).

СИЙСТОН (ф-т) – жой номи:

Қазвин ё Сийстонда Моний мусаввири Зиндиқ анинг замонида пайдо бўлди (210).

СИЙТ (а) – овоза:

Ул вақтким, қуёш нуқтаи эътидоли рубъиға тахвил қилиб эрди, ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди (187).

СИҚОТ(а) – ишончли, ишончга сазовор кишилар:

Яна дағи сўз кўп бор, аммо сиҳатдин йироғроқ учун битилмади (185).

СИЛОҲ (а) – қурол– аслаҳа, асбоб, анжом:

Йўлда чокари от ва силоҳин ани уюқлатиб, олиб қочти (202).

СИЛОҲШЎРЛИҚ (а+ф-т +т)– жанговор аскарлик; ботир жангчилик:

...илм ва фазл ва адаб касбин қилиб, силоҳшўрлуқ ўрганиб, сипоҳийлик қоидасин хўб билди (199).

СИЛУНИ (ф-т) – Кайхусрав салтнати вақтида ўтган донишманд:

Анинг замонида анбиёдин Сулаймон алайҳиссалом ва аҳбордин Силуни ва ҳукамодин Фишоғурс эрдилар (195).

СИМУРҒ (ф-т) – афсонавий катта ва баҳайбат қуш, Анқо, Қоф тоғининг чўққисида яшайди:

Симурғ мадади била бори ҳар тақдир била ҳийла қилиб, Исфандиёрни ҳалок қилди (197).

СИНГ= (т) – сингмоқ, ҳазм бўлмоқ:

Сова дарёси ерга сингди, андоқким, сув асари қолмади ва ўн икки кунгира Кисро тоқидин йиқилди (226).

СИНГИЛ (т) – сингил, қиз қариндош:

Гуштаспнинг сингиллари эрди, асир қилиб, Балхни бузуб, кўп ғанойим била мулкига қайтти (197).

СИНД (урд.) – Жанубий Осиёдаги дарё (ҳозирги Ҳинд):

Баҳром ани ўзидин эмин қилиб, Ҳиндистонни яна анга бериб, хирож тайин қилиб, Синд қирғоғидин Ажам сориғи вилоятларни олиб, Ройнинг қизи била ниҳоятсиз яроғ ясаб, мулкига келди (220).

СИНОН (а) – найза, найза учи;

Синон ва ҳарба ва пичоқ, баъзи ҳабба ҳам дебтурлар, қалқон ҳам дебтурларким, ул ясади (187).

СИОЯТ (а) – чақимчилик, гап ташишлик:

Аммо Гирсиюзнинг ҳасаддин сиоят қилғони била таҳқиқ қилмай, ани беғуноҳ ўлтурди ва анинг борасига ажаб ҳайф юзидин зулм борди (194).

СИПЕХР (ф-т) – осмон; даҳр, замон; тақдир:

~и *дижам* – ғамгин тақдир:

Чиқорди ародин сипехри дижам,

Нечукким яна шоҳлар, они ҳам (192).

СИПОХ (ф-т) – аскар, қўшин, лашкар:

Анга бўлдилар борча шаҳлар сипох (190);

~*торт* = – қўшин тортмоқ:

Ва замонидин олтмиш йил ўткондин сўнгра Тур ўғли Афросиёб сипох тортиб анинг устига юруди (190);

~*яса* = – жанг қилмоқ:

Ва ул ўзини шаҳрига солиб, сипох ясаб, филҳол чиқиб, қайсарни ва борча элин маст дастгир қилди... (215).

СИПОҲИЙЛИК (ф-т) – лашкарлик, ҳарбийлик:

~*аслаҳаси* – ҳарбий қурол– аслаҳалар:

Ва ул жумладин сипоҳийлик аслаҳасидурким, пайдо қилдиким, андин бурун тош ва йиғоч эрди (187).

СИПОҲСОЛОР (ф-т) – бош қўмондон, саркарда:

Ул чоғда Заҳҳок ваҳмидин қўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди, тониб, кўториб, Кова оҳангар сипоҳсолор бўлуб, темурчилар белига боғлар саҳтиёни йиғоч бошига боғлаб, алам қилиб юруб, Заҳҳокдин эл аюрулуб эрдилар, туролмай қочти (189).

СИПОҲСОЛОРЛИК (ф-т +т) – бош қўмондонлик, лашкарбошилик:

Бу ишлар шукргузорлиғиға ўз хоҳарзодасинким, оти Нозмехр эрди, Рустамға бериб, ани сипоҳсолорлиғдин салтанат поясиға еткурди (193).

СИРР (а) – сир; яширин, махфий:

Чу Афросиёб ўлди олам шаҳи,
Эмас эрди иш сиррининг оғаҳи (191).

СИТАМ (ф-т) – жабр, зулм:

Заҳҳок бинни Мардос чун Жамшид қатлдин сўнг Порс тахтин олди, зулму ситам оғоз қилди (188);

~қил= – оғритмоқ, жабр– зулм кўрсатмоқ:

Ул этти вафо, чарх қилди ситам,
Анга йўқки ёлғуз яна бирга ҳам (233).

СИТАМСОЗЛИҚ (ф-т +ф-т +т) – золимлик, жабр қилишлик:

Вале чарх айлаб ситамсозлиқ,
Заволида ҳам берди мумтозлиқ (230).

СИТЕЗ (ф-т) – хусумат; адоват, душманлик;

~айла= – хусумат қилмоқ, жанжал қилмоқ, урушмоқ:

Ани қилди ҳақ макри айлаб ситез,
Сиёсат қиличи била рез– рез (188).

СИФАТ (а) – сифат, хусусият, хислат:

Чун элдин танаффури маълум қилди, ул жихатдинким, табъида интиқом ва сиёсат сифати ғолиб эрди (227).

СИФОТ (а) – сифатлар, хусусиятлар:

Баъзи дебтурларким, ул пайғамбар эрди, аммо онча яхши осор ва сифоти бор эрдиким, Каёнийларда андоқ подшоҳ ўтмади (195).

СИЯР (а) – хислат, хулқ– атвор; одат, табиат, кўриниш, юриш– туриш:

Вале қилди чархи муҳолиф сияр,
Анинг доғи хунёгарин навҳагар (193).

СОБИТ (а) – собит, барқарор:

Андин сўнгра уламони йиғиб, анинг била баҳсқа солди ва уламо ани якнафар қилиб, куфрни анга собит қилдилар (211).

СОВА (ф-т) – дарё номи (бўлак– бўлак тилло, Соварий тухфа, иёном, совға(т)Ф.255.):

Сова дарёси ерга сингди, андоқким, сув асари қолмади ва ўн икки кунгира Кисро токидин йиқилди (226).

СОҒИН=(т) – орзу қилмоқ:

Қаю бирнинг ўлғач аён навбати,
Соғиндики, жовид эрур мулкати (207).

СОЗАНДА (ф-т) – чолғучи, созанда:

Ва тўрт минг уйлук созанда ва гўянда ва раққос ва аҳли тараб Ҳиндистондин
кўчуруб олиб келдики, холо бу мамоликда лўлилар алар наслидиндур (220).

СОЙИР (а) – юрувчи, кезувчи, сайр қилувчи:

Ва анинг сойир султонлар учун васиятномаси борким...(226).

СОКИН (а) – бир жойда турувчи, турғун яшовчи;

~бўл= – турмоқ, истиқомат қилмоқ:

Самуд Ҳижозда сокин бўлди, Саҳор Тайда, Там Уммонда ва Баҳрайнда,
Ҳадис Ямомада, Ҳосим Ҳарам ва Синвонда, Мора ондаким, ани анинг оти
била айтурлар (188).

СОҚИТ (а) – тушиб қолиш:

Анинг салтанати замонида етти йил қаҳат воқеъ бўлди ва раоёдин хирожни
соқит қилди (221).

СОЛ=(т) – 1. ташламоқ, туширмоқ; солмоқ:

Ани бир сандукка солиб, кийр била маҳкам қилиб, дарёга солди (199);

2.курмоқ, бино қилмоқ:

Ва анда улук биное солдиким, холо осори ва нишоналари бор...4)(187)

3. пайдо бўлмоқ:

Оқибат муфрит жоҳ ғурури ва азим давлат такаббури димоғига фосид хаёл
солиб, оламни ўз ибодатиға амр қилиб...(187);

4.қамамоқ, тузоққа туширмоқ, илинтирмоқ:

Бу ҳазаёндин ўн етти ўғлини бир ҳисорға солиб, маҳбус асраб, қўймас
эрди...(12)(231)

йигирми минг кишини зиндонға солиб эрди (231);

5.ўртага одам қуймоқ:

Ройи ҳинд чун ўзин анга ҳариф кўрмай, тазарруъ ва тазаллум юзидин
кишилар ороға солиб, ул дағи хирож қабул қилди (225);

6. тўшамоқ:

Ерга фарш ул солди...(186).

СОМ БИННИ НАРИМОН БИННИ АТРУТ БИННИ ОБТИН

(а+а+а+а+а+а+а) – киши исми:

Ва Рустамни Сом бинни Наримон бинни Атрут бинни Обтинға
еткурубтурлар, валлоҳу аълам (192).

СОМОН (т) – сомон:

Бу ҳужжат била Монийнинг терисин сўйдуруб, сомон тиктирди ва атбоин қатл этти (211).

СОРИЙЯ (ф-т) – Эрондаги шаҳар номи:

Ва ул бино қилғон шаҳрлар Марвда Кухандиз ва Хуросонда Нишопур ва Исфакхонда Махриз ва Сорийя (187).

СОСОН (ф-т) – Исфандиёрнинг ўғли, Гуштосибнинг набираси:

Баҳманнинг отаси Толут наслидин эрди ва ҳарами Арчион бинни Сулаймон алайҳиссалом қизидин икки ўғли бор эди: Сосон ва Дороб (198).

СОСОНИЙ (ф-т) – Эронда ҳукмдорлик қилган сулолардан бири:

Ва охирул– амр Ардашер Бобак ани орадин чиқориб, мулк ашконийлардин сосонийларға интиқол топти (206).

СОТ = (т) – сотмоқ:

Ул айттиким, мен санга боғни ҳар не билаки анга дохилдур сотибмен (224);

~қун ол= – сотиб олмоқ:

Дебтурларким, анинг даврида биров яна бировдин бир боғ сотқун олди (224).

СОФИ (а) – соф, тоза, пок;

~қил= – тозаламоқ, қутқармоқ:

Ашк бинни Дороб Чун Абтахши Румийни орадин чиқарди ва Эрон мулкин Рум аҳли кудуратидин софи қилиб, сойир мулуки тавойиф била мувофақат қилди (204).

СОҲИБ (а) – эга, муаллиф;

~и «Гузида» – “Гузида” асарининг муаллифи:

Соҳиби «Гузида» беш юз йигирми етти йил битибтур..(207);

~и давлат – давлат бошлиғи, подшоҳ:

агар ул соҳиби давлат пайдо бўлса, сенинг бу афёолингни истимоъ қилса, авлодинга кўпрак нуқсон еткургай (215);

~и ихтиёр – ихтиёр соҳиби:

Ҳаким мундоқ жавоб бердиким, халойиққа ҳоким ва соҳиби ихтиёр бўлғандек ўз нафсингга ҳам ҳоким ва соҳиби ихтиёр бўлмоқ санга кераклиқдур (213);

~сарир – тахт эгаси, подшоҳ, ҳукмдор:

Яна бўлди Лухрасп соҳиб сарир,

Ки бўлди қўлида салотин асир (196).

СОҲИБЖАМОЛ (а+а) – гўзал, зебо:

Дехқоннинг соҳибжамол қизи бор эрди, кўруб хотири майл қилиб, никоҳ истидъоси муяссар бўлуб, андин ўтуб хоконға борди (222).

СОЧ (т) – соч, зулф, соч ўрамлари:

Тарих аҳли муттафикдурларким, соч қирқмоқ ва кўк ва каро киймак ул мотамдин қолди (194).

СОЯ (ф-т) – соя, кўланка:

Анинг дағи йикти фалак поясин,
Бошидин айирди ҳумо соясин (200).

СУ(В) (т) – 1.сув:

Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди (190);

2.арик, сой, дарё:

Гозур ани сувда топқан учун Дороб от қўйди (199).

СУДОБА (а) – Яман подшоси Зулазорнинг қизи, кейинчалик Кайковуснинг хотини:

Анда ҳам Рустам бориб, Зулазор била мусолиҳаға қарор бериб, Судобаким, Зулазорнинг қизи эрди, Кайковусқа кулуб, ани ва элин қутқорди (193).

СУДРА (т) – судрамоқ, тортмоқ, зўрлик билан етакламоқ:

Ва пароканда захмлар била ани охир қилдилар ва аёғиға ип тақиб маҳаллотқа судрадиларким, тикмас киши салтанат хаёлин қилса, сазоси будур (232).

СУЙ (т) – сув:

Аму суйидин нарини анга мусаллам тутуб, яраш бўлуб, Афросиёб қайтти (190).

СУҚРОТ (юн.) – атоқли юнон олими ва файласуфи:

Ва ҳукамодин Суқротким, Фишоғурс тилмизи эрди, ва Жомаспким, замонининг саромади эрди, Гуштасп замонида эрдилар (197).

СУКУН (а) – тинчиш, осойиш, ҳаракатсизлик, қарор, сабр;

~*топ* – қарор топмоқ:

Чу Турон сарир узра топти сукун,
Анга ҳам вафо қилмади чархи дун (233).

СУЛАЙМОН (а) – пайғамбарлардан бирининг номи. Довуд пайғамбарнинг ўғли:

Ва пайғамбарлардин Довуд ва Сулаймон алайҳиссалом ва Луқмони Ҳаким анинг замонида эрдилар (194).

СУЛТОН (а) – султон, шоҳ, ҳукмдор:

Ва анинг сойир султонлар учун васиятномаси борким, не дастур била салтанат қилғайларким, бу мухтасарда ул кунжойиш йўқтурким, борчасин битилгай, икки– уч калима била ихтисор қилилди (226).

СУЛҲ (а) – ярашиш, сулҳга келишиш:

Ҳокон сулҳ жонибидин кириб, Фарғонадин ерни Нўширавонға мусаллам тутуб, кизин анга бериб узотти (225).

СУННАТ (а) – йўл, равиш. одат; Муҳаммад пайғамбарнинг йўли ва қилган ишлари:

Ва рўза тутмоқ андин суннат қолди (187).

СУР = (т) – 1. давлатни идора қилмоқ, ҳукм сурмоқ; ҳокимлик қилмоқ:

Ва Тахмурад ўтгуз йил мулк сурди (187);

2. ҳайдамоқ, итариб чиқармоқ, қувмоқ:

Ани ҳам сурдилар. Яна киши тилар эрдилар (235);

3. чизмоқ, ёзмақ:

Суруб нукта султонлар аҳволидин,

Ҳикоят қилиб хонлар аҳволидин (237).

СУРА (а) – қуръоннинг 114 бобидан ҳар бири:

Ва «Алам тара кайфа» сураси, бизнинг пайғамбарғаким, хотимул– анбиё– дур саллоллоҳу алайҳи вассаллам, анинг шаънида нозил бўлди (225).

СУРАТ (а) – 1. сурат, шакл:

Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг суратин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди, то бутпарастликқа мунжарр бўлди (187).

2. ҳол, ташқи кўриниш:

Ва ул хирадманд ва паҳлавон ва ҳўб сурат подшоҳ эрди (200);

~*порт* = – чизмоқ, расмини солмоқ:

...сойир отлардин тўрт қариш бийикрок эрдики, ул ўлгондин сўнгра суратин торттуруб, анинг била хурсанд бўлур эрди (229).

СУРУД (ф-т) – қўшиқ, ашула:

~и *Каёний* – Эроннинг Каён сулоласига оид шоҳларнинг қўшиғи:

Чу тузди жаҳон базмини Кайқубод,

Суруди Каёний била эрди шод (193).

СУС (ф-т) – Эрондаги шаҳар номи:

Ва Сус била Бобилни Ҳушанг ясади (186).

СУТ (т) – сут:

Кўзи анга тушқач, кўнглига изтироб тушуб, эмчокига сут келди (199).

СУТУН (ф-т) – устун:

Баҳром Гўр замониғача Румда эрди ва Шопур чодир ичинда эрдиким, катик ел кўпуб, чодирни анинг бошиға йикти ва сутун бошиға тегиб, ҳалок бўлди (217).

СУХРО (ф-т) – Сосоний ҳукмдорлар Фируз ва Ялош даврида ўтган вазир: Сухроким отаси замонида вазир ва мамлакат масолиҳида мушир эрди, ани ҳамул вузарот мансабиға тайин қилди...(222).

СЎЗ (т) – 1.гап-сўз, нутқ:

Маъниси ҳайи нотикдур, яъни тиригики сўз айтқай (185);

2. ҳикоя, қисса, нақл:

Яна дағи сўз кўп бор, аммо сихатдин йироғроқ учун битилмади (185);

~*тут*= – мажлис курмоқ, ҳамсуҳбат бўлмоқ:

Ва Фаромурз била Тусни Афросиёб дафъиға йиборди ва ул анга ёқин уруғ эрдилар сўз туттурдиким, Сиёвуш наслидин Фаруд Турондадур, анга осийб ва заҳмат еткурмангиз (194).

СЎЙ= (т) – шилмоқ, жароҳатламоқ; сўймоқ, шилиб олмоқ:

Бу ҳужжат била Монийнинг терисин сўйдуруб, сомон тик– тирди ва атбоин катл этти (211).

СЎК= II (т) – сўкмоқ, ҳақорат қилмоқ:

Ул бетаҳаммул бўлуб, қичкириб, элга кўп таънлар қилиб, Заҳҳокни сўкти (189).

СЎНГ (т) – кейин:

Заҳҳок бинни Мардос чун Жамшид қатлдин сўнг Порс тахтин олди, зулму ситам оғоз қилди (188).

СЎР= (т) – сўрамоқ, савол бермоқ, сўроқламоқ, даракламоқ, изламоқ:

Бу фаврда ул канизак анга хабар бердиким, Ардувон бир мудҳиш туш кўруб, билур элдин таъбирин сўрди (208).

Т

ТААДДИ (а) – 1. адоват, душманлик, зўравонлик:

Чун подшоҳ бўлди, яхши қавоид ва русум пайдо қилди ва отасининг зулм ва тааддисин орадин чиқорди (205).

2. зулм, ситамгарлик:

Ул барчанинг эвази таадди ва бедод еткурди ва мамоликка ҳар неча маъмурлуқ ва ородалиқ юзланди, ул барчанинг подошини бузуғлуқ ва паришонлиқ била ҳаддин ошурди (217).

ТААЖЖУБ (а) – хайрон бўлиш, ажабланиш:

Таҳайюр ва таажжуб била гавҳар ва нажодин тафаҳхус қилди эрса, Дороб андоқким, бор эрди айтти (199).

ТААЛЛУҚ (а) – дахлдор, тегишли:

Баъзи дедиларким, бу нима байтул– мол дохилидур, подшоҳқа тааллуқ тутар (224).

ТААММУЛ (а) – ўйлаб иш қилиш, мулоҳаза билан иш юритиш, охиринаи ўйлаб иш қилиш;

~қил= – фикр юритмоқ, яхшилаб ўйламоқ:

Ардашер давлат раҳнамуни амри била шарбатни олурда тааммул зоҳир қилди эрса, шарбат бергувчи мутағаййир бўлуб, илки титраб, шарбатдин ёрими тўкулди (209).

ТААРРУЗ (а) – тегиш, тегиб ўтиш, зикр қилиб ўтиш;

~қил= – зикр қилиб ўтмоқ, тўхталмоқ:

Дағи ул кун сўнграки сен бўлмасанг булар ичин– аро мунозаат қилиб, сенинг дорул– мулкунггаким Румдур, таарруз кечрак қилғайлар (204).

ТААХХУД (а) – аҳдлашиш, зиммага олиш: ~қил= – бирон ишни зиммага олмоқ:

Баҳром алардин тааххуд қилдиким, мен мутанаббих бўлдум, келсунлар (212).

ТААШШУҚ (а) – ошиқлик, севиш:

Озармидўхт ҳавосида беихтиёр бўлуб, ҳарам жонибин раоят қилмай, шаҳват ва нафсониятқа мағлуб бўлуб, киши ораға солиб таашшуқ изҳор қилди (234).

ТАБАҚА (а) – қават, қатлам, даража; гуруҳ:

Бурунғи табақа пешдодийлардур (185).

ТАБАРИЙ (ф-т) – Абу Жаъфар Муҳаммадий Табарий, XI –XII асрлар тарихчиси, ”Тарихи Табарий” асарининг муаллифи (бу асар Балъамий таржимаси билан 1322 ҳижрий йилда Ҳиндистоннинг Компур шаҳрида чоп этилган).

Ва Табарий дебетурким, йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади...(186).

ТАБАРИСТОН (ф-т) – Эрон шимолида, Каспий денгизи жанубида жойлашган, Мозандарон деб ҳам аталади:

Ва Табарий дебтурким, Омил ва Табаристонни дағи ул бино қилди (187).

ТАБАРРУК (а) – ҳадя, тортиқ:

Ва ул анинг била муқоваматдин ўзин ожиз кўруб, ярашти ва қолин тухфа ва табаррук бериб, ўткарди ва Шумур зул– Жаноҳ Жайхундин ўтуб, Мовароуннаҳрни олди (223).

ТАБАЪ (а) – тобелар, бўйсунувчилар, эргашувчилар:

Бандуянинг табаи кўп жиҳатидин ўлтура олмадилар. Чун Парвиз Румға етти, қайсар анга камоҳи ҳолин билиб, яхши дилжўйлиқ қилиб, Марям отлиғ қизин анга никоҳ қилди...(229).

ТАБЪ (а) – 1.мижоз, табиат, кўнгул, характер:

Ул қиздин нохуш ис фаҳм қилиб, табъи мутанаффир бўлуб, отаси қошиға қайтариб йиборди (200);

2.ўхшаш:

Чун золим табъ киши эрди, зулмидин улуг эл озурда бўлдилар (200);

~и *донишвар*:

Яқин англағай табъи донишвари,

Ки меросинг эрмиш жаҳон кишвари (238).

ТАВИЛА (а) – отхона:

Иттифоқо, бир кун тавила бошида ўлтуруб эрдиким, Ардувоннинг ҳарамидин неча канизак ўтуб борадур эрдилар (208).

ТАВОЙИФ (а) – гуруҳлар, қабилалар, тоифалар:

Ва мулуки тавойиф Эрон заминда ул тайин қилди (203).

ТАВОНО (ф-т) – қувватли, иқтидорли, бардам, соғлом:

Жаҳон мулкани олди чун Ардашер,

Тавоноу доно шах эрди далер (210).

ТАВОНОЛИҒ(ф-т +т) – бойлик, бадавлатлик; кучлилик, қудратлилик:

Андоқ дебтурларким, Баҳром тамошо ва тафарруж ва нашотқа мойил киши эрди ва худрой ва забардаст ва ўз тавонолиғиға эътимод қилиб, булажаб ишларга мутасадди бўлур эрди (220).

ТАВОРИХ (а) – тарихлар:

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин янчиб ўлтурдилар (186).

ТАВФИҚ (а) – ёрдам, мадад, кўмак;

~*бер*= – имконият бермоқ, муваффақиятли қилмоқ:

Бу жамоат оти ва ададида ва салтанатлариниғ муддати ва тақдим ва таъхирида ва бу хилофлар тавфиқ бермак ва татбиқ қилмоқ сўзни пароканда қилиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин паришон қилур (204).

ТАҒЙИР (а) – ўзгартиш, ўзгариш;

~бер= – ўзгартирмоқ;

Қайсар Фаридун аҳдномасин кўргуздиким, Рум қайсарлари бир динда бўлсалар, киши тағйир бермасун (197).

ТАҒОЙИ (т) – тоға:

Хисрав Парвиз бинни Хурмуз ул вақтдаким, Баҳромдин юз қайтарди, Бандуя била Бастом анга ҳам тағойи эрдилар, ҳам сипаҳсолор (228).

ТАҒОФИЛ (а) – бепарволик, эътиборсизлик:

Тағофилларин чун ки фаҳм эттилар,

Талофий қилурдин бурун кеттилар (207).

ТАДБИР (а) – 1.тадбир, ҳийла, чора:

Рустам улғайиб эрди ва анга ҳариф эрмас эрди, Зол тадбири била, ё дебтурларки, Симурғ мадади била бори ҳар тақдир била ҳийла қилиб, Исфандиёрни ҳалок қилди (197);

2.бошқариш, идора қилиш:

Иттифоқо ани вазир қилдиларким, Ардашер улғайғунча мулк тадбирин қила турғай (232).

ТАЖАММУЛ (а) – безаниш, зийнатланиш, пардозланиш; зеб– зийнат, ҳашамат, дабдаба:

Ашкониёларнинг сўнгги подшоҳи эрди азамат ва тажаммули ва мулкининг вусъати ул табақадағи салотиндин ортти (206).

ТАЖАРРУД (а) – ёлғизлик, дунёвий нарсалардан воз кечиш:

Ва тажарруд ва тақво тариқи била ўткарди (186).

ТАЖДИД (а) – янгилаш, янгилаб туриш:

Анинг осоридин Қазвинниғ шахристонидаур ва Мадойин шахрининг таждиди ва Шустарда Шодрувон ва Фируз Шопур ва Сийстонда баъзи ер ва Ҳиндустонда неча шахр (216).

ТАЖОВУЗ (а) – ошиш, ўтиш, босиб ўтиш; ~қил= – ҳаддан ошмоқ, чегарадан ўтмоқ:

Ва анга арз қилдиларким, Қустантанияда Рум қайсари ўз ҳаддидин тажовуз қилибтур (210).

ТАЗАЛЛУМ (а) – зулмланиш, зулм кўриш; шикоят:
Ройи ҳинд чун ўзин анга ҳариф кўрмай, тазарруъ ва тазаллум юзидин кишилар ороға солиб, ул дағи хирож қабул қилди (225).

ТАЗАРРУЪ (а) – ёлбориш, ялиниш, тавба қилиш:
Ройи ҳинд чун ўзин анга ҳариф кўрмай, тазарруъ ва тазаллум юзидин кишилар ороға солиб, ул дағи хирож қабул қилди (225).

ТАЙ (а) – Саҳор ҳукмронлик қилган ҳудуд:
Самуд Ҳижозда сокин бўлди, Саҳор Тайда, Там Уммонда ва Баҳрайнда, Ҳадис Ямомада, Ҳосим Ҳарам ва Синвонда, Мора ондаким, ани анинг оти била айтурлар (188).

ТАЙАММУН (а) – ишнинг ўнгидан келиши:
Кова оҳангарни улук тарбият қилиб, тайаммун учун анинг йиғочқа боғлаб алам қилгон саҳтиёнини мурассаъ қилдиким, дарафши Ковиёни ани дерлар (189).

ТАЙИН (а) – аниқ, муайян, тайин, белгили; ~қил= – тайинламоқ:
Чун Румни қаёсирадин ўзга киши забт қила олмас эрди ҳам ани ўқ тарбият қилиб, минг байза олтунким, ҳар бири вазнга қирқ мисқол бўлғай, хирож тайин қилиб, қайсарнинг қизин қулуб, Румдин ёнди (200).

ТАЙҚУН (ф-т) – киши номи:
Анинг туфулият замонида мулкда араб истилосидин кўп шўриш пайдо бўлуб, ғассонийлардин подшоҳики, оти Тойир эрди, Тайқунниким, Сосон тахтгоҳи эрди...(214).

ТАЙР (а) – қуш;
~и *Абобил* – Абобил номли қуш, интиқом учун юборилган қушлар:
Ва Абраҳа ул кишидурким, Маккани бузғали азимат қилиб эрдиким, бори таоло тайри Абобилни йибориб, ани ва черикин ҳалок қилди (225).

ТАКАББУР (а) – ўзни улуғ тутиш, ўзни катта тутиш, манманлик:
Такаллуфи кўп эрди ва такаббури ва таҳайюри беҳадд (212).

ТАКАЛЛУМ (а) – сўз, нутқ; ~қил= – гапирмоқ, сўзламоқ:
Ва муъжизаси «Ўт манинг била такаллум қилур» — демак эрди ва оташкада ёнида нақб уруб, бировни тайин қилиб эрди (223).

ТАКАЛЛУФ (а) – муболаға:
Такаллуфи кўп эрди ва такаббури ва таҳайюри беҳадд (212).

ТАҚ = (т) – осмоқ; боғламоқ:

Дебтурларким, бурнин тешиб ип тақиб, икки қулоғин кесиб югуртти (215).

ТАҚВИЯТ (а) – қувватлаш, мустаҳкамлаш, ёрдам, кўмак:

Бу воқеадин ахволи бағоят хароб бўлуб, Эраж нисбатидин Манучехр ўзининг набираси эрди тақвият ва тарбият қилдиким, жаддининг қонини Салм ва Турдин талаб, аларни қатл қилди ва Фаридуннинг армони қолмади (190).

ТАҚВО (а) – парҳезкор, покиза:

Ва тажарруд ва тақво тариқи била ўткарди (186).

ТАҚДИМ (а) – бирон нарсани бериш; олдинга, илгарига қўйиш:

Бу жамоат оти ва ададида ва салтанатларининг муддати ва тақдим ва таъхирида ва бу хилофлар тавфиқ бермак ва татбиқ қилмоқ сўзни пароканда қилиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин паришон қилур. (204)

ТАҚДИР (а) – қисмат, аввалдан белгилаб қўйилган, азалда пешонага ёзилган:

Ҳар тақдир била подшоҳлик қоидаси андин бурун йўқ эрди (185).

ТАКЛИФ (а) – 1. буйруқ, топшириқ, вазифа:

Ул жадди фармонин инқиёд қилиб, ул таклифдин кечти ва ўзи Истахр тахтида «Зинд» китобин ўқурға машғул бўлди (197);

2. ҳурмат:

Мундин ортуқ таклиф орада бўлмагай (205).

ТАКМИЛ (а) – мукаммаллаштириш, камолга етказиш, тўлдириш;

~*топ* = – такомиллашмоқ, ривожланмоқ:

Ҳунар аҳлин севар эрди ва анинг замонида ҳунар аҳли азиз бўлдилар ва ҳунарлар такмил топти (206).

ТАКФИР (а) – кофирга чиқариш, кофир деб ҳукм қилиш, бедин ҳисоблаш:

Ва ул Моний мусаввирни ва атбоин ҳужжат била такфир қилиб, жазолариға еткурди (211).

ТАЛАБ (а) – излаш, қидириш:

Чун мамоликни таламоқ шойиъ эрди, Шопурни асрар кишиларнинг эли баъзи эшаклик фақирларни талаб келтуруб эрдилар ва юклар ёғ эрди (215).

ТАЛАВВУН (т) – ҳар хиллик, беқарорлик, тез ўзгарувчанлик:

Чун ул туҳматдин муарро эрди, ўтдин осийб топмади ва атосининг хато ройи ва талаввун мизожидин ваҳм қилиб, Туронға Афросиёб қошиға борди (194).

ТАЛАМОҚ (т) – таламоқ:

Чун мамоликни таламоқ шойиъ эрди (215).

ТАЛАФ (а) – nobуд бўлиш, йўқ бўлиш;

~бўл= – nobуд бўлмоқ, йўқ бўлмоқ:

Икиси талаф бўлуб, икиси қочиб Ҳиндистонга бордилар ва анда ҳар навъ бўлса, ўткарур эрдилар (209).

ТАЛЛИ АҚАРҚУН (а+а) – жой номи:

Ва осоридин расаддурким, Бобилда ясабтурким, ҳоло Талли ақарқун дерлар (194).

ТАЛОФИЙ (а) – ўч олиш, хун олиш; қўлдан кетган нарсани қайта қўлга киритиш:

Тағофилларин чун ки фаҳм эттилар,

Талофий қилурдин бурун кеттилар (207*1).

ТАМ (а) – Уммон ва Баҳрайнда ҳукмронлик қилган шоҳ:

Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг егги ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

ТАМАННО (а) – истак, хоҳиш, умид:

Оламнинг барру баҳрин олиб, ҳайвон суйи таманноси била зулумотқа кирди (202).

ТАМАЪ (а) – хирс, очкўзлик, тиланчилик; умид;

Доро дағи кўнглидин бу тамаъни чиқарсун (200).

ТАМОМ (а) – бутун, тўлиқ; мукаммал:

Жаҳон мулкин Ашконий олди тамом,

Аларға булар бўлди қоиммақом (207).

ТАМОШО (ф-т) – юриб сайр қилиш; қизиқ ва таажжубланарли нарса:

Онаси қаср томида дашт сори тамошо қиладур эрдиким, Искандарнинг каросин кўруб, меҳри ҳаракатқа келиб, эмчокига сут келди (202).

ТАНАФФУР (а) – нафрат кўрсатиш, нафратланиш, жирканиш:

Агарчи аввалан Ануширвон қаваид ва русумин маръий тутти, аммо оз гуноҳға кўп сиёсат қилур жиҳатидин эл ондин мутаваҳҳим бўлдилар ва мужиби танаффур бўлди (227).

ТАНБИҲ (а) – дашном, ҳайфсан; огоҳлантириш:

Машхурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори чиқарсунларким, олам аҳлиға мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта тутқайлар (203).

ТАНГНОЙ (ф-т) – тор йўл; бўғиқ, халқум; томоқ тешиги:

Ва анинг замонида ҳазрат саййидул– мурсалин саллоллоҳу алайҳи вассаллам фано тангнойидин бақо оламиға хиром қилдилар (233).

ТАНГРИ (т) – худо, тангри:

Бир– бир ўтқариб, ул етқач, оталиғ меҳри ҳаракатқа келиб, ани қўйниға олиб ўпуб, тангри таолоға шукрлар қилиб, онасини ҳарамға йиборди (209).

ТАНИ= (т) – танимоқ, билмоқ, англамоқ:

Ва сўз мухтасар, ани Румда танидилар ва қайсар ани тутуб яланғочлаб, ўй хомиға тикиб, маҳбус қилиб, сипоҳ тортиб юруб, анинг мулкин олиб, кўп бузуғлуқ қилди (215).

ТАНОБ (а) – арқон, ип:

~*ини узун эт* – бемалол қўймоқ; арқонни узун ташламоқ; узун умр бермоқ:

Ки ҳақ айлабон мулку жоҳин фузун,
Ҳаётнинг танобини этсун узун (238).

ТАНОҚУЗ (а) – муҳолафат, бир– бирига қарши бўлмоқ:

Невчунким ўзи– ўқ таноқуз келтурубтурким мулуки тавойифдин баъзини Ашк бинни Доро ўлтурди ва Ашконийлар бу Ашк бинни Доро насли дебтур (206).

ТАОЛО (а) – улуғ бўлди, баланд бўлди; мусулмонларнинг худонинг исмига қўшиб айтадиган улуғлаш сўзи: оллоҳ таоло, худои таоло каби:

Тенгри таоло Ҳуд алайҳиссаломни йиборди (188).

ТАОМ (а) – емиш, овқат, егулик:

...чошт таоми била ўтқаргайлар ва шом таомини масокинга бергайлар (187).

ТАР (ф-т) – янги, сўлимаган:

Скандарки фатҳ айлади баҳру бар,
Кириб тахти фармониға хушқу тар (203).

ТАРАБ (а) – хурсандлик, шодлик, айшу ишрат;

аҳли тараб – шоду хуррамликжа, айшу ишратда яшаётганлар:

Ва тўрт минг уйлук созанда ва гўянда ва раққос ва аҳли тараб Ҳиндистондин кўчуруб олиб келдики, ҳоло бу мамоликда лўлилар алар наслидиндур (220).

ТАРАДДУД (а) – иккиланиш, бир қарорга келолмаслик; бирор масала устида ўйланиб қолиш:

Ва ул жавоб битиб йибордиким, бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан муносиб эрмас ва қўймоғлари мулкка мужиби фасод ва хотирга мужиби тараддуддур (204).

ТАРАФ (а) – тараф, томон:

Гуштасп ё Рустам анинг хукмин ижобат қилмаган жихатдин ё мулк ва салтанатдин кеча олмасдин, Исфандиёрни Рустам урушига йибордиким, анинг тарафидин хотир жамъ бўлғай (197).

ТАРАХХУМ (а) – раҳм қилиш, шафқат қилиш:

Бири улким, агарчи Шириндек оламда нодираси бор эрди, вале Фарҳоддек ҳам олам ажубаси рақиби бор эрдиким, ишқ ва ниёз атрофидин бовужуди Хисравдек подшоҳ кўнгли Фарҳодқа майл қилиб, илтифот ва тараххумлар зоҳир қилди (230).

ТАРБИЯТ (а) – ўргатиш, парвариш қилиш, ўстириш;

~*топ* = – тарбия олмоқ:

...тарбият топиб эрди...(194);

~*қил* = – парвариш қилмоқ, тарбияламоқ:

Кова оҳангарни улук тарбият қилиб, тайаммун учун анинг йиғочқа боғлаб алам қилғон сахтиёнини мурассаъ қилдиким, дарафши Ковиёни ани дерлар (189);

Дебтурларки, бир гозур иликига тушуб, ани фарзандчилай асраб, тарбият қилди (199).

ТАРВИЖ (а) – ривожлантириш, қийматини орттириш, қиймат ва эътиборини орттириш:

Сен ўлғил замон аҳлига шоҳу бас,
Санга адл тарвижи дилшоҳу бас (238).

ТАРЖИМА (а) – бир тилдан иккинчи тилга ағдариш, таржима;

Маъмун халифа вазири Ҳасан Саҳл андин бирор нима топиб, араб тилига таржима қилибтур (186).

ТАРЖИХ (а) – устунлик, афзаллик, афзал деб билиш: ~*қил* = – бошқаларга кўра устун қўймоқ:

Ва фақир ҳам «Садди Искандарий»да ул ики бузургвор қавлини сойир муаррихлар ақволига таржих қилиб, назм адосига қарор берибмен (202).

ТАРИҚ (т) – одат, услуб:

Ва тажарруд ва тақво тариқи била ўткарди (186).

ТАРИХ (а) – ўтмиш, тарих; сана:

Ажам тарихида ғурс салотинини тўрт табақа қилибтурлар (185).

ТАРК II (ф-т) – ташлаш, воз кечиш, баҳридан ўтиш;

салтанат тарки – ҳукмдорликдан, салтанат тахтидан воз кечиш:

Ва Кайхисравнинг хотири Афросиёб ифсодидин жамъ бўлғандин сўнгра
Лухраспни ҳамким, Кайқубод наслидин эрди, подшоҳликка ўлтуртуб, ўзи
салтанат тарки тутуб, эл оросидин ғойиб бўлди (195);

тож тарки – ҳукмдорлик тожидан воз кечиш:

Кисро тож таркин тутуб, бош саломатлиғин ғанимат билди (219);

~қил= – кечмоқ, баҳридан ўтмоқ:

Ва ул тундхўйлуғни тарк қилиб, адолат ва муросо ва афв пеша қилди (212).

ТАРТИБ (а) – тартиб, интизом; қатор, низом:

Тарих аҳли орасида бу табақа дағи салотин тартибида бағоят муҳолафат
кўптур (204).

ТАРХ (а) – режа, план, лойиҳа;

~қил= – режа, лойиҳа тузмоқ:

Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарх қилди
ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

ТАСАРРУФ (а) – ихтиёри билан иш кўриш, эғалик қилиш, бошқариш:

Кўп мулкка тасарруф иликин сўнғондин Бухтун– Наср ўғли Насрни
Бобилдин азл қилди...(198);

~қил= – эғалик қилмоқ, ўз ихтиёрига олмоқ:

Шопур Насибин шаҳрин муҳосара била олди ва қайсарнинг хазойинини
тасарруф қилди (210).

ТАСКИН (а) – 1.тинчланиш, хотиржам бўлиш:

Ҳоконнинг хотири жамъ бўлуб, таскин била мулк тасарруфиға машғул бўлди
(219);

2.ором:

~бер= – юпатмоқ, тинчлантирмоқ:

...анинг икки эғнидин андоқ мараз пайдо бўлуб эрдик, оғриғиға одамизод
мағзидин ўзга ҳеч нима таскин бермас эрди (188);

~топ= – тинчлантирмоқ, тўхтамоқ, қарор топмоқ:

Кайфиятни маълум қилғоч, таскин топтилар ва Фируз Ҳурмузға таън
қилдилар (234).

ТАСЛИМ (а) – бўйин эғиш, қойил қолиш, тан бериш; ~қил=//айла=//эт= –
бировага топширмоқ, бирор одамнинг қўлига бермоқ:

Ва сандук ичида нукуд ва жавохир ҳам бор эрди, баъзиким қолиб эрди, Доробқа таслим қилди (199).

ТАСМИЯ (а) – аташ, от қўйиш, исм бериш: ~қил= – атамоқ, исм бермоқ, от қўймоқ:

Ва Рашитан отлиғ вазири бор эрди, кофий ва оқил киши эрди, Доробжурд шахрин ул ясаб, Дороб отиға тасмия қилди (200).

ТАСНИФ (а) – тасниф қилиш, ёзиш, асар яратиш;

~қил= – китоб битмоқ, асар ёзмоқ:

«Жовиди хирад» отлиғ китобни ҳикмат илмида ул тасниф қилдиким...(186).

ТАСФИЯ (а) – софлик; поклаш, тозалаш:

Рухқа тасфия ҳосил қилмоқ керак ва ботроқ бу зиндондин халос этмак керакки, туфроқ кудуратидин халос бўлуб, ўз мақомиға еткай (211).

ТАТБИҚ (а) – амалда ишлатиш, қўллаш:

Бу жамоат оти ва ададида ва салтанатлариниғ муддати ва тақдим ва таъхирида ва бу хилофлар тавфиқ бермак ва татбиқ қилмоқ сўзни пароканда қилиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин паришон қилур (204).

ТАФАРРУЖ (а) – томоша қилиш, қараш, кўнгил очиш:

Андоқ дебтурларким, Баҳром тамошо ва тафарруж ва нашотқа мойил киши эрди ва худрой ва забардаст ва ўз тавонолиғиға эътимод қилиб, булажаб ишларга мутасадди бўлур эрди (220).

ТАФАХХУС (а) – текшириш, теран ўрганиш, суриштириш:

Таҳайюр ва таажжуб била гавҳар ва нажодин тафаххус қилди эрса, Дороб андоқким, бор эрди айтти (199);

~қил= – текширмоқ, суриштирмоқ:

Таҳайюр қилиб ани тилаб, аҳволин тафаххус қилди эрса, ўғли эрканин билди (202).

ТАФЗИЛ (а) – афзаллик, маъқулроқ, яхшироқ, афзаллик бермоқ:

Аммо ҳар қайсининг зикрида тафзил қилилибтур (206).

ТАФСИЛ (а) – муфасссал баён қилиш, сўзлаб бериш, ҳикоя қилиш:

Умид улким, барча ўз маҳалида тафсил била дағи адо бўлгай (230).

ТАФТИШ (а) – қидириш, текшириш; ~қил=//айла=//эт= – синчковлик билан текширмоқ:

Анинг аҳволини муболаға била тафтиш қилди эрса, маълум қилдики, ҳол недур (208).

ТАҲАЙЮР (а) – ҳайратда қолиш, ҳайратланиш; ҳайронлик, шошиб қолиш: Таҳайюр ва таажжуб била гавҳар ва нажодин тафаҳҳус қилди эрса, Дороб андоқким, бор эрди айтти (199);

~қил= – ҳайратланмоқ, ҳайрон бўлиб қолмоқ:

Таҳайюр қилиб ани тилаб, аҳволин тафаҳҳус қилди эрса, ўғли эрканин билди (202).

ТАХАЛЛУФ (а) – ихтилоф, қаршилиқ, номувофиқлик; ~қил=//айла=//эт= – қаршилиқ кўрсатмоқ:

Чун мулк вориси улғайди, Ширвин тахаллуф қилмай, мулкни анга топшурди (217).

ТАҲАММУЛ (а) – сабр, бардош, чидам;

~ қил= – сабр қилмоқ, чидамоқ, бардош бермоқ:

Бу жиҳатдин Гуштасп, чун бағоят рашид ва баҳодир киши эрди, таҳаммул қила олмади (196).

ТАҲАТТУК (а) – (парда) йиртиш; ҳаддан ошиш, чегарадан ўтиш, бешарму ҳаёлик:

Гударз замонида анинг зулм ва таҳаттукидин хазойин холи ва мулк бузук эрди (205).

ТАҲВИЛ (а) – айланиш, бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўтиш; астрономияда қуёшнинг бир бурждан бошқа бир буржга ўтиши;

Ул вақтким, қуёш нуқтаи эътидоли рубъиға таҳвил қилиб эрди, ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди (187).

ТАҲҚИҚ (а) – ҳақиқат, ҳақиқатлаш, бирор нарсани аниқлаш учун яхшилаб текшириб кўриш;

~қил= – амалга оширмоқ:

Аммо Гирсиюзнинг ҳасаддин сиоят қилғони била таҳқиқ қилмай, ани бегуноҳ ўлтурди ва анинг борасиға ажаб ҳайф юзидин зулм борди (194).

ТАҲМУРАС (ф-т) – Пешдодийлар сулоласининг иккинчи ҳукмдори:

Ва Таҳмурас девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин вокиф бўлуб, девларни атоси қасосиға ҳалок қилди (186).

ТАҲСИН (а) – олқишлаш, офарин айтиш:

Ғараз улким, таҳсинлар қилғайким, ҳеч нима кераклиқ эрмас (213).

ТАХТ (ф-т) – шоҳлик курсиси, тахт:

Бурунроқ кишиким тузуб руду жом
Жахондорлик тахтин этти маком (186).

~у тож – шоҳлик, ҳукмронлик:

Алар ҳам бериб тахту тожиға зеб,
Жахондин едилар неча кун фиреб (207).

ТАХТА (ф-т) – лавҳага ўхшаш ясси тахта, парча:

Ва Табарий дебтурким, йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади...(186).

ТАШЛА = (т) – кўмакчи феъл вазифасида:

Машхур мундоқдурким, эгинларин ёриб, бағринларин сўктуруб
ташлайтурдиким, алар бу азоб била ўларлар эрди (214).

ТАЪБИР (а) – йўйиш, изоҳлаш, тушунтириш, маъносини ечиш:

Бу фаврда ул канизак анга хабар бердиким, Ардувон бир мудҳиш туш кўруб,
билур элдин таъбирин сўрди (208).

ТАЪЗИМ (а) – улуғлаш, ҳурматлаш:

Рустам мулойимат ва узрхоҳлиғ била анга ўтру келиб, кўп ҳурмат ва
таъзимлар била анинг била Гуштасп хизматиға борурни қабул қилди (197).

ТАЪЗИЯТ (а) – аза:

Ва ул фурсатда Соми Наримон ўтуб, ўғли Зол Рустам отаси анинг таъзиятиға
машғул эрди, баъзи дебтурларким, Зол ўз кучи била сипоҳ ораста қилиб, ани
Эрон мулкидин чиқорди (191).

ТАЪКИД (а) – исботлаш, қувватлаш, таъкидлаш:

Мулк маслаҳати учун яраштилар ва ул мусолиҳанинг таъкиди учун
Афлюннинг қизин қулди ва ўз мулкига элтти (201).

ТАЪН (а) – маломат, таъна қилиш; кишининг нуқсон ва камчиликларини
юзга солиш;

Аммо «Низомут-таворих» ва «Жомеут-таворих»и Жалолий ва Банокатийда
дағи иттифоқ била хужжатул-ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса
сирруху «Насиҳатул-мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг қардошидур
дегани таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони
замонидадур (185).

ТАЪХИР (а) – кейинга суриш, орқада қолиш, пайсалга солиш:

Бу жамоат оти ва ададида ва салтанатлариниинг муддати ва тақдим ва
таъхирида ва бу хилофлар тавфиқ бермак ва татбиқ қилмоқ сўзни пароканда
қилиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин паришон қилур (204).

ТЕВА (т) – туя:

...тевани юкка ул киюрди ва отқа эшакни турғузуб хачир хаёлин ул қилди...(186).

ТЕГ = (т) – 1.тегмоқ:

Баҳром Гўр замониғача Румда эрди ва Шопур чодир ичинда эрдиким, қатик ел қўпуб, чодирни анинг бошиға йикти ва сутун бошиға тегиб, ҳалок бўлди.(217)

Мунинг жихатин баъзи дедиларким, гўрни шерсайд қилғанда, анинг ўқи эгнисидин ўтуб, ерга тегди(218);

2.етишмоқ, эга бўлмоқ, қўлга киритмоқ, улуш тегмоқ:

Чун Шеруя вафот қилди ва жамиъ мулк тегар оғо– инисини ўлтуруб эрди, ҳеч киши акосирадин топмадиларким, подшоҳ қилғайлар...(231).

ТЕГИРМОН (т) – тегирмон:

Яздижурд қочиб Исфаҳонға бориб, андин Кирмонға кириб, анда ҳам тура олмай, Марвға борди ва кейинча қовғун келиб, ёлғуз бир тегирмонда ёшунди (235).

ТЕГРА (т) – теварак, атроф: ~сида – атрофида:

Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб, ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустахсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

ТЕГРУ – (т)...гача, ...га қадар,

Анга тегруким сен шаҳи некбахт

Отодин — ото вориси тожу тахт (238).

ТЕЗ (ф-т) – ўткир, кучли, шиддатли:

Неча эрди Баҳром Баҳроми тез

Иши чарх Баҳроми янглиғ ситез (212).

~қил= – кучайтирмоқ, бўрттирмоқ:

Чекиб турфа тарихинга хомани,

Қилиб нуктаға тез ҳангомани (237).

ТЕК (т) – жим, тинч, сокин:

~тур= – сўзламасдан жим, тинч турмоқ:

Алар анинг тек турғонидин ул ишга ризо фаҳм қилмоқ тухмати била Ҳурмузни ҳалок қилиб, оз киши била Парвизни Фирот суйидин ўтқориб, Рум азимати қилдилар (228).

ТЕМУР (т) – темир, маъдан:

Ва темурни тошдин ул чиқорди (186).

ТЕМУРЧИ (т) – темирчи:

Ул чоғда Захҳок ваҳмидин қўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди, тониб, кўториб, Кова оҳангар сипоҳсолор бўлуб, темурчилар белига боғлар саҳтиённи йиғоч бошиға боғлаб, алам қилиб юруб, Захҳокдин эл аюрулуб эрдилар, туролмай қочти (189).

ТЕНГРИ (т) – худо, тангри;

~*ризоси* – Худо розилиги:

Ҳар ишким бўлур муддаоси анга,
Ғараз бўлса тенгри ризоси анга (236);

~*таоло* – улуғ бўлган Аллоҳ:

Тенгри таоло Ҳуд алайҳиссаломни йиборди (188).

ТЕНГТЎШЛУҚ (т) – тенгдошлик:

Шаҳрирод чун подшоҳлик тахтиға ўлтурди, чун андин улуғроқ ва тенгтўшлуқ эл бор эрдилар (232).

ТЕП= (т) – тепмоқ:

Ул нодонлиғидин они тутти ва ўзи эгарлади ва қўшқун солурда, тешиб охир қилди (218).

ТЕРИ (т) – пўст; тери:

Ерга фарш ул солди ва тулку ва ос ва тийин терисин ул киярга қабул қилди (186).

ТЕШ= (т) – тешмоқ, ковламоқ, жароҳатламоқ, яраламоқ:

Дебтурларким, бурнин тешиб ип тақиб, икки қулоғин кесиб югуртти (215).

ТЕЪДОД (а) – адад, санаш, ҳисоблаш:

Ва баъзи муаррихлар анга муяссар бўлган нималарни ҳайрат тариқи била теъдод қилибтурлар (229).

ТИЗ (т) – тизза, тиз:

Чун ул си– поҳ орасида йиқилди, Искандар келиб, анинг бошин ўз тиззи устига қўюб, онт ичтиким, бу иш менинг қошимдин эмас эрди (201).

ТИЙИН (т) – олмахон; олмахон терисидан тикилган поча пўстин:

Ерга фарш ул солди ва тулку ва ос ва тийин терисин ул киярга қабул қилди (186).

ТИК= (т) – тикмоқ, ямамоқ; суқмоқ, қадамоқ, санчмоқ:

Ва сўз мухтасар, ани Румда танидилар ва қайсар ани тутуб яланғочлаб, ўй хомиға тикиб, маҳбус қилиб, сипоҳ тортиб юруб, анинг мулкин олиб, кўп бузуғлуқ қилди (215).

ТИҚ=(т) – тикмоқ:

Бу ҳужжат била Монийнинг терисин сўйдуруб, сомон тиктирди ва атбоин қатл этти (211).

ТИЛ (т) – маълум бир миллатга хос тил:

Маъмун халифа вазири Ҳасан Саҳл андин бирор нима топиб, араб тилига таржима қилибтур (186).

ТИЛА=(т) – талаб қилмоқ, сўрамоқ:

Бу воқеадин аҳволи бағоят хароб бўлуб, Эраж нисбатидин Манучеҳр ўзининг набираси эрди тақвият ва тарбият қилдиким, жаддининг қонини Салм ва Турдин тилаб, аларни қатл қилди ва Фаридуннинг армони қолмади (190).

ТИЛАТ=(т) – сўрамоқ, қидирмоқ:

Чун Искандар хироҷ йибормади, Доро киши йибориб, минг олтун байзани тилагги (200).

ТИЛИСМ (а) – тилсим:

Гаҳи Садди Яъжуж қисм айлабон,

Гаҳи юз ажойиб тилисм айлабон (203).

ТИЛМИЗ (а) – шогирд, ўқувчи:

Ва ҳукамодин Суқротким, Фишоғурс тилмизи эрди, ва Жомаспким, замонининг саромади эрди, Гуштасп замонида эрдилар (197).

ТИН=(т) – тинчимоқ, тинчланмоқ; тўхтамоқ:

Ангаким жаҳондин вафо етмади,

Жаҳон ичра тинмади, то кетмади (191).

ТИРИК(т) – тирик, жонли, ҳаёт:

Маъниси ҳайи нотикдур, яъни тиригики сўз айтқай (185).

ТИРИКЛАЙ (т) – тириклай, тириклигича:

Ва хусусиятлар зоҳир қилиб, атбоин мулозим қилди ва ҳужжат била анинг дини ботил эрканни анга собит қилди ва ани ва жамиъ атбоин тириклай чоҳларға сарнагун кўмдурди (225).

ТИТРА=(т) – қалтирамоқ, титрамоқ:

Ардашер давлат раҳнамуни амри била шарбатни олурда тааммул зоҳир қилди эрса, шарбат бергувчи мутағаййир бўлуб, илки титраб, шарбатдин ёрими тўкулди (209).

ТИФЛ (а) – бола, гўдак, чакалоқ:

Алар ваҳмдин ул тифлни бир қиймати нимага чирмаб, ул чоҳ бошида кўюб, қочтилар (202);

~и *нажанд* – хору зор, ғамгин бола:

Яна Ардашер эрди тифле нажанд
Ки, бўлди мақоми сарири баланд (232).

ТО (ф-т) – то, токи:

Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг сурагин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди, то бутпарастликқа мунжарр бўлди (187).

ТОБЕЪ (а)– эргашувчи, итоатчи, бўйсунувчи:

Ардувоннинг Форс вилоятида бир гумаштаси эрди, ўзин тобеъ тутар эрди (208).

ТОБУТ (а) – тобут:

Машхурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори чиқарсунларким, олам аҳлиға мужиби танбих, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта тутқайлар (203).

ТОҒ (т) – тоғ:

Доим тоғларда ибодат қилур эрди (186).

ТОЖ (а) – тож, ҳукмдорларнинг жавҳарлар билан қадалган бош кийими:

Ва Кайкубод Албурзкўҳда эрди, Зол Рустамни йибордиким, ани келтурди ва бошиға тож кўюб, Эрон салтанатин анга мусаллам тутуб, юруб Афросиёбни қайтардилар (193).

ТОИН (а) – таъна қилувчи, айбловчи:

Шопур анинг беғуноҳлигин билиб, тоинларин мақхур қилиб, кўнгли анинг учун бузулуб, ани валиаҳд қилди (211).

ТОЙИР (а) – Сосоний ҳукмдор Шопур замонда ўтган ҳукмдорлардан:

Анинг туфулият замонида мулкда араб истилосидин кўп шўриш пайдо бўлуб, ғассонийлардин подшоҳики, оти Тойир эрди, Тайқунниким, Сосон тахтгоҳи эрди...(214)

ТОҚ (ф-т) – камон шаклидаги ҳар бир нарса (қош, меҳроб ва ҳк.):

Шаҳе эрди Тахмурас офоқ аро

Ки адл этти чархи кўҳан тоқ аро (187).

ТОҚАТ (а) – куч, қувват; чидам, матонат:

Парвиз кўрдиким, Баҳром била муқовамат қилур тоқати йўқтур (228).

ТОҚДИС (ф-т) – Хисрави Парвизнинг тахтининг номики, Фаридундан унга ўтган: тоғга ўхшаш:

У жумладин бири бир тахтдурким, ани Токдис дерлар эрди, олтундин эрдиким, эртифои юз қариш эрди (229).

ТОКИ (ф-т) – токи:

Ало, токи шахсиз чу бўлғай жаҳон,
Замон аҳлиға бўлмағуси амон (238).

ТОҚИ (ф-т) – эшик, дераза ва токчалар устида ярим доира шаклида ишланган жой; бинолар тепасидаги гумбаз:

Сова дарёси дарёси ерга сингди, андоқким, сув асари қолмади ва ўн икки кунгира Кисро токидин йиқилди (226).

ТОЛУТ (а) – Каёний Қайқубод замонида ўтган пайғамбар:

Ва Лукмони Ҳаким ва Ашмуил алайҳиссалом ва Толут анинг замонида эрдилар (193).

ТОМ (т) – уй томи, девор:

Онаси қаср томида дашт сори тамошо қиладур эрдиким, Искандарнинг қаросин кўруб, меҳри ҳаракатқа келиб, эмчокига сут келди (202).

ТОН= (т) – тонмоқ, қилган ишини бўйнига олмасдан инкор қилмоқ:

Ул чоғда Заҳҳок ваҳмидин қўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди, тониб, кўториб, Кова оҳангар сипоҳсолор бўлуб, темурчилар белига боғлар саҳтиённи йиғоч бошиға боғлаб, алам қилиб юруб, Заҳҳокдин эл аюрулуб эрдилар, туролмай қочти (189).

ТОНГЛА (т) – тонгла, эрталаб:

Алар тааммул қилиб мунга қарор бердиларким, тонгла сабоҳдин ҳеч киши анга ёвумағайлар (212).

ТОП= (т) – 1.топмоқ, билмоқ, аниқламоқ:

Маъмун халифа вазири Ҳасан Саҳл андин бирор нима топиб, араб тилига таржима қилибтур (186);

2.қўлга киритмоқ;

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин янчиб ўлтурдилар (186);

~вафот топ= – ўлмоқ, дунёдан ўтмоқ:

Искандар маҳрум ёнди ва баъзи Шаҳризурда ва баъзи Бобилда дерларким, вафот топти...(203);

~такмил топ= – мукаммаллашмоқ, такомиллашмоқ, камолга етмоқ:

Ҳунар аҳли севар эрди ва анинг замонида ҳунар аҳли азиз бўлдилар ва ҳунарлар такмил топти (206).

ТОПИЛ= (т) – топилмоқ:

Ва баъзи кўтаҳандеш эл бевафолиғ қилиб, анга қочиб борғон жиҳатдин ҳалойиқ баддил бўлуб, уруш яроғи топилмайин, ул ҳазрат мулкни солиб, оз киши била қироққа тортти (219).

ТОПШУР= (т) – ихтиёрига бермоқ:

...тахайюр юзидин Искандарни олиб, ўғулчилай улғайтиб, подшоҳ ўғли дабиристониди дабирга топшурди (202).

ТОРИ (а) – пайдо бўлиш, қўққисдан кўриниш:

~бўл= – тўсатдан пайдо бўлмоқ:

Отасини ўлтургондин сўнгра анинг ҳам жисмига азим ранж тори бўлуб, етти ойдин сўнгра ҳаёт ва диатин ажал мутақозийсиға топшурди (231).

ТОРИҚ (т) – зерикмоқ, сиқилмоқ, зада бўлмоқ:

Доронинг икки ноибиким, анинг зулмидин ториқиб эрдилар, ани ҳалок қилдилар (201).

ТОРТ= (т) – 1.судрамоқ, етакламоқ:

...ул ҳазрат мулкни солиб, оз киши била қироққа тортти (219).

2.давом этмоқ:

Аммо Заҳҳок салтанати ва зулми узоқға тортти (188);

3. курмоқ, бунёд қилмоқ:

Ва Гуштасп осоридин Самарқанд кўрғони ва девориким, Эрон ва Турон орасиға тортилибтур ва Насо шаҳри ва Байзо шаҳриким, баса акобир ва ашроф андиндурлар (197);

4. чизмоқ:

Ва бу ҳамким, бир юмurtқача куррада олам суратин тортиб ва жамиъ ақолим ва билод ва жибол ва бихорни машруъ ясаб, кентлар ва рудхоналарғача кўргузуб эрди...(216);

5.ёрдамчи феъл вазифасида;

илик торт= – қўл тортмоқ, воз кечмоқ:

Машҳурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори чиқарсунларким, олам аҳлиға мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта тутқайлар (203);

интиқом торт= – ўч олмоқ:

Фаридун улғойиб эрди, алардин интиқом тортардин ожиз эрди(188);

мил торт = – кўзига чўп солмоқ, фитна, адоват юргизмоқ:

...тутуб кўзига мил тортиб, Арманға киши йибориб, Парвизни келтуруб подшоҳ қилдилар(227);

мужоҳада торт = – жидду жаҳд билан нафсни енгиш йўлида курашиш:

Ва ул габр динида риёзатлар ва мужоҳадалар тортиб эрди, «Зинд» китобин тасниф қилиб, элни ул динға даъват қилди (196).

сипоҳ торт = – кўшин тортмоқ:

Ва замонидин олтмиш йил ўткондин сўнгра Тур ўғли Афросиёб сипоҳ тортиб анинг устига юруди.(190)

черик торт = – кўшин тортмоқ:

Афросиёб яна черик тортиб Эронға келиб, Гиршасп била масоф тузуб, разм қилди (192).

ТОРТИЛ = (т) – тизилмоқ, терилмоқ, қатор қилиб қўйилмоқ:

Ва Гуштасп осоридин Самарқанд кўрғони ва девориким, Эрон ва Турон орасиға тортилибтур ва Насо шахри ва Байзо шахриким, баса акобир ва ашроф андиндулар (197).

ТОШ (т) тош, шағал, харсанг:

Ва темурни тошдин ул чикорди (186).

ТОШҚОРИ (т) – ташқари:

Машхурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори чиқарсунларким, олам аҳлиға мужиби танбих, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта тутқайлар (203).

ТУҒ = (т) – туғилмоқ, дунёга келмоқ:

Анинг қатлидин сўнгра Афросиёб қизидин анинг ўғли туғди (194).

ТУГАН = (т) – 1.тугамоқ, тамом бўлмоқ:

Туганди анинг мулку даврони ҳам,
Фалак Золи қатъ айлади они ҳам (200);

2.битмоқ, ниҳоясига етмоқ, ёзилмоқ:

Чун бу иморат туганди, олам салотин ва ашроф ва акобирин йиғиб, анда азим жашн қилди (187).

ТУГАТ = (т) – тамом қилмоқ, битирмоқ:

Муҳаммад отлиғ пайғамбари саллоллоҳу алайҳи васаллам бу қавмдин пайдо бўлуб, тахтни менинг авлодимдин олиб, уларни тугатур (214).

ТУҒУЛ = (т) – туғилмоқ:

Бу ҳолдин оз вақт ўткач, ҳомила туғулди ва вазир анга Шохпур от қўйди (239).

ТУЗ = (т) – 1.тузатмоқ, тўғриламоқ:

Ва Зол бинни Сом анга хидматлар қилди ва бузуқ мамоликни тузарда мададлар қилди (191);

2.бино қилмоқ; яратмоқ:

Бу коидани ул тузди (185);

3.идора қилмоқ, бошқармоқ, тартибга солмоқ:

Чун салтанатқа ўлтурди, жаҳон мулкин адл ва дод била тузди (187);

5.ёрдамчи феъл вазифасида;

базм туз = – мажлис, базм қурмоқ:

Чу тузди жаҳон базмини Кайкубод,

Суруди Каёний била эрди шод (193).

ТУЗ (т) – туз, ош тузи:

Туз йўқ эрди (224).

ТУЗАЛ = (т) – ўнгламоқ, тўғриланмоқ:

Дороға бу сўздин ғазаб муставлий бўлуб, устига черик тортиб, масофнинг икки сафи тузалганда, Доронинг икки ноибиким, анинг зулмидин ториқиб эрдилар, ани ҳалок қилдилар (199).

ТУЗОТ = (т) – тўғриламоқ, тузатмоқ, тикламоқ:

...икки қатла Байтул– муқаддасни ер била тузатти (196);

Ва мамоликида йўлларни тузотиб, сувларға кўпруклар боғлаб, аҳли фасодни йўллардин билкулл дафъ қилди... (225).

ТУЛ (а) – узунлик; узун:

Ва Истахр шаҳрин улғайтти, андоқки тули Хуфракдин Ромжаррадқа еттиким, ўн икки йиғоч бўлғай ва арзи ўн йиғочқа етти (187).

ТУЛКУ (т) – тулки:

Ерга фарш ул солди ва тулку ва ос ва тийин терисин ул киярга қабул қилди (186).

ТУЛУЪ (а) – чиқиш, кўриниш (ой, қуёш);

~қил = – чиқмоқ:

Бир кеча туш кўрдиким, қуёш Сосоннинг манглайидин тулуъ қиладур (208).

ТУНДЛИҒ (ф-т +т) – қўполлик, қўрслик:

Дар тақдир била бир отиким, киши тундлиғидан ёвий олмади (218).

ТУРК (т) – турк, туркий халқ:

Аржасп бинни Афросиёбким, турк подшоҳи эрди, андоқки зикри ўтти, вилоятни холи топиб, Балхни олиб, Луҳраспни ўлтуруб, қизларинким, Гуштаспнинг сингиллари эрди, асир қилиб, Балхни бузуб, кўп ғанойим била мулкиға қайтти (197).

ТУРКИЙ (т+а) – туркларга хос, туркча, туркий:

Ўн икки минг оқ тевази бор эрдики, туркий дерлар (229).

ТУРКИСТОН (т+ф-т +ф-т) – туркий халқлар яшайдиган ўлкалар;

Туркистон:

Рум ва Мағрибдин Яман ҳудудиғача Салмға берди, Туркистон ва Чин худудин Турға берди (189).

ТУРКТОЗ (т+ф-т) – ҳамла, талон– тарож, ғорат; талон– тарож қилувчи;

~айла= – босиб келмоқ, таламоқ:

Ва лекин ажал айлагач турктоз,

Не қолди ғурур ул замон, не ниёз (213).

ТУРОН (т+ф-т) – Туркистон:

Ва Афросиёб андин қочти ва Рустам Афросиёб Эронни бузғандек Туронни бузуб, ёниб келди (194).

ТУРОНДЎХТ (ф-т +ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳи Хисрав Парвизнинг қизи:

Чун акосира наслидин киши топилмади, Парвизнинг Турондўхт отлиғ қизини подшоҳ кўтариб, тахтка ўлтурттилар (232).

ТУРУШ (т) – чидам, бардош:

Афросиёб туруш бермади, дағи юз қайтарди (195).

ТУРФА (а) – қизик, ажабланарли, одам аҳли ҳайрон қоларли; нодир, кам учрайдиган:

Чекиб турфа тарихингга хомани,

Қилиб нуктаға тез ҳангомани (217).

ТУС (ф-т) – Кайхисравнинг лашкарбошилари:

Ва Фаромурз била Тусни Афросиёб дафъиға йиборди ва ул анга ёқин уруғ эрдилар сўз

туттурдим, Сиёвуш наслидин Фаруд Турондадур, анга осийб ва заҳмат еткурмангиз (194).

ТУТ = (т) – 1. қўлга туширмоқ, асир олмақ; ром қилмоқ:

...то ани тутиб, арра била ики бўлуб... (188);
 2.ҳисобламоқ, билмоқ, эътибор қилмоқ:
 Ва баъзи Искандарни дағи алардин тутубтурлар ва ўн дебтурлар (192);
 3.амал қилмоқ:
 Ва рўза тутмоқ андин суннат қолди (187);
 4. ёрдамчи феъл вазифасида:
гўша тут = – узлатда бўлмоқ:
 ...ўзи чун улғайиб эрди, гўша тутуб, ибодатқа машғул бўлди (196);
макруҳ тут = – ёқимсиз, ёмон билмоқ; нафрат кўзғатувчи:
 ...гозурлуқ ишин макруҳ тутуб, илм ва фазл ва адаб касбин қилиб,
 силоҳшўрлуқ ўрганиб, сипоҳийлик қоидасин хўб билди (199);
маръий тут = – риоя қилмоқ, ҳисобламоқ:
 ...зиёфат қоидасини яхши маръий тутти...(222);
мақом тут = – юсак ўринга эришмоқ, ўрнашмоқ:
 Чу Жамшид тахт узра тутти мақом... (188);
мотам тут = – аза тутмоқ:
 Сиёвуш учун Эрон аҳли андоқ мотам туттиларким, ҳаргиз ҳеч киши ёд
 бермас (194);
мусаллам тут = – тобе тутмоқ, таслим қилмоқ:
 Аму суйидин норини анга мусаллам тутуб, яраш бўлуб, Афросиёб қайтти
 (190);
шугун тут = – яхшиликка йўймоқ, хосиятли ҳисобламоқ:
 Кубод фарзандининг мулоқотин шугун тутуб...(222).
шуҳрат тут = – тарқалмоқ, ёйилмоқ, машхур бўлмоқ:
 Андоқки шуҳрат тутуб, Ҳумойға битиб йибордиларким, бу навъ нодир йигит
 пайдо бўлуб...(199);
қироқ тут = – четроқда турмоқ, ўзни узоқроқда ушламоқ:
 ибодат ихтиёр қилиб, қироқ тутти, валлоҳу аълам (198);

ТУФРОҚ (т) – тупроқ; ер; чанг, ғубор;

~*кудурати* – тупроқ ғубори:

...туфроқ кудуратидин халос бўлуб, ўз мақомига етқай (211).

~*сари* – тупроқ томон, тупроққа:

Ани ҳам фалак чекти туфроқ сари,

Не золим, не одил кетарлар бари (190).

ТУФУЛИЯТ (а) – ёшлик чоғи, болалик:

Аввал кишиким, туфулиятда яхши рой хотирига келди ул эрди (214).

ТУҲМАТ (а) – айблаш, туҳмат:

Чун ул туҳматдин муарро эрди, ўтдин осийб топмади ва атосининг хато ройи
 ва талаввун мизождин ваҳм қилиб, Туронга Афросиёб қошига борди (194).

ТУХФА (а) – совға, тортик:

Ва ул анинг била муқоаматдин ўзин ожиз кўруб, ярашти ва қолин тухфа ва табаррук бериб, ўткарди ва Шумур зул– Жаноҳ Жайхундин ўтуб, Мовароуннахрни олди (223).

ТУШ (т) – уйқу, туш, хоб:

Бир кеча туш кўрдиким, куёш Сосоннинг манглайидин тулуъ қиладур (208).

ТУШ = (т) – зиммага юкланмоқ:

Сипоҳонда Кова оҳангарнинг бир ўғли бор эрди, бу жиҳатдин қатл бўлуб, яна бир ўғлига чек тушти (189);

бандга туш = – асирга тушмоқ:

Бовужуди азим салтанат неча қатла ўзин муҳликаларга солиб, бандларга тушти ва Рустам халос қилди (193);

дилпазир туш = – маъқул келмоқ, ёқмоқ:

Искандарга Арастунинг ройи дилпазир тушуб, ул жамоатни Арасту кўрган рой била насб қилдиким, мулуки тавойиф аларни дебтурлар (204);

иликка туш = – қўлга тушмоқ, қўлга олинмоқ:

...зоҳир қилди ва иликка тушти (195);

иши тушти = – иши тушмоқ, муте бўлмоқ:

Жаҳон мулки чун қолди Баҳромға,

Халойиқ иши тушти нокомға (217);

кўзи туш = – назари тушмоқ, кўриб қолмоқ;

кўнглига изтироб туш = – кўнглида изтироб, дард пайдо бўлмоқ:

Кўзи анга тушқач, кўнглига изтироб тушуб, эмчокига сут келди (199);

мақбул туш = – ёқмоқ, хуш келмоқ, маъқул бўлмоқ:

Мақбул тушмади (208);

мулк аларга тушқай = – подшоҳлик уларга насиб этгай:

Сингиллари била хабарлашиб, анга захр йибордиларким, Ардашерга бериб ҳалок қилғай, шояд бу васила била мулк аларга тушқай (209);

уйига туш = – сафар вақтида тўхтамоқ, қўнмоқ:

Ва Ялошнинг иниси Қубод Ялошдин қочиб, хоқони туркка борди ва борурда йўлда Исфаройин шаҳрига етканда, бир деҳқон уйига тушти (222);

чоҳларга туш = – чуқурга тушмоқ, йиқилмоқ:

...ғофил анда етканда, кўп эл ул чоҳларга тушти (222);

ғанимат ва ўлжа туш = – душмандан олинган бойлик ва ўлжага эришмоқ:

Хоқон черикидин Баҳромға ғанимат ва ўлжа ҳаддин тошқори тушуб эрди, баъзиниким, салотинга лойиқ бўлғай, Хурмуз хидматиға йиборди (227).

ТУШУР = (т) – пастга олмоқ, туширмоқ:

Ва Кайковуснинг фосид хаёлотидин бири бу эрдиким, сандуққа кириб, тўрт гўшасида қочир ё бургут боғлаб, осмонға борурмен деб ҳаво тутуб, кушлар хорғондин сўнгра ани ерга тушурдилар (194);

ТЎҒРА = (т) – майдаламоқ, қиймаламоқ:

Қолғанига нон тўғраб, итка берди эрса, ҳалок бўлди (209).

ТЎЙ = (т) – 1. тўймоқ, бирор нарсадан коникмоқ;

Қилиб қатл Заҳҳокни тўймади,

Фаридунни дағи қуруқ қўймади (189);

ТЎҚСОН (т) – тўқсон (сон):

Ҳисоб қилғон киши топар ва мулуки тавойифни баъзи тўқсон киши дебтурлар (206).

ТЎҚТА = (т) – тўхтамоқ, турмоқ, тўхтаб турмоқ, жим турмоқ, тинчимоқ:

Ва анинг мужмали будурким, ул ҳазрат Хуросон тахтин олғондаким, ҳануз мулк тўқтамайдур эрди, Ёдгор Муҳаммад Мирзоким, мулк вориси эрди... (219).

ТЎҚУ = (т) – тўқимоқ:

Ва форсий китоб битмак ва бўз тўқумоқни ул ихтироъ қилди (187);

Ва ипак ва қазз ва кўпрак тўқур нималарни ва рангларни ва ишларни ароға киюрди (187).

ТЎҚУЗ (т) – тўққиз:

Ва алар тўқуз киши салтанат қилдилар (192).

ТЎКУЛ = (т) – тўкилмоқ, сочилмоқ:

...шарбат бергувчи мутағаййир бўлуб, илки титраб, шарбатдин ёрими тўкулди (209).

ТЎРТ (т) – тўрт:

Ажам тарихида фурс салотинини тўрт табақа қилибтурлар (185).

ТЎШАК (т) – тўшак, палос; оёқ остига тўшаладиган ҳар бир нарса:

Дебтурларким, бир кеча Шопур тўшакида Малика нола қилиб, уюй олмас эрди (214).

У

УБУР (а) – ўтиш, кечиш (дарёдан);

~қил= – ўтмоқ, кечмоқ, кетмоқ:

Ул йўлга убуру қилиб, Қифчоқни мақхур қилиб, Дарбандни олиб, ободон қилиб, яхши кишилар тайин қилиб, андоқ мазбут қилдиким, ул ноҳиятдин хотири жамъ бўлуб, Мадойинга азм қилди (225).

УДСЎЗ (а) – хушбўй нарсаларни ўтга солиб тутатувчи:

Ва неча юз ходим удсўзлар била бухурот куйдуруб, эл тарафидин атрофида олиб юрурлар эрди (230).

УЗА (т) – узра:

Чу Ковус маснад уза топти зеб,
Неча кун анга чарх берди фиреб (194).

УЗАЙР (а) – Исломиятдан аввал ўтган пайғамбарлардан бири:
Ва Дониёл била Узайр алайҳиссаломни асир қилди (196).

УЗВ (а) – бўлак:

Ани асраб, ўзин хасий қилиб, бирнеча кун иложидин сўнгра кескан узвни бир хукқаға солиб, муҳр қилиб, Ардашер ҳузурида хозинға топширди (209).

УЗОҚ (т) – йироқ, узоқ;

~*га торт* = – узоқ давом этмоқ:

Аммо Заҳҳок салтанати ва зулми узоқға тортти, андоқки эл анинг зулмидин ожиз бўлдиларким, анинг икки эгнидин андоқ мараз пайдо бўлуб эрдик, оғриғиға одамизод мағзидин ўзга ҳеч нима таскин бермас эрди (188).

УЗОТ = (т) – 1.йўналтирмоқ:

Ки холи қўлин бенаволар киби,
Узотиб борурда гадолар киби (203);

2.қизни узатмоқ, турмушга бермоқ:

Хоқон сулҳ жонибидин кириб, Фарғонадин ерни Нўширавонға мусаллам тутуб, қизин анга бериб узотти (225);

3.жўнатмоқ, кузатмоқ:

Йўлда Парвизға Баҳром сипоҳи йўлуқуб, Бандуя Парвизни узотиб, ўзи анинг салтанат либосин кийиб олди (228).

УЗР (а) – ўринли сабаб:

Чу Баҳманға етти вафосиз жаҳон,
Анинг узри кўнглидин ўлди ниҳон (198).

УЗРА (т) – узра:

Чу Жамшид тахт узра тутти мақом,
Димоғиға йўл топти савдойи хом (188).

УЗРХОҲЛИҒ (а+ф-т+т) – узр сўрашлик, кечирим сўраш:

....Рустам мулойимат ва узрхоҳлиғ била анга ўтру келиб, кўп ҳурмат ва таъзимлар била анинг била Гуштасп хизматиға борурни қабул қилди (197).

УЗУН (т) – узун, чўзиқ, давомли:

Ва анинг осоридин Форсда Аруси кўраси дерларким, анинг шарҳи узундур (209).

УЙ (т) – 1. иморат, бино:

Ва Табарий дебтурким, йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади...(186);

2. тана, жисм, гавда:

Ки кўйди вужуд уйига чун қадам (235);

3. хонадон:

...ва борурда йўлда Исфаройин шаҳрига етканда, бир деҳқон уйига тушти (222).

УЙҒОН – (т) – огоҳ бўлмоқ, хушга келмоқ:

Баҳром чун ғафлат уйқусидин уйғонди, мулкни вайрон ва душманни муставли ва сипоҳни паришон топти (219).

УЙҒУР (т) – Ашконий ҳукмдор Гударзнинг отаси:

Баъзи дебтурларким, Ироқ ва Форсда Ашк фарзандларидин Уйғур отлиғ бир подшоҳ эрди (205).

УЙҚУ (т) – уйқу:

Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб, ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустаҳсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

УЙЛУК (т) – хонадон, оила, оилали:

Ва тўрт минг уйлук созанда ва гўянда ва раққос ва аҳли тараб Ҳиндистондин кўчуруб олиб келдики, холо бу мамоликда лўлилар алар наслидиндур (220).

УЙҚУ (т) – уйқу:

Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб, ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустаҳсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

УЙРУЛ – (т) – назар солмоқ:

Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб, ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустаҳсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

УЛ (т) – 1. у (кишилиқ олмоши):

Аммо анинг нисбати бобида ихтилоф кўптурким муғ дебтур: Одам алайҳиссалом улдур (185);

2. кўрсатиш олмоши:

Дағи ул мавзуда шаҳр бино қилиб, отин Балх кўйди (186).

УЛАМО (а) – олимлар, билимдонлар:

Тарих уламози иттифоқи била бировким салтанат қилди, Каюмарс эрди (185).

УЛҒАЙТ = (а) – катта қилмоқ, тарбияламоқ:

Ва Истахр шаҳрин улғайтти, андоқки тули Хуфракдин Ромжаррадқа еттиким, ўн икки йиғоч бўлғай ва арзи ўн йиғочқа етти (187).

УЛҒОЙ = (т) – ўсмоқ, катта бўлмоқ; камолотга етмоқ, тарбияланмоқ:

Фаридун улғойиб эрди, алардин интиқом тортардин...(189).

УЛУҚ (т) – 1.улкан, катта:

Ва анда улук биное солдиким, ҳоло осори ва нишонлари борким, одамизод андоқ ясамоқ маҳол кўрунурким, киши кўрмагунча бовар қилмас (187);

2.катта, ёши катта:

Ва Рум сағрида Шаҳрирод деган Парвизнинг бир улук кишиси бор эрди... (232);

3. тўнғич, бош фарзанд:

Анинг уч ўғли бор эрди: улуғи Салм, ўртончиси Тур, кичики Эраж (189);

~*кичиклик* – катта ва кичик ўртасида бир-бирига ҳурмат юзасидан бўлган муносабат:

...улук– кичиклик орада бўлғай (205).

УЛУС (мўғ.) – халқ, эл, омма; қабила ва унинг ерлари:

Тонгласи жамиъ улус бу ишни қилдилар. Ҳар кишини тилади, топмади (212).

УЛУШ (т) – ҳисса, насиба:

...бу давлатнинг минг улушидин бир улуши тутса бўлмаски, ул ҳазрат анга дин ва ислом даъватиға нома битиб киши йиборди (230).

УМАР (а) – киши исми:

Ва бул Рустамдурким, амирал– мўъминин Умар разий оллоху анху Мадойинға Саъд Ваққосни араб черикин бошлатиб йиборганда, Яздижурд бу Рустамни ўтру йиборибтурким, иншоолло ўз ерида мазкур бўлғай (233).

УМИД (ф-т) – орзу, истак, тилак:

Умид улким, барча ўз маҳалида тафсил била дағи адо бўлғай (230).

УМИДВОРЛИҒ (ф-т +ф-т +т) – умид тутиш:

Дод ва адл бунёд қилди ва халойиққа кўп умидворлиғлар берди (233).

УММОЛ (а) – амал қилувчи; ҳоким, вакил:

Олам аҳлин адолат била хушҳол қилиб, Заҳҳок жавридин топқон заҳмлариға адл била мархам қўйди ва қолғон уммолқаким, одийлар эрдилар, дафъ қилди (189).

УММОН ва **БАҲРАЙН** (а+а)– Там ҳукмронлик қилган худуд:
Самуд Ҳижозда сокин бўлди, Саҳор Тайда, Там Уммонда ва Баҳрайнда, Ҳадис Ямомада, Ҳосим Ҳарам ва Синвонда, Мора ондаким, ани анинг оти била айтурлар (188).

УМР (а) – яшаш, ҳаёт кечириш: ҳаёт, умр:
Минг яшади ва лекин умрининг охирида қирқ йил салтанат қилди (185);
~*охури* – умр сўнги
...умр охирға етти...(209).

УН I (т) – бўғдой ун, ун:
Малика айттиким, отам манга ғизо сўнгак мағзидин ўзгаким наботни ун қилиб, анга сепиб берур эрди (214).

УН II (т) – товуш, садо, ун, нола:
...ўзи ўтқа не хитоб қилса эрди, ул киши Маздак ўргатган жавобни бийик ун била айтур эрди (223).

УР= I (т) – урмоқ, зарба бермоқ; калтакламоқ:
Сипоҳ орасидин биров бир синон била бўйниға урдиким, ул ёнидин ўтти (232).
ерга ур= – бузмоқ, йўқотмоқ:
Агарчи фалакка етурди ани,
Фалакдин вале ерга урди ани (194).

УРМИЁ (ф-т) – Луҳрасп подшолиги вақтида ўтган пайғамбарлардан:
Ва анинг замонидағи анбиё Узайр била Урмиё ва Дониёл алайҳиссалом эрдилар (196).

УРУҒ (т) – қариндош, уруғ:
Ва Фаромурз била Тусни Афросиёб дафъиға йиборди ва ул анга ёқин уруғ эрдилар сўз
туттурдиким, Сиёвуш наслидин Фаруд Турондадур, анга осийб ва заҳмат еткурмангиз (194).

УРУШ (т) – уруш, жанг:
Афросиёб урушида Гиршасп фавт бўлди ва Золи Зар Зобилистондин черик тортиб келиб, Афросиёбни Эрондин чиқарди (192).

УРУШ= (т) – жанг қилмоқ, низолашмоқ, жанжал қилмоқ:
Ул Табаристон сори тортиб, урушмади (190).

УСРУ (т) – жуда, ниҳоятда:
Хурмузға бадгўйлар мундоқ еткурдиларким, Баҳром усру кўп ғанимат олибтур, дағи санга оз нима йиборибтур (227).

УСРУК (т) – маст, сархуш:
Ва бир кун азим жашн қилиб эрдиким, мажмуъ эли усрук эрди (215).

УСТ (т) – 1.сахн, юза:
...ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди (187);
Бу фарш устида мажлис тузуб ўлтурур эрдилар (229);
2.кўмакчи вазифасида (устига, устида):
Баҳром устига келиб, Баҳром андин босилиб, қочиб хоқон қошиға борди (229).

УСТОД (ф-т) – устоз, мураббий, муаллим, раҳнамо:
Баъзи анга нубувват устоди ҳам қилибтурлар (202).

УХДА (а) – мажбурият, маъсулият, жавобгарлик, қўлидан келиш:
Ва ул бирнеча кун подшоҳ эрди, ва лекин бу улук иш ухдасидин чиқа олмади ва ожиз бўлди (234).

УЧ= (т) – учмоқ, кетмоқ:
Искандар жавоб бердиким, ул юмurtқаларни кўяр куш учти, Доро дағи кўнглидин бу тамаъни чиқарсун (200).

УЧІ (т)– уч (сон):
Анинг уч ўғли бор эрди: улуғи Салм, ўртончиси Тур, кичики Эраж(189).

УЧУН (т) – сабабли, туфайли, (кўмакчи):
Яна дағи сўз кўп бор, аммо сиҳатдин йироғроқ учун битилмади (185).

УЧУР (т) – вақт, пайт:
Бу учурда Бобакнинг вафоти хабари келди (208).

УШОҒ (т) – кичик, ёш бола:
Хурмуз битиб йибордиким, хазойин била ўғул ушоғингни берк ерга мазбут қилиб, Румға бориб, қайсардин мадад тила!(228)

УШТУЛУМ (т) – зўравонлик, жабр, зулм;

~айла= – жабру жафо қилмоқ, зўравонлик кўрсатмоқ, зулм қилмоқ:
Ва лекин бу зол уштулум айлади,
Жаҳондин дағи они гум айлади (195).

УЮ= (т) – ухламоқ:

Дебтурларким, бир кеча Шопур тушакида Малика нола қилиб, уюй олмас эрди (214).

УЮҚЛА (т) – ухламоқ:

Йўлда чокари от ва силоҳин ани уюқлатиб, олиб қочти (202).

Ф

ФАВЖ (а) – гуруҳ, тўда, тўп; ~фавж – гуруҳ-гуруҳ, тўда-тўда, тўп-тўп:

Теграсидаги эл анинг ишидин мутаҳаййир бўлуб, фавж-фавж ани кўргали борурлар эрди (220).

ФАВР (а) – тез, шитоб;

бу фаврда – шу замон, шу заҳоти:

Бу фаврда ул канизак анга хабар бердиким, Ардувон бир мудҳиш туш кўруб, билур элдин таъбирин сўрди (208).

ФАВТ (а) – ўлим, вафот этиш;

~бўл= – ўлмоқ, вафот этмоқ;

Афросиёб урушида Гиршасп фавт бўлди ва Золи Зар Зобилистондин черик тортиб келиб, Афросиёбни Эрондин чиқарди (192).

ФАЗЛ (а) – ортиқлик, устунлик, етуклик;

Ва Шайх Бу Али Мискавайҳ «Одобул– араб вал– фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолиға далилдур (186);

~у камол – етуклик, баркамол:

Ва ҳусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир эрди (187).

ФАЗО (а) – очиқ ер, майдон, кенглик:

Ҳияра шахридаким, Куфага яқиндур ва ҳавоси дилкушой ва фазоси руҳафзой ердур, анга парвариш бериб, тарбият қилғай. (218)

ФАЗОЙИЛ (а) – фазилатлар, яхши хислатлар:

Искандар оз вақтда жамиъ фазойил ва камолотни касб қилиб, сипо– ҳийлик русуми ва баҳодирлук фунунида ҳам ягона бўлди (202).

ФАЙЛАҚУС (юн.) – машхур жаҳонгир Искандар Зулқарнайн – Македониялик Александрнинг отаси Филипп II нинг (милоддан аввалги 359 – 336 йиллар) шарқча аталиши:

Ва Рум қайсариким, замонида Файлақус эрди, саркашлик қилди эрса, сипоҳ тортиб Румга юруб, қайсарни тутти ва банд қилди (200).

ФАҚИР (а) – 1.камтарлик юзасидан I шахс кишилик олмоши ”мен” ўрнида ишлатилади:

Аммо фақир қошида бу қавл йироқроқ кўрунур, невчунким Золким, Рустамнинг отасидур, анинг қошида сипоҳсолор эрди ва Гиршаспни «Гузида»да, балки хейли таворихда Манучехр набиралиғига чиқарибтурлар (192);

Ва фақир ҳам «Садди Искандарий»да ул ики бузургвор қавлини сойир муаррихлар ақволиға таржиҳ қилиб, назм адосиға қарор берибмен (202);

2.камбағал, муҳтож:

Чун мамоликни таламоқ шойиъ эрди, Шопурни асрар кишиларнинг эли баъзи эшаклик фақирларни талаб келтуруб эрдилар ва юклар ёғ эрди (215).

ФАҚРЖЎЙ (а+ф-т) – фақирликни изловчи:

Бўлуб салтанат тахтида фақржўй,
Шаҳ ўлса вале бўлса дарвеш хўй (236).

ФАЛАК (а) – 1.осмон, кўк:

Агарчи фалакка етурди ани,

Фалакдин вале ерга урди ани (194);

2.тақдир, бахт, толеъ:

Фалак бўйлаким жавр қилди падид,

Не Шаддод қолғусидур, не Шадид(188).

ФАНО (а) – бақосизлик, йўқ бўлиш, ўлиш:

Ва анинг замонида ҳазрат саййидул– мурсалин саллоллоҳу алайҳи вассаллам фано тангнойидин бақо оламиға хиром қилдилар (233).

ФАРАНГ (ф-т) – каёнийларнинг олтинчи ҳукмдори Баҳманнинг синглиси:

Уч қизи бор эрди: Хумой ва Фаранг ва Баҳмандўхт (198).

ФАРҒОНА () – Мовароуннаҳрдаги ўлка ва шаҳар номи:

Хоқон сулҳ жонибидин кириб, Фарғонадин ерни Нўширавонға мусаллам тутуб, қизин анга бериб узотти (225).

ФАРД (а) – ёлғиз, якка, танҳо;

~айла= – айирмоқ, чеккалатмоқ; узоқлаштирмақ:

Ки ҳар лафзини ақли жавҳаршунос
Кўруб жавҳари фард айлар қиёс (237).

ФАРЗ (а) – бажарилиши зарур бўлган иш:
Жазосин анинг фарз билди сипеҳр,
Ўз ўрнига бу ишни қилди сипеҳр (233).

ФАРЗАНДЧИЛАЙ (ф-т +т) – ўз фарзандидек:
Дебтурларки, бир гозур иликига тушуб, ани фарзандчилай асраб, тарбият қилди (199).

ФАРИДУН (а)– Пешдодийлар сулоласининг олтинчи ҳукмдори:
Бағоят қалин эл жамъ бўлуб, Фаридунним, баъзи Жамшид набираси
дебтурлар, баъзи Обитин ўғликим Тахмурас наслидин бўлғай, нисбат
килибтурлар (189).

ФАРИШТА (ф-т) – диний эътиқодга кўра, худонинг фармонларини бажариб
турадиган маҳлуқ; фаришта, эзгу ишлар қилувчи:
Баъзи сув оти дебтурлар, баъзи дебтурларким, фаришта от сурати била келиб,
ани эл бошидин во қилди (218).

ФАРМОН (ф-т) – буйруқ, ҳукм:
Ул жадди фармонин инқиёд қилиб, ул тақлифдин кечти ва ўзи Истаҳр
тахтида «Зинд» китобин ўқурға машғул бўлди (197).

ФАРОҒАТ (а) – фароғат, осудалик:
Чу Навдарға тушти жаҳон кишвари,
Халойиқ фароғатдин ўлди бари (191).

ФАРОМУРЗ (ф-т) – Рустамнинг ўғли:
Ва Фаромурз била Тусни Афросиёб дафъиға йиборди ва ул анга ёқин уруғ
эрдилар сўз туттурдиким, Сиёвуш наслидин Фаруд Турондадур, анга осийб
ва заҳмат еткурмангиз (194).

ФАРРУХЗОД (ф-т) – олти ой ҳукмронлик қилган Сосоний подшо:
То мағриб шаҳарларидин бирида Фаррухзодни топтилар ва тахтқа
ўлтурттилар (235).

ФАРУД (ф-т) – Сиёвушнинг набираси:
Ва Фаромурз била Тусни Афросиёб дафъиға йиборди ва ул анга ёқин уруғ
эрдилар сўз
туттурдиким, Сиёвуш наслидин Фаруд Турондадур, анга осийб ва заҳмат
еткурмангиз (194).

ФАРҲОД (ф-т) – Чин ҳукмдорининг ўғли, Шириннинг севгилиси:

Бири улким, агарчи Шириндек оламда нодираси бор эрди, вале Фарҳоддек ҳам олам ажубаси рақиби бор эрдиким, ишқ ва ниёз атрофидин бовужуди Хисравдек подшоҳ кўнгли Фарҳодқа майл қилиб, илтифот ва тараххумлар зоҳир қилди (230).

ФАРХУНДА (ф-т) – қутлуғ, бахтли, саодатли:

...чун ҳазрат пайғамбар охируз– замон савобуллоҳи васалломуху алайҳи анинг фархунда замонида мутаваллид бўлди (224).

ФАРШ (а) – тўшак, гилам, палос, ерга тўшалган нарсаси:

Бу фарш устида мажлис тузуб ўлтурур эрдилар (229).

ФАСОД (а) – бузуклик, бузукчилик:

Ва ул жавоб битиб йибордиким, бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан муносиб эрмас ва кўймоғлари мулкка мужиби фасод ва хотирга мужиби тараддуддур (204).

ФАТҲ (а) – 1.ғалаба, зафар:

Неча қатлаким туруб урушти, фатҳ ва зафар Кайхисравға эрди (195);

билод фатҳи – шаҳар, ўлкаларни босиб олиш:

Гуштасп баъзи билод фатҳиға машғул эрканда, Аржасп келиб, Балхни олиб, Луҳраспни ўлтурди (196).

2.забт этиш, эгаллаш (шаҳар ёки мамлакатни):

Ва ул фурсатда Ҳумой Эрон черикини ясаб, Рум фатҳиға йиборадур эрди...(199).

~*айла*= – қўлга киритмоқ:

Скандарки фатҳ айлади баҳру бар,

Кириб тахти фармониға хушқу тар (203);

~*қил*= – олмоқ, эгалламоқ:

Искандар чун Эрон мулки била Форсни фатҳ қилди...(204).

ФАҲМ (а) – фаҳм, идрок, ақл-хуш:

Ул қиздин нохуш ис фаҳм қилиб, табъи мутанаффир бўлуб, отаси қошиға қайтариб йиборди (200).

ФЕЪЛ (а) – иш, қилиқ, одат; феъл:

...жоҳидин ул навъки юқори теъдод қилилди, димоғида ғурур ва феълида футур воқеъ бўлуб эрди ва сиёсат ва ғазаб элга ҳаддин ошиб эрди (231).

ФИҲОН (ф-т) – нола, дод– фарёд, оху зор:

Ва ғаним тахтни олиб, мулкка мутасарриф бўлуб, фароғат била беадад хайл ва сипоҳини мулк бузмоқға қўёберган чоғдаким, халойиқ фиғон ва ғиреви ул хазратнинг қулоғиға етишти (239).

ФИДОЙИЛИҒ (а+ф-т +т) – ўзини қурбон қилишлик:

Баъзи дебетурларким, ики Ҳамадонлиғ киши фидойилиғ дастури била бу ишни қилдилар (201).

ФИЗОЙ (ф-т) – қўшма сўз таркибида *бағишловчи, берувчи* каби маъноларни ифодалайди:

Вале эмди азмим будурким худой
Агар бўлса умрумға мухлат физой (237).

ФИКР (а) – ўй, хаёл, мулоҳаза:

~ин қил= – ўйламоқ, ўйлаб иш қилмоқ:

Ардашер хайрат қилиб, кайфиятини яхши маълум қилди эрса, вазир амонат хуққани тилаб, ул розни ошкоро қилдиким, мен бу куннинг фикрин қилиб эрдим (209).

ФИЛҲОЛ (а) – дарров, тезда:

Ардашер бир кун овдин келиб, шарбат тилагач, ул қиз шарбатни захр олуд қилиб муҳайё асраб эрди, филҳол тутаберди (209).

ФИРДАВСИЙ (ф-т) – машҳур “Шоҳнома” эпоеяси билан ном қозонган шоир Абулқосим Фирдавсий (934/936 – 1026) Тус шаҳрида ўтган:

Бири Мозандарон қайдидурким, Рустамни, Фирдавсий «Шоҳнома»да дебетурким, хафтхон йўли била бориб, ани қутқорди (193).

ФИРЕБ (ф-т) – макр, хийла, найранг, алдаш:

Чу Ковус маснад уза топти зеб,
Неча кун анга чарх берди фиреб (194).

ФИРИФТА (ф-т) – мафтун, берилган, алданган:

Чун ҳаким эрди ва риёзат жихатидин элни сайд қилиб эрди, Гуштаспни ҳам фирифта қилди (196).

ФИРҚА (а) – гуруҳ, бўлак, тўда:

«Гузида»да Ҳамдуллоҳи Алмуставфий уч фирқа қилиб, йигирми бир подшоҳ битиб, мулуки тавойифдин тутубдур (206).

ФИРОР (а) – қочиш:

То улки подшоҳқа азим ваҳме мутаважжих бўлуб, Рой ўзин анга ҳариф кўрмай фирор фикрин қилди, Баҳром оз сипоҳ била юруб ул душманнинг дафъин қилди (220).

ФИРОТ (а) – Ғарбий Осиёдаги катта дарёнинг қадимги номи (Ефрат):
Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

ФИРУЗ (ф-т) – Пешдодийларнинг ўнинчи ҳукмдори Зоб ибн Таҳмоспнинг яна бир номи:
Зоб бинни Таҳмосп Фируз ҳам дебтурлар (191).

ФИРУЗ БИННИ ХУРМУЗ (ф-т +а+ф-т) – Ашконийлар табақасига мансуб подшоҳ, ўттиз йил ҳукмронлик қилган:
Фируз бинни Хурмуз андин сўнгра подшоҳлиғ қилди ва анинг салтанати замони ўтуз йил эрди (206).

ФИРУЗ БИННИ ЯЗДИЖУРД (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳи:
Фируз бинни Яздижурд мусулмон ва оқил ва кордон ва одил подшоҳ эрди (221).

ФИРЪАВН (қад.ях.) – миср ҳукмдори:
Ва ҳақ таоло анинг замонида Мусо ва Хорун алайҳиссаломни Фиръавнға йибордиким, оти Валид бинни Мусъаб эрди йиборди (190).

ФИШОҒУРС (ф-т) – Эрамиздан олдинги 571– 497 йилларда ўтган юнон файласуфи Пифагор:
Анинг замонида анбиёдин Сулаймон алайҳиссалом ва аҳбордин Силуни ва ҳукамодин Фишоғурс эрдилар (195).

ФОЙДА (а) – фойда , баҳра, наф:
Чун фойдаси йўқ эрди, кўпрак таарруз қилилмади (221).

ФОРИҒ (а)– тинчиган, бўшаган, кутилган, бўш, ҳоли:
Ва чоғирки, мудовамати мужиби ғафлат ва бепарволиғдур, ани мулк ишидан фориғ қилди (219).

ФОРИҒУЛ – БОЛ (а+а) – хотиржам, кўнгли тинч:
Анинг замонида мамолик мураффаҳул– ҳол ва раоё фориғул– бол бўлди (221).

ФОРС (ф) – ҳозирги Эрон мамлакатининг жанубий қисми бўлиб, шарқдан Кирмон, ғарбдан Хузистон, шимолдан Хуросон ва жанубдан денгиз билан чегараланган мамлакат:

Форс ва Ироқ ва Хуросонни Эражға бердиким, ўзининг дорул– мулки ва тахти эрди (189).

ФОРСИЙ (ф-т) – форс тилида ёзилган:

Ва форсий китоб битмак ва бўз тўқумокни ул ихтироъ қилди (187);

~лар – форс-тожик миллатига мансуб халқ:

Ва форсийлар ани дароздаст дебтурлар (198).

ФОСИД (а) – бузилган, бузуқ, ножўя;

~хаёл – бузуқ хаёл:

Оқибат муфрит жоҳ ғурури ва азим давлат такаббури димоғига фосид хаёл солиб...(187).

ФОСИЛ (а) – ажратиб турувчи оралиқ:

Баъзи эллик йиғоч дебтурлар, икки вилоятнинг фосили ва баъзан ортуқ ўксук ҳам дебтурлар (222).

ФУЗУН (ф-т) – зиёда, кўп, ортиқ:

Ки ҳақ айлабон мулку жоҳин фузун,

Ҳаётнинг танобини этсун узун (238).

ФУНУН (а) – ҳунарлар, санъатлар:

Искандар оз вақтда жамиъ фазойил ва камолотни касб қилиб, сипоҳийлик русуми ва баходирлук фунунида ҳам ягона бўлди (202).

ФУРС (ф-т) – форслар:

Ажам тарихида фурс салотинини тўрт табақа қилибтурлар (185).

ФУРСАТ (а) – вақт, муддат, фурсат; бирор ишни бажаришга қулай вақт:

Ва ул фурсатда Соми Наримон ўтуб, ўғли Зол Рустам отаси анинг таъзиятига машғул эрди, баъзи дебтурларким, Зол ўз кучи била сипоҳ ороства қилиб, ани Эрон мулкидин чиқорди (191).

ФУСУН (ф-т) – сеҳр, авраш:

Ва анинг атбои кўп бўлди ва Кубодни дағи фириб ва фусун била ўз миллатига киюрди (223).

ФУТУР (а) – камчилик, етишмовчилик;

~воқеъ бўл= – камчилик, нуқсон юз бермоқ:

...димоғида ғурур ва феълида футур воқеъ бўлуб эрди ва сиёсат ва ғазаби элга хаддин ошиб эрди (231).

Х

ХАБАР (а) – дарак, хабар:

Алқисса Гуштасп бу хабардин воқиф бўлғач, бу ишдин кўп пушаймон бўлди (197).

ХАВАРНАҚ (а) – Ҳамадонда Бесутун тоғи ёнбағрида Баҳром Гўр учун Синнамор томонидан қурилган афсонавий қаср номи:

Ва Дилором жанги ва қаср ва Хаварнақ ва сойир ҳолотин билай деган киши бу фақир «Хамса»сида «Сабъаи сайёр»ни ўқуб, маълум қилсун (220).

ХАЁЛ (а) – 1.ўй, хаёл, тасаввур:

~қил=//эт= – ўйламоқ, хаёлга келтирмоқ, фикр, андиша қилмоқ:

Шопур анинг бошида истиқлол хаёл қилиб, ёмон элтиб келурига ҳукм қилди (211);

~га кел= ўйга келмоқ; эсга, хотирага келмоқ:

...фақирнинг хаёлига андоқ келурким, ул сахарким бу иш воқеъ бўлди...(220).

2.қўшма феълнинг таркибий қисми:

Дағи аввал кишиким, шаҳр бино қилди ул эрди (185).

ХАЁЛОТ (а)– хаёллар, ўйлар:

Ва Кайковуснинг фосид хаёлотидин бири бу эрдиким, сандукқа кириб, тўрт гўшасида қочир ё бургут боғлаб, осмонга борурмен деб хаво тутуб, қушлар хорғондин сўнгра ани ерга тушурдилар (194).

ХАЗИНА (а) – бойлик, ҳазина:

Ул риоят ва лутф қилиб, раиятни маъмур ва мулкни ободон қилди, хазинани мамлу қилди (205).

ХАЗОЙИН (а) – ҳазиналар, бойликлар:

Ва баъзи хазойинким, Манучеҳр ва Навдардин қолиб эрдиким, Афросиёб қилои ҳасонатидин иликлай олмади (191);

~била – ҳазиналар билан:

Ул хазойин била етти йил Зоб Таҳмосп салтанат асбобин тузуб, маош ўткарди (191);

~ини тасарруф қил= – ҳазинага эғалик қилмоқ, хазинани ўз ихтиёрига ўтказмоқ:

Шопур Насибин шаҳрин муҳосара била олди ва қайсарнинг хазойинини тасарруф қилди (210).

ХАЙЛ (а) – тўда, гуруҳ, тоифа; ~ва сипоҳ – қўл остидаги одамлар ва аскарлар:

Ва ғаним тахтни олиб, мулкка мутасарриф бўлуб, фароғат била беадад хайл ва сипоҳини мулк бузмоқға қўёберган чоғдаким, халойиқ фиғон ва ғиреви ул хазратнинг қулоғиға етишти (219).

ХАЛАЛ (а) – офат, зарар:

Манучеҳр қўйғон қоида ва русумни туза олмади ва мулк ва сипоҳиға халал йўл топиб, Афросиёб черик тортиб келиб ани тутуб ўлтурди (191).

ХАЛИҚ (а) – келишган, чиройли:

Чун Эраж бағоят оқил ва халиқ эрди, икки оғоларидин ани кўпрак севар эрди (189).

ХАЛИФА (а) – подшоҳ, халифа:

Маъмун халифа вазири Ҳасан Саҳл андин бирор нима топиб, араб тилига таржима қилибтур (186).

ХАЛОЙИҚ (а) – одамлар, халқ, эл:

Тахмурад атоси Ҳушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат тахтиға ўлтурди ва халойиқ риоятиға ва мамолик ҳимоятиға жидд била машғул бўлди (186).

ХАЛОС (а) – қутулиш, илож топиш;

Фалак то эрур зулм қилмоққа хос,

Эмас золиму одил андин халос (189);

бўл= – қутулмоқ:

Не мулки омон топти Гуштаспдин,

Не жони халос ўлди Жомаспдин (196);

...туфроқ кудуратидин халос бўлуб, ўз мақомиға еткай (211);

~топ= – қутулмоқ, тамом бўлмоқ, нажот топмоқ:

Бу кетмак эмас барча шахларға хос,

Гадолар дағи топмас андин халос (207);

~қил= – қутқармоқ, озод қилмоқ:

Бовужуди азим салтанат неча қатла ўзин муҳликаларга солиб, бандларға тушти ва Рустам халос қилди (193).

ХАЛЪ (а) – ишдан олмоқ, мансабдан узоқлаштирмоқ:

Эл анинг бедодидин келиб, иттифоқ билан ани салтанатдин халъ қилиб, мулкни
Шо-
пурға бердилар (216).

ХАМСА (а) – Алишер Навоийнинг беш дostonдан иборат асари:

Ва бу дostonни фақир «Садди Искандарий»даким, «Хамса»нинг бешинчи китобидур, машруҳ адо қилибтурмен (201).

ХАРЖ (а) – харажат, сарф, чиқим:

Ва адл ганжидурким, кўпрак олғон сайин, кўпрак бўлур ва озрок харж қилсанг, озрок бўлур (226).

ХАРОБ (ф-т) – ёмон аҳволда қолган, азоб тортган, алам кўрган, ранжу машаққат чеккан;

~бўл= – алам чекмоқ, жафо кўрмоқ:

Бу воқеадин аҳволи бағоят хароб бўлуб, Эраж нисбатидин Манучехр ўзининг набираси эрди тақвият ва тарбият қилдиким, жаддининг қонини Салм ва Турдин тилаб, аларни қатл қилди ва Фаридуннинг армони қолмади (190).

ХАРОБЛИҚ (а+т) – ноободлик, вайроналик:

Шопур ёшурун кишилар йибориб, ул иковни тилаб, яна черик тортиб, қайсар била масоф қилиб, қайсарни тутти ва ҳар хароблиқким, анинг мулкида қилиб эрди, буюрдиким, ободон қилғай (215).

ХАСИЙ (а) – бичиш, бичилган: ~қил= – бичмоқ:

Ани асраб, ўзин хасий қилиб, бирнеча кун иложидин сўнгра кескан узвни бир хуққаға солиб, муҳр қилиб, Ардашер ҳузурида хозинға топширдиким, мен бу амонатни тиласам бергайсен (209).

ХАСПЎШ (ф-т +ф-т) – хас-хашак билан ёпилган:

Ва Туркистон подшоҳи анинг бир манзилида азим чоҳлар қазиб, устидин хаспўш қилиб эрди, ғофил анда етканда, кўп эл ул чоҳларға тушти (222).

ХАТ (а) – чизик:

Ва пайғамбарлиқ даъвисиди муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз мустақим хат изҳор қилибтур (216).

ХАТО (а) – хато, қусур, адашиш: ~рой (раъй) – янглиш фикр:

Чун ул тухматдин муарро эрди, ўтдин осийб топмади ва атосининг хато ройи ва талаввун мизожидин ваҳм қилиб, Туронға Афросиёб қошиға борди (194).

ХАЧИР (ф-т) – хачир:

...тевани юкка ул киюрди ва отқа эшакни турғузуб хачир хаёлин ул қилди...(186).

ХЕЙЛИ (ф-т) – анчагина, кўп, ортик:

Ва шахрдин шахрғача дехлар буюрди ва хейли ишга қонун ва қоида қўйди (187).

ХИДЕВ (ф-т) – эга, хўжайин, подшоҳ; худо:

Яна Хурмуз ўлди чу кишвар хидев,
Сиёсатлари солди элға ғирев (227).

ХИДМАТ (а) – хизмат, иш, юмуш:

Тўрт юз ҳаким анинг хидматида эрдилар (202);

~қил= – баҳралантирмоқ, наф етказмоқ, хизмат қилмоқ;

Ва Зол бинни Сом анга хидматлар қилди ва бузук мамоликни тузарда
мададлар қилди (191).

ХИЗР АЛАЙҲИССАЛОМ (а) – мусулмонлар эътиқодича доимий тирик
пайғамбар, Ёфаснинг ўғли:

Баъзи Ҳазқил ва Хизр алайҳимуссалом ва Илёс ва Алясаъни ҳам дебтурлар ва
Юнус алайҳиссалом дебтурлар (193).

ХИЛОФ (а) – номувофиқлик, қарама-қаршилик:

Бу жамоат оти ва ададида ва салтанатларининг муддати ва тақдим ва
таъхирида ва бу хилофлар тавфиқ бермак ва татбиқ қилмоқ сўзни пароканда
килиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин паришон қилур (204).

ХИЛОФАТ (а) – халифалик, ўринбосарлик:

Нўширавонул-одил биннул-Қубод чун салтанат тахтин мушарраф қилди ва
хилофат тожин сарафроз этти...(224).

ХИРАДЛИҒ (ф-т +т) – ақлли, хушли:

Ҳумой рой ва хирадлиғ хотун эрди (198).

ХИРАДМАНД (ф-т +ф-т) – ақлли, доно, донишманд:

Ҳушанг хирадманд ва одил ва олим подшоҳ эрди...(186).

ХИРМИСИ РУМИЙ (ф-т) – Банокатий ва “Девонун - насаб” китобида
айтилишича Искандарнинг отаси:

Ва Банокатийда ва «Девонун– насаб» китобидин мундоқ нақл қилибтурким,
Искандар Хирмиси Румий ўғлидурким, Хирмис отаси Лафти бинни Юнон
бинни Торах бинни Ёфас бинни Нухдур (201).

ХИРАДПЕША (ф-т +ф-т) – хушёр, ўйлаб иш қилувчи:

Сухро, чун мусулмоншева ва хирадпеша киши эрди, мамоликни тузди ва
улусни ға– ний қилди (222).

ХИРОД ХИСРАВ (ф-т +ф-т) – бир неча кун ҳукмронлик қилган Сосоний
шоҳ:

Насибин деган ердин биров Хирод Хисрав отлиғ Парвиз ўғлонларидин топтиларки, Шеруя кардошларин қатл қилурда қочиб эрди ва ёшунуб юрур эрди (234).

ХИРОЖ (а) – хирож, солиқ:

Дерларким, етти йил райиятдин хирож олмади(191);

~бер= – солиқ тўламоқ:

...маъхуди хирож бермакдин ани пушаймон қилди (200);

~ни соқит қил= – хирож тўлашдан озод қилмоқ:

...раоёдин хирожни соқит қилди (221);

~тайин қил= – солиқ тайин қилмоқ, тайинламоқ:

...хирож тайин қилиб, қайсарнинг қизин қулуб, Румдин ёнди (200).

ХИРОМ (ф-т) – кезиш; ~қил= – жўнаб кетмоқ, кетмоқ:

Анга доғи элдин етиб интиқом,

Адам кишвари сари қилди хиром (228);

Ва анинг замонида ҳазрат саййидул-мурсалин саллоллоҳу алайҳи вассаллам фано танғнойидин бақо оламиға хиром қилдилар ва хилофат Або Бакр Сиддиқ разий оллоҳу анҳуға муқаррар бўлди (233);

ХИСРАВ (ф-т) – Эрон подшоҳларидан бирининг номи:

Чу Шопур бўлди жаҳон хисрави,

Адолатда бўлди ото пайрави (210).

ХИСРАВ БИННИ ФИРУЗ (ф-т +а+ф-т) – Ашконийлар табақасига мансуб подшоҳ:

Хисрав бинни Фируз анинг қоиммақоми бўлди ва ул хунарпарвар подшоҳ эрди (206).

ХИСРАВ ДЕҲЛАВИЙ (ф-т +ҳинд) – машҳур хамсанавис:

Амир Хисрав Деҳлавий «Ойинаи Искандарий»да анинг салтанати замонин беш юз йил дебтур (202).

ХИТОБ (а) – гапириш, мурожаат қилиш:

Ва муъжизаси «Ўт манинг била тақаллум қилур» — демак эрди ва оташкада ёнида нақб уруб, бировни тайин қилиб эрдиким, ўзи ўтқа не хитоб қилса эрди, ул киши Маздак ўргатган жавобни бийик ун била айтур эрди (223).

ХИТТА (а) – мамлакат, вилоят, шаҳар:

Яна Ардашерки, ани Гавошер дерлар, Кирмонда ва Аҳвоз, Хузистонда ва Мўсил жазирадин хиттаи Баҳраиндин (210).

ХОДИМ (а) – хизматчи, мулозим:

Ва неча юз ходим удсўзлар била бухурот куйдуруб, эл тарафидин атрофида олиб юрурлар эрди (230).

ХОЖАСАРОЙ (а+ф-т) – ахта киши, ҳарам қоровули:

...ул қиз бир энага билан ва бир атка ва бир хожа– сарой била қолди (201).

ХОҚОН (хитой.) – шоҳ, хонлар хони, хоқон:

Бу ишдин хоқони турк воқиф бўлуб, черик тортиб Жайхундин ўтуб, анинг вилоятига дахл қилди (219).

ХОКСОР (ф-т) – камтарлик юзасидан биринчи шахс олмоши ўрнида ишлатилган:

Ва бу хоксор баъзи таворихда кўрубменким, қайсар Шопурни ўзи била кетуруб, Бағдодни Шопурнинг кишилари муҳосара қилиб эрдилар (215).

ХОЛА (а) – хола, онанинг опа ёки синглиси:

Ўрмузнинг эгачисини тутубким, Шопурга хола бўлғай, асир қилиб, никоҳига киюруб, мулкни бузуб қайтди (214).

ХОЛИ (а) – холи жой, кимсасиз, хилват:

Аржасп бинни Афросиёбким, турк подшоҳи эрди, андоқки зикри ўтти, вилоятни холи топиб, Балхни олиб, Луҳраспни ўлтуруб, ... мулкига қайтти (197).

ХОМ (ф-т) – беҳуда, ўринсиз, амалга ошмайдиган:

Чу Жамшид тахт узра тутти мақом,
Димоғига йўл топти савдойи хом (188).

ХОМА (ф-т) – ёзув, асар, ижод:

Чекиб турфа тарихингга хомани,
Қилиб нуктага тез хангомани (237).

ХОН (мўғ.) – подшоҳ, хон:

Бирида Бузружмехр ўлтурур эди, бирида қайсари Рум ва бирида кифчоқ хони (226).

ХОНСОЛОР (мўғ.+ф-т) – бош дастурхончи, шоҳ қошида овқат тортиш ишларини бошқарувчи:

Ва чун Ардашер кичик эрди. Мехрижисником, Парвизнинг хонсолори эрди ва бағоят рой ва тадбирга мансуб эрди (232).

ХОРАЗМ (ф-т) – Мовароуннаҳрдаги машҳур воҳа:

Хоразмда урушуб, Шайданиким, Афросиёбнинг ўғли эрди, ўлтурди (195).

ХОС (а) – 1.махсус, алоҳида, тегишли:

Фалак то эрур зулм қилмоққа хос,
Эмас золиму одил андин халос (189).

ХОТИМУЛ АНБИЁ САЛЛОЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВАССАЛАМ (а+а+а+а+а)

– анбиёларнинг якунловчиси(охиргисидир), саловат айтсин унга худо ва салом юборсин:

Ва «Алам тара кайфа» сураси, бизнинг пайғамбарғаким, хотимул-анбиё-дур саллоллоҳу алайҳи вассаллам, анинг шаънида нозил бўлди (225).

ХОТИН (сўғд.) – аёл, хотин:

Бир улким, Равшанакним, анинг қизи эрди, (ўзиға хотин) қулғай (201).

ХОТИР (а)– 1.кўнгил:

Дехқоннинг соҳибжамол қизи бор эрди, кўруб хотири майл қилиб, никоҳ истидъоси муяссар бўлуб, андин ўтуб хоқонға борди (222);

~и жамъ бўл= – кўнгли жойига тушмоқ:

Ва Кайхисравнинг хотири Афросиёб ифсодидин жамъ бўлғандин сўнгра Луҳраспни ҳамким, Кайқубод наслидин эрди, подшоҳликқа ўлтуртуб, ўзи салтанат тарки тутуб, эл оросидин ғойиб бўлди (195);

2.эс, ёд, хотира;

~га кел= – эсга тушмоқ:

Аввал кишиким, туфулиятда яхши рой хотириға келди ул эрди (214).

ХОҲАРЗОДА (ф-т +ф-т) – жиян (эгачи ёки сингилнинг боласи):

Бу ишлар шукргузорлиғиға ўз хоҳарзодасинким, оти Нозмехр эрди, Рустамға бериб, ани сипоҳсолорлиғдин салтанат поясиға еткурди (193).

ХҲЙ (ф-т) – одат, феъл, қилиқ, табиат, характер:

~йи юмшоғ – хушхулқ, юмшоқ табиатли:

Агар хўйи юмшоғ эди гар ирик,

Фалак қўймади они доғи тирик (221).

ХУД (ф-т) – ўз:

Бу қатла худ элга ангуштнамо бўлуб, яна Хумойға ани битидилар (199);

2.гўё, худди, каби, дек:

Кўринган қаро худ дашт баҳойими эрмиш (202).

ХУДОЙ (ф-т) – тангри, оллоҳ:

Вале эмди азмим будурким худой

Агар бўлса умрумға муҳлат физой (237).

ХУДОПАРАСТ (ф-т +ф-т) – художўй, худога ибодат қиладиган:
Атбои қолин ва бу Баҳром худопараст эрди ва хирадманд подшоҳ эрди (211).

ХУДПИСАНДЛИҒ (ф-т +ф-т +т) – ўзбилармонлик, ўзбошимчалик:
Бир кун ғоят худписандлиғидин бир ҳақимдин сўрдиким, манинг афъол ва сифотимға не нима керакликдур?(213)

ХУДРОЙ (ф-т +ф-т)– ўзбилармон, ўжар, қайсар:
Андоқ дебтурларким, Баҳром тамошо ва тафарруж ва нашотқа мойил киши эрди ва худрой ва забардаст ва ўз тавонолиғиға эътимод қилиб, булажаб ишларга мутасадди бўлур эрди (220).

ХУЗИСТОН (ф-т) – Эрон жанубидаги вилоят: манбаларда у яна Ахваз номи билан ҳам маълум:
Ва Дониёл алайҳиссалом черик тортиб Бухтун-Наср устига юруди, кочиб Хузистон кўрғонини беркитти (196).

ХУНЁГАР (ф-т +ф-т) – нола қилувчи, нолагар; созанда, хонанда:
Вале қилди чархи муҳолиф сияр,
Анинг доғи хунёгарин навҳагар (193).

ХУРОСОН (ф-т) – шарқдан Мовароуннаҳр, ғарбдан Кўҳистон билан туташган, Ҳирот, Марв, Балх, Нишопур каби катта шаҳарлари мавжуд:
Ва ул бино қилғон шаҳрлар Марвда Кухандиз ва Хуросонда Нишопур ва Исфаҳонда Маҳриз ва Сорийя (187).

ХУРСАНД (ф-т) – шод, қувончли;
~бўл= – шодланмоқ:
Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг суратин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди, то бутпарастликка мунжарр бўлди (187).

ХУРУЖ (а) – чиқиш, хуруж қилиш; тўполон қилиш:
~қил= – қаршилиқ қилмоқ, бош кўтармоқ, тўполон қилмоқ:
Эл дағи анга муттафиқ бўлуб, хуруж қилдилар (189).

ХУСУСИЯТ (а) –1.яқинлик:
Бири Ардашерни кўруб, кўнгил олдуруб, алқисса, аларнинг орасида мулоқот ва хусусият воқеъ бўлди ва Ардувоннинг махфий аҳволи ва мақолидин ул канизак Ардашерга хабар берур эрди (208);
2.сифат, белгилар:
Ва хусусиятлар зоҳир қилиб, атбоин мулозим қилди ва ҳужжат била анинг дини ботил эрканни анга собит қилди ва ани ва жамиъ атбоин тириклай чоҳларға сарнагун кўмдурди (225).

ХУФРАК (ф-т) – жой номи:

Ва Истахр шаҳрин улғайтти, андоқки тули Хуфракдин Ромжаррадқа еттиким,
ўн икки йиғоч бўлғай ва арзи ўн йиғочқа етти (187).

ХУШК (ф-т) – курук: (куритмоқ):

Скандарки фатҳ айлади баҳру бар,
Кириб тахти фармониға хушку тар (203).

ХУШНАВОЗ (ф-т +ф-т) – хуш ва ёқимли оҳанг, куй; бу ўринда исм:

Анинг била Хушнавоз орасидаким, Ҳиётила мулкининг подшоҳи эрди, ғариб
иш ривоят қилибтурлар (222).

ХУШНУД (ф-т +ф-т) – хурсанд, шод; рози:

Доро охир дамда Искандардек муставлий адувсидин хушнуд ўтти (201).

ХУШХЎЙ (ф-т +ф-т) – хушфеъл, хуштабиат:

Ва ул подшоҳе эрди бағоят зеборўй ва хушхўй, адолат ва озарм пеша қилди
(221).

ХЎБ (ф-т) – 1.яхши, дуруст, маъкул:

Булуғ ҳаддиға еткандин сўнгра салтанат гавҳари ўз ишин қилиб, гозурлуқ
ишин макруҳ тутуб, илм ва фазл ва адаб касбин қилиб, силоҳшўрлуқ ўрганиб,
сипоҳийлик қоидасин хўб билди (199);

2.чиройли, гўзал:

Ва ул хирадманд ва паҳлавон ва хўб сураат подшоҳ эрди (200).

ХЎБСУРАТ (ф-т +а) – чиройли, гўзал:

Ани тилаб ажаб қолдиким, бағоят хўбсурат ва қавий ҳайкал эрди (220).

Ч

ЧАҚ= (т) – чақмоқ, чақимчилик қилмоқ, туҳмат қилмоқ:

...андин ком ҳосил қила олмай, ўз кўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи
била бадном қилиб чақти ва ул ўз бароати учун ўтқа кирди (194).

ЧАЛ= (т) – чалмоқ:

Ки холо чалиб салтанат навбатин,

Топибсен жаҳондорлиғ шавкатин (238).

рихлат кўсин чол – сафар ноғорасин чалмоқ, нариги дунёга сафар этишга
тайёр бўлмоқ:

Кўп кишвар олди ва охир рихлат кўсин чолди (213).

ЧАЛИН= (т) – чалинмоқ:

Етишти зуҳал авжиға рифъати,

Чалинди фалак томиға навбати (203).

ЧАРХ (ф-т) – 1.гардиш, чарх;

~и *бебок* – бепарво олам:

Бу хашмат бериб, эзиди пок анга,

Не зулм этти, кўр, чархи бебок анга (203);

~и *дажам* – ситамкор чарх:

Вале охирул– амр чархи дажам

Ани ҳам отасидек этти адам (210);

~и *дун* – тескари айланувчи, пасткаш фалак:

Чу Турон сарир узра топти сукун,

Анга ҳам вафо қилмади чархи дун (233) ;

~и *кўҳан* – кекса олам, кўҳна дунё:

Шаҳе эрди Таҳмурас офоқ аро

Ки адл этти чархи кўҳан тоқ аро (187);

~и *мухолиф* – доим хилоф иш қилувчи фалак, тескари тақдир:

Вале қилди чархи мухолиф сияр,

Анинг доғи хунёгарин навҳагар (193).

ЧАХРУМ (ф-т) – Эрондаги шаҳар; Баҳман замонида барпо этилган:

Ва анинг осоридин Форсда Гуворбандидурким, амир Сайфиддин Масъуд деган Бағдод йўли устида работ ясаб ва яна Басо ва Чаҳрум ва Бусигон ҳам анинг осоридиндур (198).

ЧАШМАИ САБЗ (ф-т +ф-т) – жой номи:

Ва Яздижурдни дағи Тус вилоятидағи Чашмаи сабз навоҳийсида от йиқиб ўлтурди (218).

ЧЕК (ф-т) – шартли белги, чек, қуръа;

~сол= – чек ташламок, фол очмок:

Гунаҳлиғ киши бўлмаса, чек солиб, сойир халқдин қатл қилур эрди (189);

~туш= – қуръа, чек тушмок:

Сипоҳонда Кова оҳангарнинг бир ўғли бор эрди, бу жиҳатдин қатл бўлуб, яна бир ўғлиға чек тушти (189).

ЧЕК= (т) – қўймоқ:

~иб *кому ноком* – ҳоҳлаб-ҳоҳламай, истар-истамай, чор-ночорликда:

Ани дағи гардуни бевахму бок

Чекиб кому ноком қилди ҳалок (217);

~иб *хома* – ёзмок, битмок, имзо чекмок:

Чекиб турфа тарихингга хомани,

Қилиб нуктаға тез ҳангомани (237);

~са *сипоҳ* – лашкар тортмок:

Адолат учун истаса мулку жоҳ,
Ситам дафъ айларга чекса сипоҳ (236);

~ти туфроқ сари – тупроққа кўйди:
Ани ҳам фалак чекти туфроқ сари,
Не золим, не одил кетарлар бари (190);

ЧЕРИК (санскрит.) – кўшин, лашкар:

Черик қайтқандин сўнгра Хумой черикка ўтру бир манзил келиб, фатҳ кайфиятин таҳқиқ қилурда, Доробни кўргуздилар (199).

ЧИҚ= (т) – 1.кўтарилмоқ:

Сипоҳ етқоч, эшикни боғлаб, дайр томиға чиқти (228);

2.кетмоқ, жўнамоқ:

Аммо Баҳром Озарбайжондин Гуржистон била Дашти Қифчоқдин чиқиб,
Хоразм бостуруб...(219);

инсоф тариқидин чиқ= – четлашмоқ, тўғри йўлдан тоймоқ:

Улуқ подшоҳ бўлди ва дод ва адл ва инсоф тариқидин чиқти ва Бани Исроилға черик тортиб, азим қатллар қилди (205);

ухдасидан чиқ= – бирор ишни уддасидан чиқмоқ, эплай олмоқ:

Ва ул бирнеча кун подшоҳ эрди, ва лекин бу улуқ иш ухдасидин чиқа олмади ва ожиз бўлди (234);

ўтру чиқ= – қарши чиқмоқ, рўпара чиқмоқ:

...ул дағи сипоҳ ясаб, Баҳромға ўтру чиқти (228).

ЧИҚАР= (т) – 1. кимнингдир жонини олмоқ, бирор кимсанинг жонига қасд қилмоқ:

Ва охирул-амр Ардашер Бобак ани орадин чиқориб, мулк ашконийлардин сосонийларға интиқол топти (206);

2.кўткармоқ, бўшатмоқ:

Кайхисрав ани банддин чиқориб, яна сипоҳ бошлатиб йиборди (195);

Эл ғавғо қилиб, йигирми минг маҳбусни чиқордилар (231);

конларни чиқор= – очмоқ, топмоқ:

...йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади ва аксар конларни ул чиқорди ва барсни ва итни ул кийик олғувчи қилди...(186);

тошдин чиқор= – ажратмоқ:

Ва темурни тошдин ул чиқорди (186).

ЧИН (х)– Хитой ва унинг маркази шундай аталган:

Рум ва Мағрибдин Яман худудиғача Салмға берди, Туркистон ва Чин худудин Турға берди (189).

ЧИРМА= (т) – ўрамоқ, айлантириб ўрамоқ; ўраб олмоқ:

Алар ваҳмдин ул тифлни бир қиймати нимага чирмаб, ул чоҳ бошида қўюб, қочтилар (202).

ЧИҲИЛ (ф-т) – қирқ:

Ва ани чихил минор дерлар (187).

ЧОҒ (т) – 1.давр, замон:

Гиршасп чоғида Афросиёб яна черик тортиб Эронға келиб, Гиршасп била масоф тузуб, разм қилди (192);

2. вақт, фурсат, дам:

Ул чоғда Заҳҳок ваҳмидин қўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди (189).

ЧОҒИР (т) – май, ичкилик, шароб:

Ва чоғирки, мудовамати мужиби ғафлат ва бепарволиғдур, ани мулк ишидан фориғ қилди (219).

ЧОДИР (ф-т) – чодир, қапа, хайма:

Баҳром Гўр замониғача Румда эрди ва Шопур чодир ичинда эрдиким, қатик ел қўпуб, чодирни анинг бошиға йиқти ва сутун бошиға тегиб, ҳалок бўлди (217).

ЧОКАР (т) – хизматкор:

~и от – хизматчи от:

Йўлда чокари от ва силоҳин ани уюқлатиб, олиб қочти (202).

ЧОҚУТ – Қубод даврида Мўсилда барпо этилган шаҳар:

Ва Қубоднинг осоридин Форсда Козирун ва Ироқда Ҳалвон ва Мўсилда Чоқут ва Табаристонда неча мавзўни дебтурлар (223).

ЧОП= (т) – 1.югурмоқ, чопмоқ:

Анинг туфулият замонида мулкда араб истилосидин кўп шўриш пайдо бўлуб, ғассонийлардин подшоҳики, оти Тойир эрди, Тайқунниким, Сосон тахтгоҳи эрди, чопиб, Ҳурмузнинг эгачисини тутубким, Шопурға хола бўлғай, асир қилиб, никоҳиға киюруб, мулкни бузуб қайтди (214);

2.кесмоқ, чопмоқ:

Журжон навоҳийсида хоқонға шабихун уруб, оз киши била уч юз минг черикин бузуб, хоқонни дастгир қилиб, ўз илки била бошин чопти (219).

ЧОРА (ф-т) – илож, тадбир:

~топмай – иложини қилолмаслик:

Ва Ардувон эшитиб, ўзи анинг дафъин қилмоқдин ўзга чора топмай, сипоҳ тортиб келиб, Ардашер била урушиб, босилди ва қатлға етти (208).

ЧОҲ (ф-т) – зиндон, чукур, кудук; тубсиз чукурлик:

Иттифоқо, бир чоҳ бошида вазъ ҳамл қилдиким, махуф манзил эрди (201);
Ва Туркистон подшоҳи анинг бир манзилида азим чоҳлар қазиб, устидин хаспӯш қилиб эрди, ғофил анда етканда, кӯп эл ул чоҳларға тушти (222).

ЧОШТ (ф-т) – чоштгоҳ, пешингача бўлган вақт; нонушта:

~*таоми* – нонушта:

...чошт таоми била ўтқаргайлар ва шом таомини масокинга бергайлар (187).

ЧУМЧУҚ (т) – чумчук:

Олтундинким минг гавҳар била мукалал қилиб эрдиларким, ҳар бири чумчук юмurtқасича (229).

ЧУН (ф-т) – 1.ки, чунки, шу сабабдан:

Таҳмураас атоси Ҳушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат тахтиға ўлтурди (186);

Чун қариб эрди, Кайхисравни валиаҳд қилиб, тиригида ани подшоҳ қилди (194).

Ш

ШАБДИЗ (ф-т) – қора тусли от; атоқли от, Хисрав Парвизнинг оти:

Яна бир отким, Шабдизға машҳур эрдиким, сойир отлардин тўрт қариш бийикрок эрдиким, ул ўлгондин сўнгра сурагин торттуруб, анинг била хурсанд бўлур эрди (229).

ШАБИХУН (ф-т) – кечаси тўсатдан қилинадиган хужум; ғорат, талон–тарож;

~*ур* = – қўққисдан тунда хужум қилмоқ:

Аммо Баҳром Озарбайжондин Гуржистон била Дашти Қифчоқдин чиқиб, Хоразм бостуруб, Журжон навоҳийсида хоқонға шабихун уруб, оз киши била уч юз минг черикин бузуб, хоқонни дастгир қилиб, ўз илки била бошин чопти (219).

ШАБЧАРОҒ (ф-т) – кечаси чироғдек ёруғлик берадиган, тунни ёритувчи:

Ва устида гавҳар шабчароғки, мулк хирожи эрди ва ул тожни олтун занжир била боши муҳозисийға осар эрди (229).

ШАВКАТ (а) – шон–шавкат:

Ёйилган замон шавкати Баҳмани,

Равон қилди баҳман елидек ани (198).

ШАДДОД ВА ШАДИД (а+а+а) – Пешдодийлар сулоласига оид тўртинчи ҳукмдорларнинг номи:

Шаддод ва Шадид. Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг етти ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

ШАЙДА (ф-т) – Афросиёбнинг ўғли:

Хоразмда урушуб, Шайданиким, Афросиёбнинг ўғли эрди, ўлтурди (195).

ШАЙХ БУ АЛИ МИСКАВАЙҲ (а+а+а+а) “Одобул-араб вал-фурс” асарининг муаллифи. (1030 йилда вафот этган):

Ва Шайх Бу Али Мискавайх «Одобул– араб вал– фурс» отлиғ китобида ани зикр қилурким, анинг мутолиаси мусаннифининг фазл ва камолиға далилдур (186).

ШАКЛ (а) – кўриниш, қиёфа, ўхшашлик:

Ва айтурларким, акосира бу ихтироъни қилиб эрдиларким, шаҳрлар бино қилсалар, жониворлар шакли била тарҳ қилурлар эрди (210).

ШАҚОВАТ (а) – бахтсизлик, толеъсизлик, ярамаслик, одамлик сифатини йўқотишлик:

Ҳумоюн исми мазкур бўлган била сойир нос ўлумдин ва подшоҳни гунаҳсиз ўлтурмақдин ва шақоватдин озод қилур, саллол– лоҳу алайҳи ва ало олиҳи ва авлодиҳи ва асҳобиҳи вассаллам (215).

ШАЛТОҚ (т) – шалтоқ, чўлоқ, яроқсиз:

Ўзидин бурунғи жамиъ акосира замонидин қолган шалтоқларни жамиъ раоёға бағишлаб, дафтарларни буюрдиким ювдилар ва яхши ойинлар ораға киярди (233).

ШАРБАТ (а) – шарбат, лаззатли ичимлик:

Ардашер бир кун овдин келиб, шарбат тилагач, ул қиз шарбатни захр олуд қилиб мухайё асраб эрди, филҳол тутаберди (209).

ШАРИКЛИК (а+т) – шериклик:

Ва Маздаки лаин Қубод замонида пайдо бўлуб, нубувват даъвоси ошкор қилди ва элни бир-бирининг моли ва аёлиға шарикликка рухсат берди (223).

ШАРҲ (а) – изоҳ, шарҳ:

Чун «Шоҳнома»даким, Фирдавсий дебтур, бағоят машҳурдир, шарҳ ҳожат эрмас (197).

ШАРЪАН (а) – шариатга мувофиқ, шариат юзасидан, ислом қонуни бўйича:

Ва ул жавоб битиб йибордиким, бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан муносиб эрмас ва кўймоғлари мулкка мужиби фасод ва хотирга мужиби тараддуддур (204).

ШАТРАНЖ (урд.) – шахмат:

Аммо Шопур ани янги боштин шатранж бисоти вазъи била ободон қилди (210).

ШАФИЪ (а) – ҳимоячи, воситачи:

Қайсар ўз ҳаддини билиб, шафиълар восита қилиб, хирож қабул қилди (210).

ШАФҚАТ (а) – раҳмдиллик қилиш, меҳрибонлик қилиш:

Ардашер Бобокондин бири Сосоний нажод салотиндин халойиққа ҳар неча шафқат ва адолат етти (217).

ШАФОАТ (а) – ҳимоя қилиш, шафоат:

Баъзи дебтурларким, отаси замонида ҳукумат қилган жиҳатдин анинг сифотида улча эл писанд қилмайдурларким, гуноҳкорни ҳечкимнинг шафоати била озод қилмас эрди (217).

ШАҲ (ф-т) – шоҳ, подшоҳ:

Шаҳе эрди Тахмурад офоқ аро

Ки адл этти чархи кўҳан тоқ аро (187) .

ШАҲАНШОҲ (ф-т + ф-т) – шоҳлар шоҳи:

Ота ва абука отин анга қўйдилар, ва лекин ани шаҳаншоҳ дедилар (212).

ШАҲВАТ (а) – жинсий алоқага рағбат:

Озармидўхт ҳавосида беихтиёр бўлуб, ҳарам жонибин раоят қилмай, шаҳват ва нафсониятқа мағлуб бўлуб, киши орага солиб таашшук изҳор қилди (234).

ШАҲЗОДА (ф-т + ф-т) – шоҳ ўғли:

Секиз минг шоҳ ва шаҳзода хизматини қилур эрдилар (202).

ШАҲИД (а) – қурбон; ~бўл= – қурбон бўлмоқ:

Шопурдин эллик йилдин сўнгра ва Яҳё алайҳиссалом анинг замонида шаҳид бўлди (205).

ШАҲРИЁР (ф-т) – Сосоний ҳукмдор Шопурнинг лашкарбошиси:

Андоғи элдин таҳқиқ қилди, дедиларким, Шопурнинг вазири Рудбордадур ва сипаҳсолори Шаҳриёрда (215).

ШАҲРИЁР (ф-т) – Сосоний ҳукмдор Хусрав Павизнинг ўғли:

Ва ул вақтда Яздижурд бинни Шаҳриёр Истаҳрда эрди, отаси Шаҳриёр Парвиз ўғли эрди ва Шеруя оғо– инисини ўлтурурда, Ширин ани қочуруб эрди, ул жиҳатдинким ўзи асраб эрди ва ул ёшурун қочиб юрур эрди (235).

ШАҲРИЗУР (ф-т) – Эрондаги шаҳар:

Искандар маҳрум ёнди ва баъзи Шаҳризурда ва баъзи Бобилда дерларким, вафот топти ва Искандарияга нақл қилдилар (203).

ШАҲРИРОД (ф-т) – Ардашер ибн Шеруяни ўлдириб тахтни эгаллаган подшоҳ:

Ва Рум сағрида Шаҳрирод деган Парвизнинг бир улук кишиси бор эрдиким, кулли иш бўлса, анинг била машварат қилмай бўлмас эрди (232).

ШАҲРИСТОН(ф-т) – шаҳар кўрғонининг ичи:

Анинг осоридин Қазвинниг шаҳристонидур ва Мадойин шаҳрининг таждиди ва Шустарда Шодрувон ва Фируз Шопур ва Сийстонда баъзи ер ва Ҳиндустонда неча шаҳр (216).

ШАЪН (а) – ҳолат, шараф, иззат:

Шаъни аржуманд ва ахлоқи дилписанд подшоҳ эрди, ахлоқи элга марғуб ва атвори улусқа матлуб (212).

ШЕРВОН (ф-т) – киши исми:

Ва Шервон салотинини анинг наслидин дебтурлар ва анинг нажодини баъзи Каркин милодқа ва баъзи Яздижурд бинни Баҳромға еткурубтурлар (228).

ШЕРСАЙД (ф-т +ф-т) – шерга ўхшаш ов қилишга интилиш, зўр ов бошлаб ўқ отиш:

~қил= – зўр ов қилмоқ:

Мунинг жихатин баъзи дедиларким, гўрни шерсайд қилғанда, анинг ўқи эгнисидин ўтуб, ерга тегди (218).

ШЕРУЯ (ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб Хисрав II нинг невараси. 628 йил отаси Қубод I ни ўлдиртириб тахтни эгаллаган. Етти ой ҳукмронлик қилган:

Ва ҳазрат муъжизасидин мулкига завол дориб, Шеруяки анинг ўгли эрди маъмур бўлди (230).

ШЕЪР (а) – ғазал, назм;

Шеър:

Бурунроқ кишиким тузуб руду жом
Жаҳондорлиқ тахтин этти мақом (186).

ШИЖОАТ (а) – ботирлик, баҳодирлик:

Ва лекин чун салтанатқа шижоатдин гузир йўқтур, кўрунғки, қайсимиз сизга ходиса даст берса дафъиға кўшиш қила олурбиз (218).

ШИКАСТ (ф-т) – синик, мажрух;
~*mon* = – енгилмоқ, мағлуб бўлмоқ;
Алар Афросиёбдин шикаст топиб, қайтиб келдилар (195).

ШИКОР (ф-т) – ов, овлаш, овланган нарса:
Бир кун овда ажал шикорисининг сайди бўлди (205).

ШИРВИН (ф-т) – Рум ҳукмдорларидан бири:
Шопур Ширвинни йиборди. Қайсар вафот қилгач, Ширвин Румда ҳукумат қилди (217).

ШИРИН (ф-т) – Арманистон мамлакатининг ҳукмдори Меҳинбонунинг жияни, Фарҳоднинг севгилиси:
Ва бу ройи мувофиқ тушти. Ҳурмуз Парвиз қасдиға машғул бўлуб, Парвиз ваҳмдин қочиб Арман вилоятиға борди ва Ширинга ошиқ бўлди (227).

ШИС (а) – Исломиятдан аввал ўтган пайғамбар номи:
Аммо «Низомут-таворих» ва «Жомеут-таворих»и Жалолий ва Банокатийда дағи иттифоқ била ҳужжатул-ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса сирруху «Насихатул-мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг қардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

ШОД (ф-т) – хурсанд:
Чу тузди жаҳон базмини Кайқубод,
Суруди Каёний била эрди шод (193).
~*эт* = – хурсанд қилмоқ;
Адолат била мамоликни обод қилди ва саховат била раоёни хушнуд ва шод этти (221).

ШОДШОПУР (ф-т +а+ф-т) – Хузистондаги бу шаҳарни Шопур бинни Ардашер барпо қилган:
Яна ул ясаған ерлардин бири Жандшопур, Хузистонда Шодшопурдур (210).

ШОД ФИРУЗ (ф-т +а+ф-т) – киши исми:
Ва анинг осоридин Фирузосордур Рай навоҳийсида ва Равшан Фируздур, Журжонда ва Ром Фируздур, Ҳиндистонда ва Исфаҳоннинг янги шаҳридур ва Шод Фируздур, Озарбайжонда ва Ком Фируздур, Форсда ва Хўжандда бир девор тортибтур (222).

ШОДМАН (ф-т) – хурсанд, шод, мамнун:

Ардашер шодман бўлуб буюрди, ани анинг ёши атфол била ясаб, анинг қошига келтурдилар (209).

ШОДМОНЛИҒ (ф-т +т) – шодлик, хурсандлик:

Доробнинг юзун ўпуб, шодмонлиғлар била тожни анинг бошига қўюб, тахтни анга мусаллам тутти ва ўзи парда кейнида бўлуб, подшоҳликка ўғлини ўлтуртти (199).

ШОДОБ (ф-т) – сероб, қонган, баҳраланган:

~бўл= – сероб бўлмоқ, қонмоқ, тўймоқ (сувга), баҳраланмоқ, гуллаб яшнамоқ: Адл жўйборидин мулк боғинда фароғат ашжори шодоб бўлди ва инсофи тарбиятидин амният ашжоридин фароғат гуллари очилди ва осойиш мевалари етилди (224).

ШОДРУВОН (ф-т) – жой номи:

Анинг осоридин Қазвинниг шахристонидур ва Мадойин шахрининг таждиди ва Шустарда Шодрувон ва Фируз Шопур ва Сийстонда баъзи ер ва Ҳиндустонда неча шахр (216).

ШОДШОПУР (ф-т +а+ф-т) – Хузистондаги бу шаҳарни Шопур бинни Ардашер барпо қилган:

Яна ул ясаган ерлардин бири Жандшопур, Хузистонда Шодшопурдур (210).

ШОЙИЪ (а) – ёйилган, тарқалган, машҳур бўлганг; ҳаммага маълум бўлган;

~бўл= – таралмоқ, машҳур бўлмоқ:

Баҳром бинни Хурмуз отаси Хурмуз васияти била подшоҳ бўлди ва Моний наққошнинг, миллатиким Зиндиқа эрди, анинг замонида шойиъ бўлди (211).

ШОМ (а) – 1. кечки пайт, кечқурун;

~таоми – кечки овқат:

...чошт таоми била ўткаргайлар ва шом таомини масокинга бергайлар (187);

...шом вақтида нақора уни келди (214).

ШОПУР БИННИ АРДАШЕР (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳи:

Шопур бинни Ардашер. Чун отаси ўрнида тахтка ўлтурди, ота расм ва қонунини тағйир бермади ва ул тайин қилган элни вилоятдин ва маносибдин азл қилмади (210).

ШОПУР БИННИ АШК (ф-т +а+ф-т) – Ашконий ҳукмдор Ашк бинни Доробнинг ўғли:

Шопур бинни Ашк. Баъзи дебтурларки, Исо алайҳиссалом анинг замонида мабъус бўлди ва Яхё ва Закариё ва Жиржис алайҳиссаломни ҳам баъзи дебтурларким, анинг аҳдида эрди (205).

ШОПУР БИННИ ШОПУР (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб шох:

Шопур бинни Шопур чун тахтқа ўлтурди, бағоят атвори, хусн ва ахлоқи мустахсан подшоҳ эрди (216).

ШОПУРИ ЗУЛ-АКТОФ (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб шох:

Шопури зул Актоф. Хирадманд подшоҳ эрди, аммо қохир эрди (214).

ШОПУРОН (ф-т) – Қазвин шаҳридаги боғ ва қасрнинг номи:

Соҳиби «Гузида»ким, қазвинликдур, мундоқ дебтурким, Қазвинда бир боғқа кирдиким, бир зоҳид кишининг эрдиким, ҳоло ул ерни Шопурон дерларким, Шопур иморат қилибтур (215).

ШОРИЪ (а) – катта кўча, тўғри йўл:

Андоқким, кўп эл ҳалок бўлуб, ул шориъ боғланди (220).

ШОҲ (т) – шох, подшоҳ:

Секиз минг шох ва шаҳзода хизматини қилур эрдилар (202).

ШОҲЛИҒ (ф-т +т) – шохлик, подшоҳлик:

Вилоят била ҳикмату шохлиғ,
Нубувват ишидии ҳам огоҳлиғ (203).

ШОҲНОМА (ф-т +ф-т) – Абулқосим Фирдавсийнинг тарихий асари:

Бири Мозандарон қайдидурким, Рустамни, Фирдавсий «Шоҳнома»да дебтурким, ҳафтхон йўли била бориб, ани қутқорди (193).

ШОЯД (ф-т) – зора, ажаб эмас, эҳтимол, қошки:

Сингиллари била хабарлашиб, анга захр йибордиларким, Ардашерга бериб ҳалок қилғай, шояд бу васила била мулк аларға тушқай (209).

ШУАЙБ БИННИ МАДИЯН БИННИ ИСМОИЛ АЛАЙҲИССАЛОМ (а) – пайғамбарлардан бирининг номи:

Шуайб бинни Мадиян бинни Исмоил алайҳиссалом анинг замонида мабъус бўлди (190).

ШУГУН (ф-т) – бирон нарсани яхши белги ҳисоблаш:

Қубод фарзандининг мулоқотин шугун тутуб, хоқон черикин ҳам андин кайтариб, ҳарами била ўғлин олиб, Мадойинга етиб подшоҳликқа ўлтурди ва Сухрони вузаротдин азл қилмади (223).

ШУКРГУЗОРЛИҒ (а+ф-т +т) – миннатдорчилик, шукр қилишлик:

Бу ишлар шукргузорлиғига ўз хоҳарзодасинким, оти Нозмеҳр эрди, Рустамга бериб, ани сипоҳсолорлиғдин салтанат поясиға еткурди (193).

ШУМУР ЗУЛ-ЖАНОҲ (ф-т +а+ф-т) – Сосоний Қубод ибн Фируз даврида ўтган Яман ҳукмдорларидан бири:

Ва анинг замонида Яманда Шумур зул– Жаноҳ хуруж қилиб, анга юруди (223).

ШУСТАР (ф-т) – Эрондаги шаҳар номи:

Андоқким, Савсанни йилон шакли била ва Шустарни от шакли била (210).

ШУХРАТ (а) – машҳурлик, маълумлик, довруғ;

~*тут*= – тарқалмоқ, ёйилмоқ, машҳур бўлмоқ:

Андоқки шуҳрат тутуб, Ҳумойға битиб йибордиларким, бу навъ нодир йигит пайдо бўлуб, подшоҳ давлатхоҳлиғига мундоқ ишлар қиладур ва Ҳумой кўнглига анинг меҳри ер тутуб, анга иноят ваъдалари битиб йиборди (199).

ШЎР (ф-т) – тузли , тузи ўткир, аччиқ:

Ажал шарбати айшини шўр этиб,

Чиқарди жаҳондин ерин гўр этиб (221).

ШЎРИШ (ф-т +т) – изтироб, ҳаяжон, фитна, қўзғолон, исён:

Анинг туфулият замонида мулкда араб истилосидин кўп шўриш пайдо бўлуб, ғассонийлардин подшоҳики, оти Тойир эрди (214).

Э

ЭВАЗ (т) – 1.бадал, эваз:

Кўп мулкка тасарруф иликин сўнғондин Бухтун-Наср ўғли Насрни Бобилдин азл қилди ва Гуҳаршниким, Жомасп набираларидин эрди ва отаси Бани Исроил анбиёсидин эрди, анинг эвази йиборди ва буюрдиким, Бани Исроил элин ва қавмин Байтул– муқаддасқа йиборгай (198);

2.қасд, ўч олиш:

Ул барчанинг эвази таадди ва бедод еткурди (217).

ЭГА (т) – подшо, ҳукмдор:

Яздигурд бинни Баҳром чун мамлакат эгаси бўлди, гўёки мулк эгасиз қолдиким, ул золим ва нодон киши эрди (217).

ЭГАЛЛА= (т) – қўлга киритмоқ, ўз қарамоғига олмоқ, босиб олмоқ:

Ялош бинни Фируз анинг тахтини эгаллади ва ул Хисравнинг қардоши эрди (206).

ЭГАР (т) – эгар:

...ва отка эгар ул ясади...(186).

ЭГАРЛА= (т) – эгарламок:

Ул нодонлиғидин они тутти ва ўзи эгарлади ва қўшқун солурда, тешиб охир қилди (218).

ЭГАЧИ (т) – катта опа:

...ғассонийлардин подшоҳи, оти Тойир эрди, Тайқунним, Сосон тахтгоҳи эрди, чопиб, Хурмузнинг эгачисини тутубким, Шопурға хола бўлғай, асир қилиб, никоҳиға киюруб, мулкни бузуб қайтди (214).

ЭГН//ЭГИН (т) – 1. бўйин, тан, кишининг гавдаси:

Машхур мундоқдурким, эгинларин ёриб, бағринларин сўктуруб ташлайтурдиким, алар бу азоб била ўларлар эрди (214);

2. елка, кифт:

Мунинг жиҳатин баъзи дедиларким, гўрни шерсайд қилғанда, анинг ўқи эгнисидин ўтуб, ерга тегди (218).

ЭЗИД (ф-т) – худо, тангри:

Бу хашмат бериб, эзиди пок анга,
не зулм этти, кўр, чархи бебок анга (203).

ЭК= (т) – экмок, ўтказмок:

Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190).

ЭЛ (т) – 1. халқ, одамлар:

...оламни ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларга йибориб, элга ўзининг парастиишин буюрди (187);

2. аскар, лашкар:

Ва подшоҳ неча қатла қолин эл йибориб дафъ қила олмади (220).

ЭЛТ= (т) – олиб бормок, олиб кетмок:

Фирот ориғин ул қозди ва Ироққа сув элтти ва боғлар, бўстонлар тарҳ қилди ва ашжор ва гул ва райҳон боғларда экти (190);

паноҳ элт = – сиғинмок, ўз ҳимоясига олмок:

Парвиз ул дегондек қилиб Баҳром аёлотидин рўғардон бўлуб, қайсарға паноҳ элтти (228).

ЭЛЧИ (т) – элчи, хабарчи:

Искандарни ўғулчилай асраб, валиахд қилди ва элчи йибормак учун ём оти боғлади (200).

ЭМДИ (т) – энди:

Эмдиким. мулк олиб, ота ўрнига подшоҳ бўлди, халойиқ мутаваҳҳим бўлдилар (213).

ЭМИН (т) – осуда, тинч, хавфсиз;

~қил= – тинчитмоқ, хавф– хатарсиз қилмоқ:

Рой мутаваҳҳим бўлуб, билмадиким, не қилғай. Баҳром ани ўзидин эмин қилиб, Ҳиндистонни яна анга бериб, хирож тайин қилиб, Синд қирғоғидин Ажам сориғи вилоятларни олиб, Ройнинг қизи била ниҳоятсиз яроғ ясаб, мулкига келди (220).

ЭМЧАК (т) – кўкрак, эмчак:

Кўзи анга тушқач, кўнглига изтироб тушуб, эмчакига сут келди (199).

ЭНАГА (т) – онахон, хизматкор аёл:

...ўлда андоқ ҳаводис юзландиким, ул қиз бир энага билан ва бир атка ва бир хожа– сарой била қолди (201).

ЭР= (т) – эмок (тўлиқсиз феъл):

Тарих уламози иттифоқи била бировким салтанат қилди, Каюмарс эрди (185).

ЭРАЖ (ф-т) – Пешдодийларнинг олтинчи ҳукмдори; Фаридуннинг кичик ўғли. Эрон, Ироқ ва Хуросон ҳукмдори бўлган:

Анинг уч ўғли бор эрди: улуғи Салм, ўртончиси Тур, кичики Эраж (189).

ЭРАН (т) – эр, мард:

Яна бир неча кун Ҳумой олди мулк,

Эранлар бориб ичига қолди мулк.

ЭРАМ (ф-т) – етти ўғли бўлган ҳукмдор; ўғиллари Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора. Од Яманга боради ва ҳукмронлик қилади. Кейинчалик унинг авлодлари Пешдодийлар табақасига тўртинчи ҳукмдор бўлади:

Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг етти ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

ЭРДАМ (т) – фазилят, қудрат:

Борча эрдамларда хусниға яраша эрди (193).

ЭРОН БИННИ ЯЛОШ (ф-т +а+ф-т) – Ашконийлар табақасига мансуб хукмдор; олим ва одил подшоҳ:

Эрон бинни Ялош. Гударзнинг қардоши ўғли эрди (205).

ЭРТИФОИ (а) – баландлик, кенглик:

У жумладин бири бир тахтдурким, ани Токдис дерлар эрди, олтундин эрдиким, эртифои юз қариш эрди (229).

ЭТ=(т) – қилмоқ, айламоқ:

Шаҳе эрди Тахмурас офоқ аро

Ки адл этти чархи кўхан тоқ аро (187).

ЭҲСОН (а) – ҳадя, инъом:

Ва кўп таҳсин ва эҳсон тамаъ тутти (227).

ЭҲТИЁТ (а) – сақлаш, сақланиш:

Яхши эҳтиёт қилдилар (214).

ЭҲТИРОМ (а) – ҳурмат, иззат:

Эҳтиром ва эъзоз қилиб, ани куёв қилди (208).

ЭШАК (т) – эшак:

...тевани юкка ул киюрди ва отқа эшакни турғузузб хачир хаёлин ул қилди...(186).

ЭШИК (т) – эшик, дарвоза:

Ва Табарий дебтурким, йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади...(186).

ЭШИТ=(т) – тингламоқ, қулоқ солмоқ, эшитмоқ:

Гуштасп эшитиб, интиқом учун Рустамни рақам қилиб, Рустам сўзин инқиёд қилмади...(197).

ЭЪТИБОР (а) – эътибор, аҳамият; ~қил= – назарда тутмоқ, эътибор қилмоқ:

Ва анинг ўғли Баҳромни баъзи андин сўнгра отаси ўрниға ўлтуртуб, бир йил подшоҳлик қилди дебтурлар ва баъзи эътибор қилмайдур (217).

ЭЪТИБОРЛИҒ (а+т) – эътиборли, обрўли:

Булардин минг киши эътиборлиғ улук кишилар эрди (231).

ЭЪТИМОД (а) – ишонч, таянч, суянч:

Аммо муддатларин эътимод қилғудек нақл топмадим, битилмади (206).

Ю

ЮВ= (т) – тозаламоқ, хатини кетказмоқ:

Ўзидин бурунги жамиъ акосира замонидин қолган шалтоқларни жамиъ раоёға бағишлаб, дафтарларни буюрдиким ювдилар ва яхши ойинлар ораға киюрди (233).

ЮГУРТ= (т) югуртирмоқ, чоптирмоқ:

Дебтурларким, бурнин тешиб ип тақиб, икки қулоғин кесиб югуртти (215).

ЮЗ I (т) – афт, юз, бет, чехра:

Доробнинг юзун ўпуб, шодмонлиғлар била тожни анинг бошиға кўюб, тахтни анга мусаллам тутти...(199);

~ур= – келмоқ, кўрмоқ, ташриф буюрмоқ:

Баъзи дебтурларким, Зоб бинни Таҳмоспким, Манучехр набираларидиндур хуруж қилиб, ул анинг била урушур яроғин топмай, юз уруб ўз мулкига азимат қилди (191);

~қайтар= – чекинмоқ, қайтмоқ:

Афросиёб туруш бермади, дағи юз қайтарди (195);

ЮЗ II (т) – 1.сабаб, важ; ~идин – туфайли, сабабидан, важидан:

Аммо Гирсиюзнинг ҳасаддин сиоят қилғони била таҳқиқ қилмай, ани бегуноҳ ўлтурди ва анинг борасиға ажаб ҳайф юзидин зулм борди (194);

2.қирғоқ:

Ул дедиким, жамоатики, дарёдин кўпрук била нари юзга ўтубтурлар...(214).

ЮЗ III (т) – 1.юз (сон) (мураккаб соннинг таркибий қисми):

Ва салтанатининг замони етти юз йилғача бўлди (187);

2.кўп, сон– саноқсиз;

Кўп вақт Эронда Афросиёб бузган ерларни ислоҳ қилдиким, юз ободонликка кўйди (191);

~қариш – юз қарич:

...олтундин эрдиким, эртифои юз қариш эрди (229);

Отланганда неча юз саққо муқаррар эрдиким, гард маҳалида йўлга сув сепар эрдилар (230).

ЮЗЛАН= (т) – рўй бермоқ, пайдо бўлмоқ:

Бозурнинг эли бир кайд била андоқ қилдиларки, Бозур ул қизни кўздин солиб, отасиға йиборди ва қиз Бозурдин ҳомила эрди, йўлда андоқ ҳаводис юзландиким, ул қиз бир энага билан ва бир атка ва бир хожа– сарой била қолди (201).

ЮК (т) – боғлам, ўрам, бир улов кўтарадиган оғирликдаги юк:

~ка киюр= – юкламоқ, ортмоқ:

...тевани юкка ул киюрди ва отқа эшакни турғузуб хачир хаёлин ул қилди...(186);

Шопурни асрар кишиларнинг эли баъзи эшаклик фақирларни талаб келтуруб эрдилар ва юклар ёғ эрди (215).

ЮҚОРИ (т) – 1.юқори, кучли:

Чун ул ўтти, ўғлонлари Шаид ва Шаддод подшоҳ бўлдилар ва Захҳокниким, аларга нисбати юқори ўтти, Жамшид устига йибордилар (188);

2.аввалги, олдинги:

Ва ул ўзини шаҳрига солиб, сипоҳ ясаб, филҳол чиқиб, қайсарни ва борча элин маст дастгир қилди ва юқориғи ўткан ишларни андин сўнгра қилди (215).

ЮЛ= (т) – юлмоқ, юлиб олмоқ, узмоқ:

Неча кун сақолиғаким, кулди чарх,

Ажал илкидин барчасин юлди чарх (218).

ЮМУРТҚА (т) – тухум, мояк:

Искандар жавоб бердиким, ул юмurtқаларни қўяр куш учти, Доро дағи кўнглидин бу тамаъни чиқарсун (200).

ЮМША= (т) – юмшамоқ, бўшамоқ:

Асирлардин бири Шопур ҳолидин вокиф бўлуб, ул ёғлардин қуруғон хомға қуюб, хом юмшағондин сўнгра ани халос қилди (215).

ЮМШОҒ (т) – мулойим, ёқимли, юмшоқ:

Ғоят юмшоғ сўзлигидин ани Яздижурди Нарм дедилар (221).

ЮНУС АЛАЙҲИССАЛОМ (а+а) – пайғамбарлардан бирининг номи:

Баъзи Ҳазқил ва Хизр алайҳимуссалом ва Илёс ва Алясаъни ҳам дебтурлар ва Юнус алайҳиссалом дебтурлар (193).

ЮР= (т) – юрмоқ, кезмоқ:

...эл тарафидин атрофида олиб юрурлар эрди (230).

ЮРУ= (т) – юриш қилмоқ:

Дағи Сипоҳон волисини ўлтуруб, Захҳок устига юридилар (189);

Ул отасидин интиқом тортарға Румдин черик тортиб, жаҳд қилиб, Хуросонға юриди (196).

ЮРУШ (т) – юриш, ҳарбий юриш:

Ва ул фурсатда Ҳумой Эрон черикини ясаб, Рум фатҳига йиборадур эрди, Дороб ул сармоя била ўз яроғин қилиб, сипаҳсолорға мулозим бўлуб, ул юрушга борди (199).

ЮСУФ АЛАЙҲИССАЛОМ (а) – Яқуб пайғамбарнинг ўғли:

Ва Юсуф алайҳиссалом ҳам анда мутаваллид бўлди ва Ҳуд алайҳиссалом динига кирди (188).

ЯГОНА (ф-т) – тенгсиз, беназир:

Искандар оз вақтда жамиъ фазойил ва камолотни касб қилиб, сипо– ҳийлик русуми ва баҳодирлуқ фунунида ҳам ягона бўлди (202).

ЯЁҚ (т) – пиёда, яёв:

У яёқ бир шаҳаргача бордиким, иттифоқо, Афлиюннинг шаҳри эрди (202).

ЯЗДИЖУРД БИННИ БАҲРОМ (ф-т+а+ф-т) – Сосонийлар табақасига мансуб Эрон шоҳи. Йигирма йил ҳукмронлик қилган:

Яздижурд бинни Баҳром чун мамлакат эгаси бўлди, гўёки мулк эгасиз қолдиким, ул золим ва нодон киши эрди (217).

ЯҚИН (а) – 1. яқин (узоқнинг зидди):

Ҳияра шаҳридаким, Куфага яқиндур ва ҳавоси дилкушой ва фазоси руҳафзой ердур (218);

2. тахминий:

Ва тарих аҳли иттифоқи била Каюмарс замонидин Заҳҳок замониғача минг йилга яқин бор (185).

ЯҚИНЛАШ= (т) – яқинлашмоқ, бир– бирига яқинлашмоқ:

Ва Наҳравондин ўтуб, бир– бирига яқинлашдилар (228).

ЯКНАФАР (ф-т+ф-т) – якка, ёлғиз; ~қил= – яккалатмоқ:

Андин сўнгра уламони йиғиб, анинг била баҳсқа солди ва уламо ани якнафар қилиб, куфрни анга собит қилдилар (211).

ЯҚО (т) – қирғоқ:

Искандар мулуки тавойифни мамоликка насб қилғанда, Дажли яқосидин бери Ироқ ва Рай ва Хуросонгача Абтаҳши Румийга берди ва ул тўрт йил мулк сурди (204).

ЯЛАНГ (т) – яланғоч:

Машҳурдурким, васият қилдиким, яланг иликларин тобутдин тошқори чиқарсунларким, олам аҳлига мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким, оламдин илик торта тутқайлар (203).

ЯЛАНҒОЧЛА = (т) – ечинтирмоқ:

Ва сўз мухтасар, ани Румда танидилар ва қайсар ани тутуб яланғочлаб, ўй хомиға тикиб, маҳбус қилиб, сипоҳ тортиб юруб, анинг мулкин олиб, кўп бузуғлуқ қилди (215).

ЯЛОШ БИННИ БАҲРОМ (ф-т ++а+ф-т) – Ашконийлар табақасига оид тўртинчи шох:

Ялош бинни Баҳром. Ул дағи отасиға валиаҳд эрди ва подшоҳлиғи ўн беш йил эрди (205).

ЯЛОШ БИННИ ФИРУЗ (ф-т +а+ф-т) – Ашконийлар табақасига мансуб подшоҳ:

Ялош бинни Фируз анинг тахтини эгаллади ва ул Хисравнинг қардоши эрди (206).

ЯЛОШОБОД (ф-т) – Ироқдаги бу шаҳарни ҳукмдор Ялош барпо этган: Ва Ироқда Ялошобод дегон шаҳр анинг биносидурур (223).

ЯМАН (а) – Арабистон жанубидаги мамлакат: Од Яманга борди (188).

ЯМОМА (а) – Ҳадис ҳукмронлик қилган ҳудуд:

Самуд Ҳижозда сокин бўлди, Саҳор Тайда, Там Уммонда ва Баҳрайнда, Ҳадис Ямомада, Ҳосим Ҳарам ва Синвонда, Мора ондаким, ани анинг оти била айтурлар (188).

ЯНА(т) – тағин, бошқа, иккинчи:

Яна дағи сўз кўп бор, аммо сиҳатдин йироғроқ учун битилмади (185).

ЯНГИ (т) – қайта:

Аммо Шопур ани янги боштин шатранж бисоти вазъи била ободон қилди (210).

ЯНГЛИҒ (т) – каби, сингари, ўхшаш:

Неча эрди Баҳром Баҳроми тез

Иши чарх Баҳроми янглиғ ситез (212).

ЯНЧ = (т) – майдаламоқ, эзмоқ, янчмоқ:

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин янчиб ўлтурдилар (186).

ЯРАТ = // **ЯРОТ** = (т) – яратмоқ, вужудга келтирмоқ:

Одам деганлар қавли била ани Гилшоҳ дебтурлар, бу маъни билаким, болчигдин яратилди (185).

ЯРАШ= (т) – сулҳ, яраш, келишиш:

Аму суйидин нарини анга мусаллам тутуб, яраш бўлуб, Афросиёб қайтти (190).

ЯРАША (т) – мувофиқ, яраша:

Борча эрдамларда хусниға яраша эрди (193).

ЯРОҒ//ЯРОҚ (т) – ҳозирлик:

Баъзи дебтурларким, Зоб бинни Таҳмоспким, Манучехр набираларидиндур хуруж қилиб, ул анинг била урушур яроғин топмай, юз уруб ўз мулкига азимат қилди (191);

2.қурол-аслаҳа:

Дороб ул сармоя била ўз яроғин қилиб, сипаҳсолорға мулозим бўлуб, ул юрушга борди (199);

~*яса* = – жанг ҳозирлигини кўрмоқ:

Ройнинг қизи била ниҳоятсиз яроғ ясаб, мулкига келди (220).

ЯРШАДИ УМЛИҚ БИННИ ОД (а) – Од авлодларидан бири:

Аммо булардин Од авлоди калин бўлуб, истило топтилар ва аларнинг ўғли Яршади Умлик бинни Од эрди (188).

ЯСА= (т) – 1.қурмоқ, бино қилмоқ:

Ва Сус била Бобилни Хушанг ясади (186);

2.тасвирламоқ, чизмоқ: Анинг суратин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эди (187);

3.тузмоқ (қонун, қоида, фармон, дастур ва ҳк): Рашитанниким, Дороб дастури била дастур ясаб эрди, Байри отлиғ иниси сиояти била тиладиким, азл қилғай (200);

4.бошқармоқ, идора қилмоқ: Озармидўхт чун подшоҳликқа ўлтурди, кишини вазир қўймади ва мулк ишин ўз тадбир ва ройи била ясамоқ муқаррар қилди (233);

5.қаторига киритмоқ, қўшмоқ; бирга қилмоқ: Ардашер шодман бўлуб буюрди, ани анинг ёши атфол била ясаб, анинг қошиға келтурдилар, бир-бир ўтқариб, ул етқач, оталиғ меҳри ҳаракатга келиб ... (209).

6.лашкарни тартибга келтирмоқ, саф тузмоқ: Хумой Эрон черикини ясаб, Рум фатҳига юборадур эрди (199).

ЯССА (ф-т) – Пешдодий Кайхусрав замонида қадимий шоҳлардан бирининг номи:

Ва Рустамнинг неча қатла масофлари ва Гударз Кашводнинг Пирон ва Ясса била масофлари ва Бижаннинг Арман заминга бориб...(195).

ЯХЁ (ях.) – пайғамбарлардан бирининг номи:

Шопурдин эллик йилдин сўнгра ва Яхё алайҳиссалом анинг замонида шахид бўлди (205).

ЯХШИ (т) – яхши, тузук:

Фаридун яхши ахлоқлик олим ва одил подшоҳ эрди (189);

~*ойин* – яхши одат:

...дафтарларни буюрдиким ювдилар ва яхши ойинлар орага кюрди (233);

~ *от қозон* = – мақташга сазовор бўлмоқ:

Ва аларни мамнуни миннат қилиб, ўзунга яхши от қозғонмиш бўлғайсен (204).

ЯХШИЛИҚ (т) – яхшилик, муносиблик:

Орияти давлатқа кўнгул боғламай, эл била баски яхшилик қилди, анга Некукор лақаб қўйдилар (216).

ЯША = (т) яшамоқ, умр кўрмоқ:

Минг яшади ва лекин умрининг охирида қирқ йил салтанат қилди (185).

ЯЪЖУЖ (а) – диний ривоятга кўра дунё охирида шарқдан босиб келиб хамма нарсани нобуд қилувчи махлук:

Ва анинг осоридин Яъжуж саддидур ва Марв ва Ҳирот ва Самарқанд ва Исфахонни ҳам дебтурларким, ул бино қилди (203).

ЯЪНИ (а) – маъноси... кўзда тутилади; гўёки, аниқроғи:

Яъни киши пуштидин эмас эрди (185).

ЎГАЙ (т) – ўгай:

...тарбият топиб эрди, Судоба — ўгай онаси анга ошиқ бўлуб эрди, андин ком хосил қила олмай, ўз кўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи била бадном қилиб чақти ва ул ўз бароати учун ўтқа кирди (194).

ЎҒИЛ (т) – ўғил, фарзанд:

Ва Тахмурас девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин вокиф бўлуб, девларни атоси қасосига ҳалок қилди (186).

ЎҒУЛЧИЛА = (т) – ўғил қилиб олмоқ, тарбияга олмоқ:

Қайсар ўз қизин ақдига киноруб, ўғли мутаваллид бўлғандин сўнгра Дороб ўғлидур демакка номусланиб, ўз ўғлумдур деб Искандарни ўғулчилай асраб, валиаҳд қилди ва элчи йибормак учун ём оти боғлади (200).

ЎЗ (т) – ўз (ўзлик олмоши):

Ўзга қавллар билаким, Каюмарс дебтурлар. Маъниси ҳаййи нотикдур, яъни тиригики сўз айтқай (185).

- **ЎҚ (т)** – - ёқ, - гина қўшимчалари, айнан, заҳоти:

Чун сен булар мамлакатин ҳар қайсини заруратан бировга бергунгдур, аввал ўзларига-ўқ бериб, ўз кошингдин буларни мулкка насиб қилиб қўйғайсенким, ўтар дунёда мунча салотиннинг бежихат қонин тўкмамиш бўлғайсен (204); Невчунким ўзи-ўқ танокуз келтурубтурким мулуки тавойифдин баъзини Ашк бинни Доро ўлтурди...(206).

ЎҚ I (т) – ўқ, камон, ўқи:

Овда руҳи ғизоли ажал ўқиға қатил бўлди (206).

ЎҚ II (т) – кучайтириш юкламаси:

Чун Румни қаёсирадин ўзга киши забт қила олмас эрди ҳам ани ўқ тарбият қилиб, минг байза олтунким, ҳар бири вазнга қирқ мисқол бўлғай, хирож тайин қилиб, қайсарнинг қизин қулуб, Румдин ёнди (200).

ЎКСУК (т) – кам, оз:

Ҳисоб қилғон киши топар ва мулуки тавойифни баъзи тўқсон киши дебтурлар ва баъзи эллик киши ва баъзи ҳам булардин ортуқ ўксук дебтурлар, валилму индоллохий (206).

ЎКУ= //ЎҚИ= (т) – ўқимоқ, мутоала қилмоқ:

Таворихда бор, билай деган киши ўқуб билғай (209).

ЎКУҒУЧИ (т) – ўқувчи:

Бу жамоат оти ва ададида ва салтанатлариниинг муддати ва тақдим ва таъхирида ва бу хилофлар тавфиқ бермак ва татбиқ қилмоқ сўзни пароканда қилиб, ўқуғучини ёлқитиб, ҳавасин паришон қилур (204).

ЎКУШ (т) – кўп, анча, талай:

Чу «Назмул– жавоҳир» битиб отингга,
Ўкуш васф дарж айладим зотингга (237).

ЎЛ= I (т) – бўлмоқ:

Неча девбанд ўлди, ул аржуманд,
Ажал деви охир ани қилди банд (187).

ЎЛТУР= I (т) – ўтирмақ, жойлашмоқ, ўрнашмоқ;

Тахмурас атоси Ҳушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат тахтига ўлтурди ва халойиқ риоятига ва мамолик ҳимоятига жидд била машғул бўлди (186).

ЎЛТУР = П (т) – ўлдирмоқ, жонини олмоқ:

Таворихда мундоқ масбатдурким, девлар ани саждада топиб, тош била бошин янчиб ўлтурдилар (186).

ЎЛУМ (т) – ўлим, ўлиш, вафот:

Ҳумоюн исми мазкур бўлган била сойир нос ўлумдин ва подшоҳни гунаҳсиз ўлтурмакдин ва шақоватдин озод қилур...(214).

ЎН (т) – ўн:

Ва алар ўн бир кишидурларким, салтанат қилибтурлар (185).

ЎП = (т) – ўпмоқ, бўса олмоқ:

Доробнинг юзун ўпуб, шодмонлиғлар била тожни анинг бошига қўюб, тахтни анга мусаллам тутти ва ўзи парда кейнида бўлуб, подшоҳликка ўғлини ўлтуртти (199).

ЎРГАН = (т) – таълим олмоқ, одат қилмоқ, ўрганмоқ:

Булуғ ҳаддиға еткандин сўнгра салтанат гавҳари ўз ишин қилиб, гозурлуқ ишин макруҳ тутуб, илм ва фазл ва адаб касбин қилиб, силоҳшўрлуқ ўрганиб, сипоҳийлик қоидасин хўб билди (199).

ЎРГАТ = (т) – таълим бермоқ:

Маздак ўргатган жавобни бийик ун била айтур эрди (223).

ЎРИН/ЎРУН (т) – 1.ўрин, жой, макон:

Ёшил дебо ва гуногун жавахир, сабза ва раёҳин ўрниға кайшким, бу нималар йўқтур (229);

2.мақомида, сифатида:

Тахмурас атоси Ҳушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат тахтига ўлтурди ва халойиқ риоятига ва мамолик ҳимоятига жидд била машғул бўлди (186).

ЎРТОНЧИ (т) – ўртанчи:

Анинг уч ўғли бор эрди: улуғи Салм, ўртончиси Тур, кичики Эраж (189).

ЎТ = (т) – 1. кечмоқ, ўтмоқ, кечиб ўтмоқ:

...черик тортиб, Жайхундин ўтуб, анинг вилоятиға дахл қилди (219);.

2.ошиб ўтмоқ:

...дарёдин кўпрук била нари юзга ўтубтурлар, чун кўпрук бирдур... (214);

3.тешмоқ, тешиб ўтмоқ:

Сипоҳ орасидин бирав бир синон била бўйнига урдиким, ул ёндин ўтти (232);

4.вафот этмоқ, ўлмоқ:

Чун ул ўтти, ўғлонлари Шаид ва шаддод подшоҳ бўлдилар (188);

5. таъкидламоқ, зикр этилмоқ:

Ва Заҳҳокниким, аларга нисбати юқори ўтти, Жамшид устига йибордилар (188);

6.хукм сурмоқ, подшоҳлик қилмоқ:

Каёнийларда андоқ подшоҳ ўтмади (195);

7.юриб ўтмоқ:

Ардувоннинг ҳарамидин неча канизак ўтуб борадур эрдилар (208);

вақт, муҳлат ўтмоқ:

Ва замонидин олтмиш йил ўтгондин сўнгра Тур ўғли Афросиёб сипоҳ тортиб анинг устига юруди (190).

~ар дунё – ўткинчи дунё, бу олам:

...ўтар дунёда мунча салотиннинг бежихат қонин тўкмамиш бўлғайсен (204).

ЎТ I (т) – ўт, олов, аланга:

Чун ул тухматдин муарро эрди, ўтдин осийб топмади...(194)

~қа кир= – аланга ичига кирмоқ:

...андин ком ҳосил қила олмай, ўз қўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи била бадном қилиб чақти ва ул ўз бароати учун ўтқа кирди (194);

ЎТКАР= (т) – ўтказмоқ, кечирмоқ:

Ва тажарруд ва тақво тариқи била ўткарди(186).

ЎТРУ (т) – қарши, муқобил, рўпара:

Рустам мулойимат ва узрхоҳлиғ била анга ўтру келиб, кўп ҳурмат ва таъзимлар била анинг била Гуштасп хизматиға борурни қабул қилди (197).

ЎТТУЗ (т) – ўттиз:

Ва Таҳмурас ўттуз йил мулк сурди (187).

ЎТУН (т) – ўтин, ёқилғи:

Урушта душман оз деб ғофил бўлмамоқ керакким, кўп ўтунни оз ўт куйдурур (226).

ЎХШАШ (т) – ўхшаш, монанд:

Сўнгра ул сўзларниким, мухталафун фихдур, зикр қилиб, ҳар нимагаким, ўхшаши кўпрактур, қарор берили (204).

ЎЧ= (т) – сўнмоқ, ўчмоқ:

Ва ул ҳазрат мутаваллид бўлган кеча оташкадаларнинг ўтиким, неча минг йил ўчмаган эрди, ўчти (225).

ЎЧКУ (т) – эчки, тоғ эчкиси:

Бори таоло бир сутлук ўчку йибориб, амр қилдиким, ҳар кун келиб, ул тифлға сут берур эрди (202).

ЎШАНДОҚ (т) – ўшандай:

Ва ўшандоқки ул айтиб эди бўлди (226).

Қ

ҚАБИЛА (а) – қабила, уруғ:

...бу кеча Арабда Қурайш қабиласидин бир киши мутаваллид бўлмиш бўлғайким, фурс мулуки давлати анинг замонида охир бўлғай...(226).

ҚАБОН (р<т) – ёввойи чўчка, эркак тўнғиз:

Гударз Кашводнинг Пирон ва Ясса била масофлари ва Бижаннинг Арман заминға бориб, қабонларни ўлтуруб, Манижа ани Туронға элтиб...(195).

ҚАБУЛ (а) – 1.қабул қилмоқ, йўлга қўймоқ:

Ерга фарш ул солди ва тулку ва ос ва тийин терисин ул киярга қабул қилди (186);

~қил= – назарга олмоқ; рад қилмаслик; рози бўлмоқ:

Искандар барчани қабул қилди (204).

ҚАВИ(Й) (а) – кучли, бақувват:

~хайкал – жусса, гавда:

Ани тилаб ажаб қолдиким, бағоят хўбсурат ва қавий хайкал эрди (220).

ҚАВЛ (а) – сўз, гап; ҳадис:

Одам деганлар қавли била ани Гилшоҳ дебтурлар, бу маъни билаким, болчиғдин яратилди (185).

ҚАВМ (а) – 1.уруғ, аймоғ:

Муҳаммад отлиғ пайғамбари саллоллоҳу алайҳи васаллам бу қавмдин пайдо бўлуб, тахтни менинг авлодимдин олиб, уларни тугатур (214);

2.эл, халқ:

Тенгри таоло ани ва қавмини ранжул– ақим била ҳалок қилди ва Шаддод ўғли Мазид подшоҳ бўлди (188).

ҚАВОИД (а) – низомлар, қоидалар, тартиблар; йўл-йўриқлар:

Чун подшоҳ бўлди, яхши қавоид ва русум пайдо қилди ва отасининг зулм ва тааддисин орадин чиқорди (205).

ҚАДАМ (а) – оёқ;

~қўй= – бориб етмоқ:

Ки қўйди вужуд уйига чун қадам,
Яна анга бўлмоқ керактур адам (235).

ҚАЁН (т) – қаерга:

Билмадиларким, қаён борди (219).

ҚАЁСИРА (а) – қайсарлар, Рум шоҳлари:

Чун Румни қаёсирадин ўзга киши забт қила олмас эрди ҳам ани ўқ тарбият қилиб, минг байза олтунким, ҳар бири вазнга қирқ мисқол бўлгай...(200).

ҚАЗ(З) (а) – хом ипак:

Ва ипак ва қазз ва кўпрак тўкур нималарни ва рангларни ва ишларни ароға киюрдиким, андин бурун киши аросида йўқ эрди (187).

ҚАЗ= (т) – қазимоқ, ковламоқ:

Ва Туркистон подшоҳи анинг бир манзилида азим чоҳлар қазиб, устидин хаспўш қилиб эрди, ғофил анда етканда, кўп эл ул чоҳларға тушти (222).

ҚАЗВИН (а) – Эрондаги шаҳар номи:

Қазвин ё Сийстонда Моний мусавири Зиндиқ анинг замонида пайдо бўлди (210).

ҚАЗВИНЛИК (т) – қазвинлик:

Соҳиби «Гузида»ким, қазвинлиқдур, мундоқ дебтурким, Қазвинда бир боғқа кирдиким, бир зоҳид кишининг эрдик, ҳоло ул ерни Шопурон дерлар...(215).

ҚАЙСАР (а) – Рум подшоҳларининг умумий номи:

Ҳар тақдир била Қайсар ани куёв қилиб, қизин анга берди (196).

ҚАЙСИ (т) – биров, бири:

Уч юз олтмиш йилғача алар ичинаро низоъ қилиб, Румға ҳеч қайсининг зарари етмади (203).

ҚАЙТ= (т) – қайтмоқ, орқасига қайтмоқ:

Аму суйидин нарини анга мусаллам тутуб, яраш бўлуб, Афросиёб қайтти (190).

ҚАЙТАР= (т) – 1. қайтармоқ, йўлдан қайтармоқ:

Ва Кайкубод Албурзкўҳда эрди, Зол Рустамни йибордиким, ани келтурди ва бошиға тож қўюб, Эрон салтанатин анга мусаллам тутуб, юруб Афросиёбни қайтардилар (193);

2. рад этмоқ:

Афросиёб туруш бермади, дағи юз қайтарди (195).

ҚАЙШ (а) – қайш, чарм:

Ёшил дебо ва гуногун жавохир, сабза ва раёҳин ўрниға қайшким, бу нималар йўқтур (229).

ҚАЛАМ (а) – қалам, қамиш қалам:

Ва пайғамбарлиқ даъвисиди муъжизаси паргорсиз доира ва қалам жадвалсиз мустақим хат изҳор қилибтур (216).

ҚАЛИН (т) – 1. қалин, тигиз, қуюқ:

Бу ҳолда йироқтин қалин қаро пайдо бўлди (202);

2. кўп;

~бўл= – кўпаймоқ:

Аммо булардин Од авлоди қалин бўлуб, истило топтилар ва аларнинг ўғли Яршади Умлик бинни Од эрди (188);

Бағоят қалин эл жамъ бўлуб, Фаридунним, баъзи Жамшид набираси дебтурлар (189).

ҚАЛҚОН (т) – қалқон:

Синон ва ҳарба ва пичоқ, баъзи ҳабба ҳам дебтурлар, қалқон ҳам дебтурларким, ул ясади (187).

ҚАРДОШ (т) – ака ёки ука:

Баъзи ани Тахмураснинг қардоши дебтурлар ва баъзи қардошининг ўғли (187).

ҚАРИ= (т) – қаримоқ, кексаймоқ, заифлашмоқ:

Чун қариб эрди, Кайхисравни валиаҳд қилиб, тиригида ани подшоҳ қилди (194).

ҚАРИ (т) – кекса, заиф:

Ва ул ўчку бир қари хотуннинг эрди, бир кун ўчкуси ғойиб бўлган жиҳатдин ани тилай, ул чоҳ бошиға келиб, ул ғариб ҳолға мутталиъ бўлуб, таҳайюр юзидин Искандарни олиб, ўғулчилай улғайтиб (202).

ҚАРИШ (т) – қарич, ўлчов бирлиги:

У жумладин бири бир тахтдурким, ани Тоқдис дерлар эрди, олтундин эрдиким, эртифои юз қариш эрди (229).

ҚАРН (а) – аср, давр:

Зулқарнайнки, анинг лақабидур, важҳи тасмияни мундоқ дебтурким, ул замонда минг йилни бир қарн дер эрмишлар (201).

ҚАРО (т) – қора, қора ранг;

~кий= – қора кийим кийиш, мотам либосини кийиш:

Тарих аҳли муттафиқдурларким, соч қирқмоқ ва кўк ва каро киймак ул мотамдин қолди (194);

~си кўрун= – шарпаси кўринмоқ:

Онаси қаср томида дашт сори тамошо қиладур эрдиким, Искандарнинг каросин кўруб, меҳри ҳаракатқа келиб, эмчокига сут келди (202).

ҚАРОБАТ (а) – яқинлик, хешлик, қариндошлик:

Ва Парвизнинг йироқроқ қаробатидин Жаштанд отлиғ бировни салтанат тахтига ўлтурттилар (233).

ҚАРОҚЧИ (т) – қароқчи, йўлтўсар:

Ва анда қароқчи кўп элни ҳалок қилур эрди (201).

ҚАРОР I (а) – тинчлик, ором, осойишта:

~бер= – аниқ фикрга келмоқ:

Анда ҳам Рустам бориб, Зулазор била мусолиҳага қарор бериб, Судобаким, Зулазорнинг қизи эрди, Кайковусқа қулуб, ани ва элин қутқорди (193);

Алар тааммул қилиб мунга қарор бердилар...(212);

~топ= – насиб этмоқ:

Чу ул топти маснад юзидин фирор,
Яна шоҳлиқ кимга топти қарор (238).

ҚАРОРТ= (т) – қийин аҳволга солмоқ;

кўз қарорт= – кўз олайтирмоқ, ўмармоқ:

Тегирмон иёси анинг от-тўнига кўз қорортиб, ани ўлтуруб жиҳотин эгаллади (235).

ҚАСД (а) – йўналиш, ният қилиш:

Кўпрак авқот Жайхун қироғинда бўлуб, атроқ била урушуб юрур эрди Ул вақтқачаким, пешдодийлар туганди, дағи Афросиёб яна Турондин Эрон қасдиға сипоҳ тортиб юруди (193);

~қил= – мағлуб қилишга интилоқ:

Хурмуз фаҳм қилдиким қасд қилғусидур, бир иликин кесиб, Шопур хидматиға йиборди (211);

Ва бу ройи мувофиқ тушти. Хурмуз Парвиз қасдиға машғул бўлуб, Парвиз ваҳмдин қочиб Арман вилоятиға борди ва Ширинга ошиқ бўлди (227);

Ва ўз мулк ва давлатиға қасд қилди (230).

ҚАСОС (а) – ўч олиш, қотилнинг ўлдирилиши:

Ва Таҳмурас девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин воқиф бўлуб, девларни атоси қасосиға ҳалок қилди (186).

ҚАСР (а) – сарой, қаср:

Онаси қаср томида дашт сори тамошо қиладур эрдиким, Искандарнинг қаросин кўруб, меҳри ҳаракатқа келиб, эмчокига сут келди (202).

ҚАТИЛ (а) – ўлдирилган, сўйилган:

Малак шева шоҳе эди беадил,

Фалак девга қилди они қатил (186).

~бўл= – таслим бўлмоқ, дучор бўлмоқ:

Овда руҳи ғизоли ажал ўқиға қатил бўлди (206).

ҚАТЛ (а) – ўлдириш:

Табарийда анинг қатли Бюростка мансубдур, аммо ўзга таворихда йўқтур (188).

ҚАТЛА (а) – марта, қарра, дафъа:

Бовужуди азим салтанат неча қатла ўзин муҳликаларга солиб, бандларга тушти ва Рустам ҳалос қилди (193);

...икки қатла Байтул– муқаддасни ер била тузатти (196).

ҚАТТИҚ (т) – оғир, ёмон:

Ва анинг замонида қаттиқ вабо бўлди (187);

Аларға анинг хидмати қаттиқ келур эрди (232).

ҚАҲАТ (а) – очлик, очарчилик:

Ва анинг замонида азим қаҳат воқеъ бўлди (186).

ҚАҲРАМОН (ф-т) – ботир, жасур, қаҳрамон:

Қубод ўлди чун мулк уза қаҳрамон,

Халойиққа андин эди баҳрамон (224).

ҚАЧОН (т) – қачон:

Нўширавон биъсати қачон бўлур, деб сўрди (226).

ҚАЮ (т) – қайси:

Қаю бирнинг ўлғач аён навбати,

Соғиндики, жовид эрур мулкати (207).

ҚИЁМАТ (а) – охирги кун, охират куни; диний ривоятга кўра дунёнинг тамом бўлиш куни:

Қиёматқача ҳашматинг мустадом,
Саломинг қилиб шоҳлар вассалом (238).

ҚИЁС (а) – солиштириш, ўхшатиш, таққослаш;

~*айла*= – қиёс қилмоқ, солиштирмоқ:

Ки ҳар лафзини ақли жавҳаршунос
Кўруб жавҳари фард айлар қиёс (237).

ҚИЗ (т) – қиз фарзанд:

Гиршаспнинг онаси ибни Ямин бинни Яъқуб алайҳиссаломнинг қизи эрди (192).

ҚИЙМАТ (а) – баҳо, қиймат, кадр:

Алар ваҳмдин ул тифлни бир қиймати нимага чирмаб, ул чоҳ бошида кўюб, қочтилар (202).

ҚИЙР (а) – қорамой, қора мум, қора ранг, даҳшатли қоронғулик:

Ани бир сандукқа солиб, қийр била маҳкам қилиб, дарёга солди (199).

ҚИЛ= (т) – 1. Қилмоқ, бажармоқ, амалга оширмоқ;

Ва алар ўн бир кишидурларким, салтанат қилибтурлар (185);

ҚИЛИЧ – қилич, ўткир шамшир:

Ани қилди ҳақ макри айлаб ситез,
Сиёсат қиличи била рез–рез (188).

ҚИЛО (а) – қалъалар:

~и *ҳасанат* – мустаҳкам қалъалар:

Ва баъзи хазойинким, Манучехр ва Навдардин қолиб эрдиким, Афросиёб қилои ҳасонатидин иликлай олмади (191).

ҚИЛОДА (а) – бўйинга солинадиган тасма, бўйинбоғ, гарданбанд, бош (ҳайвонлар саноғида ҳисоб сўзи сифатида):

Яна минг қилода пили бор эрди ва анинг замонида пил Ҳиндистондин ўзга ерда болалади ва ул ҳам ғариб амр эрди (229).

ҚИРҒОҚ/ҚИРОҚ (т) – қирғоқ, чека, чет, ҳад:

Синд қирғоғидин Ажам сориғи вилоятларни олиб, Ройнинг қизи била ниҳоятсиз яроғ ясаб, мулкига келди (220);

~*тут*= – четрокда турмоқ, ўзни узоқрокда ушламоқ:

Ҳар тақдир била бўлса, Сосон бу жиҳатдин ошуфта бўлди ва ибодат ихтиёр қилиб, қироқ тутти, валлоҳу аълам (198).

ҚИРҚ (т) – қирқ; сон (40):

Аммо подшоҳлиғи қирқ йил эрди (186).

ҚИРҚ = – (т) – қирқмоқ, қирмоқ:

Тарих аҳли муттафиқдурларким, соч қирқмоқ ва кўк ва каро киймак ул мотамдин қолди (194).

ҚИСҚА (т) – қисқа, калта:

~қил = – имконияти чекланмоқ:

Агарчи қўлин қисқа қилди билик,

Фалак қилмади қисқа андин илик (211).

ҚИСМ (а) – қисм, бўлак, ҳисса;

~айла = – қурмоқ, тикламоқ:

Гаҳи Садди Яъжуж қисм айлабон,

Гаҳи юз ажойиб тилисм айлабон (203).

ҚИСМАТ (а) – тақсимланган насиба, улуш;

Мамоликин учовга қисмат қилди (189).

ҚИФЧОҚ (т) – 1.туркий уруғлардан бирининг номи:

Ва Дарбанд навоҳийсидағи қифчоқ бузған кўрғонларни иморат қилиб кишилар тайин қилди (225);

2.жой номи:

Ул йўлга убур қилиб, Қифчоқни мақхур қилиб, Дарбандни олиб, ободон қилиб, яхши кишилар тайин қилиб, андоқ мазбут қилдиким, ул ноҳиятдин хоотири жамъ бўлуб, Мадойинга азм қилди (225).

ҚИЧҚИР = (т) – қичқирмоқ, бақирмоқ; шовқин солмоқ, дод солмоқ:

Ул бетаҳаммул бўлуб, қичқириб, элга кўп таънлар қилиб, Заҳҳокни сўкти (189).

ҚОВ = (т) – қувмоқ, ҳайдамоқ:

Ва ул қочар эрди ва бу қовар эрди (195).

ҚОВҒУН (т) – қувувчи, таъқиб қилувчи: *59

Яздигурд қочиб Исфаҳонга бориб, андин Кирмонга кириб, анда ҳам тура олмай, Марвга борди ва кейинча қовғун келиб, ёлғуз бир тегирмонда ёшунди (235*1).

ҚОВҒУНЧИ (т) – таъқиб этувчи, суворийлар тўдаси: *59

Баҳром Парвизга қовғунчи йибориб, ўзи Мадойин тахтига келиб, подшоҳликка ўлтурди (228*1).

ҚОЗИ (а) – қози, судья; ҳукм чиқарувчи, ҳукм қилувчи:

Банокатий беш юз ўтуз йил битибтур ва Қози Байзовий тўрт юз ўтуз йил дебдур (207).

ҚОЗИ БАЙЗОВИЙ (а+а) – асл исми Абдуллоҳ ибн Умар; Қуръон муфассирларидан бири. Тахминан 1282 йилда Табризда вафот этган. Таснифотларидан “Анвор ат-тансил ва асрор ат- таъвил”. Илоҳиётга оид “Минжоҳ ал-вусул ило илми ал-усул” ва “Таволиъу ал- анвор мин матолиъи ал- афкор” каби асарлари мавжуд:

Банокатий беш юз ўтуз йил битибтур ва Қози Байзовий тўрт юз ўтуз йил дебдур (207).

ҚОЗИЛ = (т) – қовланмоқ, қазилмоқ:

...ариғлар қозиб, сув солиб, ободлиғ ул қилди (186).

ҚОИДА (а)– 1.асос, бунёд, тартиб, қоида:

Ҳар тақдир била подшоҳлик қоидаси андин бурун йўқ эрди (185);

2.расм, одат:

...анга акосира қоидаси била мулозамат қилғайлар (232).

ҚОИММАҚОМ (а+а) – ўринбосар, нойиб:

Отасиға қоиммақом бўлди ва подшоҳлиғи ўн тўқуз йил эрди (205).

ҚОЙИЛ (а) – айтувчи, сўзловчи; иқрор:

Кўрдиларким, ул дағи бу иш қойили эрмас эрди. Ани ҳам сурдилар (235).

ҚОҚ = (т) – тақиллатмоқ, чалмоқ:

...аларни қайтарурға ҳар кечкурун хабар қилур учун нақора қоқарларким, кечрак қолсалар кўпрук устига ғавғо бўлуб, сувға йиқилур имкони бор (214).

ҚОЛ = (т) – 1.қолмоқ:

Сосондин бир ўғул қолиб эрди...(207);

2. одат бўлиб қолмоқ:

Ва рўза тутмоқ андин суннат қолди (187).

ҚОН (т) – 1.қон:

...ўтар дунёда мунча салотиннинг бежиҳат қонин тўкмаиш бўлғайсен (204);

2.хун, қон қасоси:

... жаддининг қонини Салм ва Турдин тилаб, аларни қатл қилди ва Фаридуннинг армони қолмади (190).

ҚОНУН I (а) – қонун, тартиб, интизом, қоида:

Ва шахрдин шахрғача дехлар буюрди ва хейли ишга қонун ва қоида қўйди (187).

ҚОПЛОН (т) – қоплон:

...беша сибоини — мисли қоплон ва арслон ва сойир даррандалар кўп ўлтурур эди (220).

ҚОРИН (т) – қорин:

Мавт маразида тожни анинг қорнига қўйдиким, Доробқа ҳомила эрди (198).

ҚОТ= (т) – қўшилмоқ, аралаштирмоқ:

~майдилар – аралаштирмайдилар, қўшмайдилар, ҳисобламайдилар:

Ва баъзи дерларким, ани тутуб, қатлга еткурди. Ва баъзи муаррихлар ани салотин ҳисобиға қотмайдурлар (221).

ҚОТИЛ (а) – қотил, ўлдирувчи, қатл қилувчи:

Бир улким, анинг қотилларин ўлтургай (201).

ҚОФ (а) – афсонавий энг узоқ ва энг баланд тоғ:

Чу Шопур олиб Қоф то Қофни,
Чикорур эди беҳадд актофни (206).

ҚОҲИР (а) – қаҳрли, қаҳр– ғазаб кўрсатувчи:

Хирадманд подшоҳ эрди, аммо қоҳир эрди (214).

ҚОЧ= (т) – қочмоқ, ўзини четга олмоқ:

Кайхисравни онаси била олиб қочиб, Эронға элтти...(194).

ҚОЧУР= (т) – қочирмоқ, кетказмоқ:

Ва Қубоднинг сингли ани ҳийла билан қочурди (223).

ҚОШ (т) – ҳузур, олд, қаршисида:

Аммо фақир қошида бу қавл йироқроқ кўрунур, невчунким Золким, Рустамнинг отасидур, анинг қошида сипоҳсолор эрди ва Гиршаспни «Гузида»да, балки хейли таворихда Манучехр набиралиғига чиқарибтурлар (192).

~иға кир= – ҳузурига кирмоқ:

Бир кун вазир Ардашерни қошиға кириб, ани бағоят малул топти (209);

~иға элт= – ҳузурига олиб бормоқ:

Чора йўқ эрди, Баҳром қошига элттилар (229).

ҚУБОД (ф-т) – қадимий Эрон шоҳларидан бири:

Ва Ялошнинг иниси Қубод Ялошдин қочиб, хоқони туркка борди...(222).

ҚУБОД БИННИ ФИРУЗ (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳи:

Қубод бинни Фируз подшоҳлик тожи била сарфароз бўлгандин сўнгра ани–ўқ вазир қилди (223).

ҚУЁШ (т) – қуёш, кун:

Ул вақтим, қуёш нуктаи эътидоли рубъиға тахвил қилиб эрди, ул бинода тахт устига ўлтуруб, адолат сийт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди (187).

ҚУЙИ (т) – паст, тубан;

~ташла= – йиқилмоқ:

Бийик тахтдин чархи бевахму бок

Қуйи ташлаб, ул тифл бўлди ҳалок (232).

ҚУЛОҚ (т) – қулоқ:

Дебтурларким, бурнин тешиб ип тақиб, икки қулоғин кесиб югуртти (205).

ҚУЛУБ (а) – диллар, юраклар, қалблар:

Анда ҳам Рустам бориб, Зулазор била мусолиҳаға қарор бериб, Судобаким, Зулазорнинг қизи эрди, Кайковусқа қулуб, ани ва элин қутқорди (193).

ҚУРАЙШ (а) – араб қабилаларидан бирининг номи бўлиб, Муҳаммад алайҳиссалом шу қабиладандир:

...бу кеча Арабда Қурайш қабиласидин бир киши мутаваллид бўлмиш бўлғайким, фурс мулуки давлати анинг замонида охир бўлғай ва ул охируззамон пайғамбари бўлғай (226).

ҚУРУ = (т) – қуриган:

Асирлардин бири Шопур ҳолидин воқиф бўлуб, ул ёғлардин қуруғон хомға қуюб, хом юмшағондин сўнгра ани халос қилди (215).

ҚУРУҚ // **ҚУРУҒ** (т) – қуриган, озган, ориғлаган;

~қўй= – бебаҳра қўймоқ:

Қилиб қатл Заҳҳокни тўймади,

Фаридунни дағи қуруқ қўймади (189).

ҚУСТАНТАНИЯ (юн.) – Константинополь (Истамбул):

Ва анга арз қилдиларким, Қустантанияда Рум қайсари ўз ҳаддидин тажовуз қилибтур (210).

ҚУСУР (а) – камчилик, нуқсон, айб; (қасрнинг қўплиги):

Ул йилда онча маҳсул карам қилдиким, етти йиллик қаҳатнинг қусури рост бўлди (222).

ҚУТҚАР = (т) – қутқармоқ:

Демак, бу соҳиби давлат шаънидадурким, минг йилга яқин ўз валодатидин бурунроқ мазлумларни золимлардин қутқарур (215).

ҚУТҚОР = (т) – қутқармоқ, бўшатиб юбормоқ, озод қилмоқ:

Бири Мозандарон қайдидурким, Рустамни, Фирдавсий «Шоҳнома»да дебтурким, ҳафтхон йўли била бориб, ани қутқорди (193).

ҚУШ (т) – қуш:

Искандар жавоб бердиким, ул юмurtқаларни қўяр қуш учти, Доро дағи қўнглидин бу тамаъни чиқарсун (200).

ҚЎЙ = (т) – 1.қўймоқ; бирор нарсани ерга қўймоқ:

Оқибат анга қарор топтиким, салтанат тожин икки оч арслон орасида қўйғайлар, ҳаркиши олса боши ул тож била ораста бўлғай (219);

2.бир нарсани иккинчи нарса устига қўймоқ:

Мавт маразида тожни анинг қорнига қўйдиким, Доробқа хомила эрди (198);

3.озод этмоқ:

...бу жамоатни қатл қилмоқ шаръан ва ақлан муносиб эрмас ва қўймоғлари мулкка мужиби фасод ва хотирга мужиби тараддуддур (204);

~ма – йўл қўймади:

Ва Ширвинни қайсар қўймади Румдин борғали (217).

марҳам қўй = – малҳам қўймоқ, даво қўймоқ, тузатмоқ(қўчма маънода):

Заҳҳок жавридин топқон заҳмлариға адл била марҳам қўйди (189);

от қўй = – атамоқ, исм қўймоқ:

Дағи ул мавзуда шахр бино қилиб, отин Балх қўйди (186);

қоида қўй = – қоида тузмоқ:

Ва шахрдин шахрғача деҳлар буюрди ва хейли ишга қонун ва қоида қўйди (187);

қуруқ қўймаслик – ҳеч нарсасиз қолдирмаслик:

Қилиб қатл Заҳҳокни тўймади,

Фаридунни дағи қуруқ қўймади (189).

ҚЎЙУН (т) – қўйин, қўлтиқ, қучоқ:

Бир– бир ўткариб, ул еткач, оталиғ меҳри ҳаракатқа келиб, ани қўйниға олиб ўпуб, тангри таолоға шукрлар қилиб, онасини ҳарамға йиборди (209).

ҚЎЙЧИ (т) – қўйчи, чўпон:

Ул чоғда Заҳҳок ваҳмидин қўйчилар орасида ёшурун бўлур эрди (189).

ҚЎЛ (т) – ихтиёр:

Яна бўлди Луҳрасп соҳиб сарир,
Ки бўлди қўлида салотин асир (196).

ҚЎПУБ (т) – ўрнидан турмоқ, тик турмоқ:

Баҳром Гўр замониғача Румда эрди ва Шопур чодир ичинда эрдиким, қатик ел қўпуб, чодирни анинг бошиға йикти ва сутун бошиға тегиб, ҳалок бўлди (217).

ҚЎРҒОН (т) – қўрғон, қалъа:

Ва Дониёл алайҳиссалом черик тортиб Бухтун– Наср устига юруди, қочиб Хузистон қўрғонини беркитти (196).

ҚЎРҚУНЧ (т) – қўркув, қўркунч:

...андин ком ҳосил қила олмай, ўз қўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи билад бадном қилиб чақти ва ул ўз бароати учун ўтқа кирди (194).

ҚЎШҚУН (т) – от учун мўлжалланган анжом:

Ул нодонлиғидин они тутти ва ўзи эгарлади ва қўшқун солурда, тегиб охир қилди (218).

Ғ

ҒАВВОСЛИҒ (а) – ғаввослик:

Ва ҳаммом бино қилди ва ғаввослиғ хаёл қилди (187).

ҒАВҒО (ф-т) – тўполон, тўс-тўполон, шовқин:

...кечрак қолсалар кўпрук устига ғавғо бўлуб, сувға йиқилур имкони бор (214);

~қил= – дод-вой кўтармоқ, шовқин солмоқ, қий-чув, жанжал кўтармоқ:

Ва Банокатий дебтурким, анинг зулмидин анга эл ғавғо қилдилар ва ул ғавғода ҳалок бўлди (217).

ҒАДР (а) – макр, хийла, алдов, найранг: бевафо, аҳдида турмаган:

Фируз бу ғадрға таҳаммул қилмади (221).

ҒАЗАБ (а) – ғазаб, жаҳл, ғазабланиш, қизишиш;

~қил= – жаҳл қилмоқ, қаҳрланмоқ:

Кайхисрав Тусқа ғазаб қилиб ҳибс буюруб, ул истеъфо қилиб, яна Афросиёб урушин ўзига тутуб, Кайхисрав ани банддин чикориб, яна сипоҳ бошлатиб йиборди (195);

Дороға бу сўздин ғазаб муставлий бўлуб, устига черик тортиб...(200).

ҒАЙРАТ (а) – ҳаракатчанлик, жиддийлик, берилиб ҳаракат қилиш:
Ғар ойина ғайрати илоҳи муқтазий ул бўлдиким, анга жазо етгай (188).

ҒАЛАТ (а) – янглиш, хато, саҳв, нотўғри, ёлғон:
Отаси ўз ғалатин билиб, ани валиаҳд қилиб, подшоҳлигин анга бериб, ўзи чун улғайиб эрди, гўша тутуб, ибодатқа машғул бўлди (196).

ҒАМ (ф-т) – қайғу, ҳасрат, алам, ташвиш, кулфат:
Подшоҳ ғам емасунким, андоқ ўғли борким, маълум эмас...(209);
~е= – қайғурмоқ, ташвиш тортмоқ, безовталанмоқ, хафа бўлмоқ:
Вазир айтти: «Подшоҳ ғам емасунким, андоқ ўғли борким, маълум эмаски, ҳеч подшоҳда бўлмиш бўлғай» (209).

ҒАМГУЗОРЛУҚ (ф-т) – меҳрибонлик, ғамхўрлик:
...Ҳаркимда хотун йўқ — ғамгусорлик йўқ...(226).

ҒАНИЙ//ҒАНИ (а) – бой, давлатманд:
Ғанийларга буюрдиким... (186).

ҒАНИМ (а) – душман, рақиб:
Ва ғаним тахтни олиб, мулкка мутасарриф бўлуб...(219).

ҒАНИМАТ (а) – қулай фурсат, бирор ишни бажариш учун яратилган қулай фурсат:
~бил= – фурсатдан фойдаланиб қолмоқ, қулай фурсат деб билмоқ:
Кисро тож таркин тутуб, бош саломатлигин ғанимат билди (219).

ҒАНОЙИМ (а) – ғаниматлар, ўлжалар:
...кўп ғанойим била мулкига қайтти. Гуштасп эшитиб, интиқом учун Рустамни рақам қилиб, Рустам сўзин инқиёд қилмади...(197).

ҒАРАЗ (а) – мақсад, муддао, ният:
Ғараз улким, таҳсинлар қилғайким, ҳеч нима кераклик эрмас (213).

ҒАРИБ//ҒАРИБА (а) – 1.бечора, нотаваон; ҳолсиз, кимсасиз:
...ул чоҳ бошига келиб, ул ғариб ҳолға мутталиъ бўлуб...(202);
2.ажойиб, таажжубланарли, ҳайрон қоладиган нарса:
Ғариб ихтироълар қилди (187);

Йўлда андин ғариб мардоналиғлар ва паҳлавонлиғлар зоҳир бўлди (199).

ҒАРОЙИБ (а) – ажойиб, ҳайрон бўладиган:
Бу иш агар воқеъ эрса, ғаройибдиндур (217).

ҒАСП (ф-т) – зўравонлик ила тортиб олиш:
Чу ғасп айлади Шахрирод мулк,
Анинг нангидин бўлди барбод мулк (232).

ҒАССОНИЙ (а) – арабларнинг ғассон қабиласига мансуб, ғассонлик:
...ғассонийлардин подшоҳики, оти Тойир эрди...(214).

ҒАФЛАТ (а) – хушёрсизлик, ҳар нарсага бефарқ қарашлик:
Яна бири улким, Яманда Зулазор Ҳимяриким, Яман подшоҳи эрди, анинг ғафлати жихатидин ани жамиъ аркони давлатини тутуб, банд қилди (193);
~уйқуси – лоқайд қиладиган уйқу; сергакликни йўқотадиган уйқу:
Ул бу сўздин, чун зоти жавҳари бор эрди, ғафлат уйқусидин сесканиб,
ўз қилиғи теграсига уйрулуб, мустаҳсан атвор тутуб, марзи ахлоқ пеша қилди (213).

ҒИЗО (ф-т) – озиқ– овқат, егулик, таом:
Баъзи муаррихлар анинг икки эгнидин йилонлар чиқиб, ғизолари киши мағзи эрди ҳам дебтурлар (189).

ҒИРЕВ (ф-т) – шовқин– сурон, тўполон, ғавғо:
...халойиқ фиғон ва ғиреви ул ҳазратнинг қулоғига етишти (219);
~сол= – шовқин-сурон кўтармоқ, тўполон, ғавғо қилмоқ:
Яна Ҳурмуз ўлди чу кишвар хидев,
Сиёсатлари солди элға ғирев (227).

ҒОЙИБ (а) – йўқ, кўринмайдиган, мавжуд эмас:
~бўл= – йўқолмоқ:
Ва ул ўчку бир қари хотуннинг эрди, бир кун ўчкуси ғойиб бўлган жихатдин ани тилай, ул чоҳ бошиға келиб...(202).

ҒОЛИБ (а) – ғалаба қилувчи, енгувчи:
~бўл= – енгмоқ, кўпайиб кетмоқ:
Чун Ардашер ул ишдин навмид бўлди, ваҳми ғолиб бўлди (208).

ҒОФИЛ (а) – ғафлатда қолган, билмай қолган, беҳабар:
...устидин хаспўш қилиб эрди, ғофил анда етканда, кўп эл ул чоҳларға тушти (222).

ҒОЯТ (а) – жуда, ниҳоятда, ғоятда:

Ва ул ғоят ғурур ва паҳлавонлиғидин андин уруш тиладиким, зўр даст била Рустамни тутқай (197).

ҒУРУР (а) – мағрурланиш; вақтинча келган давлат ёки мансаб биланалданиш, такаббурлик:

Оқибат муфрит жоҳ ғурури ва азим давлат такаббури димоғига фосид хаёл солиб...(187).

Х

ҲАББА (а) – (айн)дон, дона; оғирлик ўлчови бирлиги; найза:

Синон ва ҳарба ва пичоқ, баъзи ҳабба ҳам дебтурлар, қалқон ҳам дебтурларким, ул ясади (187).

ҲАВАС (а) – орзу, бўлмайдиган нарсани орзу қилиш; хомхаёл;

~қил= – орзу қилмоқ, истамоқ:

Алардин бири будурким, Ҳиндистон мулкининг ажубаси эшитиб, тафарружин ҳавас қилди (220).

ҲАВО – ҳаво, иқлим:

ҳавоси дил– кушой ва фазоси руҳафзой ердур, анга парвариш бериб, тарбият қилғай (218).

ҲАВО (а) – парвоз қилиш, учиш;

~тут= – учмоқ, парвоз қилмоқ:

Ва Кайковуснинг фосид хаёлотидин бири бу эрдиким, сандукқа кириб, тўрт гўшасида қочир ё бургут боғлаб, осмонга борурмен деб ҳаво тутуб, қушлар хорғондин сўнгра ани ерга тушурдилар (194).

ҲАВОДИС (а) – ҳодисалар, воқеалар:

Бозурнинг эли бир кайд била андоқ қилдиларки, Бозур ул қизни кўздин солиб, отасига йиборди ва қиз Бозурдин хомила эрди, йўлда андоқ ҳаводис юзландиким, ул қиз бир энага билан ва бир атка ва бир хожа– сарой била қолди (201).

ҲАВОЛА (а) – ҳавола, тақдим этиш; топшириқ, топшириш:

Баъзи дебтурларким, Баҳман подшоҳлиғини ё Ҳумойға берди, тожни андин туғар фарзандга ҳавола қилди (198).

ҲАДИС (а) – Ямома мамлакатининг ҳукмдорларидан бири:

Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг етти ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

ҲАДОЁ (а) – ҳадялар, тортиқлар, совғалар:

Бурунги учовни тухфа ва ҳадоё била истирзо қилиб қайтарди (227).

ҲАЁТ (а) – тириклик, ҳаёт;

~и *замонида* – тириклик даврида:

Ва ўз ҳаёти замонида салтанатни Гиршаспқа мусаллам тутти (192).

ҲАЗАЁН (а) – беҳуда сўз айтиш, маъноси йўқ сўзлар айтиш:

Бу ҳазаёндин ўн етти ўғлини бир хисорға солиб, маҳбус асраб, қўймас эрдиким, хотун киши алар қошида ётқай (231).

ҲАЗАРБОР (ф-т) – минг марта, жуда кўп:

Ва Мардоншоҳ отлиғ сипоҳсолориким, неча мамлакатнинг сардори эрди, мунажжимлар деган билаким, санга Зобилистон ҳокимидин ҳазарбор тилаб, гуноҳсиз ўлтуруридин ижтиноб қилиб, қўлин кести...(231).

ҲАЗИМАТ (а) – қочиш, чекиниш, енгилиш, мағлуб бўлиш: ~қил= – енгилмоқ, мағлуб бўлмоқ:

Ул диёрдин ҳазимат қилди (202).

ҲАЗҚИЛ (а) – Исломиятдан аввал ўтган пайҳамбарлардан бири:

Баъзи Ҳазқил ва Хизр алайҳимуссалом ва Илёс ва Алясаъни ҳам дебтурлар ва Юнус алайҳиссалом дебтурлар (193).

ҲАЗОРСУТУН (ф-т) – Эрондаги мазор номи:

Ва Ҳумойнинг салтанатининг муддати ўтуз ики йил эрди ва осори Истахрда Ҳазорсутун эрдиким, ани Искандар бузди ва баъзи Чихил минорни ҳам анга мансуб қилибтурлар (199).

ҲАЗРАМУТ(а) – жой номи:

Ва Ҳазрамутида эрдилар, то ўттилар (188).

ҲАЗРАТ (а) – улуғ, мўътабар (зот):

Ва анинг мужмали будурким, ул ҳазрат Хуросон тахтин олғондаким, хануз мулк тўқтамайдур эрди, Ёдгор Муҳаммад Мирзоким, мулк вориси эрди (219);

~*шайх* – улуғ шайх:

Аммо Ҳазрат шайх Низомий қуддуса сирруху «Искандарнома»да ики қарн маъхуд дебтур ва таҳқиқ юзидин ихтилофи ривоётни рад қилиб, ани Файлакус ўғли дебтур (202).

ҲАЙВОН (а) – тириклик, доим борлик;

~*суйи* – тириклик суви; ичган одам абадий яшайди деб эътиқод қилинадиган: Оламнинг барру баҳрин олиб, ҳайвон суйи таманноси била зулумотқа кирди (202).

ҲАЙЙИ НОТИҚ (а+а) – тирик нотиқ, жонли нотиқ:
Маънисии ҳаййи нотикдур, яъни тиригики сўз айтқай (185).

ҲАЙКАЛ (а) – шакл, жисм, гавда:
Ани тилаб ажаб қолдиким, бағоят ҳўбсурат ва қавий ҳайкал эрди (220).

ҲАЙРАТ (а) – ҳайронлик, донг қолиш; бирор нарсага ақлнинг етмаслиги;
иккиланиш, шубҳаланиш:
Ардашер ҳайрат қилиб, кайфиятини яхши маълум қилди эрса, вазир амонат
хуққани тилаб, ул розни ошкоро қилдиким, мен бу куннинг фикрин қилиб
эрдим (209).

ҲАЙРОН (а) – ажабланган, таажжубда қолган:
Теграсидаги эл анинг ишидин мутаҳаййир бўлуб, фавж– фавж ани кўр– гали
борурлар эрди ва шижоатиға ҳайрон қолурлар эрдиким, беша сибоини —
мисли қоплон ва арслон ва сойир даррандалар кўп ўлтурур эди (220).

ҲАЙФ (а) – эсиз, аттанг, афсус:
Аммо Гирсиюзнинг ҳасаддин сиоят қилғони била таҳқиқ қилмай, ани
беғуноҳ ўлтурди ва анинг борасиға ажаб ҳайф юзидин зулм борди (194).

ҲАҚ(Қ) (а) – яратган, худо, тангри:
Ва ҳақ таоло анинг замонида Мусо ва Ҳорун алайҳиссаломни Фиръавнға
йиборди...(190)

ҲАКИМ (а) – донишманд, аллома, файласуф:
Чун ҳақим эрди ва риёзат жиҳатидин элни сайд қилиб эрди, Гуштаспни ҳам
фирифта қилди (196).

ҲАЛАБ (а) – Суриядаги шаҳар номи:
Гуштасп — Ҳалаб мулкида тахтқа ўлтурди ва зардушт анинг замонида пайдо
бўлди (196).

ҲАЛҚА (а) – тугун, чигал; ~ур= – атрофини ўраб олмоқ:
Акосира отланур бўлса эрди, расм эрдиким сипоҳ йироқтин ҳалқа уруб, отлиғ
турарлар эрди (232).

ҲАЛОҚ (а) – nobуд бўлиш, ўлиш; ҳалокат;
~бўл= – йўқ бўлмоқ, nobуд бўлмоқ:
Балх ноҳиятиға бориб, анда ҳалок бўлди (195);
~қил= – ўлдирмоқ, қатл қилмоқ:

Ва Таҳмурас девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин воқиф бўлуб, девларни атоси касосига ҳалок қилди (186).

ҲАМ (ф-т) – яна, тагин:

Ва баъзи Куфани ҳам анга мансуб қилибтурлар (186).

ҲАМАДОНЛИҒ (ф-т +т) – ҳамадонлик:

Баъзи дебтурларким, ики Ҳамадонлиғ киши фидойилиғ дастури била бу ишни қилдилар (201).

ҲАМДУЛЛОҲИ АЛМУСТАВФИЙ (а+а) – “Гузида” асарининг муаллифи: «Жомеут– таворих»и Жалолийда йигирми киши ва «Гузида»да Ҳамдуллоҳи Алмуставфий уч фирқа қилиб, йигирми бир подшоҳ битиб, мулуки тавойифдин тутубдур (206).

ҲАМЛ (а) – кўтариш, чидаш, бардош бериш, юки оғирлик; қориндаги бола; ~қил= – туғмоқ (айн. қорнидаги юкини қўймоқ):

Чун ҳомила эрди, вазъ ҳамл қилди ва салтанат ҳубби қўймади (198).

ҲАММОМ (а) – ҳаммом:

Ва ҳаммом бино қилди ва ғаввослиғ хаёл қилди (187).

ҲАМОНО (ф-т) – шубҳасиз, албатта:

Ҳамоноки бор эрди буюрдиким, ул бирининг қизини ул бирининг ўғлига бердилар (224).

ҲАМУЛ I (а) – шундай, ўша, худди, ўзи:

Ҳамул кун элчи Ялошнинг аркони давлатидин етиб, Қубодға Ялошнинг ўлгонин хабарин еткурди...(222).

ҲАНГОМА (ф-т) – ходиса, воқеа:

Чекиб турфа тарихингга хомани,

Қилиб нуктаға тез хангомани (327).

ҲАНУЗ (ф-т) – ҳалигача, то шу вақтгача:

Ва анинг мужмали будурким, ул ҳазрат Хуросон тахтин олғондаким, хануз мулк тўқтамайдур эрди...(219).

ҲАР (Ф-Т) – ҳар, ҳар бир;

Ҳар тақдир била подшоҳлиқ қоидаси андин бурун йўқ эрди (185);

~ён – ҳар томон, турли томон:

Ва анинг замонида Ажам мулки иши заиф ва мутазалзил бўлди ва ҳар ёндин душманлар истило топдилар (235);

~киши – ҳар бир одам, ҳар бир киши:

Ҳар кишини тилади, топмади (212);

~не – ҳар нима:

...ҳар киши ҳар неким кўнгли тиласа қила бошлади... (219);

~неча – ҳар қанча:

Ул барчанинг эвази таадди ва бедод еткурди ва мамоликка ҳар неча маъмурлуқ ва оросталиқ юзланди (217).

ҲАРАКАТ (а) – қимирлаш, ҳаракат: ~қа кел – қимирламоқ, ҳараккат қилмоқ (бу ўринда кўчма маънода):

Онаси қаср томида дашт сори тамошо қиладур эрдиким, Искандарнинг қаросин кўруб, меҳри ҳаракатқа келиб, эмчокига сут келди (202).

ҲАРАМ I (а) – хос жой, ўзга ва бегоналар қўйилмайдиган жой:

Иттифоқо, бир кун тавила бошида ўлтуруб эрдиким, Ардувоннинг ҳарамидин неча канизак ўтуб борадур эрдилар (208).

ҲАРАМ II (а) – хотин:

Баҳманнинг отаси Толут наслидин эрди ва ҳарами Арчион бинни Сулаймон алайҳиссалом қизидин икки ўғли бор эди: Сосон ва Дороб (198).

ҲАРАМ ва **СИНВОН**(а+а) – Ҳосим ҳукмронлик қилган ҳудуд:

Самуд Ҳижозда сокин бўлди, Саҳор Тайда, Там Уммонда ва Баҳрайнда, Ҳадис Ямомада, Ҳосим Ҳарам ва Синвонда, Мора ондаким, ани анинг оти била айтурлар(188).

ҲАРБА – (а) найза:

Синон ва ҳарба ва пичоқ, баъзи ҳабба ҳам дебтурлар, қалқон ҳам дебтурларким, ул ясади (187).

ҲАРГИЗ (ф-т) – ҳеч қачон, асло:

Сиёвуш учун Эрон аҳли андоқ мотам туттиларким, ҳаргиз ҳеч киши ёд бермас (194).

ҲАРИФ (а) – ўртоқ, улфат, шерик:

Рустам улғайиб эрди ва анга ҳариф эрмас эрди, Зол тадбири била, ё дебтурларки, Симурғ мадади била бори ҳар тақдир била ҳийла қилиб, Исфандиёрни ҳалок қилди (197).

ҲАРОСОН (ф-т) – кўркқан, ваҳимага тушган:

Ул бағоят мутажаббир киши эрди. Салтанатидин бурун бу сифотин эл билиб, андин ҳаросон эрдилар (213).

ҲАСАД (а) – ёмон қараш, кўра олмаслик, ичиқоралик:
Аларда бу ҳасад доим бор эрди (189).

ҲАСАН САҲЛ (а+а) – Бағдод халифаси (813– 817) Маъмуннинг вазири:
Маъмун халифа вазири Ҳасан Саҳл андин бирор нима топиб, араб тилига таржима қилибтур (186).

ҲАСАНА (а) – яхшилик, яхши иш, савобли иш, савоб:
То иттифоқи ҳасанадин баъзи таворихда битибтурларким, Рум урушида қайсарни ул тутти (199).

ҲАСАНАТ (а) – мустаҳкамлик, устиворлик, истехком:
Ва баъзи хазойинким, Манучеҳр ва Навдардин қолиб эрдиким, Афросиёб қилои ҳасонатидин иликлай олмади (191).

ҲАФТА (ф-т) – ҳафта (етти кун):
Мундоқ дебтурларким, мулк сендин интиқол топиб, бировга мунтақил бўлғусидурким, бу ҳафта сенинг даргоҳингдин кетар (208).

ҲАФТХОН (ф-т +ф-т) – афсонага кўра, Рустам Зол етти даҳшатли, хатарли манзил, йўл:
Бири Мозандарон қайдидурким, Рустамни, Фирдавсий «Шоҳнома»да дебтурким, ҳафтхон йўли била бориб, ани қутқорди (193).

ҲАШМАТ (а) – дабдаба, шону-шавкат, салтанат, буюклик:
Бу ҳашмат бериб, эзиди пок анга,
Не зулм этти, кўр, чархи бебок анга (203).

ҲЕЧ (ф-т) – ҳеч қандай, ҳеч бир, ҳеч:
...оғриғиға одамизод мағзидин ўзга ҳеч нима таскин бермас эрди (188).

ҲИБС (а) – қамаш, ҳибсга олиш; қамоқхона, зиндон;
~буюр= – қамашга буюрмоқ, қамоққа ҳукм қилмоқ:
Кайхисрав Тусқа ғазаб қилиб ҳибс буюруб, ул истеъфо қилиб, яна Афросиёб урушин ўзига тутуб, Кайхисрав ани банддин чиқориб, яна сипоҳ бошлатиб йиборди (195).

ҲИЁТИЛА – жой номи:
Ҳиётила подшоҳиға илтижо қилиб, анинг мадади била сипоҳ тортиб, Ҳурмуз бошиға келди ва масоф тузуб, ани асир қилди (221).

ҲИЖОЗ (а) – Арабистон ярим оролидаги (Макка ва Мадина шаҳарлари жойлашган) территориянинг номи:

Самуд Ҳижозда сокин бўлди, Саҳор Тайда, Там Уммонда ва Баҳрайнда, Ҳадис Ямомада, Ҳосим Ҳарам ва Синвонда, Мора ондаким, ани анинг оти била айтурлар (188).

ҲИЙЛА (а) – макр, алдов: ~қил= – макр ишлатмоқ, алдамоқ:

Симурғ мадади била бори ҳар тақдир била ҳийла қилиб, Исфандиёрни ҳалок қилди (197).

ҲИЙТА (а) – ўралган жой, ҳукм доираси;

~и тасарруфига кияр= – тасарруф доирасига киргизмоқ:

Парвиз Мадойин тахтига ўлтуруб, кўп мамоликни ҳийта тасарруфига киярди (229).

ҲИКМАТ (а) – 1. донишмандлик, донолик:

«Жовиди хирад» отлиғ китобни ҳикмат илмида ул тасниф қилдиким...(186);

2. илм, маърифат;

~илми– фалсафа илми:

Чун подшоҳ золим ва нодон эрди, Искандарга ҳикмат ва ақл анда турмоқни рухсат бермади (202);

Вилоят била ҳикмату шоҳлиғ,

Нубувват ишидии ҳам огоҳлиғ (203).

ҲИКОЯТ (а) – ҳикоят, маълумот: ~де= //қил= – нақл қилмоқ, ривоят қилмоқ:

Суруб нукта султонлар аҳволидин,

Ҳикоят қилиб хонлар аҳволидин (237).

ҲИММАТ (а) – бирор ишга қаттиқ уринишиш, ғайрат билан киришиш; саховат, олийжаноблик:

Чун ўз ҳимматин ул ишдин бийик кўруб, Гозурдин ўз холи кайфиятин савол қилдиким, мен ўзумни сенинг ўғлунг гумон қилмайдурмен, манга ўз нажодимдин хабар бер!(199)

ҲИМОЯТ (а) – мудофаа, ҳимоя, паноҳ:

Таҳмурас атоси Ҳушангнинг чун валиаҳди эрди, анинг ўрнида салтанат тахтига ўлтурди ва ҳалойиқ риоятига ва мамолик ҳимоятига жидд била машғул бўлди (186).

ҲИМЯРИЙ (а) – Ҳимяр қабиласига мансуб, ҳимярлик:

Ва Сайф зи Язан ҳимярики, Яман подшоҳи эрди ва мулкин Масруқ бинни Абраҳа олиб, ани Ямандин чиқариб эрди (225).

ҲИНД (урд.) – ҳинд:

Ройи ҳинд чун ўзин анга ҳариф кўрмай, тазарруъ ва тазаллум юзидин кишилар ороға солиб, ул дағи хирож қабул қилди (225).

ҲИНДИСТОН (урд.) – Осиёнинг жанубида жойлашган мамлакат; шарқ ёзма манбаларида Ҳинд, ал-Ҳинд каби шаклларда ҳам учрайди:

Икиси талаф бўлуб, икиси қочиб Ҳиндистонга бордилар ва анда ҳар навъ бўлса, ўткарур эрдилар (209).

ҲИРОТ (ф-т) – Хуросоннинг маъмурий ва маданий маркази бўлган обод шаҳар; адабий манбаларда Ҳир, Ҳири номлари билан ҳам учрайди:

Ва анинг осоридин Яъжуж саддидур ва Марв ва Ҳирот ва Самарқанд ва Исфажонни ҳам дебетурларким, ул бино қилди (203).

ҲИСОБ (а) – 1. сўроқ, баёнот:

Бир кун ул подшоҳ дабирга ғзаб қилиб ҳисобга тилади (202);

~қил= – ҳисоб-китоб қилмоқ:

Ҳисоб қилғон киши топар ва мулуки тавойифни баъзи тўқсон киши дебетурлар ва баъзи эллик киши ва баъзи ҳам булардин ортуқ ўксук дебетурлар, валилму индоллоҳий (206).

ҲИСОР (ф-т) – қалъа, қўрғон, истехком:

Бу ҳазаёндин ўн етти ўғлини бир ҳисорға солиб, маҳбус асраб, қўймас эрдиким, хотун киши алар қошида ётқай (231).

ҲИЯРА (а) – Ироқдаги шаҳар номи:

Ва Нуъмон бинни Мунзарки, араб подшоҳи эрди, анга топшурдиким, Ҳияра шаҳридаким, Куфага яқиндур ва ҳавоси дил– кушой ва фазоси руҳафзой ердур, анга парвариш бериб, тарбият қилғай (218).

ҲОДИСА (а) – ходиса, воқеа:

Ва лекин чун салтанатқа шижоатдин гузир йўқтур, кўрунгки, қайсимиз сизга ходиса даст берса дафъиға кўшиш қила олурбиз (218).

ҲОЖАТ (а) – эҳтиёж, зарурият:

Чун «Шоҳнома»даким, Фирдавсий дебетур, бағоят машҳурдир, шарҳ ҳожат эрмас (197).

ҲОЗИР (а) – мавжуд, пайдо:

Аристотелиским, анинг вазири эрди, ҳозир эрмас эрди (204).

ҲОКИМ (а) – ҳукм қилувчи, буюрувчи, бошлиқ:

...Ҳаким мундоқ жавоб бердиким, халойиққа ҳоким ва соҳиби ихтиёр бўлгандек ўз нафсингга ҳам ҳоким ва соҳиби ихтиёр бўлмоқ санга керакликдур (213).

ҲОЛ (а) – 1.хол, аҳвол, кайфият:

Ва Таҳмурас девбанд ўғли эрди, атоси ҳолидин вокиф бўлуб, девларни атоси қасосига ҳалок қилди (186);

2.он, вақт, фурсат:

Бу ҳолда йироқтин қалин қаро пайдо бўлди (202).

ҲОЛО (ф-т) – 1.ҳозир, шу маҳалда, шу пайтда:

...Бобилда ясабтурким, холо Талли ақаркун дерлар (194);

2.ҳалигача, ҳозиргача:

Ва анда улук биное солдиким, холо осори ва нишоналари борким, одамизод андоқ ясамоқ маҳол кўрунурким, киши кўрмагунча бовар қилмас (187).

ҲОЛОТ (а) – аҳволлар, кайфиятлар:

Ва Дилором жанги ва қаср ва Хаварнақ ва сойир ҳолотин билай деган киши бу фақир «Ҳамса»сида «Сабъаи сайёр»ни ўқуб, маълум қилсун (220).

ҲОМИЛА (а) – ҳомиладор, иккиқат хотин; қориндаги бола:

Мавт маразида тожни анинг қорнига қўйдиким, Доробқа ҳомила эрди (198).

ҲОР= (т) – чарчамоқ, ҳормоқ, толмоқ:

Ва Кайковуснинг фосид хаёлотидин бири бу эрдиким, сандуққа кириб, тўрт гўшасида қочир ё бургут боғлаб, осмонга борурмен деб ҳаво тутуб, қушлар ҳорғондин сўнгра ани ерга тушурдилар (194).

ҲОРУН (а) – исломиятдан аввал ўтган пайғамбар:

Ва Мусо алайҳиссалом ва Ҳорун анинг замонида эрдилар (190).

ҲОСИД (а)– ҳасад қилувчи, ҳасадчи, кўролмовчи:

Ҳосидлар Шопурға ёмон кўргуздилар (211).

ҲОСИЛ ҚИЛ= (а+т) – эришмоқ, қўлга киритмоқ:

...андин ком ҳосил қила олмай, ўз кўркунчидин Кайковус қошида ани ўзи билад бадном қилиб чакти ва ул ўз бароати учун ўтқа кирди (194).

ҲОСИМ (а) – Ҳарам (Миср) ва Синвондахукмронлик қилган шох:

Одийлар сўзи: Эрамки, Арфахшаднинг қардоши эрди, анинг етти ўғли бор эрди: Од, Самуд, Саҳор, Там, Ҳадис, Ҳосим, Мора (188).

ХУББ (а) – севиш, муҳаббат:

Чун ҳомила эрди, вазъ ҳамл қилди ва салтанат ҳубби қўймадиким, ўғлини подшоҳликқа мансуб қилиб, ўзи анга муҳофазат қилғай (198).

ХУД АЛАЙҲИССАЛОМ (а) – пайғамбарлардан бири:

Тенгри таоло Ҳуд алайҳиссаломни йиборди (188).

ХУДУД (а) – чегаралар:

Рум ва Мағрибдин Яман ҳудудиғача Салмға берди, Туркистон ва Чин ҳудудин Турға берди (189).

ХУЖЖАТУЛ-ИСЛОМ (а+а)– ислом ҳужжати:

Аммо «Низомут- таворих» ва «Жомеут-таворих»и Жалолий ва Банокатийда дағи иттифоқ била ҳужжатул-ислом имом Муҳаммад Ғаззолий қуддуса сирруху «Наси- ҳатул- мулук»да ани Шис алайҳиссаломнинг кардошидур деганни таън қилибтурлар, нединким, Шис алайҳиссалом Заҳҳоки алаввони замонидадур (185).

ХУЗЗОР (а) – ҳозирлар, мавжудлар, ҳозир бўлганлар:

Мажлис хуззори айттилар: бу тузға не миқдор баҳо бўлғайки, соткун олғайлар?(224)

ХУЗУР (а) – олд, ҳузур; ихтиёр:

Ардашер ҳузурида хозинға топширдиким, мен бу амонатни тиласам бергайсен (209).

ХУКАМО (а) – ҳокимлар, олимлар, файласуфлар:

Анинг замонида анбиёдин Сулаймон алайҳиссалом ва аҳбордин Силуни ва ҳукамодин Фишоғурс эрдилар (195).

ХУҚҚА (а) – қутича, қимматбаҳо тошлар солиб қўйиладиган думалок қутича:

Ани асраб, ўзин ҳасий қилиб, бирнеча кун иложидин сўнгра кескан узвни бир ҳуққаға солиб, муҳр қилиб, Ардашер ҳузурида хозинға топширдиким, мен бу амонатни тиласам бергайсен (209).

ХУКМ (а) – ҳукм, буйруқ, фармон:

Гуштасп ё Рустам анинг ҳукмин ижобат қилмаған жиҳатдин ё мулк ва салтанатдин кеча олмасдин, Исфандиёрни Рустам урушиға йиборди...(197).

ХУКУМАТ (а) – ҳукмронлик, ҳокимлик, ҳукумат:

Ва ул Ловуд бинни Сом авлодидиндурким, Шаддод ани Миср ҳукуматиға йибориб эрди (190).

ХУМО (ф-т) – афсонавий давлат қуши, кимнинг бошига сояси тушса бахтли бўлади деб эътиқод қилинадиган қуш:

Анинг дағи йиқти фалак поясин,
Бошидин айирди хумо соясин (200).

ХУМОЙ (ф-т) – Каёнийлар сулоласига мансуб еттинчи ҳукмдор:
Хумой рой ва хирадлиғ хотун эрди (198).

ХУМОЮН (ф-т) – қутлуғ, муборак, шарафли, қувватли:
Хумоюн исми мазкур бўлгон била сойир нос ўлумдин ва подшоҳни гунаҳсиз ўлтурмакдин ва шақоватдин озод қилур, саллол– лоҳу алайҳи ва ало олиҳи ва авлодиҳи ва асҳобиҳи вассаллам (215).

ХУНАР (ф-т) – ҳунар, иш, ҳаммага маъқул иш:
~аҳли – ҳунармандлар:
Ҳунар аҳлин севар эрди ва анинг замонида ҳунар аҳли азиз бўлдилар ва ҳунарлар такмил топти (206).

ХУНАРПАРВАР (ф-т +ф-т) – ҳунарни севувчи, ҳунармандчиликни ривожлантирувчи:
Хисрав бинни Фируз анинг қоиммақоми бўлди ва ул ҳунарпарвар подшоҳ эрди.(206)

ХУРМАТ (а) – ҳурмат, эҳтиром:
Бир йўли ани дафъ қил, дағи фароғат била подшоҳликқа ўлтур, деб ул ком ва ноком Рустам устига юруб, Рустам мулойимат ва узрхоҳ– лиғ била анга ўтру келиб, кўп ҳурмат ва таъзимлар била анинг била Гуштасп хизматиға борурни қабул қилди (197).

ХУРМУЗ БИННИ АНУШЕРВОН (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар табақасига мансуб шоҳ:
Хурмуз бинни Ануширвон отаси васияти била тахтқа ўлтурди (226).

ХУРМУЗ БИННИ НАРСИ (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар табақасига мансуб шоҳ:
Хурмуз бинни Нарси. Ул бағоят мутажаббир киши эрди (213).

ХУРМУЗ БИННИ ШОПУР (ф-т +а+ф-т) – Сосонийлар сулоласига мансуб шоҳ:
Хурмуз бинни Шопур. Ани Хурмузи қатиъ дедилар (210).

ХУСН (а) – гўзаллик, чирой, хусн;

~у *жамол* – гўзаллик, ва чиройлилик:

Ва ҳусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир эрди (187).

ҲУШАНГ (ф-т) – Пешдодийлар табақасининг биринчи хукмдори:

Дағи Сиёмак ўғли Ҳушангниким, набираси эрди, валиаҳд қилиб, вафосиз жаҳонға видоъ этти (186).

ҲУШЁР (ф-т) – ҳушли, эс-ҳуши жойида, соғ, ҳушёр:

Отаси ўрнида салтанат тахтиға ўлтурди ва ул дағи отасидек комкор ва олиймиқдор ва хирадманд ва ҳушёр подшоҳ эрди (213).